MARS'TA BİR ANTROPOLOG

Oliver Sacks

İLETİŞİM

OLIVER SACKS 1933'te Londra'da doğdu. Londra, Oxford, California ve New York'da öğrenim gördü. Halen Albert Einstein Tıp Fakültesi, Klinik Nöroloji Kürsüsü'nde profesör olarak çalışmaktadır. Başlıca eserleri şunlardır: *Migraine* (1970), *Awakenings* (1974), *A Leg to Stand On* (1984), *The Man Who Mistook His Wife for a Hat* (1986), *Secing Voices: A Journey into the World of the Deaf* (1989) ve *An Anthropologist on Mars* (1995).

An Anthropologist on Mars

İletişim Yayınları 398 • Bugünün Kitapları 35
ISBN 975-470-593-3

1. BASKI 1997, lstanbul

KAPAK Ümit Kıvanç
KAPAK RESMİ Salvador Dali, *Rafaellimsi Kafanın Patlaması'ndan detay*

DİZGİ Cengiz lşsever
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Enver Seyfi
KAPAK BASKISI Sena Ofset
İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 lstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58

OLIVER SACKS

Mars'ta Bir Antropolog

An Anthropologist on Mars

ÇEVİREN ***Osman Yener***

Burada öyküleri aktarılan yedi kişiye

Evren düşlediğimizden değil, düşleyebileceğimizden de tuhaftır.

J.B.S. Haldane

Hastada hangi hastalığın olduğunu değil, hastalığın hangi hastada olduğunu sorun.

(William Osler'a atfedilen bir söz)

Bu çeviride, bazı konuları anlamamda ve bazı tıp terimlerini karşılamada büyük yardımlarını gördüğüm Prof.Dr. Mehmet Neşşar'a, Dr. Murat Kemaloğlu'na, Dr. Agop Çitak'a ve sevgili babam Dr. Orhan Yener'e teşekkür ederim.

OSMAN YENER

İçindekiler

Teşekkür

Öncelikle bu kitabın kahramanları “Jonathan I.,” “Greg F.,” “Carl Bennett,” “Virgil,” Franco Magnani, Stephen Wiltshire ve Temple Grandin’e teşekkürlerimi sunarım. Onlara, ailelerine, dostlarına, hekimlerine ve terapistlerine çok şey borçluyum.

Jonathan I. ve Virgil vakalarında meslektaşlarım Bob Wasserman (Renkkörü Ressamın Hikâyesi’nin ilk versiyonunu birlikte yazdık) ve Ralph Siegel (birçok kitabıma katkıda bulunmuştur) ile birlikte bir ekip oluşturduk.

Burada sayamayacağım kadar çok sayıda dostum ve meslektaşım, verdikleri bilgilerle, yardımlarıyla ve uyarılarıyla bu kitabın oluşmasına katkıda bulundular. Bunlardan bazılarıyla yıllar boyunca yakın ve sürekli bir işbirliği gerçekleştirdim; Jerry Bruner ve Gerald Edelman bu isimler arasında sayılabilir; diğerleriyle de zaman zaman çeşitli toplantılarda görüş alışverişi yaptım, bazılarıyla mektuplaştım; hepsi de çeşitli yönlerden bana esin kaynağı olmuşlardır. Bunlar arasında sayabileceğim isimler şunlardır: Ursula Bellugi, Peter Brook, Jerome Bruner, Elizabeth Chase, Patricia ve Paul Churchland, Joanne Cohen, Pietro Corsi, Francis Crick, Antonio ve Hanna Damasio, Merlin Donald, Freeman Dyson, Gerald Edelman, Carol Feldman, Shane Fistell, Ailen Furbeck, Francis Futterman, Elkhonon Goldberg, Stephen Jay Gould, Richard Gregory, Kevin Halligan, Lowell Handler, Mickey Hart, Jay ltzkowitz, Helen Jones, Eric Korn, Deborah Lai, Skip ve Doris Lane, Sue Levi-Pearl, John MacGregor, John Marshall, Juan Martinez, Jonathan ve Rachel Miller, Arnold Modell, Jonathan Mueller, Jock Murray, Knut Nordby, Michael Pierce, V.S. Ramachandran, Isabelle Rapin, Chris Rawlence, Bob Rodman, Israel Rosen-field, Carmel Ross, Yolanda Rueda, David Sacks, Marcus Sacks, Michael Sacks, Dan Schachter, Murray Schane, Herb Schaumburg, Susan Schwartzenberg, Robert Scott, Richard Shaw, Leonard Shengold, Larry Squıre, John Steele, Richard Stern, Deborah Tannen, Esther Thelen, Connie Tomaino, Russell Warren, Ed Weinberger, Ren ve Joasia Weschler, Andrew Wilkes, Jerry Young, Semir Zeki.

Otizm konusunda birçok kişi bilgilerini ve deneyimlerini benimle paylaştılar; bunların arasında, ilk ağızda sayabileceğim isimler şunlardır:

dostum ve meslektaşım Isabelle Rapin, Doris Allen, Howard Bloom, Marlene Breitenbach, Uta Frith, Denise Fruchter, Beate Hermelin, Patricia Krantz, Lynn McClannahan. Clara ve David Park, Jessy Park, Sally Ramsey, Ginger Richardson, Bernard Rimland, Ed ve Riva Ritvo, Mira Rothenberg ve Rosalie Winard. Stephen Wiltshire vakasıyla ilgili olarak Lorraine Cole'a ve herkesten çok Margaret ve Andrew Hewson'a teşekkür ederim.

Bu kitabın sayfalarında andığım ve (1862 tarihli Fayetteville *Observer* gazetesini bana gönderen ama ismini bilmediğim muhabir gibi) anmadığım çok sayıdaki gazete muhabirine de şükran borçluyum. Araştırmalarımın birçoğu, Bay I.'nın 1986 Mart'ında gönderdiği mektup gibi, bana gönderilen mektuplar ve sürpriz telefonlarla başladı.

Bu kitabın oluşmasında en az kişiler kadar önemli olan bir faktör de, bana bir huzur ve esin kaynağı olan çeşitli mekanlardır. Bunların başında uzun yürüyüşlere çıktığım ve düşüncelerimi toparladığım New York Botanical Garden (özellikle şimdi kaldırılan eğreltiotu bahçesi) gelir. Bundan başka Lake Wefferson Hotel'i ve gölünü, Blue Mountain Center'ı (ve Harriet Barlow'u), Bay I.'nın testlerini yaptığımız New York İnstitute for the Humanities'i, çeşitli kaynaklara ulaşmamı sağlayan Albert Einstein Tıp Fakültesi'ni, ve en açık kafayla suyun içindeyken düşünebildiğim için, ülkenin çeşitli yerlerindeki gölleri, nehirleri ve yüzme havuzlarını sayabilirim.

Guggenheim Vakfı, Tourette sendromunun nöroantropolojisi hakkında yaptığım çalışmalardan ötürü cömertçe bir bağışta bulunmuş ve "Bir Cerrahın Hayatı" başlıklı çalışmamın gerçekleşmesinde bana büyük destek vermiştir.

"Renkkörü Ressamın Hikâyesi" ve "Son Hippie," daha önce *The New York Review of Books'da* ve başka vakalarla birlikte *The New Yorker'da* yayımlandı. NYRB'den Robert Silvers'la ve *The New Yorker'*dan John Bennet'le çalışmaktan onur duydum. Bu kitabın oluşmasında ve yayımlanmasında çok kişinin katkısı olmuştur; bunlardan bazıları, Knopf'dan Dan Frank ve Claudine O'Hearn, Picador'dan Jacqui Graham, Jim Silberman, Heather Schroder, Susan Jensen ve Suzanne Gluck'tur. Son olarak, bu kitaptaki bütün vakaları çok iyi bilen, onları şekillendirmeme yardımcı olan, asistanım, editörüm, iş arkadaşım ve dostum Kate Edgar'a teşekkür ederim.

Bütün klinik çalışmalar, ne denli derinlere inseler, ne denli geniş bir alanı kapsasalar başladıkları yer, somut özneleri, onlara esin kaynağı olan ve çalışmanın konusunu oluşturan kişilerdir. Ben de bu kitabı bana güvenen, yaşamlarını benimle paylaşan, kendi deneyimlerini bütün derinlikleriyle bana sunan -ve yıllar içinde benimle dost olan- bu yedi kişiye ithaf ediyorum.

ÖNSÖZ

Sağ elini kullanmaya alışık biriyim, ama bu satırları sol elimle yazıyorum. Bir ay önce sağ omuzumdan bir ameliyat geçirdim, şu sıralar sağ elimi kullanmam yasak, zaten istesem de kullanamam. Yavaş ve kargacık burgacık yazıyorum - ama her geçen gün yeni durumuma biraz daha alıştığım da bir gerçek. Her gün yeni şeyler öğreniyorum, uyum sağlıyorum - yalnız yazı yazmaya değil, birçok işi sol elimle yapmaya alıştım: ayrıca askıda duran kolumun yarattığı sorunları telafi etmek için ayak parmaklarımla cisimleri kavrama yeteneğimi geliştirdim. Kolum hareketsiz kaldıktan sonra birkaç gün dengemi sağlamakta güçlük çektim, şimdi biraz farklı yürüyorum, dengemi sağlamak için yeni yöntemler geliştirdim. Sürekli olarak yeni yöntemler geliştiriyor, yeni alışkanlıklar ediniyorum... hatta, en azından davranışlarım açısından, yeni bir kimlik edindiğimi söyleyebilirim. Beynimdeki bazı devrelerde ve programlarda, sinaptik ağırlıklar, bağlantılar ve sinyallerde -beyin görüntüleme yöntemlerimiz henüz bunları saptayacak kadar gelişmiş olmasa da- bazı değişikliklerin olduğunu sanıyorum.

Yeni alışkanlıklarımdan bazılarını bilerek, planlayarak, bazılarını da deneme-yanılma yöntemiyle (ilk hafta sol elimin bütün parmakları sakatlanmıştı) edindim. Ne var ki bu yeniliklerin büyük çoğunluğu kendiliğinden, bilinçdışımda, yeniden-programlamalar ve uyum sağlamalarla gelişti; bu süreçler hakkındaki bilgim, normal koşullarda nasıl yürüdüğüm hakkında bildiklerimden farklı değil. Önümüzdeki ay, her şey yolunda giderse, yeniden bir uyum sağlama sürecine gireceğim, sağ kolumu yeniden (‘doğal’ biçimde) kullanmayı öğreneceğim, onu fiziksel imajımla bütünleştireceğim ve yeniden eski hünerli, becerikli kişiliğime kavuşacağım.

Ne var ki bu koşullarda iyileşme, sözgelimi dokuların kendini yenilemesi gibi basit ve otomatik bir süreç olmayacak - kaslarda ve bedensel pozisyonlarda değişiklikler meydana gelecek, iyileşmeye giden yolda yepyeni yöntemlerle bazı şeyleri öğrenmem, araştırıp bulmam gerekecek. Cerrahım, aynı ameliyatı kendi de geçirmiş, anlayışlı biri. Bana şunları söyledi; “Bazı *genel* kurallar, kısıtlamalar ve tavsiyeler var. Ama

özel konularda kendi yolunu kendin bulacaksın.” Fizyoterapistim Jay de benzer şeyler anlattı: “Uyum sağlamada her birey farklı bir yol izler. Sinir sistemi kendi yolunu kendisi yaratır. Sen nörologsun - böyle şeylerle çok karşılaşmışsındır.”

Freeman Dyson, doğanın hayal gücünün bizimkinden çok daha zengin olduğunu söylemekten büyük haz alır. Fizik ve biyoloji dünyalarının zenginliğinden, fiziksel biçimlerin ve yaşam biçimlerinin sonsuz çeşitliliğinden dem vurur. Bir hekim olarak ben, doğanın zenginliğini; sağlık ve hastalık olgularında, insan organizmasının, bireylerin çevrelerine uyum sağlayarak kendilerini yeniden yapılandırdıkları sonsuz ‘uyum’ biçimlerinde aramak gerektiğine inanıyorum.

Kusurlar, sakatlıklar, hastalıklar, bu anlamda paradoksal bir rol oynarlar ve onlar olmadan hiçbir şekilde farkında olmayacağımız, hatta hayal bile edemeyeceğimiz gizli güçleri, değişimleri, gelişmeleri, yaşam biçimlerini ortaya çıkarırlar. Hastalığın paradoksu, ya da ‘yaratıcı’ gizil gücü, bu kitabın konusunu oluşturmaktadır.

Hastalıkların ve sakatlıkların gelişimindeki yıkıcı ve tahrip edici unsurlar kişiyi dehşete düşürse de, kimi zaman bunların yaratıcı özelliklerinin bulunduğu da öne sürülebilir - belirli davranış biçimlerinin yok olmasıyla sinir sistemi yeni yollar ve yöntemler keşfetmek zorunda kalır ve böylece beklenmeyen bir gelişme ve evrim süreci başlatılmış olur. Hastalığın gelişmesine koşut olarak ilerleyen bu sürece hemen bütün hastalarımda rastladım ve bu çalışmada özellikle hastalığın bu yönünü açıklamaya çalışacağım.

Beyin tümörü, beyin hasarı ve felç gibi konularda, hastaların uzun süreçteki davranışlarını ve yeni yaşamlarına uyum sağlamak için kullandıkları yöntemleri en çok araştıran nörologlardan biri olan A.R. Luria da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Luria genç yaşlardan itibaren, hocası L.S.Vygotsky’le birlikte işitme ve görme özürlü çocuklar üstünde çalışmıştır. Vygotsky, bu çocukların kusurlarından çok yaşamı bütünüyle kucaklamalarından söz eder:

> *Özürlü bir çocuk kalite açısından farklı, kendine özgü bir gelişim gösterir... Kör ya da sağır bir çocuk normal bir çocukla aynı gelişimi gösteriyorsa, özürlü çocuk bunu* bir başka yolla, bir başka yöntemle, başka araçlarla *yapmıştır.*

Pedagog açısından önemli olan şey, çocuğa kılavuzluk yapacağı yolun bu özgün niteliğini iyi bilmesidir. Bu özgünlük, özürlünün eksilerini artıya dönüştürür.

Luria, bu tür radikal adaptasyonların anlaşılması için beyine yeni bir gözle bakılmasını öneriyor, beynin programlanmış ve statik değil, dinamik ve aktif olduğunu düşünüyordu. Beyin, evrim için tam donanımlı, son derece etkin bir uyarlama sistemiydi ve hiç yorulmaksızın organizmanın ihtiyaçlarına, en önemlisi de, kendini ve dünyayı açık seçik bir biçimde görme ve yapılandırma ihtiyacına cevap veriyordu. Beyindeki farklılaşmaların önemsiz denecek kadar küçük olduğu aşikârdır: beyinde, (renk ve hareketin algılanmasından, belki de, kişinin entelektüel oluşumuna kadar) algılama ve davranışı yönlendiren yüzlerce minik bölge mevcuttur. Bunların işbirliği sonucunda benlik adı verilen bir bileşkenin ortaya çıkması, bir mucizedir.[1]

Beynin bu ilginç plastik yapısı, özel (ve çoğu kez vahim) sinirsel ve duyusal bozukluklara uyum sağlama konusundaki çarpıcı kapasitesi, hastalarımı ve onların yaşamlarını başka bir gözle incelememe neden oldu. Öyle ki, zaman zaman ‘sağlık’ ve ‘hastalık’ kavramlarını yeniden tanımlamanın gerekliliğini, bu kavramların organizmanın özel ve yeni gereksinimlerine uyumlu, yeni bir organizasyon ve düzen kurmadaki yeteneğiyle ilgili olduğunu düşünmekten kendimi alamıyorum.

Hastalık yaşamda bir çelişkiyi ifade eder, ama bu çelişki zorunlu, ‘olmazsa olmaz’ bir hal değildir. Bana öyle geliyor ki hastalarımın çoğu hayata bağlıydı - bunu bulundukları koşullara rağmen değil, çoğunlukla o koşullar yüzünden ve onların yardımıyla yapıyorlardı.

Burada doğaya -ve insan ruhuna- ilişkin, beklenmedik sonuçlar veren yedi öykü bulacaksınız. Öykülerin kahramanları Tourette sendromundan otizme, amneziye ve total renk körlüğüne kadar çok değişik sinirsel durumlarla karşılaşmışlardır. Bu durumlara birer örnek, geleneksel tıp deyimiyle birer “vaka” oluşturmuşlar - ama aynı ölçüde özgün birer birey olmayı, kendilerine özgü bir dünyada yaşamayı (bir anlamda bu dünyayı yaratmayı) başarmışlardır.

Bunlar hayatta kalma öyküleridir - değişen, bazen radikal dönüşümlere uğrayan koşullarda, içimizdeki o harika (bazen de tehlikeli)

yeniden yapılanma ve uyum sağlama gücünün yardımıyla hayatta kalmayı başaranların öyküsüdür. Önceki kitaplarımda sinirsel bozukluklar karşısında kişiliğin “korunmasını” ve (daha ender olarak) “kaybını” konu etmiştim. Giderek, bu terimleri fazlaca basit buldum - bu gibi durumlarda kimliğin korunmasının ya da kaybedilmesinin değil, köklü bir değişime uğrayan beyin ve “gerçeklik” karşısında uyum sağlamasının, dönüşmesinin sözkonusu olduğunu düşünmeye başladım.

Hekim açısından hastalığın incelenmesi, kişiliğin, hastanın hastalığın etkisi altında yarattığı iç dünyanın incelenmesini gerektirir. Ancak hastaların gerçekleri, kendilerinin ve beyinlerinin kendi dünyalarını yaratmadaki yöntemleri, yalnızca davranış biçimlerinin gözlenmesiyle, “dışarıdan” gözlemlemekle anlaşılmaz. Bilim adamının nesnel yaklaşımına karşılık, doğabilimci, Foucault’nun deyişiyle “somut bilincin içine işlemeli, o patolojik dünyayı hastanın kendi gözüyle görmeye çalışmalı” ve bu amaçla karşılıklı-öznel bir yaklaşım geliştirmelidir. Bu tür sezgiye ve duygudaşlığa dayanan bir yaklaşımın gerekliliğini ve doğasını yansıtmak konusunda hiç kimse, G.K. Chesterton kadar başarılı olmamıştır. Chesterton’un kurgusal karakteri, ruhsal dedektif Peder Brown, yöntemi ve sırrı sorulduğunda, şöyle yanıtlar:

> *Bilim, ona ulaşabilirseniz muhteşem bir şeydir; gerçek anlamda dünyanın en büyük sözcüklerinden biridir. Ama günümüzde insanların onda dokuzu, bu sözcüğü kullanırken ne demek istiyor? Keşiflerin ya da kriminolojinin bilim olduğunu söylerken ne demek istiyor? İnsanın dışına çıkmayı ve onu dev bir böcekmiş gibi incelemeyi kastediyorlar; onlar buna tarafsızca ışık tutmak diyor, bence bu ölü ve insanlığından arındırılmış bir ışıktır. Onlar insandan olabildiğince uzaklaşmayı, onu tarih öncesi, uzak bir canavar gibi algılamayı, onun “suçlu kafatasını” korkutucu bir ur gibi, gergedanın boynuzu gibi görmeyi yeğliyorlar. Bilim adamı bir insan tipinden söz ederken, hiçbir zaman kendini kastetmez, komşusunu, büyük olasılıkla da kendisinden yoksul olan komşusunu kasteder. Renksiz bir ışığın bazen işe yaradığını reddetmiyorum; yine de bir bakıma bu bakış bilimin tam zıddıdır. Bilgi olması bir yana, bildiklerimizin*

bastırılmış halidir. Bir dosta yabancı gibi davranmak, tanıdık bir şeyi uzak ve gizemli bir şeymiş gibi kabul etmektir. Bu adamın gözlerinin arasında hortumu var, ya da yirmidört saatte bir hissizlik nöbetine tutulur demekten farkı yoktur. Sizin "sır" dediğiniz şey aslında tam tersidir. Ben insana dışarıdan bakmaya çalışmıyorum. İçine girmeye çalışıyorum.

Derin değişime uğrayan kişiliklerin ve dünyaların keşfedilmesi muayenehanede ya da tedavi odasında yapılacak bir şey değil. Fransız nörolog François Lhermitte bu konuda özellikle duyarlıdır, hastalarını klinikte gözlemlemek yerine onları evlerinde ziyaret eder, lokantaya ve tiyatroya götürür, birlikte dolaşmaya çıkar, mümkün olduğunca yaşamlarını paylaşmaya çalışır. (Bu tavır, pratisyen hekimler arasında yaygındır, ya da yaygındı. Babam doksan yaşında emekliye ayrılma muhasebesi yaparken ona "Hiç olmazsa ev ziyaretlerini bırak" dedik. Şöyle cevap verdi, "Hayır, ev ziyaretlerine devam edeceğim - onun dışındaki her şeyi bırakacağım.")

Bu düşüncelerle beyaz gömleğimi çıkardım, son yirmibeş yılımı geçirdiğim hastaneleri terkettim ve hastalarımın gerçek dünyadaki gerçek hayatlarını keşfetmeye koyuldum. Kendimi biraz nadir yaşam biçimlerini inceleyen bir doğa-bilimci, biraz saha araştırması yapan bir antropolog, ya da nöro-antropolog, ama en çok ev ziyaretlerine giden, insan deneyiminin en uzak köşelerinde ev ziyaretleri yapan bir hekim gibi hissettim.

İlerideki satırlarda- sinirsel şans etkeniyle oluşan başkalaşım öyküleri okuyacaksınız; bunlar farklı varlık hallerine, başka yaşam biçimlerine açılan, ama başka oldukları için insanlıklarından bir şey kaybetmeyen öykülerdir.

O.W. Sacks,
New York, Haziran 1994

Renkkörü Ressamın Öyküsü

1986 Mart'ının ilk günlerinde şu mektubu aldım:

> *65 yaşını henüz bitirmiş, başarılı sayılabilecek bir ressamım. Bu yıl 2 Ocak'ta otoyolda arabamla giderken, bir kamyonet aracımın sağ yanına çarptı. Yakındaki bir hastanenin acil servisinde, bir travma geçirdiğimi öğrendim. Yapılan göz muayenesinde yazıları ve renkleri seçemediğim anlaşıldı. Gördüğüm harfler Yunan alfabesine benziyordu. Etrafımdaki her şeyi siyah-beyaz bir televizyonda izler gibiydim. Birkaç gün içinde yazıları seçmeye başladım, hatta bir kartal kadar keskin bakışlı olmuştum - şu anda karşı apartmandaki solucanı görebiliyorum. NE VAR Kİ - TAM ANLAMIYLA RENKKÖRÜYÜM. Renkkörlüğü hakkında bilgisi olmayan göz uzmanlarını dolaştım. Sinir uzmanlarına gittim, ama hiçbir yararı olmadı. Hipnotize edilsem bile renkleri seçemiyorum. Doktorlar her türlü testi uyguladı, hem de hepsini. Kahverengi köpeğimi koyu gri görüyorum. Domates suyu siyah. Renkli televizyon tam bir karmaşa...*

Mektup sahibi daha önce bu tür bir sorunla karşılaşıp karşılaşmadığımı soruyor, durumu açıklamamı ve yardım etmemi istiyordu!

Bu gerçekten ilginç bir mektuptu. Bildiğimiz anlamda renkkörlüğü doğuştan gelen bir hastalıktır - konik hücre denilen renge duyarlı hücrelerin zedelenmesiyle kişi kırmızı, yeşil, ya da (ender olarak) bütün renkleri seçmekte zorluk çeker. Ne var ki mektubu yazan Jonathan I.'nın böyle bir sorunu olmadığı anlaşılıyordu. Doğduğunda gözleri sağlamdı, konik hücreleri sağlam doğmuştu. Altmışbeş yıl her şeyi normal gördükten sonra renkkörü olmuştu - tam anlamıyla renkkörüydü, “etrafındaki her şeyi siyah-beyaz bir televizyonda izler” gibiydi. Bu olay o kadar ani olmuştu ki, retinadaki konik hücrelerin zamanla yıpranması sözkonusu olamazdı; belki de beynin renk algısını denetleyen bölümlerinde bir zedelenme meydana gelmişti.

Beynin zedelenmesiyle ortaya çıkan ve serebral akromatopsi adı verilen renkkörlüğü, bundan üçyüz yıl önce tanımlanmasına karşın, oldukça ender rastlanan ciddi bir bozukluktur. Bütün sinirsel bozukluklar ve zedelenmeler gibi sinirlerin yapısı ve mekanizması hakkında -bu olayda beynin renkleri nasıl "gördüğü" (ya da yarattığı) hakkında- aydınlatıcı bilgiler verdiği için sinir uzmanlarını uzun süre meşgul etmiştir. Bu bozukluğun bir sanatçıda, hem de renklere herkesten çok önem veren, başına gelenleri resimleriyle açıklayabilen, böylece durumunun garipliğini ve sıkıntılarını bütün gerçekliğiyle aktarabilen bir ressamda ortaya çıkması olayı iki misli ilginç kılıyordu.

Renk kolayca geçiştirilecek bir konu değildir, yüzlerce yıl boyunca büyük sanatçılar, filozoflar ve doğa bilimcileri renkler dünyasına özel bir ilgi duymuşlardır. Genç Spinoza ilk tezini gökkuşağı üstüne yazmıştı; Newton'un ilk büyük mutluluğu beyaz ışığın bileşimini bulmasıydı; Goethe de tıpkı Newton gibi renk konusundaki çalışmalarına prizmalarla başlamıştı; geçen yüzyılda Schopenhauer, Young, Helmholtz ve Maxwell renk sorunuyla yakından ilgilenmişlerdi; Wittgenstein'ın son büyük çalışması *Renk Üstüne Görüşler* adını aşıyordu. Yine de çoğumuz, çoğu zaman, bu gizemli konuyu gözardı ederiz. Bay I. vakası bize yalnızca serebral mekanizmaların ve fizyolojinin işleyişini değil, renk olgusunun insan kişiliğindeki derin etkilerini ve anlamını inceleme fırsatını verecekti.

Bay I.'nın mektubunu aldıktan sonra göz uzmanı dostum Robert Wasserman'ı aradım. Bu karmaşık vakayı birlikte incelememiz gerektiğini, Bay I.'ya ancak birlikte yardım edebileceğimizi düşünüyordum. Hastamızı ilk kez Nisan l 986'da gördük. Keskin hatları olan zeki bir yüze sahip, uzun boylu, zayıf bir adamdı. Sıkıntılı bir durumda olmasına rağmen, kısa zamanda bize ısındı ve canlı, hatta esprili bir tavırla bizimle konuşmaya başladı. Konuşurken durmadan sigara içiyordu; telaşlı parmaklarında nikotin lekeleri vardı. Bir sanatçı olarak son derece aktif ve üretken bir yaşam sürmüştü; önceleri Georgia O'Keeffe'yle New Mexico'da çalışmış, 1940'larda Hollywood'da set dekorları boyamış, 1950'lerde New York'ta Soyut Dışavurumcular arasında yer almış, daha sonra sanat yönetmeni ve ressam olarak hayatını sürdürmüştü.

Kazadan sonra geçici bir hafıza kaybına uğradığını öğrendik. 2 Ocak'ta, öğleden sonra geç saatlerde polise kaza hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermiş, daha sonra sürekli bir baş ağrısıyla evine dönmüştü.

Karısına baş ağrısından ve kafasındaki karışıklıktan şikâyet etmiş, ama kazayı anlatmamıştı. Daha sonra uzun ve baygınlığa benzer bir uykuya dalmıştı. Karısı ancak ertesi sabah, arabadaki hasarı görünce ne olduğunu sormuş, doğru dürüst bir cevap almayınca ("Bilmiyorum. Belki biri ben yokken çarpmıştır") işin ciddiyetini anlamıştı.

Bay I. daha sonra stüdyosuna gitmiş ve masanın üstünde polis raporunu bulmuştu. Bir kaza geçirmişti, ama nedense bu konuda hiçbir şey hatırlamıyordu. Belki de rapor hafızasını toplamasına yardım edebilirdi. Ne var ki raporu eline aldığında hiçbir şey hatırlamadı. Karşısında çeşitli büyüklüklerde birtakım harfler vardı, hepsini net olarak görebiliyordu, ancak bunlar daha çok "Grek" ya da "İbrani" harflerine benziyordu.[2] Büyüteç de kullanmış, ama bu araç harfleri büyük göstermekten başka işe yaramamıştı. (Bu 'aleksi', ya da okuma yeteneğinin yitirilmesi beş gün kadar sürmüş, sonra Bay I. yeniden yazılanları okumaya başlamıştı).

Bay I. artık kaza sırasında kafasına aldığı darbeyle beyninin zedelendiğinden emin olmaya başlamıştı. Doktoruna telefon etti ve yakındaki bir hastanede testler yaptırdı. Mektubunda da belirttiği gibi okuma yeteneğini yitirmesinin yanında, renkleri ayırdetmede çektiği zorluklar bu sıralar başlamıştı. Ne var ki ancak ertesi gün bütün renklerin değiştiğinin farkına varabildi.

O gün tekrar işe gitmeye karar verdi. Hava güneşliydi, ama o bir sis bulutu içinde yüzer gibiydi. Etrafındaki her şey sisli, solgun, gri ve belirsizdi. Stüdyoya yaklaşırken bir polis arabası onu durdurdu; iki kez kırmızıda geçtiğini söylediler. Bunun farkına varmış mıydı? Hayır, dedi, yolda hiç kırmızı ışıkla karşılaşmamıştı. İçkili olmadığını anlayan, ancak halinden kuşkulanan polisler ceza yazdılar ve bir doktora görünmesini önerdiler.

Bay I. atelyesine girdiğinde bu kabustan kurtulacağını, o korkunç sisin yokolacağını, her şeyin eski görünümüne kavuşacağını ummuştu. Ne var ki içeri adım atar atmaz duvarlarında parlak renkli resimler asılı atelyenin gri ve renksiz olduğunu gördü. Tuvaller, ününü borçlu olduğu renkli resimler koyu gri ve renksizdi. Bir zamanlar duygu ve anlam yüklü olan resimleri şimdi ona uzak ve yabancı geliyordu. Birden kaybının büyüklüğünü anlayıp dehşete düştü. Bütün hayatını bir ressam olarak

geçirmişti, ama şimdi sanatı bile anlamsızlaşmıştı; bundan sonra ne yapacağını bilemiyordu.

Bu olayı takip eden haftalarda iş daha da zorlaştı. Bay I. o günleri şöyle anlatıyor; "Renkleri ayırdetme yeteneğini kaybetmiş, ne olacak, çok mu önemli, diyebilirsiniz. Bazı dostlarım bunu söylediler, karım da bir ara böyle düşündü, ama benim için içinde bulunduğum durum korkunç, iğrenç bir şeydi." Eskiden her şeyin rengini olağanüstü bir hassaslıkla ayırdedebilirdi (uzun yıllar kullandığı Pantone skalasındaki renklerin yalnız adlarını değil, rakamlarını da ezbere söyleyebiliyordu). Bu yeteneğiyle Van Gogh'un masasındaki yeşili tarif etmek onun için çocuk oyuncağıydı. En sevdiği tablolardaki renkleri biliyor, ama onları ne gözüyle görebiliyor, ne de hayalinde canlandırabiliyordu. Belki de artık onları sadece birer sözcük olarak hatırlayacaktı.

Renklerin eksikliği yetmezmiş gibi, baktığı her şeyde tatsız, 'kirli' bir görünüş hakimdi; beyazlar fazla parlak, ama renksizdi, hafif kirli gibiydi; siyah korkunçtu - her şey yanlış, doğaya aykırı, kirli ve lekeliydi.[3]

Bay I. insanların ("canlanan gri heykeller gibi") görünüş değiştirmesine dayanamazken, aynadaki kendi görüntüsü karşısında dehşete kapıldı. Sosyal ilişkilerden kaçmaya başladı, cinsel ilişki ise imkânsızdı. Başkalarının teni, karısının teni, kendi teni tiksindirici bir grilikteydi; "ten rengi" onun için "sıçan rengi"nden farksızdı. Bu durum gözlerini kapayınca da devam ediyordu; görsel hayal gücü daha da artmıştı, ama bu hayallerde renk yoktu.

Her şeyin "yanlış" olması yanlış, hatta, tiksindirici bir durumdu; ve bu durum günlük hayatın bütün alanlarında devam ediyordu. Yiyeceklerin grimsi, cansız görünüşleri onu iğrendiriyor, yemek için gözlerini kapamak zorunda kalıyordu. Ama bunun pek bir yararı olmadı, çünkü zihninde canlandırdığı domates de gördüğü domates gibi kapkaraydı. Böylece, yiyeceklerin hayalini düşünde canlandırmayı başaramayınca, siyah ve beyaz yiyeceklere -siyah zeytin, beyaz pirinç, koyu kahve ve yoğurt- döndü. Bunlar hiç değilse normal görünüyordu, oysa ötekilerin çoğu, renkli olanlar, korkunç ve anormal bir görünüş almıştı. Kahverengi köpeği öyle tuhaflaşmıştı ki bir dalmaçyalı almaya karar verdi.

Trafikte yeşille kırmızıyı karıştırmaktan (bunları yerlerine göre ayırdedebiliyordu) giysilerini kendi başına seçeme-meye kadar pek çok

zorlukla ve sıkıntıyla karşılaştı. (Giysilerini eşi seçiyordu; zamanla bu bağımlılık da ona sıkıntı verdi ve bir süre sonra, yanlışlıkları ve sürprizleri önlemek için çekmecelerinde ve dolabında bulunan her şeyi cinslerine göre yerleştirmeye başladı - gri çoraplar buraya, sarılar şuraya, ceketler ve takımlar belirli bir sırada). Masada yeni davranışlar edinmek, yeni koşullara uyum sağlamak zorunda kaldı; mayonez yerine hardala uzanması, bıçağını reçel yerine domates salçasına daldırması işten bile değildi.[4]

Bay I. aylar geçtikçe, en çok baharın parlak renklerini özledi - çiçekleri hep sevmişti, ama şimdi onları ancak şekilleriyle ya da kokularıyla ayırdedebiliyordu. Glayörler eskisi gibi parlak değildi; maviler soluk griye dönüşmüştü. Gökteki bulutları seçemiyordu; beyaz ya da kirli beyaz bulutlar, yine soluk griye dönen gökyüzüyle aynı renkteydi. Kırmızı ve yeşil biberleri ayırdetmek imkânsızdı; çünkü ikisi de siyahtı. Sarılar ve maviler beyaza dönmüştü.[5]

Bay I. bundan sonra, özellikle doğrudan güneş ışığı alan yerlerde ya da güçlü yapay ışıkta, tonal kontrastları (hassas ton farklılıklarını) da algılamadığını farketti. Bu eksikliğini bütün renkleri ve tonları yokeden sodyum ışığına, keskin, kontrastlı efektler yaratan bazı siyah-beyaz filmlere -mesela “hızlandırılmış Tri-X’e”- benzetti. Eşyalar bazen siluet gibi belirgin bir kontrastta ve keskinlikte gözüküyordu. Ama kontrası normal ya da düşükse, hiç görünmüyorlardı.

Köpeği yolda, gün ışığında keskin hatlı bir silüet gibiyken, yumuşak dokulu bir çalının önünde gözden kayboluyordu. İnsanları yarım mil öteden görürken (mektubunda da belirttiği gibi görme yeteneği “bir kartalınki kadar” güçlenmişti), yüzlerini ancak çok yakına geldiklerinde seçebiliyordu. Bu durum tanıma yeteneğinin yitirilmesinden, agnozi’den çok, ton farklılıklarının ve renklerin yitimine benziyordu. Araba sürerken büyük bir sorunla karşılaşıyordu; yoldaki gölgeleri kasis ya da çukur gibi görüyor, bu yüzden an iden direksiyon kırmak zorunda kalıyordu.

Renkli televizyon izlemek de dayanılmaz bir işkence olmuştu; görüntüler iç karartıcıydı, çoğu kez anlaşılmıyordu. Siyah-beyaz televizyonla daha kolay başa çıkacağını düşündü; siyah-beyaz görüntüleri daha rahat seçiyor, renkli ekrana baktığında tuhaf ve dayanılmaz bir sıkıntı içini kaplıyordu (Neden televizyonun renk düğmesini kapatmadığını sorduğumda, renksiz de izlese, renkli televizyondaki görüntünün siyah-

beyaz televizyondakinden daha rahatsız edici olduğunu söyledi). Ne var *ki*, ilk mektubundaki anlatımının aksine, dünyayı artık siyah-beyaz televizyon ya da filmlerdeki gibi görmüyordu - keşke öyle görseydi, o zaman hayat çok daha kolay olurdu. (Bir ara minyatür tv gözlüklerle dolaşmanın hayalini kurmuştu.)

Nasıl bir dünyada yaşadığını anlatmanın zorlukları ve siyah-beyaz benzetmesinin yetersizliği karşısında dehşete kapılan Bay I., birkaç hafta sonra atelyesinde tümüyle gri bir oda, gri bir dünya yarattı. Bu dünyada masalar, sandalyeler, hatta akşam yemeği bile grinin çeşitli tonlarına boyanmıştı. Bu üç boyutlu, alışık olduğumuz "siyah-beyaz" karşıtlığından farklı tonlamalar, gerçekten de kasvetli, siyah-beyaz fotoğraftan farklı bir hava yaratmıştı. Bay I.'nın da belirttiği gibi, siyah-beyaz fotoğrafların ya da filmlerin yaşadığımız dünyayı *temsil ettiklerini* kabul ederiz; bunlar camınız çektiğinde baktığımız, ya da bakmadığımız şekillerdir. Oysa Bay I. için siyah-beyaz, günde yirmidört saat karşısında olan, üç boyutlu, 360 derece açıyla görebildiği, somut bir *gerçeklikti*. Duygularını dışa vurmanın tek yolu, başkalarının da bu deneyimi yaşayabileceği, tümüyle gri bir oda oluşturmaktı - doğal olarak bu odada gözlemcinin de griye boyanması ve bu dünyanın bir parçası olması gerekiyordu. Dahası; gözlemci de, tıpkı kendisi gibi, sinirsel renk bilincini yitirmeliydi. Bay I. bu durumu, üstüne ‘‘kurşun dökülmüş" bir dünyada yaşamaya benzetmişti.

Artık ne ‘‘gri" ne de "kurşuni", içinde bulunduğu dünyayı anlatmaya yetmiyordu. Gördüğü renk "gri" değildi, normal duyularımızda yeri olmayan, kullandığımız dilde karşılığı olmayan görsel bir nitelikti.

Bay I. bundan böyle müzelere, resim galerilerine gitmemeye karar verdi; en sevdiği ressamların tablolarına bakmak bile dayanılmaz bir işkence oluyordu. Renksiz oldukları için değil; soluk, yapay gri tonlarla *yanlış* göründükleri için. Öte yandan siyah-beyaz fotoğraflar nisbeten dayanılır bir görüntü oluşturuyordu. Özellikle *de,* yapıtlarını temellendirdikleri görsel kavrayışı kişilikleriyle bağdaştırdığı tanıdık sanatçıların resimlerini görmek son derece rahatsız ediciydi - bu kişilik çatışmasını kendi içinde de hissetmeye başlamıştı.

Bir keresinde gökyüzünde renksiz bir yarım daire gördü; bunun gökkuşağı olduğunu anlayınca canı iyice sıkıldı. Migren ağrıları bile "donuk" bir hal almıştı - eskiden bu ağrılar renkli, geometrik hayaller görmesine yol açardı; şimdi hayalleri bile renksizleşmişti. Bazen gözlerine

sıkıca bastırıp renk görmeye çalışıyordu, ama ortaya çıkan parlak şekiller renksizdi. Eskiden rüyalarındaki şekiller, özellikle doğa manzaraları ve tablolar canlı renklerle dolu olurdu; şimdiyse rüyaları donuk ve soluk, ya da fazla parlak ve kontrastlıydı; her iki halde de renkler ve ton farklılıkları kaybolmuştu.

İşin ilginç yanı, müzikle de başı dertteydi. Eskiden sineztezi (eşduyum) duygusu çok güçlüydü; farklı tonlar iç dünyasında derhal renklere dönüşür, müziği eşzamanlı ve zengin bir renk senfonisinin eşliğinde dinlerdi. Renkleri anımsama yeteneğiyle birlikte bu yeteneğini de yitirdi - içindeki “renk organı” kötürüm kalmış, dinlediği müziğe eşlik eden imgeler yokolmuştu; müziği tamamlayan en önemli öğe silinmiş, müzik anlamını kaybetmişti.[6]

Karakalemle yapılmış resimlere bakmaktan zevk almaya devam ediyordu; eskiden kalemini büyük ustalıkla kullandığı herkesçe bilinen bir gerçekti. Yeniden resime dönemez miydi? Bu düşünce yavaş yavaş kafasında gelişmeye başladı, arkadaşlarının ısrarı sonunda yeniden resim yapmaya karar verdi. İlk tercihi renkli resimlerdi. Renkleri görmese de, hangilerini kullanacağını “bildiğini” ısrarla savunuyordu. İlk çalışmasında çiçek resimleri yapmaya karar verdi; paletinden “tonları uygun” boyalar seçti. Ne var ki bu resimler normal gözle bir renk karmaşası gibi görünüyordu. Sanatçı dostlarından biri bu tabloların polaroid fotoğraflarını çekince resimler biraz anlam kazandı. Konturlar oldukça düzgündü, ama renklerin hepsi yanlıştı. Bir başka dostu, “Senin gibi renkkörü olmayan hiç kimse bu resimleri almaz,” dedi.

Bir diğeri, “Boşuna uğraşma,” diye ekledi; “Artık renk kullanmaktan vazgeçsen iyi olur.” Bay E sonunda resimlerini bir kenara koymaya razı oldu. Bunun geçici bir hastalık olduğunu, günün birinde renkli resime döneceğini umuyordu.

Bu ilk haftalarda çok acı çekti, hatta bir ara umutsuzluğa kapıldı. Kafasında hep, bir sabah mucizevi bir şekilde uyanacağı, kaybettiği renklere yeniden kavuşacağı umudunu taşıyordu. Her gece rüyalarına giren bu umut ne yazık ki hiçbir zaman, rüyasında bile gerçekleşmiyordu. Tam renk görmek üzereyken, birden uyanıyor ve her şeyin eskisi gibi olduğunu anlıyordu. Aynı şeyin yeniden olacağından, bu kez görme duyusunu tümüyle yitireceğinden korkmaya başladı. Belki de kazaya bir kalp krizi yol

açmıştı, ya da kazadan sonra kalp krizi geçirmişti ve her an yeni bir kriz geçirebilirdi. Bu fiziksel korkunun dışında, kelimelere dökemediği çok daha derin bir korku ve dehşet duygusu içini sardı; bir ay boyunca renkleri "bildiğini" iddia etmesinin ve renkli resimler yapmaya çalışmasının nedeni bu duyguydu. Yavaş yavaş, yalnızca renkleri görme yeteneğini değil, çok daha derin ve tanımlayamadığı bir şeyleri kaybettiğini düşünmeye başladı. Zihinsel kapasitesiyle, dıştan bir bakışla renkler hakkında her şeyi biliyordu, ama varlığının derinliklerine işleyen o içsel duyguyu, o içsel bilgiyi kaybetmişti. Bütün yaşamı bir renk deneyimi olarak geçmişti, ama artık bütün bunlar, hiçbir zaman erişemeyeceği ve hissedemeyeceği tarihi bir gerçekten başka bir şey değildi. Sanki bütün geçmişi, renkli geçmişi elinden alınmıştı; beynindeki renk bilgisi hiçbir iz, hiçbir kanıt bırakmadan kesilip atılmıştı.[7]

Şubat ayı başlarında çektiği acıların yatışmaya başladığını hissetti. Yalnız zihninde değil, varlığının derinlerinde, artık tümüyle renkkörü olduğunu ve büyük olasılıkla hep böyle kalacağını kabullenmeye başladı. Umutsuzluk duygusu yerini kararlılığa bırakmıştı - renkli tablolar yapamıyorsa, siyah-beyaz resimler yapacak, bütün gücüyle siyah-beyaz bir dünyada yaşamaya çalışacaktı. Kazadan beş hafta sonra bir sabah atelyesine giderken meydana gelen bir olay kararlılığını pekiştirdi. Yolda güneşin doğuşunu görmüştü; kırmızı olması gereken pırıltılar kapkaraydı. Daha sonra, "Günsökümü infilak eden bir bomba gibiydi," diyecekti; "sanki bir nükleer patlamaya tanık oluyordum. Böyle bir güneş doğuşunu benden başka kim görebilir?"

Günsökümünden aldığı ilhamla, resim yapmaya koyuldu. Bu, siyah-beyaz bir resimdi, adını da Nükleer Günsökümü koymuştu. Daha sonra en sevdiği tür olan soyut resme döndü, ama artık sadece siyah-beyaz boyalar kullanıyordu. Kör olma korkusu devam ediyordu, ama bu korku, yepyeni bir yaratıcılığa yol açmıştı. Siyah-beyaz resimde başarılı olabileceğini, çok iyi tablolar yapabileceğini farketti. Huzur bulduğu tek yer, günde onbeş, onsekiz saat çalıştığı stüdyosuydu. Bu, onun için sanatsal bir ölüm-kalım meselesiydi. Daha sonraları, "resim yapmasam yaşayamayacağımı anlamıştım,"[8] diyecekti.

Şubat ve mart aylarında yaptığı ilk siyah-beyaz resimler öfke, korku, umutsuzluk, coşku gibi şiddetli duygularla yüklüydü - ancak hepsinde

yoğun duyguları ifade etme yeteneği olan gerçek bir sanatçının gücü göze çarpıyordu. Bu iki ay içinde onlarca resim yaptı; hepsinde de, daha önceleri olmayan bir üslup hakimdi. Bu resimlerde -çarpık, gölgeli, hüzünlü, öfkeli- soyut yüzler; içinde çerçevelenmiş, kutu-lanmış organların bulunduğu kırık, kaleydoskopik yüzeyler vardı. Daha önceki çalışmalarına oranla labirentimsi bir karmaşa, saplantılı, tekinsiz bir atmosfer - kısacası içinde bulunduğu durumu yansıtan bir hava öne çıkmıştı.

Mayıstan itibaren -bunu gözlemlemek gerçekten keyifliydi- bu güçlü ancak korkutucu ve yabancılaştırıcı resimlerden, otuz yıldır el atmadığı canlı temalara, dansçı ve yarış atı tasvirlerine yöneldi. Bu resimlerin çoğu, siyah-beyaz olmalarına karşın, hareket, canlılık ve duygu yüklüydüler, ve aynı zamanda kişisel yaşamındaki bir dönüşümün - içe dönük tavrını değiştirmesinin, sosyal ve cinsel hayatının yenilenmesinin, korkuların ve baskıların azalmasının, yeniden hayata dönüşünün habercisiydiler.

Yine bu dönemde yontuyla ilgilendi; bunu daha önce hiç yapmamıştı. Gözüne ulaşan bütün biçimlere -kontur, hareket, derinlik- ilgi duyuyor, onları gittikçe artan bir yoğunlukla gözlemliyordu. Portreye başladı, ne var ki bunları canlı modellerden değil, siyah-beyaz fotoğraflardan çalışıyor, eserine, kişi hakkındaki bilgilerini ve duygularını katıyordu. Atelyesi, dünyayı güçlü, kesin hatlarla yeniden biçimlendirdiği bir mekan, yaşamayı katlanılır kılan tek yerdi. Ama dışarıda, gerçek hayatta dünya, yabancı, boş, ölgün ve griydi.

Bay I.’nın Bob Wasserman’a ve bana naklettiği öykü buydu; renk duygusunu aniden nasıl kaybettiğini, siyah-beyaz bir dünyada yaşama çabalarını böyle anlattı. Daha önce böyle bir vakayla, tümüyle renkkörü olan biriyle karşılaşmamıştım. Şikâyetlerinin nedenleri, durumunun düzelip düzelmeyeceği hakkında en küçük bir fikrim yoktu.

Yapılacak ilk şey, çeşitli testlerle görme bozukluğunu tanımlamaktı. Hastaya çeşitli eşyalar gösterdim; bunlardan bazıları o anda elimize geçen, oldukça sıradan, günlük hayatta kullandığımız şeylerdi. Sözgelimi, Bay I.’dan masamın yanındaki rafta duran mavi, kırmızı ve siyah defterleri sıraya koymasını istedim. Önce mavileri (normal göze parlak mavi görünenleri) aldı; “bunlar soluk,” dedi. Kırmızı ve siyahları ayırdedemedi; Bay I.’ya göre bunların hepsi “kapkaraydı.

Daha sonra Bay I.’ya, toplam otuzüç renkte, büyük bir iplik yumağı gösterdik ve bunları sınıflamasını istedik. İplikleri renklerine göre değil, gri

tonlara göre ayırabileceğini söyledi. Sonra bunları seri ve rahat hareketlerle dört tuhaf, karmakarışık desteye ayırdı ve desteleri gri skalasına göre yüzde 0-25, 25-50, 50-75 ve 75-100 olarak tanımladı (aslında hiçbirini saf beyaz görmüyordu; beyaz iplik bile “soluk” ya da “kirli” görünüyordu).

Bu sınıflamanın doğruluğunu saptamamız olanaksızdı; Bay I.’nın yaptığı renkli çiçek resimlerinin normal göze aykırı gözükmesindeki algı farklılığı burada da kendini gösterdi. Renkleri ayırdedebilen bizler, gri skalasındaki ton farklılıklarını göremiyorduk. Siyah-beyaz fotoğraflar ve siyah-beyaz video kamerası Bay I.’nın iplikleri mekanik gri skalasına göre oldukça tutarlı biçimde ayırdığını gösterdi. Sınıflamada bazı hatalar yapmıştı; ama bu da, şikâyetçi olduğu bozukluklardan, keskin kontrast duygusu, tonları derecelendirmede yetersizlik gibi aksaklıklardan kaynaklanıyordu. Gerçekten de, siyahtan beyaza doğru oniki derecenin yer aldığı, ressamların kullandığı gri skalasını gösterdiğimizde, Bay I. bu tonları yalnızca üç ya da dört sınıfa ayırabildi.[9]

Bay I.’ya bundan başka, klasik Ishihara renkli-nokta levhalarını gösterdik. Görme bozukluğu olmayanlar, bu levhalarda hafif renk farklılıklarıyla oluşan rakamları rahatça görebilirler. Bay I., tahmin ettiğimiz gibi, rakamları göremedi ama normal gözle görülmeyen, yalnızca renkkörü olanların görebileceği, renkkörü taklidi yapanlarla histerik (ruhsal) renkkörlerinin ayırdedildiği bazı levhaları görmeyi başardı.[10]

Elimizde, sanki akromatopsi testi yapmak için tasarlanmış, mükemmel bir kartpostal vardı - kızıl karanlık bir günbatışının önünde, bir sandalın ve balıkçıların silüetinin göründüğü bir sahil manzarası. Bay I. ne sandalı ne de balıkçıları görebildi; gördüğü tek şey batan güneşin oluşturduğu yarım daireydi.

Bay I., renkli resimlerde bu tür sorunlarla karşılaşmasına rağmen, siyah-beyaz fotoğrafları ve reprodüksiyonları bütün ayrıntılarıyla anlatabiliyordu; şekilleri görmek konusunda bir derdi yoktu. Kendisine gösterilen eşyaları ve resimleri, renksiz de olsa, büyük bir canlılıkla ve doğrulukla hatırlıyor ve hayalinde canlandırıyordu. Klasik bir test olan renkli bir sandal resmi gösterilince, bunu dikkatle inceledi, bir an bakışlarını uzaklara dikti, sonra hızla aynı resmin siyah-beyazını çizdi. Bildiği eşyaların rengi sorulunca, bunların adlarını söylemekte zorluk çekmiyordu. (Renk anomisi olan hastalar, renkleri sınıflandırabildikleri

halde, *adını* bilmezler, sözgelimi, muza “mavi” diyebilirler. Buna karşılık renk agnozisi olan bir hasta, aynı şekilde renkleri sınıflandırabilmesine karşın, eline mavi bir muz tutuşturulduğun-da hiçbir şaşkınlık belirtisi göstermez. Tabii Bay I.’da bu iki bozukluk da yoktu.)[11] Bay 1. artık okumakta da zorluk çekmiyordu. Yapılan testler ve genel nörolojik muayene Bay I.’da akromatopsi olduğunu gösteriyordu.

Bu aşamada Bay I.’ya gerçek bir sorunla karşı karşıya olduğunu, hastalığının histeri değil, gerçek akromatopsi olduğunu söyleyebilirdik. Bu konuda karışık duyguları olduğu anlaşılıyordu; az da olsa, hastalığının konversiyon histerisinden kaynaklandığı, bir gün iyileşebileceği umudunu taşıyordu. Ama ruhsal hastalık düşüncesi de onu rahatsız etmiş, sorununun “gerçek olmayabileceğini” düşünmüştü (bazı doktorlar bunu ima etmişlerdi). Yaptığımız testler, bir bakıma içinde bulunduğu durumu aydınlatmış, ama beyin zedelenmesi ve iyileşmenin imkânsızlığına ilişkin korkularını derinleştirmişti.

Akromatopsisinin beyinden kaynaklandığı konusunda fikir birliğine varmıştık, ama yıllardır ağır bir sigara içicisi olmasının bu bozuklukta bir rolü olamaz mıydı; nikotin bazen görüşün zayıflamasına (ambliyopi) bazen de akromatopsiye yol açabilir - ama bu bozukluklar nikotinin retina üstündeki etkilerinden kaynaklanır. Darbe sonrası Bay I.’nın beynindeki bazı bölgelerde, çok az da olsa hasar meydana gelmiş olabilirdi; ya da belki de kazadan hemen sonra, ya da önce, hafif bir kalp krizi geçirmişti.

Beynin renkleri algılaması ve ifade etmesine ilişkin bilgilerimiz karmaşık ve çapraşık bir tarihsel süreç izlemiştir. Newton, 1666’da prizmalarla yaptığı ünlü deneyde beyaz ışığın bileşenlerden meydana geldiğini, ışık tayfındaki bütün renklerin bileşkesi olduğunu ve çeşitli renklere ayrılabileceğini gösterdi. Bir ışık demetinin en çok eğilen (“en kırılgan”) bileşeni mor, en az eğileni kırmızı renkte görülüyor, diğer renkler bu tayfın arasında sıralanıyordu. Newton’a göre nesnelerin renkleri, belirli ışık demetlerini göze yansıtmadaki “yeğinlikleriyle” orantılıydı. 1802’de Thomas Young, gözde, her biri farklı bir dalga boyunu algılayan sonsuz sayıda reseptör bulunmasının anlamsız olacağını düşündü (ressamlar, oldukça sınırlı sayıda renge sahip bir paletle, istedikleri bütün renkleri yaratabiliyorlardı) ve yalnızca üç tür reseptörün yeterli olacağına karar verdi.[12] Young’ın, bir ders sırasında aklına gelip öğrencilerine aktardığı bu

parlak fikir elli yıl boyunca unutulduktan sonra görmenin mekaniği konusunda araştırmalar yapan Hermann von Helmholtz tarafından yeniden keşfedildi, kusursuz hale getirildi ve Young-Helmholtz hipotezi adını aldı. Helmholtz da, tıpkı Young gibi rengin, reseptörler tarafından algılanan çeşitli dalga boylarındaki ışınların doğrudan beyne aktarımı olduğunu düşünüyordu. Sinir sistemi bu aktarmada tercüman görevi görüyordu. “Kırmızı ışık kırmızıya duyarlı görsel lifleri daha güçlü, diğer iki renge duyarlı olanları daha az etkiler ve bu durum, kırmızı renk hissine yol açar.”[13]

1884’de sinir hastalıkları uzmanı Hermann Wilbrand, hastalarındaki görme bozukluklarının farklılıklar gösterdiğini keşfetti - bazıları biçimleri, bazıları uzaklığı, bazıları da renkleri iyi göremiyordu. Wilbrand bu durumda beynin görme korteksinde “ışık izlenimleri,” “renk izlenimleri,” ve “biçim izlenimleri” için ayrı görme merkezleri olması gerektiğini savundu. Akromatopsinin (hatta yarım akromatopsinin) beynin belirli yerlerinde meydana gelen hasarlarla ilintili olduğu dört yıl sonra İsviçreli göz doktoru Louis Verrey tarafından, ilk kez kanıtlanacaktı. Verrey, altmış yaşında bir kadın hastasının, beyninin sol yarımküresinde, artkafa lobunu etkileyen bir kalp krizinden sonra görüş alanının sağ tarafına düşen her şeyi grinin tonlarında görmeye başladığını kaydeder (kadıncağız sol taraftaki görüntüleri normal renkleriyle görebiliyordu). Hastası öldükten sonra beynini inceleme fırsatını bulunca, görme korteksinde çok küçük bir bölümün (iğimsi dil düzeneğinin) zedelendiğini anladı - ve Verrey, “beynin kromatik duyu merkezinin” burada olduğuna hükmetti. Bu merkezin varlığının, korteksin herhangi bir yerinin rengin algılanması ya da adlandırılmasıyla ilgili olabileceği düşüncesi, derhal tepki gördü ve yüz yıl boyunca tartışma konusu olmaya devam etti. Bu tartışmanın kökeni çok derinlere, felsefenin ve nörolojinin temellerine kadar uzanmaktadır.

Onyedinci yüzyılda Locke, (Newton’un fiziksel felsefesine paralel biçimde) bir “duyular” felsefesi geliştirdi: buna göre duyularımız bizim ölçme araçlarımızdı ve dış dünyayı, duyularımızın kabiliyeti ölçüsünde algılıyorduk. Locke işitmenin, görmenin, bütün duyuların tümüyle edilgen ve alıcı olduğunu düşünüyordu. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında nörologlar bu felsefeyi derhal benimsediler, hatta beynin anatomisini bile tasarladılar. Algılanan görüntüler, retinadan beynin görme merkezine,

eksiksiz, bire bir "duyu-verileri" ya da "izlenimler" olarak ulaşıyor, burada görsel dünyanın öznel bir imgesi yaratılıyordu. Rengin de, bu imgenin ayrılmaz bir parçası olduğu düşünülmüştü. Anatomik açıdan, ayrı bir görme merkezine gerek görülmüyordu. Böylece Verrey 1888'de buluşunu yayınladığında, kabul gören görüşe karşı çıkmış oldu. Gözlemleri kuşkuyla karşılandı, testleri eleştirildi, hastaları doğru dürüst muayene etmediği söylendi - ama asıl itiraz kullandığı yöntemlere değil, hareket noktasını oluşturan doktrine karşıydı.

Verrey'in muhalifleri, ayrı bir renk merkezi yoksa, farklı akromatopsilerden söz edilemeyeceği görüşündeydiler; Verrey'in görüşü, 1890'da gözlenen iki benzer vakayla birlikte nöroloji çevrelerince gözardı edileli ve serebral akromatopsi konusu, yetmişbeş yıl boyunca bir daha tartışılmadı.[14] 1974'e kadar bu konuda kapsamlı bir vaka çalışması yapılmadı.[15]

Bay I. beyninde olup bitenleri gerçekten öğrenmek istiyordu. Yalnızca aydınlık ve karanlıktan oluşan bir dünyada yaşamasına karşılık, ışık kaynağının tonları etkilemesi onu şaşırtıyordu; örneğin normalde siyah gördüğü kırmızı eşyalar, akşamüstü, güneş ışınları uzadığında daha açık bir tona bürünüyor, Bay I. bu tonlardan eşyanın kırmızı renkte olduğunu anlıyordu. Işık kalitesi aniden değişince, örneğin bir floresan lamba yakılınca, odadaki eşyaların parlaklığında ani bir değişiklik meydana geliyordu. Bay I. artık değişken bir dünyada yaşadığını söyledi; tonların, karanlık ve aydınlığın, ışığın dalga boyuna bağlı olarak durmadan değiştiği bu dünya, daha önce içinde yaşadığı renkli dünyadan daha değişken, daha istikrarsızdı.[16]

Elbette bütün bunları (Newton'un dalgaboyuyla renk arasında değişmez bir ilişki bulunduğu görüşünü, dalgaboyu bilgisinin retinadan beyine kadar hücreden hücreye aktarılmasını ve bu bilginin beyinde renge dönüştürülmesini kapsayan) klasik renk kuramıyla anlatmak çok zor. Bu basit süreç -ışığın prizmadan geçerken dağılıp yeniden birleşmesinin sinirsel örneklemesi- gerçek hayatta renkleri algılayışımızdaki karmaşıklığı anlatmakta yetersiz kalacaktır.

Onsekizinci yüzyılın sonlarında Goethe, klasik renk kuramının gerçeği açıklamadaki yetersizliğini ilk farkedenlerden biri oldu. Renkli gölgelerin ve renkli hayallerin fenomenal gerçekliğinin, eşyanın sınırlarının

ve aydınlatılmasının rengine yaptığı etkinin, renkli ve diğer görsel yanılsamaların herkesten çok farkında olan Goethe, yeni bir renk kuramına ihtiyaç duyulduğunu hissetti ve bu ihtiyacı bir deyişle özetledi: “Optik yanılsama optik gerçektir!” Goethe en çok, rengi ve ışığı gerçekte nasıl gördüğümüz, dünyayı ve sanrıları nasıl *yarattığımız* sorusuyla ilgileniyordu. Ona göre bütün bunlar Newton’un fiziğiyle değil, beynin henüz bilinmeyen fonksiyonlarının açıklanmasıyla öğrenilebilecekti. Sonuç olarak şunu söylüyordu: “Görsel sanrı nörolojik gerçektir.”

Goethe’nin renk kuramı, ya da Farbenlehre’si (Goethe bu çalışmasını bütün şiirsel eserlerine eş değerde buluyordu), çağdaşları tarafından küçümsendi, bu büyük şairin kaprislerinden ve sabuklamalarından biri sayıldı ve unutulup gitti. Ne var ki bilim, Goethe’nin büyük önem verdiği bu “tuhaflıklara” kayıtsız kalamazdı; gerçekten ele Helmholtz, hayranı olduğu Goethe’yi ve onun bilim anlayışını, sonuncusu 1892’de olmak üzere, birçok dersine konu etmiştir. Helmholtz “rengin sürekliliği”yle çok ilgilendi; eşyanın renginin sürekliliği onun sınıflandırılmasını sağlıyor, ışık kaynağında ve ışığın dalgaboyunda büyük değişiklikler olsa da, onu aynı gözle görmemize yol açıyordu. Örneğin elmadan yansıyan dalgaboyları, onu aydınlatan ışığın kalitesine göre büyük değişiklikler gösterebilir, ama biz onu yine de kırmızı renkte görürüz. Bu görüntüyü yalnızca, dalgaboyunun renge tercüme edilmesi şeklinde açıklamak şüphesiz yanlış olacaktır. Helmhotz’a göre, ışık kaynağını yok sayan bir mekanizma olmalıydı - bunu “bilinçdışı çıkarsama” ya da “karar eylemi” olarak adlandırdı (ama bu kararın nasıl verildiğine ilişkin bir tahminde bulunmadı). Ona göre rengin sürekliliği, genel anlamdaki görsel sürekliliğin, kaotik bir duyular selinden istikrarlı ve anlamlı bir görsel dünya oluşturma yolunun özel bir örneğini oluşturuyordu. Görsel izlenimlerimiz yalnızca, beklenmedik ve istikrarsız verilerin yağmuruna uğrayan alıcılarımızın beyine gönderdiği pasif yansımalardan oluşsaydı, böyle bir dünya yaratmamız imkânsız olurdu.

Helmholtz’un çağdaşı büyük fizikçi Clerk Maxwell de, öğrencilik günlerinden beri, renkleri görmenin gizemli mekaniğine hayranlıkla karışık bir merak duyuyordu. Ana renkler kuramını formel bir hale getirdi, kendi icadı olan renkli bir topaçla renk karışımı deneyleri yaptı. Topacı hızla çevirdiğinde renkler birbiri üstüne biniyor ve gri duygusu veriyordu. Yine kendi buluşu olan, üç eksenli bir grafik tasarımından oluşan renkli bir

üçgen, üç ana rengin karışımıyla herhangi bir rengin yaratılabileceğini gösteriyordu. Bütün bunlar Maxwell'i, en muhteşem gösterisini yapmaya hazırlıyordu. Maxwell 186l'de, siyah-beyaz fotoğraf emülsiyonları' 'a renkli fotoğraf yapmanın mümkün olduğunu kanıtladı. Kırmızı, yeşil ve mor filtreler kullanarak renkli bir boyunbağının fotoğrafını üç kez çekti. "Renk ayrımı" adını verdiği bu üç filmi, birbiri üstüne bindirerek perdeye yansıttı. Her film için, o renkte bir ışık kaynağı kullanıyordu (kırmızı filtreyle çekilen resim kırmızı ışıkla yansıtılıyordu, vb.) Boyunbağı bir anda, bütün renkleriyle perdede belirdi. Maxwell beyinde renklerin de böyle algılanabileceğini düşündü; sihirli lamba gösterisinde olduğu gibi belki beyinde de renk-ayrımı filmleri, ya da bunların sinirsel karşılıkları oluşuyordu.[17]

Maxwell, bu eklemlenmiş sistemdeki eksikliğin farkındaydı; renkli fotoğraflarda ışık kaynağını "yok saymak" olanaksızdı; bu resimlerin renkleri, aydınlatan ışığın dalga boyunun değişmesiyle değişiyordu.

1957'de, Maxwell'in ünlü gösterisinden doksan yıl sonra, Edwin Land -Polaroid'in ve şipşak Land kameralarının mucidi, gerçek dahi, mucit ve kuramcı Land- renkleri görme konusunda daha da şaşırtıcı bir fotoğraf gösterisi yaptı. Maxwell'in aksine, yalnızca iki siyah-beyaz film çekti (bu filmler, aynı anda aynı konumdan resim alınması için çift mercekli bir kamerayla çekilmişti); bunları yine çift mercekli bir projektörle perdeye yansıttı. Filmleri çekerken biri uzun dalgaboylarını (kırmızı filtre) biri kısa dalgaboylarını (yeşil filtre) geçiren iki filtre kullanmıştı. İlk film kırmızı filtreden geçirilerek yansıtıldı, ikincisi ise normal beyaz ışıktan, filtreden geçirilmeden yansıtıldı. Bu tür bir düzenekle soluk-pembe bir resim elde edilmesi beklenirdi, ama beklenmedik, adeta "imkânsız" bir şey oldu. Perdede bir anda genç bir kadının renkli resmi belirdi - Land bu resmi şöyle anlatıyordu; "sarışın saçlar, soluk mavi gözler, kırmızı ceket, mavi-yeşil yaka, ve şaşırtıcı doğallıkta bir ten rengi." Bu renkler nereden gelmişti, nasıl oluşmuştu? Ne fotoğrafların "içinde" ne de ışık kaynağında bu renkler yoktu. Perdedeki son derece basit ve etkileyici renkli görüntü, Goethe'nin sözünü ettiği "yanılsama'ydı, ama bu yanılsama, bir yandan da, nörolojik bir gerçeği dile getiriyordu; renkler "dışarıdan", dış dünyadan alınan duyumlar, ya da (klasik kuramda öne sürüldüğü gibi) bir dalgaboyunun beyindeki otomatik karşılığı değildi; *rengi yapan şey, bizzat beyindi.*

Bu deneyler önceleri tuhaf olaylar, ilginç ışık oyunları olarak kabul edildi. O günkü kuramlar bu olayları açıklamaya yetmiyor, yeni bir açıklama getirilmesini, yeni bir kavram geliştirilmesini de zorlaştırıyordu. Gözlemcinin giysiler hakkındaki bilgisinin yukarıda anlatılan sahneyi algılamasını etkileyebileceği düşünüldü. Bunun üzerine Land, doğal dünyadaki tanıdık eşyaların yerine, renkli kâğıt üstünde geometrik lekelerden oluşan tümüyle soyut, çok renkli resimler çekmeye karar verdi. Bu durumda gözlemci, renklere ilişkin bir beklenti içinde olamayacaktı. Bu soyut resimler Piet Mondrian'ın tablolarını andırıyordu, bu yüzden Land bunlara "Renkli Mondrianlar" adını verdi. Üç projektörle aydınlatılan Mondrianları üç ayrı filtreden (kırmızı - uzun dalgaboyu; yeşil - orta dalgaboyu; mavi - kısa dalgaboyu) geçiren Land, bir yüzey karmaşık ve çok rehkli bir görüntünün bir parçasını oluşturuyorsa; bu yüzeyden yansıyan ışığın dalgaboyuyla algılanan renk arasında öyle basit bir ilişki olmadığını kanıtladı.

Dahası, bir renk lekesi (örneğin normal gözle yeşil renkte algılanan bir leke) etrafındaki renklerden ayrılınca, hangi ışıkla aydınlatılırsa aydınlatılsın, beyaz ya da soluk gri görünüyordu. Böylece Land, yeşilin, bu lekenin *içkin* bir özelliği olmadığını, tabloda etrafında bulunan bölgelerle bağlantılı olarak yeşilliği *kazandığını* kanıtladı.

Renk, Newton'un klasik kuramına göre, bir noktadan yansıyan ışığın dalgaboyuyla ölçülebilen sabit ve mutlak bir değerken, Land rengin sabit ya da mutlak olarak düşünülmemesi gerektiğini, görüş alanının tümüne bağımlı olduğunu, üstündeki her noktanın yansıttığı ışığın çevreden yansıyan ışıkla karşılaştırılmasıyla meydana geldiğini gösterdi. Görüş alanının her parçası, çevresiyle sürekli bir karşılaştırma, bir ilişkilendirme eylemi içine sokuluyor, böylece global bir senteze - Helmholtz'un "karar eylemi"ne ulaşılıyordu. Land bu ilişkilendirmenin ve sentezin sabit ve belirli kuralları olduğunu, farklı ortamlarda hangi renklerin görüleceğini önceden saptayabileceğini düşünüyordu. Bu amaçla, beynin karmaşık, çok renkli bir yüzeydeki değişik dalgaboylarını mukayese etmesini örnekleyerek, "renk küpü" adını verdiği bir algoritma yaptı. Maxwell'in renk kuramı ve renkli üçgeni renklerin eklemlenmesi kavramına dayanırken, Land'in modeli karşılaştırmaya, ilişkilendirmeye dayanıyordu. Land temelde iki tür karşılaştırma olduğunu öne sürdü; bunlardan ilki görüş alanında yer alan belirli bir dalgaboyu grubundaki ya da dalga bandındaki

bütün yüzeylerden yansıyan ışıkların oranı (Land'ın deyimiyle o dalga boyundaki "ışık kaydı"), ikincisi ise, üç dalga bandındaki (bunlar kabaca kırmızı, yeşil ve mavi dalgaboylarına tekabül ediyorlardı) üç ayrı ışık kaydının karşılaştırılmasıydı. Bu ikinci karşılaştırma, renkleri meydana getiriyordu. Land bu süreçte, beynin herhangi bir bölgesine görev yükleme-meye çok dikkat etti, hatta retina ve korteks arasında çok sayıda etkileşim bölgesi bulunabileceğini ima eder biçimde, kuramına "Retineks teorisi" adını verdi.

Land, deneklerine farklı aydınlıklarda çok renkli mozayikleri nasıl gördüklerini sorarak renkleri görme sürecine psiko-fiziksel açıdan yaklaşırken, çalışmalarını Londra'da sürdüren Semir Zeki, anesteziyle uyuttuğu maymunların görme kortekslerine mikroelektrodlar yerleştiriyor ve renklere tepkilerindeki sinirsel potansiyellerini ölçerek soruna tamamen fizyolojik açıdan yaklaşıyordu. Zeki,1970'lerin başlarında çok önemli bir keşifte bulundu; maymunların V_4 olarak bilinen prestriate korteksinde, beynin her iki tarafındaki küçük bir alanın renge duyarlı hücrelerden oluştuğunu gördü (Zeki bunlara "renk-kodlayan hücreler" diyordu).[18] Böylece, Wilbrand ve Verrey'in beyinde özel bir renk merkezi olduğunu öne sürmelerinden doksan yıl sonra, Zeki bu bölgenin varlığını kanıtlamış oluyordu.

Bu olaydan elli yıl önce tanınmış nörolog Gordon Holmes, görme korteksinin kurşun yarasıyla zedelendiği iki-yüzden fazla vakayı incelerken, bunlardan bir tekinde bile akromatopsi görülmediğini söylemişti. Buradan hareketle de serebral akromatopsinin beynin belirli bir bölgesine atfedilebileceği fikrini reddetmişti. Holmes gibi saygın bir otoriteden gelen bu görüş, bu konuda yapılan bütün klinik çalışmaların durdurulmasına neden oldu.[19] Zeki'nin parlak ve deneyle kanıtlanmış gösterisi nöroloji dünyasında şok etkisi yaratmış, yüzlerce yıldır görmezden gelinen bir konuya dikkat çekilmesini sağlamıştı. Zeki'nin 1973'te sunduğu makalenin ardından, literatürde akromatopsiye ilişkin yeni vakalar boy göstermeye başladı. Bunlar şimdi, daha önceki nörologların elinde bulunmayan beyin tarama teknikleriyle (CAT, MRI, PET, SQUID gibi) inceleniyordu. İlk kez olarak, beynin hangi bölgelerinin renk algılaması için gerekli olduğu ortaya çıkacaktı. Yukarıda sözü edilen vakalarda başka sorunlar da ortaya çıkmışsa da (görüş alanının küçülmesi, görsel agnozi, aleksi, vb.), en önemli

lezyonlar medyal asosasyon korteksinde, maymundaki V_4'e tekabül eden yerdeydi.[20] 1960'larda maymunların ana görme merkezlerinde (V_1 adıyla anılan bölgede) dalgaboylarına tepki verip, renklere duyarlı olmayan hücrelerin varlığı keşfedilmişti. Şimdi Zeki, 1970'lerin başlarında, V_4 bölgesinde renklere tepki veren, bu kez de dalgaboylarına duyarlı olmayan başka hücreler keşfediyordu (Ne var ki bu V_4 hücreleri, V_2 ara bölgesini kullanarak, V_1 hücrelerinden aldıkları impülslere tepki veriyorlardı). Böylece her V_4 hücresi görsel alanın büyük bir bölümüne ilişkin bilgi alıyordu. Land'ın kuramında öngördüğü iki aşama şimdi anatomik ve fizyolojik bir temele oturuyordu: her dalga bandındaki aydınlanma kayıtları Vı'deki dalgaboyuna-duyarlı hücreler tarafından algılanıyor, V_4'teki renk-kodlayıcı hücreler tarafından bunları karşılaştırmak ve ilişkilendirmek suretiyle renk üretiyorlardı. Bütün bu hücreler, adeta birer Land korelatörü, ya da Helmholtz'un "karar mekanizması" gibi çalışıyordu.
Tıpkı hareket, derinlik ve biçim gibi, renkleri görmek için de önceden edinilmiş bilgiye ihtiyaç yoktu; renkleri algılamak öğrenmeye ve tecrübeye dayanmıyordu, nörologların dediği gibi bu, "aşağıdan yukarıya" bir süreçti. Renkler deneysel ortamda, V_4'ün manyetik uyarılmasıyla, renkli halkalar ya da haleler - başka deyişle kromatofenleri[21] biçiminde yaratılabilir. Ne var ki gerçek hayatta renkleri görmek, toplam hayat tecrübemizin bir parçası olup, kendi değerlerimiz ve kategorilerimizle sıkı sıkıya bağıntılıdır. V_4 bir renk üreticisi olabilir, ama aynı zamanda zihin/beyindeki yüzlerce başka sistemle konuşur, onlara sinyaller gönderir, hatta belki de onlar tarafından yönlendirilir. Bu entegrasyon oldukça yüksek kademelerde gerçekleşir, renkler hatıralarla, beklentilerle ve arzularla bütünleşir ve dünya her birimiz için anlamlı bir yer olur.[22]

Bay I. serebral akromatopsinin oldukça "saf" (biçim, hareket ve derinlik görme açılarından ek bir bozukluk taşımayan) bir örneğini oluşturuyordu. Aynı zamanda bizim için oldukça zeki ve tecrübeli bir tanıktı da; resim yapması ve gördüklerini bütün açıklığıyla nakletmesi bizim için son derece değerliydi. İlk karşılaşmamızda, eşyaların ve yüzeylerin nasıl "dalgalandığını" anlatırken, dünyayı renklerle değil, dalgaboylarıyla açıklamaya çalışmıştı. Geçirdiği tecrübe o güne dek

yaşadıklarının hiçbirine benzemiyordu, o kadar tuhaf, o kadar anormaldi ki, bunu tasvir edecek hiçbir metafor, hiçbir boya ya da kelime bulamıyordu.

Profesör Zeki'yi telefonla arayıp bu sıradışı hastadan söz ettiğimde, büyük ilgi gösterdi ve özellikle, Land'la birlikte normal görüşe sahip insanlar ve hayvanlar üzerinde denedikleri Mondrian testine nasıl tepki vereceğini merak ettiğini söyledi. Derhal New York'a gelip bizimle, yani göz uzmanı meslektaşım Bob Wasserman, nörofizyolog Ralph Siegel ve benimle birlikte Jonathan I. üstünde deneyler yapmaya karar verdi. Bugüne dek hiçbir akromatopsi hastası böyle bir muayeneden geçmemişti.

Oldukça karmaşık ve güzel bir Mondrian'ı iki yandan ve yalnız uzun (kırmızı), orta (yeşil) ve kısa (mavi) dalgaboylarının geçebildiği dar-bantlı filtrelerden geçen ışıkla ve beyaz ışıkla aydınlattık. Işığın yoğunluğu, her aydınlatmada aynıydı.

Bay I. geometrik şekillerin çoğunu, grinin tonlarında da olsa, ayırdedebiliyordu. Bütün şekilleri birden dörde kadar gri skalasına göre sınıflandırdı. Bazı renklerin sınırlarını göremiyordu, örneğin kırmızıyla yeşil, beyaz ışıkta siyah görünüyordu. Filtreleri hızla ve gelişigüzel değiştirince, şekillerin gri tonları büyük ölçüde değişiyor - daha önce görülmeyen bazı tonlar şimdi çok farklı bir şekilde beliriyor, siyah dışında bütün tonlar, kendilerini aydınlatan ışığın dalgaboyuna göre az ya da çok değişiyordu. (Yeşil bir bölge orta-dalgaboyunda beyaz, uzun-dalgaboyunda ya da beyaz ışıkta siyah görünüyordu.)

Bay I.'nın bütün tepkileri hızlı ve tutarlıydı. (Normal gören bir insan, kusursuz bir hafızaya ve son renk kuramı hakkında derin bilgiye sahip olsa bile, bu ani ve çoğu kez "doğru" tahminleri kolay kolay yapamazdı.) Bay I.'nın dalgaboylarını birbirinden ayırabildiği son derece açıktı ama bu noktadan sonra, saptadığı dalgaboyunu renge tercüme etmekte zorluk çekiyor, rengin beyinsel ve zihinsel yapısını kuramıyordu.

Bu buluş hem sorunun niteliğini anlamamıza, hem de yerini saptamamıza yardımcı oldu. Bay I.'nın görme korteksi esas olarak sağlam durumdaydı, ikincil korteks (özellikle V_4 bölgeleri ve bunların bağlantıları) zarar görmüştü. Bu bölgeler, maymunda olduğu gibi insanda da çok küçüktür, ancak görme, hayal etme ve bunları hatırlama yeteneğimizin, renkli bir dünyada yaşama yeteneğimizin tümü, bu bölgenin korunmasına bağlıdır. Bir talihsizlik sonucu Bay I.'nın beynindeki bu fasulye

büyüklüğündeki bölgeler zedelenmiş - ve bütün hayatının değişmesine neden olmuştu.
Mondrian testleri bu bölgelerin zedelendiğini gösteriyordu; şimdi bunları, beyin tarama yöntemleriyle görmeye çalışacaktık. Ne var ki CAT ve MRI taramalarında bir ize rastlayamadık. Bunun çeşitli nedenleri olabilirdi; belki zamanın tarama teknikleri V_4'teki küçük hasarları gösterecek kadar gelişmemişti; belki de hasar yapısal değil, metabolikti; belki de V_4'ün kendisiyle değil, ona ulaşan yollardaki küçük yapılarda (Vı'deki "bloblar" ya da V_2'deki "şeritler") meydana gelen bozukluklarla ilgiliydi.[23]

Gerek Zeki, gerekse Francis Crick, bu küçük yapıların, bloblar ve şeritlerin, metabolik açıdan son derece aktif olduklarını ve geçici bir oksijen yetmezliği durumunda hasar görebileceklerini vurgulamışlardır. Özellikle Crick'le konuyu uzun uzun konuştuk ve kendisi, bozukluğun karbon monoksit zehirlenmesinden de kaynaklanabileceğini, bu tür zehirlenmelerde renk bölgelerine giden kan oksijenindeki azalmadan ötürü renkleri görmede bozukluklarla karşılaşıldığını söyledi. Bay I. kaza sırasında oluşan bir çatlakla arabanın egzosundan kaçan karbon monoksit gazını solumuş olabilirdi; kimbilir, belki de kazanın asıl sebebi bu çatlaktı.[24]

Tabii bütün bunlar akademik görüş alışverişinden öte bir anlam ifade etmiyordu. Aradan üç ay geçtikten sonra Bay I.'nın akromatopsisinde hiçbir değişiklik olmadığı gibi, kendisi kontrastları görmede de zorlandığını söylemeye başlamıştı.[25] Bu bozukluğun zamanla düzelip düzelmeyeceği konusunda bir şey söyleyemiyorduk. Bazı edinilmiş serebral akromatopsi vakaları zaman içinde iyileşir, bazıları iyileşmez. Bay I.'nın beynindeki zedelenmenin nereden kaynaklandığı sorusuna hâlâ bir yanıt bulamamıştık. Bu zedelenmeye karbon monoksit gibi toksik bir madde mi neden olmuştu, araba kazasının sonucunda mı oluşmuştu, yoksa beyindeki görme merkezine giden kan akımında mı yetersizlik olmuştu? Zedelenmenin kaynağı kalp krizi ise, yeni kalp krizlerine hazırlıklı olmalıydık. Teşhis belirsizliğini korusa da, şu andaki durumu normal görünüyordu.

Yine de pratik açıdan ona bir parça yardım etmeyi başardık. Bay I. Mondrian lekelerinin sınırlarını en rahat, orta dalgaboyundaki ışıkla aydınlatıldıkları zaman görmüştü. Dr. Zeki hastaya, yalnızca bu dalgaboyunun geçmesine izin veren, yeşil camlı güneş gözlüğü vermemizi

önerdi. Özel bir gözlük yaptırdık ve Bay I. bunu, özellikle güneşli havalarda takmaya başladı. Bay I. yeni gözlüklerini çok sevdi, renk körlüğü devam etse de, kontrastları, biçim ve sınırları çok daha iyi görmeye başlamıştı. Karısıyla renkli televizyon seyretmeye bile başladı. (Koyu-yeşil camlı gözlükler, renkli televizyonu tek renkli gösteriyordu - ama Bay I. tek başına kaldığı zamanlar siyah-beyaz televizyonu izlemeyi tercih ediyordu.)

Kazadan sonra Bay Jonathan I.'nın hissettiği eksiklik duygusu çok güçlüydü. Renk gibi, bütün görsel yaşantımızı sarmalayan, hayal gücümüzün ve hafızamızın, dünyayla ilgili bilgilerimizin, kültürün, sanatın merkezinde yer alan bir duygudan yoksun kalan herkes aynı şeyi yaşayacaktır. Dış dünyadan ve doğadan bir şeyler yitirme duygusu, hemen her vakada görülen bir durumdur. Ondokuzuncu yüzyılda atından düşen doktor için çiçekler "güzelliklerinin tümünü kaybetmişlerdi." Aynı hekim bahçesine girdiğinde, yine bir şokla karşılaşmıştı. Bay I. bu yitirme duygusunu ve şoku herkesten yoğun yaşıyordu; çünkü, renkleri günlük yaşamının ayrılmaz bir parçasını oluşturan sayısız eşyanın, doğanın, insanların güzelliğini kaybetmekle kalmamış, sanat dünyasını, elli yıldan fazla bir zaman görsel ve renksel yeteneklerini ve duyarlığını beslediği, biçimlendirdiği bir dünyayı yitirmiş, bu yüzden akromatopsiyle geçen ilk haftalarda intiharın eşiğine gelmişti.[26]

Jonathan I. bu yitirme duygusuna ek olarak görsel dünyasındaki değişimi, başlangıçta, son derece itici ve anormal bulmuştu. Onun durumundaki birçok kişi aynı şeyleri hissetmiştir: atından düşüp beyin sarsıntısı geçiren doktor gördüklerini "sapıklık" olarak değerlendirmiş; Damasio'nun hastalarından biri gri dünyasını "kirli" sözcüğüyle nitelendirmişti.[27] Neden serebral akromatopsisi olan bütün hastalar bu tür deyimler kullanıyor, yaşadıklarını 'anormal' kabul ediyorlardı? Bay I. da konik hücreleriyle, dalgaboyu-na duyarlı Vı hücreleriyle görüyordu; ama bir üst seviyede görüntü sağlayan, renk üreten V_4 mekanizmasını kullanamıyordu. Bizler Vı verilerini hayal bile edemeyiz, algıladığımız görüntüler derhal bir üst seviyeye atlar ve burada renk üreten bir süreçten geçer. Vı'deki işlemler ve burada oluşan görüntü bizim için hiçbir anlam taşımaz. Ama bunlar Bay I. için anlamlıdır, çünkü beynindeki zedelenme onu tuhaf, esrarengiz, bir ara safhada - Vı'in tekinsiz dünyasında - ne renkli,

ne de renksiz olarak tanımlanabilen, prekromatik duyguların egemen olduğu anormal ve özel bir dünyada kapana sıkıştırmıştı.[28]

Görsel ve estetik duyguları son derece gelişmiş olan Bay I. için bu değişiklik, katlanılır şey değildi. Duygulanımların ve estetik duyguların renklerle -hatta genelde görme duyusuyla- olan ilişkisi hakkında pek az şey biliyoruz; bu konu tamamen kişisel deneyim ve tercihlere bağlı gibi görünüyor.[29]

Renk olgusu Bay I.'nın yalnızca görsel duyularının değil, estetik duyularının, duyarlığının, yaratıcı kişiliğinin, kendi yarattığı dünyanın temelini oluşturuyordu - şimdi bu temel yıkılmış, yalnız renkleri algılama gücünü değil, renk hafızasını, renklerle hayal kurma yeteneğini de yitirmişti. Önceleri bu yitirme duygusu iliklerine kadar işliyor, onu öfkeden kudurtuyordu; hafıza kaybına uğrayan, yine de bir şeyler yitirdiğinin farkında olan birinin öfkesiydi bu. Bu öfke nöbetlerinde gözlerini bir portakala diker, asıl rengini hatırlamaya çalışırdı. Artık koyu gri bir görünüm alan bahçesinin önünde saatlerce oturur, onu eskisi gibi görmeye, hayalinde canlandırmaya, yeşil otlarını gözünün önüne getirmeye çabalardı. Yoksullaşmış, yabancı, anlaşılmaz ve kabusu andıran bir dünyada yaşamaya başlamıştı. Kazadan hemen sonra çaresizlik içinde yaptığı ilk tablolar, içinde bulunduğu durumu kelimelerden daha iyi anlatıyordu.

Sonra birden, o “mahşerimsi” gündoğumunu gördü. Bu sahnenin tablosunu yaptıktan sonra, değişimin ilk belirtileri, dünyayı, kendi duyarlığını ve kimliğini yeniden oluşturma arzusunun ilk belirtileri ortaya çıkmaya başladı. Bu değişim bazen bilinçli bir şekilde gerçekleşiyordu: ressamlığa ilk başladığı günlerdeki gibi gözlerini ve ellerini kullanmayı yeniden öğrenmeye başlamıştı. Ama asıl değişim daha derinlerde, bilince doğrudan ulaşmayan sinirsel süreçlerde cereyan ediyordu. Böylece, geçirdiği kazayla ilişkili olarak kendini yeniden tanımlamaya başladı - fizyolojik, psikolojik, estetik anlamda kendini yeniden tanımladı- ve bunun ardından bütün değerleri dönüşüme uğradı. Öyle ki Vı'in yarattığı yabancılık, başkalık hissi önceleri ona bir kabus gibi gelirken, yavaş yavaş bu dünyayı ilginç ve güzel bulmaya başladı.

Kazadan hemen sonra başlayarak, bir yıldan uzun bir süre boyunca Jonathan I. ısrarla renkleri hala “bildiğini” iddia etti. Hiçbirini kafasında canlandıramasa da neyin doğru, neyin uygun, neyin güzel olduğunu o

biliyordu. Daha sonraları kendinden o kadar emin olmamaya başladı; renkleri göremediği için, zihnindeki renk çağrışımları da yavaş yavaş soluklaşmaya, yokolmaya başlamıştı. Belki de bu tür bir unutuş -aynı anda hem fizyolojik hem psikolojik, hem stratejik hem yapısal unutuş- belirli bir algılama biçimini yitiren, hayal edemeyen, ya da yeniden üretemeyen herkesin başına er ya da geç gelecektir. (Hasarın ille de görme merkezinde olması gerekmez; periferik ya da retinal körlüklerde aylar, hatta yıllar sonra görsel unutkanlığın ortaya çıktığı olmuştur.)[30]

Bay I. artık neyi yitirdiğiyle, başlangıçta bir saplantı halini alan renk konusuyla ilgilenmiyordu. Renk sorunundan söz açıldığında ondan “boşandığını” söylüyordu. listelendiğinde, bu konuda açık seçik ifadelerle konuşabilirdi, ama sözlerinde sanki eski bilgilerinden, artık anlamadığı şeylerden söz edermiş gibi bir boşluk seziliyordu.

Nordby’nin notlarından:

> Rengin fiziksel özellikleri ve renk algılama mekanizmasının fizyolojisi hakkında oldukça derin bir kuramsal bilgiye sahip olmama karşın, bütün bunlar renklerin gerçek doğasını anlamama yetmiyor.[31]

Nordby’nin izlenimleri Jonathan I.’nınkileri çok benziyordu. Bay I., altmışbeş yıl renklerle dolu bir dünyada yaşamış olmasına karşın, zaman içinde doğuştan renkkörü birinin özelliklerini edinmeye başlamıştı.

Renklerden uzaklaşan, önceki hayatındaki kromatik yönelmelerine, alışkanlıklarına, stratejilerine sırt çeviren Bay I., kazadan sonraki ikinci yılında, gün ışığından çok alacakaranlıkta ve az aydınlatılmış ortamlarda rahat ettiğini farketti. Parlak ışıklar gözünü alıyor, hatta bir süre körleşmesine neden oluyordu ki, bu da görme merkezindeki zedelenmenin belirtilerinden biriydi. Geceyi ve gece hayatını çok sevdi, “gece hayatının siyah-beyaza göre tasarlandığını” söyledi.

Kendi deyişiyle “gecelerin adamı” olmaya başlamıştı. Başka şehirleri, başka yerleri ziyaret etti, ama yalnız gece seyahat ediyordu. Boston’a, Baltimor’a, küçük kasabalara ve köylere alacakaranlıkta ulaşıyor, gecenin yarısını sokaklarda dolaşarak, bazen biriyle konuşarak, küçük lokantalara giderek geçiriyordu: “Geceleri bütün lokantalar farklı oluyor, özellikle de penceresi varsa. Aniden gece yaşanılan yerlere dönüşüyorlar. Gece hayatını

çok seviyorum. Yavaş yavaş gecelerin adamı olmaya başladım. Bu farklı bir dünya: yaşam alanınız genişliyor - sokaklarda insan kalabalıklarıyla karşılaşmıyorsunuz... Yepyeni bir dünya.”

Bay I., yolculuk etmediği zamanlar, giderek daha erken kalkmaya, güneş doğmadan önce, geceleri çalışmaya başladı. Kendi deyimiyle “gecelerin dünyasında” kendini herkesle eşit, “normal” bir insan gibi görüyordu: “Kendimi iyi hissediyorum, artık bir hilkat garibesi olmadığımı biliyorum... geceleri çok iyi görmeye başladım, gözümün ne kadar güçlendiğini görseniz inanmazsınız - dört sokak öteden arabaların plaka numaralarını okuyorum. Siz bir sokak öteden okuyamazsınız.”[32]

Bay I.’nın geceleri görme yeteneği, renk sistemindeki zedelenmeyi telafi etmek için, zaman içinde artmış olabilir miydi? Bu aşamada hareketleri algılaması, belki biraz da derinlik duygusu güçlenmişti, bu gelişme M sistemine olan bağımlılığından kaynaklanıyordu.[33]

İşin en ilginç yanı, kazayı izleyen ilk aylarda son derece yoğun olan yitirme duygusu, nahoş ve itici duygular kaybolmuş, hatta tersine dönmüştü. Bay I. bir şeyler yitirdiğini inkâr etmiyor, hatta zaman zaman bir ölçüde kederlendiği de oluyor; buna karşılık görme gücünün “rafineleştiğini,” dünyayı renklerin müdahalesi olmadan, saf halinde gördüğünü düşünüyor. Renkleri baskın geldiği için göremediğimiz belirsiz dokular ve desenleri o rahatça görebiliyor.[34] Bay I. “yepyeni bir dünyada” yaşadığını, oysa bizlerin, renklerin etkisiyle bulanan zihinlerimizin, bu dünyaya duyarsız kaldığını söylüyor. Artık renkleri düşünmüyor, yitirdikleri için yas tutmuyor. Akromatopsiyi tuhaf bir armağan olarak kabul etmeye başladı; bu armağanın ona yeni bir duyarlık ve varlık bilinci kazandırdığını söylüyor. Yaşadığı dönüşüm bu bakımdan, iki üç yıl körlüğüne lanet ettikten sonra onu “karanlık, paradoksal bir armağan,” “insanlık durumunun konsantre bir hali... İnsan varlığının özel bir hali” olarak görmeye başlayan John Hull’unkine çok benziyor.

Kazadan üç yıl sonra, Israel Rosenfield Bay I.’ya ilginç bir teklifte bulundu ve renkleri görme yeteneğini yeniden kazanması için bir yol önerdi. Dalgaboylarını karşılaştırma mekanizması sağlam durumdaydı, yalnızca V_4 (ya da onun eşdeğeri olan bölge) zedelenmişti. Rosenfeld’e göre, en azından kuramsal açıdan, beynin başka bir bölgesini “yeniden

eğiterek” Land korelasyonlarını oluşturmayı öğretmek, böylece belirli bir ölçüde renkleri yeniden görmesini sağlamak mümkündü. Bay I.’nın bu öneriye verdiği yanıt şaşırtıcıydı. Kazadan sonraki ilk aylarda böyle bir teklife düşünmeden evet diyeceğini, “iyileşmek” için ne gerekiyorsa yapacağını söyledi. Ama artık dünyayı farklı bir açıdan görmeye, onu yine anlamlı ve kusursuz bulmaya başlamıştı, bu yüzden bu öneri ona itici, nahoş, hatta tiksindirici gelmişti. Renkler eski karşılıklarını, eski anlamlarını kaybettikleri için, onları yeniden kazanmanın nasıl bir şey olacağını kestiremiyordu. Onları yeniden yaşamına sokmak kafasını karıştıracak, birbiriyle ilgisi olmayan duyumlardan oluşan bir sağanakla karşılaşacak, yeniden yarattığı görsel dünya modelini yıkmak zorunda kalacaktı. Bir süre bir hapishanede yaşamış, sonunda oradan kurtulmuştu; artık kendini -nörolojik ve psikolojik açıdan- akromatopsi dünyasının yerleşik bir üyesi sayıyordu.

Ressamlığına gelince, bir yıldan fazla süren deneysel ve belirsiz bir süreçten sonra, uzun sanat yaşamındaki üretken dönemlere benzer, güçlü bir aşamaya girdi. Siyah-beyaz tabloları son derece başarılıydı, yaratıcı bir yenilenme içinde olduğundan, son derece ilginç, siyah-beyaz bir “safhaya” girdiğinden söz edildi. Sanat yaşamını izleyenlerden pek azı, bu siyah-beyaz safhanın yalnızca sanatsal gelişimini yansıtmadığını, bir felaketin ve kaybın sonucu olduğunu biliyor.

Bay I.’nın beynindeki başlıca hasarı -renk yapıcı sistemin önemli bir parçasının zedelenmesi- tanımlamak mümkün olsa da, bugün hala beyin fonksiyonundaki “yüksek” değişimlerden habersiz bulunuyoruz. Jonathan I. yalnızca renk görme yeteneğini kaybetmedi, renkleri hayal etme, hatta renkli rüya görme yeteneğini de kaybetti. Sonunda renkler hafızasından hile silindi, ve zihninde renkle ilgili mental bir bilgi kalmadı.

Böylece, renkleri görmeden geçirdiği günler uzadıkça, renk hafızasını kaybetmiş - hatta hiç bilmemiş biri gibi davranmaya başladı. Ne var ki bir yandan da bir yeniden yapılanma devam ediyordu, eski renkli dünyası soluklaşıp uzaklaştıkça, yepyeni bir görsel dünya, bir hayal ve duyarlık dünyası doğmaya başladı.[35]

Bu değişimlerin gerçekliğinden kuşku duymuyoruz - Jonathan I. gibi yetenekli ve kendini ifade edebilen bir hastamız olması değişimi açık seçik izlememizi sağladı. Sinirbilim, bu aşamada, bu tür “yüksek” değişimler

hakkında fazla bir şey söylemiyor. Rengin fizyolojik açıdan araştırılması, V_1 ve V_4 bölgelerindeki Land korelasyonlarına, ilksel görüntülerin renk sistemlerine kadar gelip tıkanmıştır. Ama V_4 son nokta değil, yalnızca bir geçiş istasyonudur; hafıza deposu olan hipokampusa, limbik sistem ve ve amigdalanın duygu merkezlerine ve korteksin daha birçok bölgesine ulaşan daha yüksek seviyelerin bir basamağıdır. Sözgelimi, V_4'ten hipokampusun hafıza sistemlerine ve prefrontal kortekse bilgi akışının durması, Bay I.'nın renkleri "unutması"nı kısmen açıklayabilir. Halen, bu tür bir duyu kaybının yüksek seviyedeki sinirsel sonuçlarının haritasını çıkarmak için yeterli araçlara sahip değiliz, ama Jonathan I.'nın öyküsü bizlere bu yolda bir girişimin önemini hatırlatmaktadır.

Son on yılda yapılan çalışmalar serebral korteksin ne denli plastik bir yapıya sahip olduğunu, beden görüntüsünün serebral "haritası"nın tümüyle yeniden oluşabileceğini, ve bunun yalnız kazalardan ve felçlerden sonra değil, belirli organların yanlış kullanımından ya da kullanılmamasından ötürü de meydana gelebileceğini göstermiştir. Sözgelimi, Braille alfabesini okurken sürekli aynı parmağın kullanılması, korteksde o parmağın temsilinde muazzam bir hipertrofiye yol açmaktadır. Erken sağırlık ve işaret dilinin kullanımıyla, beyinde muazzam "mapping" (harita) değişimleri olabilmekte, işitme korteksindeki geniş bölgeler görsel süreçlere tahsis edilmektedir. Bay I.'da da aynı gelişmeyi gözlediğimizi söyleyebiliriz; bu vakada bütün bir temsil sistemi, anlamlandırma sistemi yok olmuş, bütünüyle yeni sistemler devreye girmiştir.

Jonathan I. vakası, en önemli soruya, belirli bir duyumun neden kırmızı olarak algılandığı sorusuna yanıt bulmada bize yardımcı olamıyor. Newton "ünlü renkler fenomeni"ni açıkladıktan sonra, spekülasyonlara ve sansasyona neden olmamak için geri çekildi ve "ışığın hangi hallerde ve hangi yollarla zihinlerimizde renk fantezileri uyandırdığı"na ilişkin bir kuram geliştirmedi. Üç yüzyıl sonra hâlâ bir kuramdan yoksunuz, belki de bu sorular hiçbir zaman yanıtlanamayacak.

Son Hippie

Such a long, long time to be gone...
and a short time to be there
Robert Hunter, "Box of Rain"

Greg F. 1950'lerde Queens'de, oldukça rahat bir ortamda yet işti. Sevimli ve yetenekli bir çocuktu, babası gibi işadamı olmaya adaydı. Ayrıca küçük yaşta şarkı sözleri yazmaya başlamıştı, belki de şarkı sözü yazarı olacaktı. Ne var ki '60'lı yılların sonuna doğru, yerinde duramayan bir delikanlı olan Greg, her şeyi sorgulamaya başlamıştı. Ailesinin ve komşularının geleneklere uygun yaşam tarzlarından, yöneticilerin ikiyüzlü, savaş yanlısı politikalarından nefret ediyordu. İsyan etmeye ihtiyacı vardı, ama aynı zamanda bir ideal ve yol gösterici arayışındaydı. Bütün beklentileri 1967'nin Aşk Yazı'nda gerçekleşti. Village'a gidip bütün gece Allen Ginsberg'in şiirlerini dinliyor, rock müziğine, özellikle acid rock'a ve hepsinden çok Grateful Dead'e bayılıyordu.

Ailesiyle ve öğretmenleriyle arası iyiden iyiye açılmaya başlamıştı; birine içini açıyor, ötekine ketum davranıyordu. 1968'de, Timothy Leary Amerikan gençliğine "tune in, turn on, drop out"[36] önerisinde bulunurken Greg saçlarını uzattı, iyi bir öğrenci olduğu halde okuldan ve evinden ayrıldı ve Village'da oturmaya başladı. Burada "acid"[37] alıyor, Easl Village'daki hippie kültürüyle yakınlaşıyor, kendi kuşağındaki bütün gençler gibi ütopik bir toplumu, iç özgürlüğünü ve "bilincin yüksek katmanlarını" arıyordu.

Ne var ki "turning on" Greg'i tatmin etmemişti. Az da olsa kuralları olan bir öğretiye ve yeni bir yaşam tarzına ihtiyacı vardı. 1969'da, birçok "asit-kafa" gibi o da İkinci Cadde'deki Swami Bhaktivedanta - Uluslararası Krişna Bilinci Derneği'nin cazibesine kapıldı. Swami'nin etkisiyle asidi bıraktı; dinsel yaşantıda bulduğu coşku, asidin verdiği esrikliğin üstündeydi. (William James'e göre "Dipsomaninin tek gerçek ilacı, dinomanidir.") Aşram'daki[38] felsefe, kardeşlik duygusu, zikirler, ritüeller,

Swami'nin[39] sade ve karizmatik görüntüsü, bütün bunlar Greg'e ilahi bir dünyanın kapılarını açtı ve hiç vakit kaybetmeden onun sadık bir müridi oldu.[40] Artık hayatının bir merkezi, bir amacı vardı. Aşram'a girdiği ilk günlerin verdiği heyecanla, üstünde safran rengi cübbesi, ağzında Hare Krishna mantraları East Village'da dolaşmaya başladı ve 1970'in başında Brooklyn'deki Krişna Aşramı'nı mekan tuttu. Ailesi önce itiraz edecek olduysa da sonunda onu kendi haline bırakmaya karar verdiler. Babası filozof bir tavırla "Kimbilir," diyordu, "belki de bu onu yola getirir."

Greg'in mabetteki ilk yılı oldukça iyi geçti. İtaatkâr bir müritli, zekiydi, iyi huyluydu ve kendini yeni dinine adamıştı. Swami, "O Kutsal Bir İnsan," diyordu, "yani bizden biri." 1971 yılı başlarında, artık ciddi biçimde yeni inancına sarılan Greg, New Orleans'daki mabede gönderildi. Brooklyn'deki mabette ailesi zaman zaman onu ziyaret edebiliyordu, ama Greg New Orleans'a taşındıktan sonra onunla iletişimleri kesildi.

Greg, Krişnacılarla geçirdiği ikinci yılda bir sorunla karşılaştı - gözlerinin kararmasından şikâyet ediyordu. Arkadaşları ve Swami bu değişikliği ruhsal bir gelişme olarak yorumladılar: O "aydınlanmış" bir kişiydi; "iç ışığı" arttığı iğin etrafı karanlık görmesi normaldi. Greg önceleri gözünün bozulduğundan kuşkulanmıştı, ama Swami'nin açıklamasını duyunca rahatladı. Etrafını gittikçe daha karanlık görmesine karşın şikâyet etmeyi bıraktı. Gerçekten de, her geçen gün daha ruhani bir havaya bürünüyordu - üstüne hoş bir huzur, bir sükûnet gelmişti. Eskisi gibi sabırsız değildi, oburluğu da bırakmıştı; zaman zaman, dudaklarında tuhaf (kimilerine göre "aşkın") bir gülümsemeyle uzaklara bakıp dalıyordu. Swami, "işte güzellik budur," diyordu, "dostumuz bir aziz olmak üzere." Mabettekiler bu aşamada onun korunması gerektiğine karar verdiler; artık yanında biri olmadan dışarı çıkmıyordu, dış dünyayla teması en aza indirilmişti.

Greg'in ailesi onunla doğrudan temas kuramıyordu, ama mabetten düzenli olarak çeşitli raporlar geliyordu. Bu raporlarda daha çok Greg'in "ruhsal gelişmesinden," "aydınlanmasından" söz ediliyordu; anlatılanlar tanıdıkları, bildikleri Greg'in kişiliğine o kadar uzaktı ki, ailedekiler yavaş yavaş paniğe kapılmaya başladılar. Bir keresinde doğrudan Swami'ye yazdılar ve ondan yatıştırıcı, güven verici bir cevap aldılar.

Greg'in ailesi onu ziyaret etmeye karar verinceye kadar uç yıl daha geçti. Babanın sağlığı bozulmuştu ve biraz daha beklerse, "kaybettiği" oğlunu bir daha hiç göremeyeceğinden korkuyordu. Bunu haber alan mabet ilgilileri, sonunda ailesinin Greg'i görmesine izin verdiler. Annesi ve babası, 1975'te, dört yıldır görmedikleri oğullarını New Orleans'daki mabette ziyaret ettiler.

Greg'i ilk gördüklerinde dehşete düştüler; ince-uzun ve hafif tüylü oğulları şişman ve kılsız bir adam olmuştu; sürekli olarak suratında "şapşal" (babasının deyimi) bir ifadeyle dolaşıyordu. Durmadan şarkı sözleri mırıldanıyor, bunlar hakkında "aptalca" yorumlarda bulunuyor, ama hiçbir duygu belirtisi göstermiyordu (babası "sanki içi boşalmış gibiydi" diyordu). Güncel olan her şeye karşı ilgisini kaybetmişti, zihni karmakarışıktı - ve tamamen kör olmuştu. Mabettekiler, beklenmedik bir kararla, gitmesine izin verdiler - belki onlar da Greg'in biraz fazla "yükseldiğini" düşünmüş ve onun bu durumundan huzursuz olmuşlardı.

Greg hastaneye götürüldü, muayene edildi ve nörocerrahiye gönderildi. Beyin görüntülemesinde orta çizgide çok iri bir tümörle karşılaşıldı. Tümör, hipofiz bezi, onun komşusu optik kiyazmayı ve yollarını delmiş, ön lobların iki yanına sarkmıştı. Ayrıca arkada temporal loblara, aşağıda diensefalon yani ön beyine doğru yayılmıştı. Ameliyat sırasında, tümörün iyi huylu bir menenjiom olduğu anlaşıldı -cerrahlar küçük bir greyfurt ya da portakal iriliğine ulaşan tümörü hemen tümüyle aldılarsa da o ana kadar verdiği zararı düzeltmek olanaksızdı.

Greg artık yalnız kör değil, sinirsel ve zihinsel açıdan özürlü bir insandı - gözlerinin karardığını, etrafını karanlık gördüğünü söylediğinde müdahale edilmiş olsaydı, dostlarında bu gelişmeyi görmeye yetecek tıbbi anlayış, azıcık sağduyu olsaydı, tamamen iyileşmemesi için hiçbir neden yoktu. Maalesef, iyileşme şansı sıfıra yakın olduğu için Greg, Willamsbridge'e, kronik hastaların kabul edildiği bir hastaneye gönderildi. Yirmibeş yaşındaki bu delikanlı için aktif yaşam sona ermiş, umutsuz vaka teşhisi konmuştu.

Greg'le ilk kez 1977 Nisan'ında, Willamsbridge Hastanesine geldiğinde karşılaştım. Yüzünde tüy yoktu, davranışları çocuksuydu, ve bu yüzden yirmibeş yaşından da genç gösteriyordu. Şişman bir delikanlıydı, duruşu Buda'yı andırıyordu. Donuk, kişiliksiz bir yüzü vardı, tekerlekli iskemlesinde hareketsiz otururken kör gözleri amaçsızca sağa sola

dönüyordu. İfadesinde akıcılık yoktu, benimle tanışırken özel bir davranışta bulunmamıştı. Yine de, konuşmaya başlayınca terbiyeli bir tavırla derhal cevap verdi. Ara sıra tuhaf sözcükler kullanıyor, kelimelerle ya da şarkı sözleriyle anlamsız ilişkiler kuruyordu. Bazen, söyleyecek bir şey bulamazsak, derin bir sessizlik oluşuyordu, ve bu sessizlik bir dakikadan fazla sürerse, Hare Krişna şarkılarından ya da mantralarından birini söylemeye başlıyordu. Anlattığına göre inancından hiçbir şey eksilmemişti, kendini grubunun öğretisine ve amaçlarına adamıştı.

Bunun dışında, öyküsünü kendi ağzından öğrenmem mümkün olmadı - her şeyden önce, hastaneye neden geldiğini bilmiyor, bu konuyu sorduğumda farklı nedenler buluyordu. Önce, “Zeki olmadığım için,” dedi, sonra “Eskiden uyuşturucu kullanırdım, o yüzden olmalı,” dedi. Hare Krişnacıların ana mabedini hatırlıyordu (“Brooklyn’de, 439 Henry Caddesi’nde büyük, kırmızı bir bina”) ama oradan New Orleans’daki mabete gittiğini unutmuştu. Bu yeni mabette semptomların nasıl başladığını, nasıl görme yeteneğini kaybettiğini bilmiyordu. Bir sorunu olduğunun, kör olduğunun, yürüyemediğinin, sakat kaldığının farkında değildi.

Farkında olmadığı gibi, aldırmıyordu da. Donuk, uysal, her türlü duyarlılıktan uzaktı - Krişnacı kardeşleri ondaki bu huzuru “Tanrı lütfu bir mutluluk” olarak görmüşlerdi, bu deyimi kendisi de kullanıyordu. “Kendini nasıl hissediyorsun?” sorusunu pek çok kez sordum. Bir keresinde, “Mutluluktan uçuyorum,” dedi, “yeniden maddeci dünyaya dönmekten korkuyorum.” Hastaneye yeni geldiği günlerde, sık sık onu ziyaret eden Hare Krişnacı arkadaşlarının safran giysileri hastane koridorlarının havasını bir anda değiştirirdi. Greg’in etrafını sararlar, “Aydınlanmış,” “Bu dünyadan elini eteğini çekmiş” biri olarak gördükleri bu dostlarına saygı ve hayranlıkla bakarlardı.

Günlük olaylar ve insanlar hakkındaki görüşlerini öğrendikçe, zihninin ne denli karışık olduğunu anlamaya başladım. ABD başkanının adını sorduğumda, önce “Lyndon” dedi, ardından “hani şu vurulan var ya,” diye ekledi. Hatırlaması için ısrar ettim, “Jimmy... Jimi Hendrix,” diye mırıldandı. Kahkahalarla güldüğümü görünce, utangaç bir tavırla, “Keşke o olsa, Beyaz Saray’a biraz renk gelirdi,” eledi. Birkaç soru daha sorduktan sonra, Greg’in 1970’ten sonraki olayları pek hatırlamadığını, hatırladıklarını da kronolojik bir sıraya sokamadığını anladım. Altmışlarda

bir yerde takılıp kalmıştı - hafızası, kişisel gelişmesi, iç dünyası oralarda bir yerde durmuştu.

Ağır gelişen türden olan tümörü, 1976'da alındığında çok irileşmişti. Temporal lobda hafıza sistemini etkileyen ve yeni olayları kaydetmesini engelleyen büyüme, ancak son yıllarda gerçekleşmişti. Buna karşılık Greg, altmışların sonundaki olayların tümünü değilse de, bazılarını hatırlamakta zorluk çekiyordu; oysa bunları bir zamanlar çok derinden yaşadığına kuşku yoktu. Böylece, sonradan yaşadıklarını kaydedeme-dikten başka, bir tür geriye dönük amneziyle, tümörün gelişmesinden birkaç yıl önce yaşadıklarını da unutmaya başlamıştı. Hafızasının belli bir noktada durduğu söylenemezdi, zaman içinde bir ilerleme söz konusuydu; 1966 ve 1967'deki olayları çok net, 1968 ve 1969'u biraz bulanık hatırlıyordu. 1970'den sonraki olaylarsa hiçbir iz bırakmamıştı.

Şu andaki amnezisinin ciddiyetini anlamak çok kolaydı. Eline bir kelime listesi versem, bir dakika sonra hepsini unutuyordu. Bir öykü anlatsam ve tekrarlamasını istesem, başlasa bile sonunu karıştırıyor, - bazıları oldukça gülünç-tuhaf çağrışımlar yapıyor, beş dakika sonra ortaya bambaşka bir öykü çıkıyordu. Fareyle aslan meselini anlattığımda, derhal özgün öyküden saptı ve farenin aslanı tehdit ettiğini söyledi - ünlü mesel minik bir aslanla onu mideye indirmekle tehdit eden farenin öyküsüne dönüştü. Biraz mantıklı olmasını istediğimde, bunlar mutasyona uğramış hayvanlar, dedi. Ya da, belki de, bir rüyadaki hayvanlardı, belki de farelerin ormanlar kralı olduğu "alternatif bir tarih"in kahramanlarıydılar. Beş dakika sonra Greg öykü hakkında hiçbir şey hatırlamıyordu.

Hastanenin sosyal hizmetler uzmanı, Greg'in müziğe tutkusundan, özellikle altmışlı yılların rock and roll gruplarına olan hayranlığından söz etmişti. Odasına girer girmez bir yığın plak ve yatağına yaslanmış bir gitarla karşılaştım. Müzik hakkında konuşmak istediğimi söyleyince Greg'in yüzü değişti, eski kayıtsızlığı kayboldu ve büyük bir hevesle sevdiği rock gruplarından, en çok da Grateful Dead'den söz etmeye başladı; "Onları Fillmore East'te de, Central Park'ta da gördüm." Konserleri bütün ayrıntılarıyla hatırlıyordu; "En sevdiğim parçaları Tobacco Road'dur." Şarkının adını söyleyince müziği aklına geldi ve parçayı başından sonuna kadar, büyük bir duygu yoğunluğuyla söyledi. Onu ilk kez bu denli duygulu ve inançlı görüyordum. Şarkı söylerken sanki değişmiş, bambaşka bir

kişilik kazanmıştı. “Central Park’taki konsere ne zaman gittin?” diye sordum.

“Epey oluyor, belki bir yıldan fazla,” diye yanıtladı. Bu konser sekiz yıl önce, 1969’da gerçekleşmişti. Bir rock konser salonu olarak ünlenen Fillmore East 1970’lerin başında kapanmıştı. Greg devam etti; Jimi Hendrix’i Hunter College’da dinlemişti, aynı yerde Cream de sahneye çıkmıştı; basta Jack Bruce, solo gitarda Eric Clapton, davulda “inanılmaz biri” Ginger Baker. “Jimi Hendrix, o ne yapıyor acaba? Son zamanlarda sesi çıkmıyor.” Rolling Stones’dan, Beatles’dan konuştuk. “Harika gruplar. Ama beni Dead kadar uçurmuyorlar. Ne adamlar... hiçbiri onlarla yarışamaz. Jerry Garcia - o bir aziz, bir guru, bir dahi. Mickey Hart, Bill Kreutzman, davulcuları da harika. Bob Weir’la Phil Lesh de var, bir de Pigpen tabii - ona bayılırım.”

Konuştukça amnezisinin nerelere uzandığı ortaya çıkıyordu. 1968-1969 arasındaki şarkıları çok iyi hatırlıyordu. 1967’de kurulan Grateful Dead’in bütün üyelerini hatırlıyordu. Ama Jimi Hendrix, Janis Joplin ve Pigpen’in öldüğünü bilmiyordu. Hafızası 1970’de, ya da biraz daha önce durmuştu. Altmışlara takılmış, oradan ileri gidememişti. Greg yaşayan bir fosildi, o Son Hippie’ydi.

Greg’e amnezisinin boyutlarını anlatmak, yanlışlarını yüzüne vurmak istemedim. En küçük bir imada bulunsam, sesimin tonu değişse, birden hassaslaşıyor ve kulak kesiliyordu. Konuyu değiştirip, “Seni muayene edeyim,” dedim.

Kol ve bacaklarda zayıflık ve spazm tespit ettim. Tek başına ayakta duramıyordu. Gözlerinde tam atropi vardı - hiçbir şey görmüyordu. Ama işin tuhafı, kör olduğunun *farkında* değildi; köstekli saate mavi top, yeşil tarağa kırmızı kalem diyordu. Karşısındakine *bakmıyordu;* konuşurken yüzünü bana doğru dönmek için hiçbir çaba sarfetmedi, bana bakmaya çalışmadı. Gözlerinin durumunu sorduğumda, “pek net görmediğini” söyledi, ama televizyon “izlemeyi” seviyordu. Daha sonra Greg için televizyon izlemenin, bir filmin ya da programın ses kayıtlarını dinlemek ve (ekrana doğrudan bakmasa da) bu seslere göre kafasından bir senaryo uydurmak olduğunu anladım. Greg, “görmek” eyleminin buna benzer bir şey olduğunu düşünüyordu; “televizyon seyretmek” buydu, ona göre hepimiz bunu yapıyorduk.

Greg'in körlüğü, daha doğrusu körlüğüne kör kalışı, "görmenin," "izlemenin" anlamlarını bilmemesi benim de zihnimi karıştırmıştı. Bu tavır daha tuhaf, daha karmaşık bir şeye, bir "eksikliğin" ötesinde, bilgi ve bilinç yapısında bir değişime, bir kimlik değişimine işaret ediyordu.[41]

Hafızasıyla ilgili testler yaptığımda, bir tek ana -''şimdiye"- odaklandığının, geçmiş ve gelecek duygusu yaşamadığının farkındaydım. Bu radikal kopukluğun sonucunda, sürekliliğin sekteye uğraması sonucunda, bir içsel yaşantıdan, bu yaşantıya anlam katan geçmiş-gelecek yüzleşmesinden, deneyim ve adlandırmadan yoksun kaldığını düşünmeye başladım. "Sonra" sözcüğü onun için anlam taşımıyor gibiydi; normal yaşantımıza yön veren beklenti, niyet gibi hevesleri, gerilimleri yoktu.

Süreklilik duygusu bizi hiçbir zaman yalnız bırakmaz; "bundan sonra" ne olacağının bilinci içimizde yer etmiştir. Greg, farkında olmadan, devinimsiz, zamansız bir şimdiye hapsolmuştu. Bizler için geçmişle derinlik ve anlam kazanan (Gerald Edelman'ın deyimiyle "hatırlanan şimdi" olan), gelecekle potansiyel ve ivmeye kavuşan "Şimdi", Greg için eksiksiz, ama donuk, durgun ve yavandı. Patolojik karakteri çok açık olan bu anını-yaşama hali, mabettekilerce bir üst bilince erişmenin göstergesi kabul edilmişti.

Greg, Williamsbridge'e şaşırtıcı bir hızla ayak uydurdu. Genç bir adamın, belki de ömrünün sonuna dek yatacağı, tedavisi olmayan hastalar için yapılmış bir hastanede kendini rahat hissetmesi kolay iş değildi. Hiç öfkelenmedi, kaderine lanet okumadı, aşağılanma ya da çaresizlik gibi komplekslere kapılmadı. Uysalca, kayıtsızca, kendini Williamsbridge'deki tekdüze hayatın akışına bıraktı. Bu konuda ne düşündüğünü sorduğumda, "Başka seçeneğim yok," dedi. Bu gerçekten de bilgece ve doğru bir saptamaydı. Filozof edasıyla söylenmişti. Ne var ki bu filozofluk kayıtsızlıktan, beynindeki hasardan kaynaklanıyordu.

Sağlıklı ve isyankâr bir çocukken ona hasret kalan anne-babası, şimdi her gün ziyaretine geliyor, bu çaresiz ve hasta evlatlarıyla ilgileniyorlardı. Her ziyaretlerinde onları hastane kapısında, gülümseyerek ve minnettar bir tavırla bekleyeceğinden emindiler. Aslında Greg'in kimseyi "beklediği" falan yoktu; birkaç gün gelmeseler farkına bile varmıyordu, ama onları her görüşünde, eskisi gibi candan ve içten davranıyordu.

Greg fizyoterapi, iş terapisi, müzik grupları ve tiyatrodan oluşan faaliyetleriyle, rock albümleri, gitarı, Hare Krişna tespihleriyle kısa zamanda hastaneye alıştı. Kayıt yaptırdıktan kısa bir süre sonra gençlerin çoğunlukta olduğu bir koğuşa gitti ve sevimli kişiliğiyle kendini hemen sevdirdi. Aslında ilk birkaç ay, ne hastane personelinden ne de diğer hastalardan kimsenin adını öğrenmemişti, ama hepsine (fark gözetmeden) iyi davranmıştı. En az iki kişiyle, yoğun olmasa da karşılıklı kabullenmeye dayanan dostluklar kurmuştu. Annesi ikisini de hatırlıyordu; "Eddie, onun MS'si vardı. İkisi de müziğe bayılırdı, odaları bitişikti, saatlerce otururlardı. Judy'nin CP'si vardı, o da Greg'le saatlerce otururdu." Eddie öldü, Judy Brooklyn'de bir hastaneye gitti. Aradan yıllar geçtiği halde, Greg kimseyle o kadar yakınlaşmadı. Bayan F. ikisini de hatırlıyor. Ama Greg hatırlamıyor, onları hiç özlemedi, nerede olduklarını sormadı. Annesine göre Greg, Eddie ve Judy gitikten sonra biraz daha hüzünlü, daha az neşeli biri oldu. O ikisi onu canlandırıyordu, onu konuşturuyor, birlikte plak dinliyor, şiirler, şarkılar söylüyor, şakalaşıyorlardı. Onlar olmasa Greg hala "ölü gibi" olacaktı.

Kronik hastaların kabul edildiği, hastalarla personelin yıllarca birlikte yaşadığı bir hastane küçük bir kasaba ya da köy gibidir; herkes herkesi tanır ve bilir. Greg'i koridorda, bir faaliyete giderken, ya da avluda, tekerlekli sandalyesinde, suratında o tuhaf, görmeyen, ama bir şeyler araştıran ifadeyle görürdüm. Zamanla beni tanımaya başladı, en azından adımı biliyordu, karşılaştığımızda "Nasılsın Dr. Sacks? Yeni kitap ne zaman çıkıyor?" diye sorardı *(Awakenings*'le *A Leg to Stand On* arasında geçen ve bana sonsuz gibi gelen onbir yıl içinde bu sorunun epey canımı sıktığını itiraf ediyorum).

Demek ki adları öğrenebiliyordu, adların yanında, tanıştığı her yeni kişi hakkında birkaç küçük ayrıntı da hatırlıyordu. Müzik terapisti Connie Tomaino'yla böyle yakınlaştı -sesini, koridorda ayakkabılarının çıkardığı gürültüyü hemen tanıyordu- ama onunla ne zaman ve nerede tanıştığını bir türlü hatırlamıyordu. Günün birinde Greg, "başka bir Connie"den, lisede tanıdığı Connie adında bir kızdan söz etmeye başladı. Anlaşılan bu Connie de müzikle yakından ilgiliydi - bazen "Connie'ler hep müzisyen oluyor galiba," diye takılırdı. Öteki Connie'nin de müzik grupları yönettiğini, nota çıkardığını, okuldaki toplantılarda piyano ve akordiyon çaldığını anlattı. Bu aşamada, yavaş yavaş "öteki" Connie'nin bizim Connie olduğunu anlamaya

başladık, “trompet de çalardı” deyince emin olduk (Connie Tomaino profesyonel bir trompetçiydi.) Greg bu tür hataları hep yapıyor, kimi zaman bir şeyi bambaşka bir şeyle ilişkilendiriyor, ya da şimdiki zamanla bağlantı kurmakta güçlük çekiyordu.

İki Connie olduğu hissi, ya da Connie’leri ikiye ayırması, zaman zaman içine düştüğü şaşkınlıkların, bir kişiliği zaman içinde bir yere oturtamamanın doğurduğu, ek bir kişilik yaratma ihtiyacının bir örneğiydi. Greg sürekli tekrarlarla kalıcı bir şeyler öğrenebiliyordu, ancak bunların hepsi içi boşaltılmış, birbirinden bağımsız olgulardı. Bir insan, bir ses, bir yer, zamanla “tanıdık” gelmeye başlıyor, ancak o insanla nerede karşılaştığını, o sesi nerede duyduğunu, o yeri nasıl gördüğünü unutuyordu. Greg’in hafızasındaki en belirgin bozukluk -birçok amnezi hastasında olduğu gibi- içerikle ilgili -“episodik”- hafızanın bozulmasıydı.

Başka yönlerden hafızası sağlamdı; okulda öğrendiği geometri bilgilerini hatırlamakta güçlük çekmiyordu. Sözgelimi, üçgenin hipotenüsünün diğer iki kenarın toplamından kısa olduğunu biliyordu - semantik (anlam) hafızası oldukça yerindeydi. İyi gitar çalıyor, ayrıca Connie’den yeni çalma stilleri öğrenip repertuvarını genişletiyordu. Williamsbridge’de daktilo kullanmayı da öğrendi; bütün bunlar işlem hafızasının yerinde olduğuna işaret ediyordu.

Bu arada başka alışkanlıklar edinmeye, bulunduğu ortamı daha iyi tanımaya başladı. Üç ay sonra hastanede yolunu bulabiliyor, kahve salonuna, sinemaya, büyük salona, avluya, sevdiği yerlere gidiyordu. Bu gelişmeler zaman alıyor, ama bir kez öğrendi mi, bir daha unutmuyordu.

Greg’in tümörünün son derece karmaşık ve ilginç bir hasara yol açtığı açıktı. Öncelikle, iki temporal lobun iç, ya da medyal bölgeleri -özellikle hipokampus ve yanındaki korteks, yani anıların oluşması için elzem olan bölgeler- zedelenmişti. Bu tür bir hasardan sonra, yeni olgular ve olaylar hakkında bilgi toplama yeteneği kaybolur - olaylar bilinçli bir şekilde hatırlanmaz. Ne var ki Greg, olayları, tanıştığı kişileri ya da olguları hatırlamasa da, performansı ve davranışları sırasında ortaya çıkan, bilinçdışı ya da sezgisel bir hafızası olduğu izlenimini veriyordu. Bu sezgisel hatırlama yeteneği, zaman içinde hastanenin koridorlarını, günlük rutin işleri öğrenmesini, personelden bazılarını tanımasını, bazı kişilerin (ve

durumların) hoş ya da nahoş olduğuna ilişkin yargılarda bulunmasını sağladı.[42]

Doğrudan (explicit) öğrenmede medyal temporal lob sistemlerinin entegrasyonu bir koşulken, dolaylı (implicit) öğrenmede, şartlanma ve alışkanlık kazanmada olduğu gibi, daha ilkel ve dağınık yollar izlenir. Buna karşılık doğrudan öğrenmede, karmaşık algıların yapılandırılarak bağlamsal bir bütün ya da bir “tablo” görünümü alması -serebral korteksin her yanından gelen imgelerin sentezi- söz konusudur. Bu tür sentezler zihinde ancak bir-iki dakika (kısa süreli hafızasının imkân verdiği kadar) tutulur, bundan sonra, uzun süreli hafızaya geçirilmemişse, kaybolur. Yüksek hafıza çok aşamalı bir süreçtir; algıların transferini, ya da kısa süreli hafızadan uzun süreli hafızaya aktarılan algısal sentezleri içerir. Temporal loblarında hasar olan hastalarda görülen araz bu aktarımlardadır. Greg karmaşık bir cümleyi, duyduktan hemen sonra, doğru olarak ve anlayarak tekrar ediyordu. Ama üç dakika sonra, ya da dikkati dağılırsa daha kısa bir sürede, ne cümleyi, ne cümlenin taşıdığı anlamı, ne de böyle bir cümlenin sarfedildiğine ilişkin herhangi bir şeyi hatırlıyordu.

Temporal lob hafıza sisteminin bu aktarma işlevinin ortaya çıkmasında çok önemli bir payı olan, San Diego’daki California Üniversitesi’nden nöropsikolog Larry Squire, hepimizin kısa süreli hafızasında böyle istikrarsızlıklar yaşandığını, hepimizin zaman zaman, çok iyi hatırladığımızı sandığımız bir şeyi, bir düşünceyi, bir görüntüyü aklımıza getiremediğimizi (“Kahretsin, dilimin ucunda ama unutmuşum!”), ama yalnızca amnezi hastalarında bu unutkanlığın tam ve sürekli olduğunu söyler.

Greg, algılarını, gözlemlerini ve yeni edindiği bilgileri kalıcı bir hale getirmeyi, uzun süreli hafızasına aktarmayı başaramıyor. Altmışlı yıllara, yeni bilgi edinme yeteneğini kaybettiği günlere takılmış halde. Yine de, çok yavaş ve eksik de olsa, çevresiyle uyum sağlamayı başarmış görünüyor.[43]

“Kayıp Denizci”de anlattığım, Korsakov sendromlu hastam Jimmie gibi bazı amneziklerde, diensefalon ve medyal temporal lobdaki hafıza sistemlerinin büyük bölümü hasarlıdır. Bazılarıysa, (“Kimlik Sorunu”nda söz ettiğim Bay Thompson gibileri) yalnız amnezik olmakla kalmazlar, frontal lob sendromları da gösterirler. Bu arada, Greg gibi iri tümörü olanlarda, üçüncü bir bölgede, serebral korteksin çok altında, diensefalon

yani önbeyinde de hasar mevcuttur. Greg'de bu yaygın hasar çok komplike bir klinik tablo oluşturuyor, hastalık belirtileri ve sendromlar bazen birbiriyle örtüşüyor, bazen de çelişiyordu. Hafıza kaybının başlıca nedeni temporal lob sistemindeki hasardı, ancak di-ensefalon ve frontal loblardaki hasar da belirli bir rol oynamıştı. Aynı şekilde, durgunluğunun, kayıtsızlığının da birden çok nedeni vardı; frontal loblar, diensefalon ve hipofiz bezleri bu bozukluktan sorumluydular. Gerçekten de, Greg'in tümörü önce hipofiz bezlerini etkilemiş, bu değişim kilo almasına ve kıllarını dökmesine yol açmasının yanısıra, hormonal kökenli saldırganlığını, ukalalığını da azaltmış, sonunda Greg, uysal, sakin, yumuşak huylu biri olmuştu.

Önbeyin, özellikle temel fonksiyonları, uykuyu, açlığı, libidoyu denetlemekten sorumludur. Greg'de bütün bu fonksiyonlar düşük bir seviyede seyrediyordu - (kendi ifadesine göre) cinselliğe ilgisi kalmamıştı; önüne yemek konmazsa, ne yemeyi aklına getiriyor, ne de açlık hissediyordu. Yalnızca şimdiki zamanda, en yakın çevresindeki olaylara tepki vererek yaşar gibiydi. Yakın çevresindeki olaylar ilgisini çekmezse sessizleşiyor, dalıp gidiyordu.

Greg koğuşta yalnız kaldığında hiçbir şey yapmadan saatlerce oturabilirdi. Hemşireler bu hareketsizliğini önce "düşünceye dalmasıyla" açıkladılar. Mabetteki dostları bu haline "meditasyon" diyorlardı; benim görüşümse bunun, zihinsel içeriği en aza indirgenmiş bir "tembellik hali" olduğu yolundaydı. Uyanık olduğu zamanki canlı, katılımcı halinden çok farklı olan, ama kesinlikle uykuya da benzemeyen bu hale bir ad vermek çok zordu; hiçbir normal duruma benzemeyen bir boşluk yaşıyordu. Post-ensefalitik hastalarımdan bazılarında bu tür bir boşluk haliyle karşılaşmıştım, onlarda da önbeyin büyük ölçüde tahribata uğramıştı. Biri konuşmaya başlayınca (Greg'in yanında müzik çalmak da yeterliydi) şaşırtıcı bir şekilde kendilerine gelirler, ya da "uyanırlardı."

Greg "uyandıktan" yani korteksi canlandıktan sonra, bu kendine gelişin tuhaf bir niteliği olduğunu gözledim; yüzü, frontal lobların orbital kısımları (göze komşu olan kısımları) alınanlarda görülen, orbito-frontal sendrom da denilen, kontrolsüz, oynak bir ifade alıyordu. Frontal loblar beynin en karmaşık kısmıdır; hareketin ve duyuların "düşük" fonksiyonlarıyla değil, karar ve davranışların, hayal gücü ve duyguların "kişilik" ya da "benlik" adını verdiğimiz o özgün kimlikle bütünleştiği en

yüksek fonksiyonlarla ilgilidirler. Beynin başka bölgelerinde meydana gelen hasarlar, duyu, dil, hareket gibi, ya da algılama, kavrama, hafıza gibi fonksiyonlarda özgül bozukluklara neden olurlar. Buna karşılık frontal loblarda meydana gelen hasarlar bunları etkilemez, ama daha belirsiz ve daha güçlü bir biçimde kimlik bozukluğuna yol açarlar.

Anne-babası 1975’te Greg’le karşılaştıklarında, onları dehşete düşüren şey körlüğü, zihin karışıklığı, şişmanlığı, unutkanlığı değil, bu kimlik bozukluğuydu. Babasının deyişiyle, “efsunlanmış” gibi, tanınmaz bir haldeydi. Sanki Greg’in sesini, davranışlarını, mizah duygusunu ve zekâsını taklit eden, ama onun “ruhunu,” “gerçekliğini” ve “derinliğini” taşımayan bir kopyası, yitirilen aynının yerini almıştı - bu kopyanın hazırcevap ve nüktedan biri olması, olayın vehametiyle şaşırtıcı ve korkutucu bir karşıtlık oluşturuyordu.

Bu nüktedanlık, gerçekten de, orbito-frontal sendromlarda çok gözlenen bir olgudur - ve o denli şaşırtıcıdır ki, *witzelsucht* (nükte hastalığı) gibi bir isim bile verilmiştir. Hasta kendini bırakır, sıkılma, çekinme duygularını aşar; bu sendromu taşıyan hastalar kendilerini tutamaz, çevrelerindeki ve içlerindeki her şeye -her nesneye, kişiye, duyguya, söze, düşünceye, duyguya, tona- derhal tepki gösterirler.

Bu gibi hallerde, kelimelerle oynamaya çok eğilimlidirler. Bir keresinde, Greg’in odasında otururken koridordan bir hasta geçti. “Bu Bernie,” dedim. Derhal “Hernie Bernie” diye karşılık verdi. Başka bir gün, onu ziyarete gittiğimde, yemekhanede yemeğini yiyordu. Hemşire “Lunch is here” (yemek geldi) deyince, “It’s time for cheer!” (Yaşasın!) diye haykırdı. Hemşire “Shall I take the skin off your chicken?” (Tavuğun derisini soyayım mı?) diye sorunca da, derhal “Yeah, why don’t you slip me some skin” (“Evet, prezervatifimi tak” anlamına gelecek bir deyim) diye yanıtladı. Hemşire şaşkın, “Derisini de mi istiyorsun?” diye sordu. Greg gülerek, “Hayır, bu bir deyimdir,” dedi. Bir açıdan olağanüstü hassas bir insandı - ama bu, seçicilikten yoksun, edilgen bir hassasiyetti. Bu tür hassasiyetlerde ayırım yapılmaz - önemli, önemsiz, değerli, değersiz, tuhaf, saçma, anlamlı, hepsine eşit davranılır.[44]

Bu hastaların ani ve hesapsız (çoğu zaman oyuncu) tepkilerinde çocuksu bir akıcılık ve saydamlık olduğu söylenebilir. Yine de içten içe bir huzursuzluk, bir tuhaflık sezilir, çünkü bu tepkici zihin (ne denli zeki ve

yaratıcı olursa olsun) tutarlıktan, içsel zenginlikten, kendine özgülükten, “benlik” duygusundan yoksundur ve önüne çıkan her duygunun kölesi olur. Fransız nörolog François Lhermitte bu hastalarda bir “çevresel bağımlılık sendromu”ndan, hastanın kendisiyle çevresi arasındaki psikolojik mesafenin eksikliğinden söz eder. Greg’de bu belirtiler vardı; çevresine tutunuyor, kendini çevresinden ayıramıyordu.[45]

Uyku ve uyanıklık, bizler için, birbirinden kesin çizgilerle ayrılan iki ayrı haldir - uykuda dış dünyayla ilişki kesilir ve “rüya görülür,” oysa uyanıklık halinde algılar gerçek dünyayla sınırlıdır.[46] Ama Greg’de uyku ve uyanıklık hali arasındaki sınır yok gibiydi. Sanki uyanıkken rüyamsı hayaller ve çağrışımlar, semboller ortaya çıkıyor ve bunlar zihnin uyanıklık algılarıyla içiçe geçiyordu.[47] Bu çağrışımlar çok zaman gayet nitelikli, ama şaşırtıcı ve gerçekdışıydı. Hayal gücünün, ve -Freud’un rüyaların karakteristik özellikleri olarak sıraladığı- yer değiştirme, yoğunlaşma, “aşırı kararlılık” gibi mekanizmaların işleyişini gösteriyordu.

Bütün bunlar Greg’de güçlü bir şekilde görülüyordu. Greg sık sık bir ara-safhada, yarı-uykulu bir haldeydi. Normal kontrol ve seçici düşünce yitirilmiş olsa da, hayal dünyasında ve zekâsında bir yarı-özgürlük, yarı-bağımlılık hali vardı. Bu hali patolojik bir durum olarak görmek doğru, ama yetersizdi; çünkü içinde primitif, çocuksu, oyuncu elementler taşıyordu. Greg’in o absürd, arifane konuşmaları, (aslında durgunluk olan) huzurlu görünümü, ona saflıkla bilgelik karışımı bir görüntü veriyor, özel bir statüyle, koğuşun ‘Kutsal Delisi’ olmasını sağlıyordu.

Bir nörolog olarak Greg’in “sendrom”undan, onun “davranış bozukluklarımdan söz etsem de, bu özelliklerin onu tam olarak anlatmadığını düşünüyordum. Onun “başka” biri olduğunu hissediyordum; evet, ön lobundaki hasar bir bakıma kimliğini kaybetmesine neden olmuştu, ama aynı zamanda ona, biraz tuhaf, biraz ilkel de olsa, yeni bir kimlik ve kişilik kazandırmıştı.

Greg bir koridorda, yalnız başınaysa, hayatta olup olmadığını anlamak çok zordu. Ama yanında biri varsa birden bambaşka biri oluyordu. Aniden “kendine geliyor,” komiklikler yapıyor, çekici, zeki, sosyal bir kişilik sergiliyordu. Ondan hoşlanmayan yoktu, gördüğü herkese ya takılır, ya da söyleyecek bir şeyler bulur ve bunu bütün içtenliğiyle, duraksamadan, rahat ve nüktedan bir tavırla yapardı. Tepkileri ya da tavrı fazla rahat, fazla

kayıtsızsa, ve dahası, bütün bildiklerini bir dakika sonra unutuyorsa, bu da anlaşılabilir bir şeydi, çünkü Greg hastaydı. Bizimki gibi kronik hastaların uzun süre yattığı; melankoli, öfke ve umutsuzluk gibi duyguların bastırıldığı, zaman zaman aniden patladığı bir hastanede, Greg gibi hiçbir zaman karamsarlığa kapılmayan, huysuzluk yapmayan, yanına yaklaşan herkese canlı, neşeli davranan bir hastanın büyük bir nimet olduğunun hepimiz farkındaydık.

Hastalığından kaynaklanan bir başka fiziksel gelişme de, tuhaf bir biçimde, her yanından sağlık ve canlılık akmasıydı; canlı, yaratıcı, coşkulu ve içten tavırlarıyla diğer hastaları, aslında hastanedeki herkesi mutlu ediyordu. Krişna-öncesi hayatında çok "zor" bir delikanlı olmuş, çok öfkelenmiş, çok eziyet çekmişti. Ama şimdi bütün bunlar sona ermiş, huzuru bulmuştu. Greg'in fırtınalı günlerinde, uyuşturucu, din ve tümörü sayesinde "ehlileşmeden" önce ondan çok çeken babası, bir gün aramızda konuşurken, "Sanki oğluma lobotomi yaptılar," dedi, sonra ironik bir tonla ekledi; "Ön loblar fazla işe yaramaz zaten, öyle değil mi?"

İnsan beyninin en ilginç özelliklerinden biri, ön lobların gelişimidir - başka yüksek memelilerde bu loblar çok küçüktür, diğer memelilerdeyse hemen hemen yok gibidir. Ön loblar beynin doğumdan sonra büyüyen kısımlarıdır (gelişmeleri yedi yaşına kadar sürer). Bunların fonksiyonlarına, nasıl bir rol oynadıklarına ilişkin bilgilerimiz son derece karanlık ve eziyetli bir geçmişe sahiptir ve konu hala büyük ölçüde belirsizliğini korumaktadır. Bu belirsizliğin en mükemmel örneklerinden biri, ünlü Phineas Gage vakası ve bu vakanın 1848'den günümüze kadar uzanan yorumlarıyla karşı-yorumlarıdır. Gage, Vermont yakınlarında bir demiryolu inşaatında çalışan işçi grubunun yetenekli ve çalışkan ustabaşısıyken, 1848'in Eylül ayında korkunç bir kaza geçirdi. Bir kol demiri (7 kilo ağırlığında, bir metre uzunluğunda manivela koluna benzer bir araç) yardımıyla tek atışlık bir patlayıcı hazırlıyordu. Patlayıcı erken ateş aldı ve kol demiri büyük bir hızla kafasını delip geçti. Ölmemesi büyük bir mucizeydi, sadece bir dakika baygın kaldı. Yerinden kalktı ve bir arabaya binerek kasabaya gitti. Kendine gelmiş görünüyordu, aklı başında ve sakindi, kasabanın doktorunu selamlayıp, "Size çok iş çıkardım doktor," dedi.

Kazadan kısa bir süre sonra Gage'in ateşi çıktı ve ön lobunda apse oluştu, ama birkaç haftada bunlar da geçti ve 1849 yılının başında "tamamen iyileşmiştir" raporu aldı. Yaşaması bile tıbbi bir mucize kabul

ediliyordu; beyninin ön lobları bu denli zedelenen bir adamın davranışlarında hiçbir değişikliğin olmaması, bu lobların hiçbir fonksiyonu olmadığı, ya da beynin diğer sağlam bölgelerinin bunların fonksiyonlarını yerine getirdiği yolundaki görüşleri destekliyordu. Ondokuzuncu yüzyılın başında frenolojistler beyin yüzeyinin hemen her alanını belirli bir entelektüel ya da ahlaki melekenin merkezi olarak görmüşlerse de, 1830 ve 1840'ta bu görüşe karşı oluşan tepkilerle beynin yapısı neredeyse karaciğerinki kadar basite indirgenmişti. Gerçekten de, büyük fizyolog Flourens'e göre, "Karaciğer nasıl safra üretirse, beyin de öyle düşünce üretir." Gage'in davranışlarında görünürde bir değişiklik olmaması, bu düşünceyi destekliyordu.

Bu doktrinin etkisi o denli güçlüydü ki, çeşitli kaynakların, kazadan birkaç hafta sonra Gage'in "karakterinde" radikal değişiklikler olduğunu bildirmelerine karşın, ancak yirmi yıl sonra, onu çok yakından izleyen bir hekim olan John Martyn Harlow ("yüksek" sinir sistemlerinin "alçak" sistemleri denetlediğine ilişkin yeni doktrinlerden etkilenerek) 1848'de görmezden geldiği, ya da en azından kayda değer bulmadığı bütün ayrıntıları kaleme aldı:

> [Gage'de] düzensizlik, bazen ağız bozukluğuna kadar varan saygısızca hareketler görülmüştür ki, eskiden böyle adetleri olmadığını biliyoruz. Dostlarına pek az yakınlık göstermektedir, arzusuna uymayan durumlarda sabırsız ve hırçındır, bazen son derece inatçı, dik kafalı, kaprisli ve kararsız davranmakta, gelecek için çeşitli planlar yaparken, birden fikir değiştirip daha cazip görünen başka planlar geliştirmektedir. Entelektüel kapasitesi bir çocuğunkine yakınsa da, güçlü bir adamın hayvani arzularına sahiptir. Kazadan önce, iyi bir eğitim almamasına karşılık, dengeli düşünen biri olduğu, yakınlarınca akıllı ve zeki olarak tanındığı, bütün planlarını enerjik ve azimli bir tavırla uygulamaya geçirdiği bilinmektedir. Bütün bu konular açısından zihninde radikal bir değişikliğin meydana geldiği, yakınları ve arkadaşları tarafından "bu bildiğimiz Gage değil" şeklinde yorumlar yapıldığı müşahede edilmiştir.

Ön lobdaki yaradan sonra Gage'de bir "kendini bırakmışlık" duygusunun ortaya çıktığı, bunun da çocuksu ve hayvani davranışlara yol

açtığı anlaşılıyordu. Gage artık en basit arzularının ve isteklerinin kölesi durumuna gelmişti, yakın çevresinde, o anda ne olduysa onunla ilgileniyor, geçmiş ve gelecek kaygısı taşımıyor, dostlarını ve yakınlarını eskisi gibi aramıyordu.[48]

Ön lob zedelenmesinin etkileri yalnızca heyecan, kendini bırakma, kayıtsızlık değildir. 1879'da Gultson'daki derslerinde dünya tıbbına Gage vakasını tanıtan David Ferrier, 1876'da maymunların ön loblarını çıkartarak, bir başka sendromu gündeme getirdi:

> Fizyolojik semptomların eksikliğini bir kenara koyarsak, hayvanların karakter ve davranışlarında çok belirgin değişiklikler saptadığımı söyleyebilirim... Eskiden olduğu gibi çevreleriyle ilgilenmeyi, görüş alanlarına giren her şeyi dikkatle incelemeyi bırakmışlar, kayıtsız, durgun bir tavır içine girmişler, hatta uyuklamaya başlamışlardı. Yalnızca o anda olup bitenle ilgileniyorlar, bazen, kayıtsızlıklarını telafi etmek istercesine, hızlı adımlarla ve amaçsızca volta atıyorlardı. Zekâlarını yitirdiklerini söylemek doğru olmaz, ama dikkatlerini verme ve gözlem yapma yeteneklerinde bir azalma seziliyordu.

1880'lerde ön lob tümörlerinin çok çeşitli semptomlara yol açabileceği anlaşıldı: bunlar kayıtsızlıktan halsizliğe, zihin yorgunluğuna, bazen karakter değişikliğine ve kendini denetleme düzeneklerinin yıkılmasına -hatta (Gowers'e göre) "kronik deliliğe"- uzanan çeşitli bozukluklardı. Ön lobdaki tümörün alınmasına ilişkin ilk cerrahi müdahale 1884'te, ruhsal belirtilere ilişkin ilk cerrahi müdahale 1888'de yapıldı. Bu müdahalelerde hakim olan görüş, (büyük olasılıkla şizofrenik) hastalardaki saplantıların, sanrıların, duygu dalgalanmalarının ön loblardaki aşırı ya da patolojik faaliyetlerden kaynaklandığıydı.

Bundan sonraki 45 yıl boyunca bu tür canavarlıklara rastlanmadı. 1930'da, Portekizli nörolog Egas Moniz 'prefrontal lökotomi' adını verdiği bir ameliyat yöntemi geliştirdi ve kimi anksiyete ve depresyon, kimi de kronik şizofreniden muzdarip yirmi hastaya tezelden uyguladı. 1936'da yayınladığı monografisinde yer alan sonuçlar büyük ilgi uyandırdı ve tedavi umuduyla yanıp tutuşan çevreler, onun kör cesaretini, dikkatsizliğini, kayıtsızlığını ve belki de sahtekârlığını görmezden geldi. Moniz'in

çalışmaları (kendi bulduğu) “psikocerrahi” teriminin bütün dünyada - Brezilya, Küba, Romanya, İngiltere ve özellikle İtalya’da- bomba gibi patlamasına yol açtı. Ama bu yöntem en büyük yankısını, “transorbital lobotomi” adını verdiği korkunç bir cerrahi yaklaşımın mucidi olan Walter Freeman’ın ülkesi, Amerika Birleşik Devletleri’nde buldu. Freeman yaklaşımını şöyle anlatıyor:

> (Bu yöntem) onları şokla bayıltmak, ve anestezinin etkisi devam ederken buz iğnesiyle göz çukurunun üstünden, göz küresiyle göz kapağı arasından beynin ön lobuna girmek ve iğneyi sağa sola” oynatarak lateral bir çizgi oluşturmaktır. İki hastama iki gözünden, bir hastama tek gözünden bu yöntemi uyguladım, fazla bir komplikasyonla karşılaşmadım; yalnızca birinin gözü morardı. İleride sorunlarla karşılaşılabilir, ama oldukça kolay bir operasyondur, tek talihsizlik biraz tatsız bir görüntü oluşturmasıdır. Bu vakaların nasıl bir gelişme göstereceği henüz pek açık değil; ancak hastaların eski semptomlarından önemli ölçüde kurtuldukları, lobotomiden sonraki davranış bozukluklarını da asgari ölçüye indirdikleri gözlenmiştir. Uygulamadan bir saat sonra kalkıp evlerine gidebilirler.

Psikocerrahinin bir buz iğnesiyle muayenehanede yapılabilecek kadar basit bir uygulama olması, korku ve dehşet yaratacağı yerde, ilgiyle karşılandı. 1949’da Amerika’da buna benzer onbin uygulama yapılmıştı, sonraki iki yılda onbin uygulama daha yapıldı. Moriz bir “kurtarıcı” ilan edildi; 1951’de Nobel Ödülü’ne layık görülmesi, Macdonald Critchley’in deyimiyle bu “utanç silsilesinin” doruk noktası oldu.

Bu uygulamayla elde edilen sonuç, elbette bir “sağaltım” değil, bir uyuşukluk ve edilgenlik haliydi. Bu halin orijinal aktif semptomlardan daha “sağlıklı” olduğu söylenemezdi, üstelik tedavinin geri dönüşü de yoktu. Robert Lowell, *West Street ve Lepke Anıları*’nda lobotomi ameliyatı geçiren Lepke hakkında şunları yazar:

> Sarkık, gevşek, kel ve beyinsiz, koyun gibi uysallığa büründü, elektrikli sandalyesinde öyle rahat ki, hiçbir şey dikkatini dağıtmıyor, çevresinden kopuk, ilgisiz, bir vahanın ortasında pinekliyor.

1966-1990 yılları arasında bir devlet hastanesinin psikiyatri kliniğinde çalışırken, lobotomi ameliyatı geçirmiş onlarca hastayla karşılaştım. Bir çoğu Lepke'den daha kötü durumda, bazıları yapılan "tedavi" sonucunda fiziksel açıdan ölmüş sayılabilecek bu hastaların manzarası gerçekten dokunaklıydı.[49]

İlk kez 1880'de ileri sürülen ve Moniz'in dört elle sarıldığı, "ön loblardaki patolojik bozuklukların akıl hastalıklarına yol açtığı" yolundaki görüş üstüne yapılan tartışmaları bir yana bıraksak bile, ön lobların, zihindeki yapıcı ve olumlu etkilerinin yanında, rahatsız edici yönleri olduğu açıktır. Bilinç, irade ve vicdan, görev duygusu, sorumluluk, yükümlülük gibi duygular, kimi zaman üstümüzde katlanılmaz bir baskı oluşturur ve çevremizi saran kısıtlamalardan, akıl yürütmekten ve düşünmekten kurtulmanın yollarını ararız. Ön loblarımıza Diyonistik bir fiesta uygulamak, duygularımızdan ve güdülerimizden bir süre uzaklaşmak bazen önüne geçilmez bir istek haline gelir. Hemen her çağda ve kültürde bu kaçışın doğal ve uygarca bir gereksinim olduğu kabul edilmiştir. Ön loblarımızın zaman zaman tatile gereksinimi olduğu kesindir - ama Phienas Gage ve Greg gibi, hastalık ya da kaza sonucu tatile çıkıp geri dönmeyenlerin durumu gerçek bir trajedidir.[50]

1979'un Mart ayında Greg hakkında tuttuğum notlarda şunları yazmışım; "oyunlar, şarkılar, sözcükler vb. onu kendine getiriyor... Çünkü bunlarda organik bir ritim ve akış var, onu taşıyan ve kavrayan, bir varlık akışı." Burada amnezik hastam Jimmie'yi anmamak elde değil. Jimmie, pazar ayinine katılırken, hastalığının yarattığı kopukluğu aşar, organik bir bütünün parçası olduğunu, anlamlı bir törene katıldığını hissederdi.[51] İngiltere'de karşılaştığım bir hastada da aynı belirtiler mevcuttu. Temporal lob ensefalitisinden kaynaklanan derin bir amneziden muzdarip olan bu müzikolog, olayları birkaç saniyeden (azla aklında tutamıyor, buna karşılık son derece karmaşık partisyonları kolayca öğreniyor, çalıyor, çaldırıyor, hatta orgda doğaçlama bile yapıyordu. [52]

Greg'de de aynı gelişmeyi görmek mümkündü: '60'lı yılların şarkılarını çok iyi hatırlamasının yanında, yeni şarkıları da kolayca öğreniyordu. Bu öğrenme sürecinde, çeşitli hafıza mekanizmalarının işe karıştığı seziliyordu. Greg manileri, bazı nükteli şiirleri ve reklam spotlarını

da çok iyi hatırlıyordu (bunların çoğunu koğuşta sürekli açık kalan radyo ve televizyondan öğrenmişti). Hastaneye geldiği ilk günlerde, ona şu dörtlüğü söyledim:

Hush-a-bye baby,
Hush quite a lot,
Bad babies get rabies
And have to be shot.[53]

Greg dörtlüğü duraksamadan, hiç hatasız tekrar etti, güldü ve "sen mi uydurdun?" diye sordu. Edgar Allan Poe'nun şiirlerine benzetti, biraz ürkütücü bulduğunu söyledi. iki dakika sonra sözleri unutmuştu, ama ritmi hatırlatınca yeniden aklına geldi. Birkaç kez tekrarladıktan sonra hatırlatmama gerek kalmadan söylemeye başladı. Bundan sonraki her karşılaşmamızda bu dörtlüğü tekrarladı.

Reklam spotlarını ve şarkıları öğrenmesi salt işlemsel bir gösteri miydi, yoksa Greg'in normalde erişemediği bir duygusal derinliğe ve genelleme yeteneğine mi işaret ediyordu? Bazı müzik parçalarının onu derinden etkilediğine, normal halinde kapalı olan duygu ve anlam kapılarını açtığına kuşku yoktu. Bu gibi durumlarda Greg başkalaşıyor, sanki müzik geçici bir süre için onu "sağaltıyordu". Genellikle ağır ve anlaşılmaz bir grafik çizen EEG'si bile sakinleşiyor ve müziğin ritmine uyuyordu.[54]

Şarkılarla basit bilgilerin iletilmesi çok yaygın bir yöntemdir; bu yüzden kimi zaman günün tarihini Greg'e bir reklam spotuyla bildiriyoruz. Kendisine sorduğumuzda, müziği tekrar etmeden tarihi söyleyebiliyor. Ne var ki derin amnezisi olan, zaman ve tarih duygusunu yitiren, anını yaşayan biri için "Bugün 9 Temmuz" sözünün nasıl bir etkisi olabilir? Bu koşullarda günü, tarihi bilmenin hiçbir anlamı yoktur. Acaba, müziğin çağrışım gücüyle, özel olarak yazılmış, günlük hayat hakkında önemli şeyler söyleyen sözlerle, daha kalıcı, daha derine işleyen bir bilgi iletişimi sağlanabilir mi? Greg'e yalnızca kuru bilgi değil, bir zaman ve geçmiş duygusu, olayları ilişkilendirme yeteneği, kısacası yapay da olsa düşünmenin ve hissetmenin temel çerçevesini vermek mümkün mü?

Greg'in öğrenme potansiyelindeki gelişme ve körlüğü bir arada düşünülünce, ona Braille alfabesini öğrenmesi için fırsat tanımaktan daha

doğal bir şey olamazdı. Yahudi Körler Enstitüsü'yle yapılan görüşmeler sonunda, haftada dört gün yoğun bir kursa tabi tutulması uygun görüldü. Greg'in Braille öğrenmeye yanaşmaması kimseyi şaşırtmadı. Kursun ilk günü çok öfkelendi: "Ne yapıyorsunuz, kör olduğumu mu sanıyorsunuz? Neden buradayım, neden etrafımda körler var!" diye haykırdı. Durum açıklanmaya çalışılınca, şaşmaz bir mantıkla, "Kör olsaydım en önce ben farkederdim," dedi. Enstitüdekiler bu kadar zor bir hastayla karşılaşmadıklarını söylediler ve ikinci gün projeden vazgeçildi. Braille projesinin başarısızlığından sonra hepimizi, hatta Greg'i bile bir umutsuzluk duygusu sardı. Hiçbir şey yapamayacağımızı hissediyorduk, Greg'in değişmeye niyeti yoktu.

Bu sıralarda Greg bir dizi psikolojik ve nöropsikolojik değerlendirmeden geçmişti ve gerek hafızası, gerek dikkatini yoğunlaştırması açısından "sığ," "çocuksu," "öngörüden yoksun," "öforik" yorumları yapılmıştı. Bu sözcüklerin anlamı açıktı, Greg çoğunlukla bu haldeydi. Ama hastalığının, ön loblarının kaybının ve amnezisinin ardında, daha derin bir Greg olabilir miydi? 1979'un başındaki bir konuşmamızda, "en azından fiziksel açıdan, çok... mutsuzum," demişti. "Öforik" olmadığı açıktı, tersine içinde bulunduğu duruma karşı derin ve hüzünlü bir tepkide bulunuyordu. O sıralarda televizyonda sık sık, derin bir komaya giren kazazede Karen Ann Quinlan'la ilgili haberler gösteriliyordu. Greg, Karen'in adını ve akıbetini her duyuşunda hüzünleniyor, gözleri dalıyordu. Bu haberle neden ilgilendiğini hiçbir zaman söylemedi, ama ben, Karen'in trajedisiyle kendisininki arasında bir bağ kurduğunu hissettim. Yoksa bu davranışı yalnızca, salt taklitçi bir güdüyle, her itkinin, her haberin havasına girmesinden kaynaklanan, irade dışı bir sempati miydi?

Bu soruya yanıt bulmakta zorlandım. Greg'de derinlik olmadığına ilişkin bir önyargıya kapılmış olabilirim, yapılan nörolojik çalışmalar da bu kanıyı güçlendiriyordu. Ne var ki bu araştırmalar, uzun süreli- hastaların yattığı hastanelerde, ya da hastanın bütün yaşamının, bütün dünyasının paylaşıldığı ortamlarda olanaklı olan gözlemlerle ve ilişkilendirme-lerle değil, kısa değerlendirmeler üstüne temellenmişti.

Greg'in "frontal lob"larındaki bozuklukların kişiliğine yaptığı etkiler, her şeyi hafife alması, ani çağrışımlar yapması - bütün bunlar eğlenceliydi, ama genel görünüşünün altında bir terbiyenin, itidalin, duyarlık ve

nezaketin izleri vardı. Greg, ne denli hasarlı, hastalıklı olsa da bir kişiliğe, kimliğe ve ruha sahipti.[55]

Williamsbridge'e ilk geldiğinde Greg'in kıvrak zekâsından, neşeli tavırlarından hepimiz etkilendik. Tedavi amaçlı programlara bu sıralarda başladık, ama hepsi de -tıpkı Braille alfabesi gibi- başarısızlıkla sonuçlandı. Greg'in asla iyileşmeyeceği düşüncesi yavaş yavaş içimizde yer ediyordu; zaman içinde onunla daha az ilgilenmeye, ondan daha az şey beklemeye başladık. Dikkatimizi eskisi kadar ona vermiyor, tedavi amaçlı faaliyetlere katılması için ısrar etmiyorduk. Giderek daha fazla yalnız kalmaya, programlara alınmamaya başladı. Artık kimse onu çağırmıyordu, Greg yavaş yavaş unutulmaya yüz tutmuştu.

Uzun süreli hastaların yattığı hastanelerin arka koğuşlarında sürüp giden gerçeklerle bağınızı koparmanız çok kolaydır. Günlük yaşam, yirmi ya da elli yıldır değişmeyen basit bir rutinle geçer. Hasta uyandırılır, yedirilir, tuvalete götürülür, salona bırakılır, öğle yemeği verilir, tombala oynar, akşam yemeğini yer ve yatırılır. Salonda televizyon bütün gün açıktır, ama hastaların çoğu ekranda olup bitenle ilgilenmez. Greg televizyon izlerdi, pembe dizilere ve kovboy filmlerine bayılırdı, reklam spotlarının çoğunu yürekten ezberlemişti. Ama haberleri sıkıcı bulur, çoğunlukla hiçbir şey anlamazdı. Yıllar, bu zaman dışı hapishanede hiçbir önemli anı, kalıcı bir işaret bırakmadan geçip gidiyordu.

Aradan on yıl geçmiş, Greg hiçbir gelişme göstermemişti. Repertuvarına yeni bir şey katmadığı için, sohbetlerinde açtığı konular giderek daha da eskiyordu. Amnezisi, nörolojik sendromu aynı kalmıştı, ama yıllar geçtikçe daha da trajik bir tablo sergiliyordu.

1988'de Greg, ameliyattan bu yana anti-konvülzan almasına rağmen bir nöbet geçirdi ve bacağını kırdı. Durumundan şikâyet etmedi, hatta kimseye söylemedi, ancak ertesi gün, ayağa kalkmaya çalışınca bacağının kırık olduğu fark edildi. Anlaşılan, rahat bir pozisyon bulup ağrısından kurtulur kurtulmaz olayı unutmuştu. Körlüğünü reddetmesiyle, bacağını kırdığının farkına varmaması arasında benzerlik kurdum; zihni, amnezisi, yokluklarının, eksikliklerinin farkına varmasını önler gibiydi. Bacağı ağrıyınca kısa bir süre bir şeyler olduğunu anlıyor, ağrıyı hissediyordu; ama ağrı geçince, zihnindeki bilgi de yok oluyordu. Halüsinasyon ve hayal görebilseydi (bazı körler genellikle kör olduktan sonraki ilk aylarda ya da

ilk yılda bu tür hayaller görürler) bunları anlatacak, arada sırada “Şuraya bak!” ya da “Vay canına!” gibi bir çığlık atacaktı. Ne var ki görsel verilerden yoksun olduğu için, zihninde görmek, görmemek, ya da görme yeteneğinin yitirilmesiyle ilgili bir şey tutmuyordu. Greg’in kişisel dünyasında yalnızca var olan şeyler yer alıyordu; yok olan ya da yitirilen şeylerin, bir işlevini yitirmesinin, o an yanında olmayan bir kişinin bu dünyada yeri yoktu.

1990’ın Haziran ayında, her sabah işe giderken hastaneye uğrayan, bir saat boyunca onunla konuşup şakalaşan babası, aniden öldü. O sıralar başka bir yerde, kendi babamın ölümüne yas tutuyordum. Döner dönmez haberi aldım ve Greg’i görmek istedim. Hastanedeki görevliler ona babasının ölümünü bildirmişlerdi, ama ben ne diyeceğimi bilemiyordum - acaba Greg bu gelişmeye nasıl bir tepki göstermişti? “Babanı özlüyorsundur herhalde,” diye söze giriştim.

Greg, “Ne demek istiyorsun?” diye karşılık verdi. “Buraya her gün gelir. Onu her gün görüyorum.”

“Hayır. Artık gelmiyor... Bir süredir gelmiyor. Geçen ay öldü.”

Greg durakladı, yüzü kül rengine döndü ve sessizleşti. Çok şaşırdığını, babasının ölüm haberinin ve kendisinin bundan habersiz oluşunun, hatırlamayışının, kaydetmeyişinin şok etkisi yarattığını düşündüm. “Elli yaşlarında olmalı,” dedi.

“Hayır Greg, yetmişini çoktan aşmıştı.”

Ben bunu söylerken Greg’in yüzü tekrar soldu. Yalnız kalmaya ihtiyacı olduğunu düşünerek odadan çıktım. Kısa bir süre sonra döndüğümde, Greg bütün konuştuklarımızı, verdiğim haberi unutmuştu, babasının öldüğünü bilmiyordu.

Sevinmek ve üzülmek gibi duygulardan mahrum olmadığı açıktı. Duygularının derinliği hakkındaki bütün kuşkularım bu olayla yok oldu. Babasının ölümünün onu derinden sarstığı belliydi - ama hiçbir davranış bozukluğu göstermedi; ne içine kapandı, ne de öfkelendi.[56] Peki, Greg’de yas tutma yeteneği var mıydı? Bunun için yas tutulan kişinin hatırasını zihinde tutması gerekirdi, ben Greg’in bunu yapabileceğine ihtimal vermiyordum. Babasının öldüğünü tekrar tekrar söyleyebilirdiniz. Her defasında Greg bunu ilk kez duymuş gibi şaşıracak, üzülecek ve sarsılacaktı. Birkaç dakika sonra her şeyi unutup eski, neşeli haline

dönecek, böylece yas tutmanın, üzüntüyü sürdürmenin yükünden kurtulacaktı.[57]

Sonraki aylarda Greg'i düzenli olarak ziyaret ettim, ama bir daha babasının ölümünden söz etmedik. Bunun benim işim olmadığını düşünüyordum, hem zaten hayat ve geçen zaman Greg'i gerçeklerle yüzyüze getirecek, ona babasının yokluğunu hissettirecekti.

26 Kasım 1990'da şu notları yazmışım: "Greg, babasının ölümünün farkında olduğu izlenimini vermiyor. Baban nerede sorusuna, 'O mu, avluya çıktı,' 'bugün gelemedi,' benzeri bir karşılık veriyor. Ama bir yandan da, eskiden can attığı halde, hafta sonlarında, Şükran Günü'nde evine gitmek istemiyor - net olarak hatırlamasa, sözcüklere dökmese de babasız evde hüzünlü bir atmosferle karşılaşacağını biliyor. Evin üzüntü çağrışımı yaptığı kesin."

Yıl sonuna doğru, normalde çok derin uyuyan Greg'in uykularının bozulduğu, geceyarısı kalkıp odasında dolaştığı görüldü. Neden uyumadığı sorulduğunda, "Bir şey kaybettim, bir şey arıyorum," gibi yanıtlar veriyor, ama neyi kaybettiğini, ne aradığını bir türlü söylemiyordu. Ne yaptığını bilmese de, babasını aradığını düşünmeden edemiyordum. Yine de bu aşamada bilincinin derinliklerinde, belki (kavramsal olmasa da) simgesel bir bilginin oluştuğu söylenebilirdi.

Babasının ölümünden sonra Greg'in yüzünde mahzun bir ifade oluşmaya başlamıştı. Ne yapsam da onu biraz eğlendirsem diye düşünürken, en sevdiği grubun, Grateful Dead'in 1991 Ağustos'unda Madison Square Garden'da bir konser vereceğini öğrendim. Bu olay, Greg'i biraz neşelendirmek için bulunmaz bir fırsattı. Grubun davulcularından Mickey Hart'la yaz başında, müziğin sağaltıcı etkileri konusunda senatoda şahitlik yaparken tanışmıştım. Hart son dakikada bize bilet buldu, ayrıca Greg'i tekerlekli sandalyesiyle birlikte ses kontrol masasının yanına, akustiğin en iyi olduğu yere oturtmaya söz verdi.

Bu hazırlıkları son anda yapmıştım ve yer bulamazsam üzüleceğini düşünerek Greg'e haber vermemiştim. Onu hastaneden almaya gittiğimde çok heyecanlandı. Çabucak giyindi ve arabaya bindi. Kent merkezine geldiğimizde pencereleri açtım, New York'un sesleri ve kokuları arabanın içine doldu. Otuzüçüncü caddede sıcak pretzellerin[58] kokusunu derin derin içine çekti ve gülerek; "New York'u New York yapan bu koku işte!" dedi.

Madison Square Garden'da dev bir kalabalık bizi bekliyordu. Gelenlerin çoğunun üstünde batik tişörtler vardı. Belki yirmi yıldır batik bir giysi görmemiştim, ben de '60'lı yıllara dönmüş gibiydim, belki de o yıllar hiç geçmemişti. Greg'in kalabalığı göremeyişine üzüldüm, kendini onlardan biri gibi hissedeceğine kuşku yoktu. Bu atmosferin verdiği heyecanla Greg -alışılmadık bir biçimde- hızlı hızlı konuşmaya, '60'lı yılları anlatmaya başladı:

> Evet, Central Park'ta be-in'ler[59] olurdu. Epeydir yapmıyorlar - belki bir yıl oluyor, tam hatırlamıyorum... Konserler, müzik, asit, ot, her şey vardı... ilk katıldığımda Çiçek Gücü Günü yapmışlardı... ne günlerdi... altmışlarda çok şey başladı - asit-rock, be-in'ler, love-in'ler, duman... Bugünlerde böyle şeyler olmuyor... Allen Ginsberg - o daha çok Village'da takılır, ya da Central Park'ta. Ne zamandır onu görmedim. En son bir yıl önce karşılaştık...

Greg'in şimdiki zamanda, ya da şimdiki zamana yakın çekimlerle konuşması, eski yaşantısını geçmişte kalan bir olay olarak değil, yakın geçmişte ("belki bir yıl oluyor") yaşanan ve her an tekrarlanabilecek bir tecrübe olarak görmesi, klinik araştırmalarda patalojik, anakronistik kabul edilecek bu davranış, Garden'a doğru akan '60'lıların kalabalığına karıştıkça son derece doğal, hatta normal görünüyordu.

Garden'a girdikten sonra ses kontrol masasının yanında, Greg'in tekerlekli sandalyesi için ayrılan yeri bulduk. Greg her geçen dakika biraz daha heyecanlanıyordu; dev kalabalığın kükrer gibi sesler çıkarması -"Dev bir hayvanı andırır," dedi- ve havadaki marijuana kokusu onu heyecanlandırıyordu. Derin bir soluk alıp, "Ne güzel kokudur," dedi; "dünyanın en aptal olmayan kokusu budur."[60]

Grup sahneye çıkarken kalabalığın gürültüsü daha da arttı. Greg de coşku seline kapılmış, bir yandan ellerini çırparak bir yandan sesinin olanca gücüyle "Bravo! Bravo!" sonra "Let's go!" ardından "Let's go, Hypo," sonra diğerlerine eşlik ederek "Ro, Ro, Ro, Harry-Bo!"diye bağırıyordu. Bir ara bana döndü ve, "Davulların arkasındaki mezar taşını görüyor musun? Jerry Garcia'nın afro saçları nasıl ama?" dedi. Kendinden öyle emindi ki bir an şaşırdım ve davul setinin arkasında boşuna mezar taşı aradım. Jerry

Garcia'nın kırlaşmış, düz bir hatla omuzlarına dökülen saçlarını görünce bütün bunların Greg'in hayal gücünün ürünü olduğunu anladım.

Ginger birden, "Pigpen!" diye haykırdı. "Pigpen'i gördün mü?

Sıkıntıyla, "Hayır," diye cevap verdim. Ne diyeceğimi bilmiyordum. "Pigpen yok... Dinle, o artık Dead'le çalmıyor."

Greg hayretle, "Onlarla çalmıyor mu?" dedi, "Ne oldu, polise mi yakalandı?"

"Hayır Greg, polise yakalanmadı. Öldü."

Greg "Bu korkunç bir şey," diyerek kafasını salladı. Hayretler içindeydi. Bir dakika sonra tekrar kolumu dürttü; "Pigpen! İşte orada bak, gördün mü?" Sonra az önceki konuşma kelimesi kelimesine tekrar edildi.

Bu sırada kalabalığın giderek yükselen uğultusu -ritimle el çırpmalar, ayak vurmalar ve bağrışmalar- onu da etkisi altına aldı ve "The Dead! The Dead!" diye bağırmaya başladı. Sonra ritmi değiştirdi ve her heceyi ağır ağır vurgulayarak, "Dead'i isteriz, Dead'i isteriz," diye bağırdı. Müzik başlayıncaya kadar en sevdiği parçanın adını haykırdı; "Tobacco Road, Tobacco Raod!"

Grup konsere eski bir parçayla, "Iko, Iko"yla başladı. Greg hevesle, kendinden geçerek şarkının çok iyi bildiği sözlerini söylüyor, özellikle Afrika havalarını çağrıştıran nakaratlarda sesini daha da yükseltiyordu. Garden'ın muazzam bahçesi müzikle kıpır kıpırdı. Onsekiz bin kişi aynı tempoyla hareket ediyor, bütün sinirler eşzamanlı bir birliktelikle sallanırken herkes kendinden geçiyordu.

Konserin ilk yarısı altmışlara ait, eski parçalarla geçti. Greg hepsini biliyor, hepsini seviyor ve hepsine katılıyordu. Enerjisi ve neşesi görülecek manzaraydı; genellikle yorgun, bitkin ve zayıf görmeye alıştığım Greg, hiç durmadan ellerini çırpıyor ve şarkı söylüyordu. Çok az tanık olduğum, süreğen bir dikkatle çevresindeki her şeye uyum sağlıyor, her şeyle bütünleşiyordu. Greg'deki bu değişimi izlerken, amnezisinden, ön lob sendromundan eser görmüyordum - tamamen normal biri gibiydi, sanki müzik, kendi gücünü, kendi dilini ona aşılıyor, ona akıtıyordu.

İlk yandan sonra verilen arada çekip gitmeyi düşündüm. Yanımdaki kişinin tekerlekli sandalyeyle dolaşan, özürlü, yirmi yıldan uzun bir zamandır değil bir rock konserine gitmek, şehire bile inmemiş, hasta bir adam olduğunu unutmamıştım. Ne var ki Greg, "Hayır, burada kalacağım, hepsini görmek istiyorum," dedi; bu kesin tavrı, kendine güveni ve

kararlılığı hep görmek istediğim ve hastanedeki uyumlu yaşantısında hiçbir zaman karşılaşmadığım bir davranış biçimiydi. Böylece kalmaya karar verdik. Arada sahne arkasına gittik. Burada Greg kocaman bir pretzel yedi, Mickey Hart'la tanıştı ve bir iki kelime konuştu. Rengi hafif soluktu ve yorgun gibiydi, ama Hart'la tanıştıktan sonra yeniden heyecanlandı, yüzüne kan geldi ve sabırsızlıkla müziği beklemeye başladı.

Konserin ikinci yarısında müzik Greg açısından biraz tuhaflaşmaya başladı; grup yetmişlerin ortasından ve sonlarından, Greg'in sözlerini bilmediği parçalar çalıyordu. Yine de, eski parçaları andırdıkları için Greg bunlara da el çırparak, mırıldanarak, başka sözler uydurarak eşlik etti. Sonra sıra yeni parçalara geldi. Bunlar, örneğin "Picasso Moon," stil açısından çok farklıydı; 1960'larda hayal bile edilemeyecek elektronik çalgıların, ağır, derin, karanlık armonilerin yer aldığı bu parçalar Greg'in kafasını karıştırdı. "Amma tuhaf müzik," dedi, "daha önce böyle bir şey duymamıştım." Bütün dikkatini verdi, bütün müziksel duyarlığını harekete geçirdi, ama suratında biraz korkak, biraz şaşkın bir ifade vardı. Yeni bir hayvanı, bir bitkiyi, bir dünyayı ilk kez görür gibiydi. "Bunlar yeni, deneysel parçalar," diye yorum yaptı; "daha önce çalmadıkları şeyler. Fütürist bir ses... belki de bu geleceğin müziğidir." Yeni ezgiler, düşleyebileceği her türlü gelişmenin ötesindeydi. Bu müzik, Dead'le özdeşleştirdiği müzikten o kadar farklıydı ki, "kafasını uçurmuştu." Bu, kuşkusuz, "onların" müziğiydi, ama ona, geleceğin müziğini dinliyormuş hissini veriyordu - bir Beethoven hayranının, onun müziğini 1800 yılında dinlemesi gibi bir şeydi bu.

Garden'dan çıkarken, "Harika bir konserdi," dedi, "her zaman hatırlayacağım. Hayatımın en güzel dakikalarını geçirdim." Hastaneye dönerken arabada Grateful Dead'in CD'lerini çaldım. Konserdeki havayı elimden geldiğince uzatmak istiyordum. Dead hakkında konuşmayı, onların müziğini çalmayı bir dakika bırakırsam, konserin bütün anılarının hafızasından uçup gitmesinden korkuyordum. Greg hastaneye kadar keyifle şarkı söyledi, ayrılırken de o coşkulu konser havası devam ediyordu.

Ertesi sabah hastaneye erken geldim. Greg'i yemek odasında, tek başına duvara bakarken buldum. Ona Grateful Dead hakkındaki düşüncelerini sordum; "Harika bir grup," dedi. "Çok seviyorum. Central Park'ta ve Fillmore East'de dinlemiştim."

"Evet," dedim, "biliyorum. O zamandan beri başka konserlerine gitmedin mi? Daha dün Madison Square Garden'a gitmedin mi?"

“Hayır,” dedi, “Garden’a hiç gitmedim.”[61]

Bir Cerrahın Hayatı

Gilles de la Tourette sendromuna her ırkta, her kültürde, toplumun her katmanında rastlanır. Dikkatliyseniz, bu sendromu bir bakışta tanırsınız. Kapadokyalı Arctaeus bundan ikibin yıl önce köpek gibi havlayanlardan, gözü seğirenlerden, suratına tuhaf şekiller verenlerden, küfredenlerden ve lanet okuyanlardan söz etmiştir. Bu belirtiler ancak 1885'te, Charcot'nun ve Freud'un dostu genç Fransız nöroloğu Georges Gilles de la Tourette'in, bu anlatıları ve kendi hastalarında yaptığı gözlemleri bir araya getirmesiyle klinik bir sınıflandırmaya sokulmuştur. Tourette'in tanımladığı sendrom, spazmlarla bütünleşen tikler, irade dışı mimikler, katılmalar, başkalarının söz ve davranışlarını taklit etmeler (ekolali ve ekopraksi), irade dışı küfürler ve müstehcen konuşmalar (koprolali) şeklinde kendini gösteriyordu. Bazı bireyler (ne denli dertli ve kederli olsalar da) tuhaf bir kayıtsızlık ve umursamazlık içindeydiler; bazılarında garip, çoğu kez zekice, zaman zaman rüyayı andıran çağrışımlar yapma eğilimi vardı. Bazılarında aşırı bir kışkırtıcılık ve yönlendirme duygusu, sürekli fiziksel ve sosyal sınırları zorlama güdüsü, çevreye tepki, sağa sola saldırma, eşyaları fırlatıp atma hali, bazılarında da şablon, saplantılı davranışlar görülüyor, hastaların hiçbiri diğerine benzemiyordu.

Her hastalık yaşama ikizini, kendi gereksinimleri, talepleri ve sınırları olan "o"nu katar. Tourette hastalığında "o" açık bir zorlama, çeşitli kışkırtmalar ve dayatmalar biçimini alır. Kişi kendi iradesine aykırı olarak, ya da "o"nun, o yabancı gücün iradesine boyun eğerek bir ona, bir buna heveslenir. Bu iki irade arasında çatışmalar, ödünler, çelişkilerle örülü bir ilişki oluşur. Tourette hastalığındaki dürtü bozuklukları kişiye "efsunlanmış" hali verir; ortaçağda bu kişilerin "efsunlu" olduğuna inanılırdı (Tourette de bu efsunlanma haliyle çok ilgilenmiş ve bir ortaçağ kenti olan Loudun'da efsun ve cin çarpması olaylarıyla ilgili bir oyun yazmıştı).

Ne var ki Tourette hastalığında "o" ve "ben," hastalık ve benlik ilişkisi, özellikle hastalık çocukluktan beri mevcutsa, ben'le birlikte büyüyüp onu her yönden etkilemişse, oldukça karmaşık bir hal alır. Hastalık ve benlik birbiriyle biçimlenir, birbirini tamamlar ve sonunda, yıllardır evli

olan bir çift gibi, tek bir kimlik oluşturur. Bu ilişki çok zaman yıkıcıdır; ama yapıcı da olabilir, olağanüstü, şaşırtıcı bir beceriye hız, akıcılık ve kapasite kazandırabilir. Evet, bütün engelleyici, zorlayıcı yanlarına karşılık, bu hastalık yaratıcılığa da kapı açar.

Buna rağmen, tanımlanmasından yıllar sonra bile Tourette sendromu organik değil “ahlâki” bir hastalık, iradenin güçlendirilmesiyle sağaltılacak bir zayıflık gibi görülüyordu. 1920’lerden 1960’lara kadar, psikanaliz ve psikoterapiyle tedavi edilebilecek bir ruh hastalığı olarak kabul etme eğilimi ağır bassa da, yapılan tedaviler sonuç vermiyordu. Daha sonra, 1960’ların başında haloperidol adlı bir ilacın Tourette semptomlarını büyük ölçüde azalttığı görülünce, bir anda kimyasal kökenli, beyindeki sinir ileticilerinden dopaminin dengesizliğine bağlı bir hastalık olduğu kabul edildi. Bütün bu görüşler kısmi ve yetersizdi, Tourette sendromunun karmaşık yapısını değerlendirmekten uzaktı. Tourette’i bu biyolojik, psikolojik ve ahlaki-sosyal bakış açılarına ek olarak bir de içsel açıdan, varoluşçu açıdan, hastanın kendi bakış açısından değerlendirmek gerekir. İç ve dış anlatılar, diğer vakalarda olduğu gibi, bütünlük göstermelidir.

Çok belirgin tikleri, saplantıları ya da tuhaf davranışları olan birinin başarılı olmaması, mesleğinde yer edinememe-si beklenir, ama gerçek böyle değildir. Yaklaşık bin kişiden birinde Tourette hastalığı görülür ve bazıları ileri derecede birer vaka olan bu kişilere hayatın bütün alanlarında rastlanır. Tourette’li yazarlar, matematikçiler, müzisyenler, oyuncular, disk-jokeyler, inşaat işçileri, sosyal hizmet uzmanları, teknisyenler ve atletlere rastlanmıştır. Bazı mesleklerin, özellikle cerrahlık gibi büyük dikkat, kesinlik ve düzenli çalışına isteyen işlerin Tourette’lilere kapalı olacağı düşünülebilir. Ben de yakın zamana kadar bu kanıdaydım. Ama şimdi, hiç ummadığım halde, Tourette hastalığı olan *beş* cerrah tanıyorum.[62]

Dr. Carl Bennett’le ilk kez Boston’da, Tourette konulu bilimsel bir konferansta karşılaştım. Elli yaşlarında, orta boylu, hafif kırlaşmış kahverengi sakallı ve bıyıklı, koyu takım elbisesiyle ciddi bir görünüme sahip olan bu adam, birden yere uzanıp sonra aniden sıçramasaydı ilgimi çekmeyecekti. Tuhaf tiklerinin yanında sakin ve vakur görünüşü de beni etkilemişti. Meslek seçimini hayretle karşıladığımı söylediğimde beni, yaşamını ve mesleğini sürdürdüğü British Columbia’ya, Branford kentine gelip onunla kalmam, hastanede birlikte viziteye çıkmam, onu iş başında

görmem için ikna etti. Dört ay sonra küçük bir uçakla Branford'a yaklaşırken içim karışık duygularla doluydu ve neyle karşılaşacağımı çok merak ediyordum. Dr. Bennett beni havaalanında karşıladı, Tourette'lilere özgü yarı hamle-yarı tik bir hareketle selamladı, valizimi aldı ve tuhaf, hızlı, sıçramayı andıran bir yürüyüşle arabasına götürdü. Her beş adımda durup yerden bir şey alır gibi yapıyordu.

Branford, British Columbia'nın güneyinde, Rocky dağlarının gölgesinde, kırsal manzaralarla çevrili bir kenttir. Kuzeyde Banf dağları, güneyde Montana ve Idaho yer alır. Bereketli ve hoş görünümlü bir vadinin ortasındadır; buna karşılık dik yamaçlı dağlar, buzullar ve göllerle çevrelenmiştir. Bennett coğrafya ve jeolojiyle çok ilgileniyordu, birkaç yıl önce işini bırakmış, Victoria Üniversitesinde her iki konuda çalışmalar yapmıştı. Arabayı sürerken bir yandan bana çevredeki buzultaşlarını, yer katmanlarını ve başka jeolojik oluşumları gösterdi. O konuştukça, çevrenin katmanbilimsel tarihi belirginleşiyor, bana yalnızca pastoral bir manzara gibi gelen bu görüntünün muazzam bir jeolojik oluşumu barındırdığını hissediyordum. Her ayrıntıyı hırslı ve keskin bir dikkatle incelemek, yüzeyin altında yatanı bitmez tükenmez bir merakla araştırmak, Tourette'lilerin o yorulmak bilmeyen, sorgulayıcı zihinlerinin karakteristik özelliklerinden biridir. Saplantılı eğilimlerinin, yinelemek, bazı şeylere tekrar tekrar dokunmak gibi huylarının öteki yüzüdür.

Gerçekten de, dikkati ve ilgisi dağılır dağılmaz Bennett tiklerine ve tekrarlarına -özellikle bıyığını ve gözlüğünü okşama huyuna- geri dönüyordu. Bıyığının simetrik durup durmadığını kontrol ediyor, gözlüklerini parmaklarının ani, tikli hareketleriyle sağa-sola, yukarı-aşağı, içeriden-dışardan "dengelemeye" çalışıyor, böylece "tam ortada" olmasını sağlıyordu. Ayrıca zaman zaman sağ eliyle ileri doğru ani bir hamle yapıyor, ön cama parmak uçlarıyla dokunuyor ("dizilişin simetrik olması gerekiyor,"); aniden dizlerini büküyordu ("dizlerim direksiyona simetrik olmalı, dizlerimin *tam* ortasında olmalı"). Birden normal konuşmasına hiç benzemeyen, tiz bir sesle "Hi Patty" (Merhaba Patty); "Hi there" (Merhaba) ya da "Hideous!" (İğrenç)'a benzer bir şeyler söylemeye, daha doğrusu sesler çıkarmaya başladı. (Sonradan öğrendiğime göre Patty, şimdi bir tik olarak hatırasını taşıdığı, eski bir kız arkadaşının adıydı.)[63]

Bu repertuvar kente ulaşıp trafik ışıklarında duruncaya kadar fazla belirgin değildi. Bennelt ışıklardan rahatsız olmadı -acelemiz yoktu- ama yolculuğun rahat, pürüzsüz akışı, zihni ve beyni saran ezgisi bozuldu. Geçiş çok ani olmuştu; akıcı davranışlar bir dakika içinde kendini bir kopukluğa, kargaşaya ve telaşa bıraktı. Bennett *rahat araba* kullanırken, Tourette'li bir hastadan çok, zihni ve beyni farklı bir tempoda çalışan biri izlenimini veriyordu.

Birkaç dakika sonra Bennett'in kente hakim konumda, bir tepenin üstündeki bahçeli evine ulaştık. Arabayı bahçeye sokarken kurda benzeyen iki köpek, tuhaf, soluk gözleriyle havlayıp kuyruklarını salladılar ve peşimizden koştular. Arabadan inerken Bennett, daha önce "Hi Patty" derken çıkardığı sese benzer, tiz bir tonla "Hi puppies!" (Merhaba kuçular) dedi. Kafalarını tikimsi, hızlı hareketlerle, yaylım ateşine tutar gibi okşadı (her kafaya beş temas); dokunuşlarında titizlikle hesaplanmış bir simetri ve eşzamanlılık göze çarpıyordu. "Bunlar yarı-eskimo, yarı-malemuttur," dedi, "birbirlerine arkadaşlık etsinler diye iki tane aldım; birlikte oyun oynarlar, uyurlar, avcılık yaparlar - her şeyi birlikte yaparlar." İçimden, ve birlikte okşanırlar, diye geçirdim. Simetriye olan saplantısı yüzünden iki köpek almış olabilir miydi? Köpeklerin havlaması üzerine evden 12-13 yaşlarında, sevimli, iki çocuk fırladı. Bir an Bennett'in aynı eşzamanlı, simetrik hareketlerle çocukların başını okşayıp o Tourette'li sesiyle "Hi kiddies!" (Merhaba çocuklar) diye haykırmasını bekledim. Ama Bennett, oğullarını, Mark'la David'i ayrı ayrı tanıştırdı. Daha sonra eve girdiğimizde, çay hazırlamakta olan eşi Helen'i takdim etti.

Masaya oturduğumuzda Bennett yine tikleriyle meşgul olmaya, başının üstündeki lambanın camına saplantılı fiskeler atmaya başladı. İki işaret parmağının tırnağıyla cama aynı anda vuruyor, keskin, müzikal bir ses, bazen de kısa bir takırtı salvosu çıkarıyordu. Zamanının üçte birini bu takırtılar ve tıkırtılarla geçiriyor, bunu yapmaktan kendini alamadığı izlenimini veriyordu. Peki yapmak zorunda mıydı? Oraya oturması şart mıydı?

"Uzakta olsa yine de dokunmak ihtiyacı hisseder miydin?" diye sordum.

"Hayır." diye cevap verdi. "Bu tamamen nerede oturduğuma, konumuma bağlı. Sözgelimi, şu tuğla duvar şimdi beni tahrik etmiyor, ama oraya yakın olsaydım, belki yüz kez duvara dokunmuştum." Bakışlarını

takip edip o yana döndüm ve duvarın elle dokunmaktan çiçekbozuğu gibi lekeli bir hal aldığını, ay yüzeyine döndüğünü gördüm. İlerideki buzdolabının kapısı da meteor çarpmış gibi çentiklerle, çukurlarla bezenmişti. Nereye baktığımı görünce, “Evet,” dedi, “öfkelendiğim zaman elime ne geçerse fırlatıyorum - ütü, tava, dikiş kutusu, o anda ne varsa.” Onun hakkındaki görüşlerime, karşımda sakin ve kibar bir havayla oturan bu adama ilişkin kanılarıma yeni bir boyut - bir huzursuzluk ve şiddet boyutu katan bu bilgiyi sessizlikle karşıladım.[64]

“Işık seni rahatsız ediyorsa, neden yakınında oturuyorsun?” diye sordum.

Bennett, “Evet, rahatsız ediyor,” diye cevap verdi, “ama aynı zamanda canlılık veriyor. Dokununca çıkardığım sesi ve bu hissi seviyorum, ama evet, aynı zamanda dikkatimi dağıtıyor. Burada, yemek odasında çalışamıyorum - çalışmak için lambadan uzak bir yere, çalışma odama gitmem gerekiyor.”

Kişisel mekan duygusu, kişinin başka insanlarla ve nesnelerle olan ilişkisi, Tourette sendromunun can alıcı sorunlarından biridir. Tanıdığım birçok Tourette’li, lokantada yan masadakilere değecek mesafede oturmaya cesaret edemez; otursa bile, uzanıp onlara dokunmak, hamle yapmak için dayanılmaz bir istek duyar. Eğer “kışkırtıcı” şahıs Touret-te’linin arkasındaysa, bu istek daha da büyür. Bu yüzden Tourette’liler çoğunlukla, arkalarında kimse olmaması için köşelere oturmayı tercih ederler.[65] Benzer bir sorun, zaman zaman araba sürerken de ortaya çıkar; normal mesafede görünen bir arabanın “fazla yaklaştığını,” “birden önlerinde belirdiğini,” “az daha altına gireceğini” söylerler. Tourette’liler bazen, başka arabaların “çekimine” de kapılırlar, direksiyonu onların üstüne çevirirler - ne var ki durumlarının farkında oldukları için, ve tam zamanında önlem aldıkları için genellikle kaza yapmaktan kurtulurlar. (Parkinson hastalarında da, kişisel alanın sinirsel temelindeki bozukluklardan ötürü, buna benzer sanrılar ve dürtüler görülebilir.)

Tourette’in Bennett’deki bir başka yansıması -ani ve saplantılı dokunma ihtiyacından arklı olarak- ağır, duyarlı hareketlerle ayağını uzatıp yerde bir daire çizmesiydi. Bu konuyu açtığımda, “Neredeyse içgüdüsel bir duygu bu,” diye yanıtladı. “Bir köpeğin kendi alanını işaretlemesi gibi. Bu duyguyu kemiklerimde hissediyorum. Sanırım ilkel, ya da ilksel bir duygu -

belki hepimizin içinde var, ama farkında değiliz. Tourette, bu ilkel davranışların 'boşalmasını' sağlıyor."[66]

Bennett, Tourette için "Yasakları Kaldıran Hastalık" diyor. Ona göre herkesin kafasında, kendine yasakladığı geçici düşünceler oluşuyor; bunlar sıradan, ya da sıradışı düşünceler olabiliyor. Bennett kendisinin bu düşünceleri, saplantılı bir biçimde, zihninin arka planında tuttuğunu, ve bir anda, kendi rızası ya da niyeti olmadan patlamasına engel olamadığını söylüyor. Sözgelimi, hava güzelse dışarı çıkıp güneşte yanmak istiyor. Hastanede hastalarını muayene ederken, zihninin gerisindeki bu düşünce aniden, elinde olmadan ağzından dökülüyor. "Hemşire 'Bay Jones'un karnı ağrıyor' derken ben pencereden bakarak 'bronzlaşsam, bronzlaşsam' diye mırıldanabilirim. Bu sözü beşyüz kez tekrar edebilirim. Koğuşta herkes söylediklerimi duyar, duymamalarına imkân yok. Ama önemsemezler ve duymazdan gelirler."

Bazen Tourette, saplantılı düşünceler ve endişeler şeklinde açığa çıkar. Masanın etrafında otururken Bennett, "Eğer bir şeyden endişe etmişsem," dedi, "örneğin, yaralanan bir çocuğa ilişkin bir hikâye duymuşsam, ayağa kalkıp duvara vurmam ve 'umarım benimkinin başına gelmez', demem gerekiyor." Birkaç gün sonra bu olaya ben de tanık olacaktım. Televizyonda kaybolan bir çocukla ilgili bir haber Bennett'i çok üzdü. Aniden bardaklarına dokunmaya (üstüne, altına, soluna, sağına), öfkeyle onları tekrar tekrar sıraya dizmeye başladı. Baykuş gibi "huu, huu" diye bağırdı, "David, umarım bir şeyi yoktur, David, umarım bir şeyi yoktur," diye mırıldandı. Sonra emin olmak için odadan çıktı. Kaybolan ya da yaralanan çocuklar için yoğun bir endişe duyuyor, telaşlanıyor, olayı kendisiyle ve çocuklarıyla özdeşleştiriyor, yatışmak için batıl inançlara başvurmaktan çekinmiyordu.

Çaydan sonra Bennett'le yürüyüşe çıktık, yanımızda oynaşan köpeklerle, kente bakan tepenin yamacındaki, olgunlaşmış meyveleri dallarından sarkan elma ağaçlarını geçtik Yürüyüş sırasında bana, kendisiyle ilgili bazı bilgiler verdi. Ailesinde kimsede Tourette olup olmadığını bilmiyordu, evlatlık bir çocuk olarak büyümüştü. Tourette'i yedi yaşındayken başlamıştı. "Çocukluğumda, Toronto'da, gözlük takardım. Dişlerimde bant vardı, ayrıca ağzım seğirirdi. Bu en kötüsüydü. İnsanlardan uzak dururdum. Yalnız kalmayı severdim, tek başıma uzun yürüyüşlere

çıkardım. Mark ve David gibi, beni telefonla arayan dostlarım yoktu." Yalnız kalmak ve uzun yürüyüşlere çıkmak onu katılaştırmış, ama bir yandan da üretken olmasını sağlamış, onu kendine yeten ve özgürlüğü seven bir kişi yapmıştı. Küçük yaştan beri el becerisine sahipti ve doğal olan her şeyi - kayaların oluşumunu, bitkilerin büyümesini, hayvanların hareketlerini, kasların dengesini, bedenin yapısını çok seviyordu. Çok küçük yaşlarda cerrah olmaya karar vermişti.

Anatomi ona çok "doğal" geliyordu, ama tıp fakültesinde zorlanmıştı, bunun nedeni yalnızca yıllar içinde daha da gelişen ve karmaşıklaşan tikleri değildi, bazı tuhaf saplantıları yüzünden okumakta da güçlük çekiyordu. "Her satırı birkaç kez okumak zorunda kalıyordum. Bir paragrafı okurken kâğıdın dört köşesini görüş alanımın simetrisine oturtmak için satırları hizaya sokmam gerekiyordu." Paragrafları, bazen de satırları hizaya sokmanın dışında, heceleri ve kelimeleri "dengelemek," noktalama işaretlerinin "simetrisini bulmak,", bir harfin hangi aralıklarla tekrarlandığını araştırmak, bazı kelimeleri ve satırları tekrarlamak gibi dertleri de vardı.[67] Bütün bunlar kolay ve akıcı bir şekilde okumasını olanaksız kılıyordu. Bennett bu sorunları hala yaşıyor, iyi bir metnin, bir kitabın, ya da şiirin tadına kolay kolay varamıyor. Ama bütün güçlüklere, çektiği bütün eziyetlere karşın tıp kitaplarını okumayı ve hepsini yürekten öğrenmeyi başardı.

Tıp fakültesinden mezun olunca, uzak diyarlara, özellikle Kuzey ülkelerine gitme tutkusu depreşti; Kuzeybatıda ve Yukon'da pratisyen doktor olarak çalıştı, Antarktika çevresindeki buz kıran gemilerde görev yaptı. Çabuk dost ediniyordu, Eskimolarla yakınlık kurdu, kutuplardaki tıp araştırmalarında uzman oldu. 1968'de evlendiğinde (yirmisekiz yaşında) karısıyla birlikte dünyayı dolaştı ve çocukluğundan beri rüyalarına giren Klimanjaro'nun tepesine tırmanmayı başardı.

Son onyedi yıl, Kanada'nın batısındaki küçük, ıssız kasabalarda mesleğini icra etti. İlk oniki yıl küçük bir kentte pratisyen doktorluk yaptı. Sonra, beş yıl önce, dağlık bir bölgede, göl kenarında yaşamak isteyince, Branford'a taşındı ("Hep burada kalacağım. Hiçbir yere gitmek istemiyorum."). Branford'un tam "ona göre" bir yer olduğuna inanıyor. İnsanlar sıcak ama aşırı samimi değil; mesafelerini korumayı biliyorlar. Doğuştan gelen bir kibarlığa ve terbiyeye sahipler. Okullar kaliteli, yakında

bir üniversite, tiyatrolar ve kitabevleri var -bunlardan birini Helen işletiyor- ama en önemlisi doğal atmosfer - açık hava ve kırlar. Avlanmak ve balık tutmak için pek çok olanak var, ama Bennett sırt çantasıyla yürüyüşlere çıkmayı, dağa tırmanmayı ve ski yapmayı tercih ediyor.

Bennett, Branford'a ilk geldiğinde yerli halkta kuşku uyandırmış. “Tikli bir cerrah mı? Daha neler göreceğiz!” demişler. Önceleri hiç hastası olmamış, umudunu yitirmek üzereymiş, ama zaman içinde kasabalıların sevgisini ve saygısını kazanmayı başarmış. Hasta sayısı artmış ve başlangıçta ondan uzak duran meslektaşları, ona güvenmişler ve olduğu gibi kabul etmişler. Tıp ailesinin bir üyesi olarak aralarına almışlar. Eve dönerken, “Bu kadarı yeter,” dedi. Hava kararmıştı, uzakta Branford'un ışıkları parlıyordu. “İstersen yarın hastaneye gel - yedibuçukta bir konferans var. Sonra ayaktaki hastalara bakacağım ve viziteye çıkacağım. Cuma günü ameliyata gireceğim, istersen bana katılabilirsin.”

O gece Bennett'lerin bodrumunda rahat bir uyku çektim, ama sabah, yandaki oyun odasından gelen tuhaf bir vızıltıyla yerimden sıçradım. Oyun odasının camlarından içerisi görünüyordu. Yarı uykuyla camdan bakarken lokomotife benzer bir şeyin hareket ettiğini gördüm - iri tekerleri hızla dönerken vızıldıyor, arada bir duman çıkarıyor ve düdüğünü öttürüyordu! Şaşkınlıkla kapıyı açtım ve içeri girdim. Belinden üstü çıplak olan Bennett bir yandan kan ter içinde egzersiz bisikletinin pedallarına basarken bir yandan sakin sakin piposunu tüttürüyordu. Önünde bir patoloji kitabı vardı - açık olan sayfanın üstünde “nörofibromatosis” yazısını okudum. Bennett güne böyle başlıyordu - yarım saat bisikletiyle pedal çevirirken piposunu içiyor, bu arada bir patoloji ya da cerrahi kitabı okuyup güne hazırlanıyordu. Piponun ve ritmik egzersizlerin onu sakinleştirdiğini söyledi. Tikleri, saplantıları kayboluyor, sadece arada bir düdük sesi çıkarıyordu (böyle zamanlarda kendini bir taşra treni olarak düşünürmüş.) Bu şekilde, saplantılardan ve dikkatini dağıtacak başka şeylerden uzak, rahatça kitabını okuyabiliyordu.

Ne var ki pedal sesi kaybolduktan hemen sonra bir tik ve saplantı sağanağı ortalığı sardı. Elini karnına uzatmış mırıldanıyordu; “Şişko, şişko, şişko... şişko, şişko, şişko... şişko, şişko, şişko...” Sonra birden durup “Şişko, memeli,” demeye başladı (bazen memeliyi söylemiyordu.)

“Bunun anlamı ne?” diye sordum.

“Bilmiyorum. ‘Hideous’u (iğrenç) da neden söylediğimi bilmiyorum - bir ya da iki yıl önce kendiliğinden ortaya çıktı. Bir gün yok olacak, yerini başka bir kelime alacak. Çok yorulduğum zaman ‘Gireous’a dönüşüyor. Bu kelimelerin her zaman bir anlamı olmuyor, çoğu kez beni çeken şey sesi oluyor. Tuhaf sesler, tuhaf adlar kendini tekrar etmeye başlıyor. Üç ya da dört ay bir sese takılıyorum. Bir sabah o ses gidiyor, yerini başka bir ses alıyor.” Bennett’in tuhaf sesler ve kelimelere olan merakını bilen çocukları, garip, İngilizceye benzemeyen, yabancı bir dili andıran sözler ve sesler bulmak için yarış ediyorlardı. Gazeteleri ve kitapları karıştırıyorlar, radyo ve televizyon izliyorlar, şöyle “esaslı” bir kelime buldular mı, listelerine kaydediyorlardı. Bennett bu liste için “evimdeki en değerli eşya,” diyor. Listedeki kelimelere de “zihin şekerlemeleri” adını takmış.

Altı yıl önce, “Oginga Odinga” sözcükleri, çeşitli varyasyonlarıyla birlikte Bennett’in tik repertuvarına girince bu listeyi yapmaya başlamışlar - listede şu anda ikiyüzden fazla isim yer alıyor. Bunlardan yirmi ikisi halen “kullanılmakta,” yani her an ağza alınabilir, tekrarlanabilir, çiğnenebilir, yenilebilir ve yutulabilir. Yirmiiki kelimenin en eskisi, Helen’in öğrenim gördüğü Saskatchewan Üniversitesi’ndeki endüstriyel ilişkiler profesörü Slavek J. Hurka’nın adı. Bu ad 1974’te ortaya çıkmış ve hiçbir değişikliğe uğramadan onyedi yıl boyunca kullanılmış. Kelimelerin çoğunun birkaç aylık ömrü var. Bunlardan bazıları (Boris Blank, Floyd Flake, Morris Gook, Lubor J. Zink) kısa, ritim aletlerini andıran bir sese sahip. Bazılarında (Yelberton A.Tittle, Babaloo Mandel) çok heceli oldukları için tatlı bir ahenk, bir müzikalite seziliyor. Ekolali sesleri dondurur, zamanı hapseder, bir “yabancı cisim” olarak uyarıcı görevi görür, ya da bir aşı, ekilmiş bir tohum gibi zihinde yankılanıp, bir dış organizma olarak varlığını sürdürür. Bennett’e göre kelimeleri zihne “aşılayan” şey onların sesleri, melodileridir; anlamları ve çağrıştırdıkları önemsizdir.

“Rakam saplantıları da buna benzer,” diye devam etti. “Şimdilerde her şeyi üçler ve beşlerle yapıyorum, birkaç hafta önce dörtler ve yedilerle yapıyordum. Bir sabah uyandığımda *dört* ve *yedi* gitmiş, yerine *üç* ve *beş* gelmişti. Sanki bir yerde bir ışık yanmış, bir başka yerde de sönmüştü. Bazen bütün bunlar *benim dışımda* oluyormuş gibi bir duyguya kapılıyorum.’’

Tourette'li her zaman tuhaf, sıradışı, kulağa ve göze ilginç gelen, karikatürize etmeye, işlenmeye, taklide elverişli kelimeler seçer.[68] Meige ve Feindel'in 1902'de naklettikleri kişisel bir tecrübe, bu konuya açıklık getirmektedir:

> Taklide eğilimli olduğumu her zaman farketmişimdir. Herhangi bir kişinin tuhaf bir hareketini ya da garip bir davranışını görsem, derhal bunu tekrar etmeye çalışırdım, bunu hâlâ yapanın. Aynı şey kelimeler, deyimler, telaffuz ve ses tonu için de geçerli, dikkatimi çeken bir şey olursa tereddüt etmeden aynısını tekrar ederim.
>
> Onüç yaşımdayken gülünç bir şekilde gözlerini ve ağzını buruşturan bir adam gördüğümü hatırlıyorum, o andan itibaren aynı hareketi kusursuz bir biçimde tekrar etmeden rahat edemeyeceğimi anladım... Aylar boyunca elimde olmadan bu yaşlı bayı taklide çalıştım. Kısaca söylemek gerekirse, benim de bir tikim olmuştu.

Saat 7:25'te kente doğru yola çıktık. Hastaneye ulaşmamız beş dakika bile sürmedi, ama kapıdan girmemiz biraz zaman aldı, çünkü Bennett beklemediği bir anda meşhur olmuştu. Birkaç hafta önce bir derginin muhabiriyle konuşmuş, röportaj henüz o sabah çıkmıştı. Herkes gülümsüyor ve Bennett'in sırtını sıvazlıyordu. Biraz utanan, ama gördüğü ilgiden memnun kalan Bennett yapılan esprilere gülerek karşılık verdi. ("Artık bana rahat yok - önemli bir adam oldum.") Doktorların dinlenme odasında, Bennett meslektaşlarıyla çok rahattı. Onlar da Bennett'e karşı çok rahattılar, bunun bir göstergesi, Bennett'in Tourette'ini çekinmeden sergilemesiydi - onlara parmaklarının ucuyla dokunuyor, ya da, (bunu iki kez yaptı) divanda otururken birden yan dönüp arkadaşının omuzuna ayak parmağını sürtüyordu. Bu davranışı başka Tourette'lilerde de görmüştüm. Bennett ilk kez tanıştığı insanlara hemen kendini açmıyor, onları iyice tanıyıncaya kadar Tourette'ini gizlemeye çalışıyor. Anlattığına göre, hastanede çalışmaya başladığı günlerde, etrafta kimsenin olmadığından emin olduktan sonra koridorda sekerek yürürmüş; şimdi istediği gibi sekiyor ya da hopluyor, kimse dönüp bakmıyor.

Dinlenme odasındaki sohbetler bütün hastanelerdekinin aynıydı - doktorlar birbirlerine ilginç vakaları anlatıyorlardı. Bennett yerde yarı kıvrılmış yatıyor, bir ayağıyla havaya tekmeler atarken geçenlerde karşılaştığı ilginç bir nörofibromatosis vakasını anlatıyordu. Meslektaşları ilgiyle onu dinlediler. Davranışın anormalliği ve anlatının normalliği olağanüstü bir zıtlık oluşturuyordu. Karşımda son derece tuhaf bir manzara vardı, ama anlaşılan o denli kanıksanmıştı ki bütün ilginçliğini yitirdiği için kimsenin dikkatini çekmiyordu. Buna karşılık, dışarıdan bakan birinin hayretler içinde kalacağı kesindi.

Kahve ve keklerden sonra, beş-altı hastanın Bennett'i beklediği ayakta-hasta bölümüne geçtik. İlk hasta Banff'lı bir kılavuzdu, çizgili gömleği, dar kotu ve şapkasıyla bir kovboyu andırıyordu. Ayağı kayan atı üstüne devrilmiş, pankreasında çok büyük bir yalancı kist oluşmuştu. Bennett ağır, yumuşak hareketlerle elini uzatıp, şişmiş karnı muayene etti. Radyoloji uzmanıyla birlikte sonogramları inceledi -kistin inmeye başladığı açıkça görülüyordu- sonra geri döndü ve hastayı teselli etti. "Kendi kendine iniyor. Çok güzel bir gelişme, ameliyata ihtiyacın olmayacak. İstersen ata binebilirsin, Bir ay sonra görüşürüz." Rahatlayan kılavuz güvenli adımlarla odadan çıktı. Daha sonra konuştuğum radyoloji uzmanı, "Bennett teşhis konusunda bir dehadır," dedi, "ayrıca kendisi, tanıdığım en şefkatli cerrahtır."

Sıradaki hasta, kalçasında melanom olan şişman bir kadındı. Bennett ellerini fırçaladı, steril eldivenlerini giydi. Bu steril ortam, Tourette'ini harekete geçirmiş gibiydi; eldivenli sağ eliyle sol kolunun eldivensiz, yıkanmamış, "kirli" yanına doğru küçük hamleler yapmaya başladı. Hasta ifadesiz bir suratla olanları izliyordu. İçimden, doktorunun bu tuhaf hamleleri, elinin bu saplantılı titremesi hakkında acaba ne düşünüyordur, diye geçirdim. Çok şaşırmış görünmüyordu, büyük olasılıkla ilk başvurduğu pratisyen doktor şuna benzer bir şeyler söylemişti; "Küçük bir ameliyat geçireceksiniz. Dr. Bennett'i tavsiye ederim - harika bir cerrahtır. Bazen tuhaf hareketler yapar, garip sesler çıkarır - Tourette sendromu denen bir dertten muzdarip - ama merak etmeyin, önemli değil. Mesleğini gayet iyi icra ediyor."

Bennett ellerini temizledikten sonra kalçayı antiseptikle sildi ve hiç titremeden, sallanmadan lokal anestezi yaptı. Ama hareketlerinin ritmi bir an bozulunca -hemşirenin iğneyi vermesini bekliyordu- yakındakileri

elleme ve hamle hareketleri yeniden başladı. Hemşire gözünün ucuyla bile bakmıyordu. Bütün bunları daha önce görmüştü, Bennett'in eldivenlerini kirletmeyeceğini biliyordu. Daha sonra Bennett becerikli hareketlerle deriyi delerek melanomun iki santim gerisinden oval bir daire çizdi, kırk saniye sonra hindistan cevizi büyüklüğünde bir yağ parçasını ve deriyle birlikte melanomu çıkarmıştı. "Çıktı!" dedi. Sonra, hızla ve hiç hata yapmadan, her naylon ilmiğe beş özenli düğüm atarak yarayı kenarlarından dikti. Başını çeviren hasta ne yaptığını görüp ona takıldı; "Evde dikiş işlerini siz mi yaparsınız?"

Bennett güldü. "Evet. Çoraplar hariç. Çorap yamama adeti tarihe karıştı."

Kadın tekrar dikişe baktı. "Yorgan diker gibi," dedi.

Ameliyat üç dakikadan az bir sürede sona ermişti, Bennett haykırdı, "İşte bitti! Bunu çıkardık." Et parçasını kadına gösterdi.

Kadın "Iyy!" diye bir çığlık attı. "Görmeyeyim daha iyi, yine de teşekkürler."

Gösteri başından sonuna kadar profesyonel bir havada geçmişti, birkaç hamle ve yakındakileri elleme dışında Tourette belirtisi görülmemişti. Ama Bennett'in çıkardığı et parçasını hastaya neden gösterdiğini anlamamıştım ("Bunu çıkardık!") Hastaya safra taşı gösterilebilir, ama kanlı, şekilsiz bir et parçasını göstermek ne kadar doğruydu? Kadının görmek istemediği açıktı, ama Bennett göstermek istemişti. Bu dürtüsünün Tourette'lilere özgü titizliğin, her şeye bakmak ve anlamak ihtiyacının bir parçası olup olmadığını merak ediyordum. Öğleden sonra, safra borusuna T-tüpü taktığı yaşlı bir kadın hastasını ziyaret ettiğinde aynı şeyi yine düşündüm. Tüpün şeklini çizmek, anatomisini anlatmak için çabalarken yaşlı kadın, "Bilmek istemiyorum, ne yapacaksan bir an önce yap!" diye sızlanıyordu.

Karşımdaki Tourette'li Bennett miydi, yoksa anatomi dersi veren profesör Bennett miydi? (Calgary'de her hafta anatomi derslerine giriyor.) Bu davranışı sadece titizliğinin ve ilgisinin dışavurumu muydu? Belki de hastalarının onun merakını ve ayrıntılara düşkünlüğünü paylaştığını hayal ediyordu. Bazı hastaları belki, ama benim gördüklerim bu merakı kesinlikle paylaşmıyordu.

Ayaktaki hastalar uzun bir sıra oluşturdu. Anlaşılan Bennett oldukça popüler bir cerrahtı. İşini aksatmadan ve beceriyle yaptı. Konsantrasyonu

tam ve kesindi, hasta onu görünce, bütün dikkatin kendinde olduğunun hemen farkına varıyordu. Uzun süre beklediğini, sırada bekleyenlerin olduğunu unutuyor, doktoru için dünyadaki tek önemli kişinin kendisi olduğunu düşünüyordu.

Cerrahların hayatı gerçekten ne kadar keyifli, ne kadar gerçek, diye düşündüm - hastayla, özellikle buradaki gibi ayakta hastalarla doğrudan, dostça ilişkiler kuruyorlardı. İlişkinin, yapılan işin, alınan sonuçların çabukluğu, diğer hekimlerin, özellikle benim gibi nörologların imrendiği bir şeydi. Annemi, onun cerrahiyi ne denli sevdiğini, odasında oturup ayaktaki hastalarını muayene etmesini zevkle izlediğimi hatırladım. İslah olmaz sakarlığım yüzünden cerrah olamamıştım, ama küçüklüğümden beri cerrahların yaşam biçimlerine hayranlık duyar, onları iş başında seyretmeye bayılırdım. Bennett'i hastaların yanında izlerken bu sevgi, bu keyif, yarı-unutulmuş hatıralar yeniden aklıma geldi; seyretmenin ötesinde bir şeyler yapmak, elime bir neşter alıp ameliyata katılmak için dayanılmaz bir istek duydum.

Bennett'in son hastası yaygın bir nörofibromatosis'i olan genç bir teknisyendi. Nörofibromatosis tuhaf, bazen kansere dönüşen bir hastalıktır; bütün vücudu şekilsizleştiren dev boyutlu, kahverengimsi şişlikler, kabarıklıklar meydana getirebilir.[69] Genç adamın göğsünde önlük büyüklüğünde bir doku oluşmuştu; kaldırınca kafasını örtebilecek kadar büyük ve yürümesini zorlaştıracak kadar ağır olan bu dokuyu Bennett birkaç hafta önce kesip çıkarmıştı. Bu, oldukça beceri isteyen, geniş çaplı bir ameliyattı, ve şimdi Bennett, hastanın omuzlarından sarkan bir başka önlüğü, ve bacak arasıyla koltuk altlarında oluşan kahverengimsi et parçalarını inceliyordu. Ameliyattan kalan dikişleri alırken kendini tutup "İğrenç!" diye bağırmaması beni rahatlattı; tik de olsa, bu kelimenin hastada uyandıracağı tepkiden korkmuştum. Allahtan Bennett sesli tiklerini kullanmadı; sadece sırttaki bir deri parçasını incelerken "İğ-" diye başladı, ama kelimenin sonunu içinde tutmayı başardı. Daha sonra bana, bunun bilinçli bir bastırma olmadığını söyleyecekti -tikini hatırlamıyordu- yine de çalışırken, bilinçli değilse bile bilinçaltından gelen bir güdüyle kendini tuttuğunu ve hareketlerine dikkat ettiğini hissettim. Dışarı çıkarken Bennett, "Çok akıllı bir genç," dedi, "içe dönük değil. Sevimli bir kişiliği var. Bu haldeki çok hasta insan içine çıkmaktan korkar." Bu sözlerin kendisi için de

geçerli olduğunu düşünmeden edemedim. Tourette'lilerin çoğu utangaç, sıkılgan ve içe dönüktür, insan içine çıkmaktan korkarlar. Bennett öyle değildi, büyük bir hayat mücadelesi vermişti, insanlarla mücadele etmiş ve en olmayacak mesleklerden birinde başarılı olmuştu. Sanırım bütün hastaları da bunun farkına varıyor, bu yüzden ona biraz daha güveniyorlardı.

Derisi sarkan adam ayaktaki son hastaydı, ama Bennett'in önünde, koğuşlara girip yatan hastalarını inceleyeceği uzun bir öğleden sonra vardı. Günü kenti dolaşarak geçirmek için iznini istedim. Branford sokaklarında deja vu ve jamais vu'yla[70] karışık hislerle dolaştım; bu kenti daha önce görmüş gibiydim, bir yandan da kendimi yabancı hissediyordum. Sonra birden kafama dank etti; evet, 1960 Ağustos'unda batıya, Rocky dağlarına doğru oto-stop yaparken burada bir gece geçirmiştim. O zamanlar sadece birkaç bin kişilik nüfusu vardı, bütün kasaba birkaç tozlu sokaktan, motel ve barlardan ibaretti - batıya giden kamyon şoförlerinin uğrayıp bir soluk aldığı küçük bir yereli. Şimdi yirmibine ulaşan nüfusu, geniş ana caddesindeki dükkânları, şehir kulübü, polis karakolu, bölge hastanesi ve okullarıyla bambaşka bir görünüme bürünmüştü - ama ben bütün bu karmaşanın içinde, otuz yıl önceki Branford'u, tuhaf bir şekilde, bütün canlılığıyla görmüştüm, çünkü kafamdaki anılar o zamandan beri yenilenmemişti.

Cuma, Bennett'in ameliyat günüydü, o gün bir mastektomi yapacaktı. Ona katılmak, onu iş başında görmek istiyordum. Ayakta hastalar başka bir şeydir -birkaç dakikalık bir konsantrasyon onlar için yeterlidir- ama Bennett birkaç saniye ya da dakika değil, saatler sürecek yoğun, aralıksız bir dikkat gerektiren, uzun ve yorucu bir ameliyatın altından nasıl kalkacaktı?

Ameliyat odasını hazırlayan Bennett'in hah görülecek şeydi. Genç asistanı bana, "Ellerinizi birlikte fırçalayın," dedi, "çok ilginç bir tecrübedir." Gerçekten de öyleydi; ayakta hastaların kliniğinde gördüğüm manzara burada daha büyük boyutlara ulaşmıştı: ani hamleler, elle uzanmalar, temizlenmemiş, steril olmayan omuzla asistanına tam dokunacakken geri çekilmeler, meslektaşlarına ayağıyla dokunmalar, ve dev bir baykuş gibi "Huti-huu! Huti-hu!" sesi çıkarmalar.

Eller ve kollar fırçalandıktan sonra Bennett ve asistanı eldivenlerini ve önlüklerini giydiler, daha önce anestezisi yapılmış, masanın üstünde

yatmakta olan hastaya yaklaştılar. Röntgen masasındaki mamogramı kısa bir süre incelediler. Sonra Bennett neşteri aldı, deride düzgün, oval bir kesik oluşturdu -bu sırada tiklerinden eser yoktu- ve duraksamadan kendini ameliyatın ritmine kaptırdı. Yirmi dakika geçti, elli, yetmiş, yüz dakika. Ameliyat oldukça karmaşık bir süreç izliyordu -damarlara düğüm atılıyor, sinirler aranıp bulunuyordu- ama Bennett güvenli, yumuşak hareketlerle, hiçbir Tourette belirtisi göstermeden çalışmaya devam ediyordu. Sonunda, ikibuçuk saat süren karmaşık, yorucu bir ameliyattan sonra Bennett herkese teşekkür etti, esnedi ve gerindi. İçindekileri bastırdığı için değil -kendini kontrol ettiğine ya da sıkıldığına ilişkin hiçbir iz yoktu- tiklerine ihtiyaç duymadığı için, en ufak bir Tourette belirtisi göstermeden koca ameliyatı bitirmişti. Bennett, "Ameliyat sırasında çoğu zaman, Tourette'li olduğum aklıma bile gelmez," diyor. Böyle zamanlarda tam bir cerrah kimliğine bürünüyor, bütün ruhsal ve sinirsel yapısı bu kimlikle bütünleşiyor, aktif, dikkatli, Tourette'siz bir kişi oluyor. Ameliyata birkaç dakika ara verilirse, -sözgelimi, ameliyat sırasında alınan bir röntgen incelenecekse- bir şey yapmadan bekleyen Bennett, Tourette'li olduğunu hatırlıyor ve eski kimliğine dönüyor. Ameliyat eski akışına kavuşunca, Tourette'li kimlik yine yok oluyor. Bennett'in asistanları, yıllardır onu tanıdıkları ve birlikte çalıştıkları halde, bu değişimi görünce hayretlerini gizleyemiyorlardı. Biri, "Kimlik değiştirmesi mucizevi bir olay," dedi. Bennett'in kendisi de yaptıklarına hayret ediyordu, eldivenlerini çıkarırken beni olayın nöro-fizyolojisi hakkında soru yağmuruna tuttu.

Bennett daha sonra, ameliyatın her zaman o kadar kolay geçmediğini söyledi. İş başındayken dışarıdan arayanlar olursa –"Acil serviste üç hasta sizi bekliyor," "Bayan X ayın onunda gelebilir miyim diye soruyor," "Karınız üç torba köpek maması almanızı istedi"- zihnini meşgul eden bu baskılar konsantrasyonunun dağılmasına, o düzenli ve ritmik akışın bozulmasına neden oluyordu. Birkaç yıl önce, ameliyat odasında kesinlikle rahatsız edilmemesi kuralını getirmiş, o günden sonra dikkatini tamamen hastaya vermeyi, ameliyat odasında tiklerinden kurtulmayı başarmıştı.

Bennett'in ameliyat odasındaki serüveni, Tourette'lilerle ilgili birçok bilinmeyeni, ritim, melodi ve "akış"ın doğasını, rol yapmanın, kimliğin, kişiliğin doğasını gündeme getiriyor. Tourette'li, ritmik bir müziğin ya da hareketin etkisiyle bir anda koordinesiz, sallapati tiklerden düzenli ve akıcı hareketlere geçiş yapabilir. "Witty Ticcy Ray" adlı öykümde sözünü ettiğim

türden geçişlere tanık olmuştum; öykünün kahramanı olan şahıs düzenli, ritmik kulaçlarla çok uzun mesafeleri yüzebiliyordu - ama havuzun ucuna gelip geri dönüş yaptığında, ahenkli, kinetik melodi bozulduğunda, tikleri yeniden başlıyordu. Bana öyle geliyor ki, birçok Tourette'li, kısmen olağanüstü hızları ve titizliklerinden,[71] kısmen de aşırı motor itkilerinden ve enerjilerinden ötürü, bir "motor boşalma" ihtiyacı içindedirler - allahtan bu boşalma, patlamaya dönüşmeden, bir spor karşılaşmasının ya da yetenek gösterisinin ritimli akışına yönlendirilebilir.

Benzer durumlar müzik yaparken ya da müzikten etkilenirken de söz konusudur. Tourette'lilerde görülen engelleyici ya da kopuk motor hareketler ve konuşma biçimleri, dansla ya da şarkı söyleme yoluyla aniden normale dönebilir (aynı gelişme kekemelerde de görülmüştür.) Parkinsonluların (bazen kinetik kekemelik olarak adlandırılan) kırık, sakar hareketleri de, müzik ve egzersizle, akıcılığa kavuşturulabilir.

Bu tür tepkiler, kişinin kimliğinden, kişiliğinden, yüksek benliğinden çok, motor hareketlerinden kaynaklandığı izlenimini vermektedir. Ameliyat sırasında Bennett'deki bazı değişimlerin, bu temel, "müzikal" düzeyde geliştiğini hissettim. Bu düzeyde, Bennett'in hareketleri otomatik bir hal almıştı. Her an, her saniye, yapacak belki onlarca işi vardı, ama bunlar birbiriyle bütünleşmiş, kesintisiz bir akış halini almıştı. Tıpkı araba sürüşü gibi, zamanla otomatikleşmiş, elleri, gözleri ve beyni pürüzsüz ve adeta bilinçdışı bir dikkatle görevlerini yerine getirirken, bir yandan hemşirelerle konuşmasını, şakalaşmasını ve düşünmesini sağlamıştı.

Ne var ki bu düzeyin üstünde, onunla birlikte varlığını sürdüren daha yüksek, daha kişisel bir kimliğe, cerrah kimliğine sahipti. Bennett anatomi ve cerrahiye aşık olacak kadar bağlanmış, onları varlığının merkezine yerleştirmişti; en kendinde olduğu, kendi "kişiliğini" bulduğu yer, ameliyat masasıydı. Bütün kişiliği, bütün davranışları -sinirliliği, kayıtsızlığı- cerrah giysisini üstüne geçirince değişiyor, işinde usta olan birinin güveni ve kimliğiyle hayata sarılıyordu. Böyle zamanlarda Tourette'inin tamamen kaybolduğunu söylemek abartma olmaz. Tourette'li bazı aktörlerde bu değişimi çok net gözledim; sahne dışında şiddetli tik krizlerine tutulan bu karakter oyuncuları, sahneye çıkınca bütün Tourette'li davranışlarını üstünden atıyor, kendilerini tamamen rollerine veriyorlardı.

Burada motor hareketlerin ritmik, yarı-otomatik yankılanmasının çok daha üstünde bir şeyler gözleniyor; ruhsal ve sinirsel terimlerle nasıl açıklanacağını bilmediğim, temel bir enkarnasyon ve personafikasyon hali, gösteri sona erene kadar başka bir kişiliğin becerileri, duyguları ve bütün sinirsel yapısıyla beyni ele geçirmesi, kişiyi, ve bütün sinir sistemini yeniden tanımlaması sözkonusu oluyor.[72] Bu kişilik dönüşümleri, yeniden yapılanmalar, günlük yaşamda hepimizde görülür; bir rolden, bir kişilikten bir başkasına kolayca geçeriz, babayken siyasetçi, doktor, sevgili, ya da başka bir şey oluruz. Sinirsel ve ruhsal sendrom geçirenler, sanatçılar ve aktörler bu dönüşümleri daha yoğun yaşar.

Bu dönüşümler, karmaşık sinirsel yapılar ve engramlar[73] arasındaki bu geçişler en tipik olarak "hatırlama" ve "unutma" mekanizmalarıyla yaşanır - Bennett ameliyat yaparken Tourette'li olduğunu "unutur," ("aklımdan bile geçmez") ama bir müdahale olur olmaz hatırlar. Ve hatırlar hatırlamaz "o" olur, bellek, bilgi, uyan ve eylem arasında sınır yoktur - hepsi biraradadır, birdir. (Başka vakalarda da aynı mekanizma işler; Parkinsonlu bir adamı yatışmak ve "donmayı" önlemek için kendine apomorfin yaparken görmüştüm - birkaç dakika sonra donması geçti, gülümsedi, ve "Nasıl Parkinsonlu olunduğunu unuttum," dedi.)

Cuma öğleden sonra çalışılmaz. Bennett Cuma günleri kırlara çıkar, bisiklete ya da arabasına biner, önünde bomboş uzanıp giden yolun tadını çıkarır. Dar bir köy yolundan gidilen, güzel bir gölün kenarında yer alan bir çiftlik, en çok gittiği yerlerden biridir. Gölle dağlar arasında, bereketli bir arazi şeridinde, harika bir konuma sahip bu çiftliğin etrafında Bennett'le şundan bundan konuşarak kilometrelerce yol yürüdük. Bennett sık sık çevredeki bitkilerle, jeolojik yapılarla ilgileniyordu. Bir ara göl kenarına indik. Ben biraz yüzdüm, çıktığımda Bennett'i kıvrılmış, uyurken buldum. Yüzünde huzurlu bir ifade vardı, gergin görünmüyordu. Aniden derin bir uykuya dalması gün boyunca karşılaştığı zorluklardan, yaşadığı gerilimli anlardan mı kaynaklanıyordu? O gülen yüzün altında neler olduğunu, iç dünyasında neler döndüğünü merak ettim.

Daha sonra çiftliği gezerken, Tourette'inin yalnızca dış yansımalarını gördüğümü, ve bütün tuhaflıklarına karşın, en önemli sorununun bunlar olmadığını söyledi. Gerçek sorunu, öfke ve panik gibi, iç dünyasına ait dertlerdi - bazen şiddetli bir duygu seli onu esir alıyordu. Bu duygular

aniden, sinsice geliyordu. Arabasını parkederken bilet alması, ya da bir polis arabası görmesi zihninde şiddet senaryoları yaratmaya yetiyordu; araba takipleri, silahlı mücadeleler, yangınlar, kol-bacak kesmeler ve ölüm senaryoları birkaç saniye içinde bütün ayrıntılarıyla şekillenerek zihnini dolduruyordu. Böyle zamanlarda benliği ikiye ayrılıyor, bir parçası olanları mesafeli bir ilgiyle, taraf tutmadan izlerken, diğer parçası atılmak, bir şeyler yapmak için kendini yiyordu. Başkalarının yanında duygusal taşkınlıklar yapmamak için kendini kontrol edebiliyordu, ama bu kontrol içini hırpalıyor, bazen tükendiğini hissediyordu. Evde yalnızken öfkesini cansız eşyalardan alıyordu. Bu öfke krizleri sırasında üstünde oyuklar meydana getirdiği bir duvarı gösterdi; bazen de mutfakta ne bulursa buzdolabının kapağına atıyordu. Muayenehanesinde, ayağıyla vura vura duvarda bir delik açmış, bunu gizlemek için önüne bir saksı koy-.muştu: evindeki çalışma odasının ahşap duvarını da bıçağıyla delik deşik etmişti. “Sana komik gelebilir, hatta romantik bile bulabilirsin, ama Tourette sinir sisteminin ve bilinçdışının derinliklerinden gelir. İçimizdeki en eski, en güçlü duyguları harekete geçirir. Tourette alt korteksde oluşan bir sara nöbeti gibidir; bir kez başladı mı, bu öfkeli fırtınayla aranda, yerinde duramayan bu enerjiyle alt korteksinin arasında sadece ince bir kontrol çizgisi, bir korteks çizgisi vardır. Dışarıdan bakan biri Tourette’in sevimli yanını, komiklikleri ve yaratıcılığını görür, ama işin bir de karanlık yanı var. Hayatın boyunca bununla mücadele edersin.”

Çiftlikten dönüş heyecanlı, zaman zaman da korkutucu bir tecrübe oldu. Bennett’le oldukça yakınlaşmıştık, bu yüzden Tourette’ini rahatça sergilemekte mahzur görmedi. Zaman zaman direksiyonu birkaç saniye için bırakıyor -ya da bana öyle geliyordu- “Huti-huu - Merhaba! - İğrenç!” nidalarıyla arabanın ön camına vuruyor, gözlüğünü “ortalayıp” yüzlerce kez yeniden düzeltiyor, parmaklarını büküp bıyıklarını okşuyor, buruyor, bu arada gözü yoldan çok aynada oluyordu. Direksiyonu dizlerine göre ortalama tutkusu zaptedilmez bir hal almıştı, ‘‘denge”sini bulmak için sağa, sola, öne, arkaya eğiliyor, bu arada araba zigzaglar çizerek savruluyordu. Endişelendiğimi görünce, “Merak etme,” dedi, “Bu yolu bilirim. Gelen arabaları çok uzaktan görürüm. Bugüne dek hiç kaza yapmadım.”[74]

Bakmak, ya da bakılmak ihtiyacını, Bennett’de olanca çarpıcılığıyla gözlemek mümkündür. Gerçekten de, eve döner dönmez oğlu Mark’ı

kolundan tutup önüne getirdi, seri hareketlerle bıyığını burarken, “Bana bak! Bana bak!” diye söylenmeye başladı. Mark yerinden kımıldayamıyor, ancak gözlerini sağa sola çeviriyordu. Sonra Bennett Mark’ın kafasını tuttu, sertçe kendine doğru çekerken tıslar gibi, “Bak, bana bak!” diye haykırdı. Mark donakalmış, adeta ipnotize olmuştu.

Bu sahne beni rahatsız etti. Ama ailesiyle birlikteyken duyarlı şefkat gösterilerine de tanık olmuştum. Bennett bazen parmaklarını uzatarak Helen’in saçlarını simetrik hareketlerle okşar, bir yandan “huu, huu,” diye inlerdi. Helen sakin ve uysaldı, bu hem şefkatli, hem tuhaf, dokunaklı bir sahneydi. Helen, “Onu olduğu gibi seviyorum,” dedi, “başka türlü davranmasını istemiyorum.” Bennett de aynı fikirde: “Tuhaf bir hastalık - aslında bunu bir hastalık olarak değil, yaradılışım olarak kabul ediyorum. Bazen ‘hastalık’ diyorum, ama bana yanlış bir kelime gibi geliyor.”

Bennett için de, diğer Tourette’liler için de, Tourette’i bir dış olgu olarak görmek çok zor; çünkü tiklerini ve diğer dürtülerini benliklerinin, kişiliklerinin, iradelerinin bir parçası gibi görüyorlar. Parkinson ve Kore hastalığında durum farklı; bu hastalar tikleriyle bütünleşmiyorlar, varlıklarının bir parçası yapmıyorlar, benliğin dışında bir olgu olarak kabul ediyorlar. Saplantıların ve tiklerin değişken bir konuma sahip oldukları anlaşılıyor; bazen kişinin iradesinin dışavurumu, bazen de başka, yabancı bir iradenin zorlaması gibi görülüyor. Belirsizlik bu kişilerin kullandıkları terimlerden de anlaşılıyor. “O” ve “ben” arasındaki ayrım şakayla karışık taklitlerde kendini açığa vuruyor; tanıdığım bir Tourette’li, Tourette’ine “Toby” adını taktı, bir başkası “Bay T.” diyor. Buna karşılık Utah’dan bana yazan genç bir adam, “Tourette’inin ruhunu ele geçirdiğinden” şikâyet ediyordu.

Bennett, Tourette’i nöro-kimyasal ve nöro-fizyolojik terimlerle tanımlamaya hazır, hatta bunu istiyor da. Kimyasal anormalliklerden, “devrelerin açılıp kapanmasından,” “ilkel, bastırılmış davranışların boşalmasından” söz ediyor. Öte yandan bu davranışları, benliğinin bir parçası olarak kabul ediyor. Bu yüzden haloperidol ve benzeri ilaçlara pek rağbet etmiyor - bu ilaçlar Tourette’in etkisini azaltıyor, ama onu da “tüketiyor,” kendini eksik hissetmesine neden oluyor. “Haloperidol’un yan etkileri fecidir,” dedi. “Bir kez almıştım, yerimde duramaz oldum, vücudum mahvoldu, Parkinsonlular gibi titremeye başladım. Ancak etkisi geçince rahatlayabildim. Buna karşılık Prozak saplantıları ve öfkeyi yatıştırmak için

birebir, tiklere etki etmiyor.” Prozak gerçekten birçok Tourette’li için tanrının bir lütfudur; ama bazı Tourette’liler hiçbir şey hissetmediklerini, bazıları ajitasyonun, saplantıların ve öfkenin artması gibi ters etkiler hissettiklerini söylemişlerdir.[75]

Bennett yedi yaşından beri tikliydi, yine de otuzyedi yaşına kadar kendinde Tourette sendromu olduğunu aklına getirmemişti. Helen, “Evliliğimizin ilk günlerinde sinirleri bozuk olduğu için böyle davrandığını söylerdi,” dedi; “birbirimize takılırdık, ‘ben sigarayı bırakacağım, sen de tiklerini bırak,’ derdim. Bunun isterse bırakabileceği bir şey olduğunu düşünürdük. ‘Neden yapıyorsun?’ diye sorsanız, ‘Bilmiyorum,’ derdi. Sonra, 1977’de, Mark küçük bir bebekken, radyoda bir program dinlemiş. Çok heyecanlandı ve ‘Helen, bunu dinlemen lazım! Bu adam benden söz ediyor!’ diye haykırdı. Başkalarının da aynı şeyleri yaptığını duymak onu heyecanlandırmıştı. Davranış bozukluklarına bir açıklama getirmesi beni de rahatlattı. Olayı büyütmedi, fazla sözünü etmedik, ama artık konuyu bildiğimiz için, neden böyle yaptığını soran olursa verecek bir cevabımız vardı. Son birkaç yıldır aynı hastalığı taşıyan kişilerle görüşüyor, Tourette Sendromu Derneği’nin toplantılarına gidiyor.” (Son zamanlara kadar Tourette sendromu teşhis edilemiyor, hatta tıp çevrelerinde bile pek iyi bilinmiyordu. Birçok kişi kendi teşhisini kendisi koyuyor, ya da medyada bu konuda bir şeyler okuyan ya da işiten dostlarından ve aile üyelerinden Tourette’li olduğunu öğreniyordu. Gerçekten de bir hekim arkadaşıma, Louisiana’da cerrahlık yapan bir şahısa Tourette teşhisini, Phil Donahue’nin programını izleyen kendi hastalarından biri koymuştu. Bugün bile, on teşhisten dokuzu, hekimler tarafından değil, olayı medyadan duyanlar tarafından konmaktadır. Medyanın bu ilgisinde en büyük etken, yetmişlerin başında 30 kişiden oluşan, bugün üye sayısı yirmi bini bulan Tourette Sendromu Derneği’dir.)

Cumartesi sabahı, New York’a dönmem gerekiyordu. Bennett bir gece önce aniden, “İstersen seni Calgary’e uçurayım, hava çok güzel,” dedi. Sonra, “Daha önce bir Tourette’liyle uçtun mu?” diye sordu.

Biriyle kanoya binmiş,[76] bir başkasının otomobiliyle ülkeyi bir baştan bir başa dolaşmış, ama hiçbiriyle uçağa binmemiştim.

Bennett, “Çok hoşlanacaksın,” dedi. “Senin için yepyeni bir deneyim olacak. Ben dünyanın tek uçak kullanan Tourette’li cerrahıyım.”

Günsökümünde uyandığımda içimde karışık duygular vardı, havanın çok soğuk olmasına karşın, uçuş için mükemmel olduğunu farkettim. Branford'daki küçük havaalanına giden kasisli ve virajlı yol huzursuzluğumu artırmıştı. Bennett, "Uçakta çok daha rahat oluyorum, yukarıda yola bağlı değilim, ellerimi sürekli kontrol aletlerinde tutmam da gerekmiyor," dedi. Havaalanında park etti, hangarı açtı, ve gururla uçağını gösterdi. Uçak küçük, kırmızı beyaz, tek motorlu bir Cessna Cardinal'di. Uçağı iniş pistine çekti, motoru ısıtmadan önce bir, iki, üç defa kontrol etti. Havaalanında dondurucu bir soğuk vardı, kuzeyden sert bir rüzgâr esiyordu. Kontrollarını izlerken bir yandan sabırsızlanıyor, bir yandan da korkumu yatıştırıyordum. Bennett'in her şeyi üç ya da beş defa kontrol etmesi beni rahatlatıyordu. Ameliyat odasında da aynı şeyi hissetmiştim - Tourette'i onu, sezgilerinden ve özgürlüğünden ödün vermeden, daha özenli, daha düzgün çalışmaya zorluyordu.

Kontrollar bittikten sonra Bennett, sirk cambazı gibi uçağa sıçradı, ben binerken motoru çalıştırdı ve yola koyulduk. Biz göğe tırmanırken güneş doğuda, Rocky dağlarının üstünden doğdu, küçük kabin altın rengi bir ışıkla aydınlandı. Beşbin metredeki dorukları aşarken Bennett tiklerine başladı; titriyor, sallanıyor, hamleler yapıyor, gözlüklerine, bıyığına ve kokpitin tavanına dokunuyordu. Allahtan bunlar küçük tikler, diye düşündüm, ya bir de büyükleri başlarsa? Ya uçağı havada döndürüp, takla atmaya, spiral dalma hareketi yapmaya kalkarsa? Ya da uzanıp pervaneye dokunmaya kalkarsa? Tourette'liler dönen objelere özel bir ilgi duyarlar; bir ara Bennett'i uzanıp pencereden sarkarken, önümüzdeki pervaneyi ellemeye çalışırken gözümün önüne getirdim. Neyse ki tikleri ve saplantıları en alt düzeydeydi, elini kontrol panelinden çektiğinde uçak sessizce yol almaya devam ediyordu. Tanrıya şükür yoldan çıkması da çok zordu. 20-30 metre yükselsek ya da alçalsak ne değişirdi? Önümüzde koskoca bir oyun sahası, muazzam bir gökyüzü vardı.

Bennett, son derece yetenekli, doğuştan havacı bir pilot olmasına karşılık, bazen oyuncu bir çocuktan farksız oluyor. Tourette de bir bakıma, normal olarak bastırdığımız ve yitirdiğimiz oyunculuk güdüsünün açığa çıkmasından başka bir şey değildir. Özgürlük ve geniş mekan duygusunun Bennett'e haz verdiğine kuşku yoktu; yüzünde yerdeyken pek görmediğim, tasasız bir çocuk ifadesi gelmişti. Yükseldik ve ilk dorukları, Rocky dağlarının ilk kitlesini aştık; altımızda sarı çamlar uzanıyordu. Dağın

eteklerinden beşyüz metre kadar yükseldik. Bennett yalnız başına olsaydı yere beş metre, ya da birkaç santimetre yaklaşmak ister miydi, merak ettim. Üçbin metrede, doruklar arasında bir koridorda ilerledik, solumuzda sabah ışığında parlayan dağların silueti, sağımızda silik bir manzara oluşturuyordu. Üçbin üç-yüz metrede Rocky dağlarının oluşturduğu panorama bütün heybetiyle karşımızdaydı -sıradağların buradaki genişliği 80 kilometreyi bulur- doğuda altın rengiyle parlayan geniş Alberta ovası uzanıyordu. Bennett ikide bir sağ eliyle cama dokunuyor, “Şuraya bak, tortul kayalar!” diye haykırıyordu. Pencereden işaret etti. “Denizin dibinden yetmiş -seksen derece yukarıda.” Dik bir eğimle aşağı inen kayalara bir dost gibi şefkatle bakıyor; burada, bu topraklarda kendini evinde hissediyordu. Dağların güneşsiz kalan yamaçları karla kaplıydı, güneşli yamaçlarda kar yoktu, kuzeybatıya, Banff’a doğru, dağların üstünde buzullar gördük. Bennett doğruldu, eğildi, tekrar pozisyon değiştirdi, kontrol panelinin altındaki bacaklarına düzgün bir simetri vermeye çalıştı.

Alberta’ya ulaşmıştık - kırk dakikadır uçuyorduk - Highwood Nehri altımızda kıvrılıyordu. Sola dönerek, Calgary’e doğru tatlı bir eğimle alçaldık. Biraz daha alçaldık, buğday ve yonca tarlaları, çiftlikler, bereketli ova altımızda uzanıyor, her yerde altın kavak ağaçları gözümüzü alıyordu. Damalı tarlaların ötesinde Calgary, düz ovanın üstünde yükseldi.

Birden radyodan hırıltılar gelmeye başladı; dev bir Rus nakliye uçağı havaalanına yaklaşmıştı, bakım için kapatılan büyük pistin açılması gerekecekti. Sırada Zambiya Hava Kuvvetleri’ne ait büyük bir uçak daha vardı. Dünyanın dört köşesinden uçaklar Calgary’e bakım için gelirler; Bennett buradaki tamir ve bakım tesislerinin Kuzey Amerika’nın en iyisi olduğunu söylüyor. Bu kargaşa içinde Bennett pozisyonumuzu ve durumumuzu telsizle bildirdi (Bir Tourette’liyle nöroloğunu taşıyan beş metre uzunluğunda bir Cardinal) ve bir Boeing 747 pilotuymuş gibi, derhal yanıt aldı. İlgililer bütün uçaklara ve bütün pilotlara eşit muamele ediyorlardı. Bu, kendine özgü dili, etiği, söylenceleri ve davranış biçimleriyle bambaşka bir dünyaydı. Bennett’in bu dünyanın bir parçası olduğu trafik kontrolörünün onu selamlamasından anlaşılıyordu.

Bennett tiki andıran bir çabukluk ve çeviklikle uçaktan atladı - ben biraz daha yavaş davrandım - ve iki dev yapılı genç adamla, Rocky dağlarının dördüncü kuşak pilotları Kevin ve Chuck kardeşlerle konuşmaya başladı. Birbirlerini iyi tanıdıkları anlaşılıyordu. Chuck, “O bizden biridir,’

dedi, “Tourette’liymiş - bundan kime ne? Çok iyi bir insan. Aynı zamanda harika bir pilot.”

Bennett pilot arkadaşlarıyla biraz daha sohbet etti, dönüş yolculuğu için uçuş planı yaptı. Hemen dönmesi gerekiyordu, saat onbirde bir hemşire grubuna Tourette hakkında konuşma yapacaktı. Küçük uçağına yakıt aldı ve dönüş için hazırlandı. Birbirimizi kucaklayıp vedalaştık. New York uçağına doğru yürürken dönüp onun gidişini izledim. Bennett uçağına atladı, kalkış pistine yöneldi ve rüzgârı arkasına alıp, hızla kalkışa geçti. Onu bir süre izledim, sonra gözden kaybettim.

Görmek ve Görmemek

1991 Kasım ayının başlarında, orta-batıda yaşayan emekli bir rahip bana telefon etti ve elli yaşında, küçük yaştan beri kör olan bir adamdan, kızının nişanlısı Virgil'den söz etti. Virgil'in gözlerinde katarakt vardı, ayrıca retinitis pigmentosa denilen, ağır gelişen ama retinayı yiyip bitiren kalıtsal bir hastalığı olduğu söyleniyordu. Nişanlısı Amy şeker hastası olduğu için düzenli olarak göz kontrolü yaptırıyordu ve Virgil'i kendi doktoru Scott Hamlin'e muayene olmaya ikna etmişti. Dr. Hamlin öyküyü dikkatle dinledikten sonra, Virgil'de retinis pigmentosa olduğu konusunda kuşkuları olduğunu söylemişti. Bu safhada emin olmak çok güçtü, kalın kataraktın altından retinayı görmek imkânsızdı. Işığı ve karanlığı, ışığın ne yönden geldiğini, gözünün önüne tutulan bir elin gölgesini görebiliyordu, yani retinası tümüyle hasar görmemişti. Katarakt ameliyatı lokal anesteziyle yapılan, basit, fazla risk taşımayan bir operasyondu. Kaybedecek bir şey yoktu, ama çok şey kazanılabilirdi. Amy ve Virgil yakında evleneceklerdi, bu sırada Virgil'in gözlerinin açılması harika bir şey olmaz mıydı? Neredeyse hayatı boyunca kör kalmış birinin evlilik gününde karşısına çıkan ilk görüntülerin karısı, düğün töreni, rahip ve kilise olması ne büyük mutluluk olacaktı! Amy'nin babası, Dr. Hamlin'in ameliyatı kabul ettiğini ve bir gece önce Virgil'in sağ gözündeki kataraktın alındığını söyledi. Ameliyat mucizevi bir başarıyla sonuçlanmıştı. Amy, ameliyattan bir gün sonra -sargıların alındığı gün- tutmaya başladığı günlüğüne şöyle başlamıştı: "Virgil görüyor!.. Odadaki herkes gözyaşları içinde, kırk yıl sonra Virgil'in gözü açıldı... Ailesi çok heyecanlı, olanlara inanamıyorlar!.. Bu bir mucize, tekrar görmeye başladı!" Ne var ki ertesi gün sorunlar başlamıştı: "Görme yeteneğine uyum sağlamaya çalışıyor, bu duruma alışması kolay olmayacak. Daha hızlı düşünmesi lazım, henüz gözüne güvenemiyor... Görmeyi öğrenen bir bebek gibi, her şey yeni, korkutucu geliyor, görmenin anlamını kavrayamıyor."

Nöroloğun hayatı bilim adamınınki gibi sistematik değildir; ama nöroloğun yeni ve beklenmedik durumlarla karşılaşma şansı vardır; bu şans ona, tabiatın karmaşık yapısını, günlük yaşamda belirgin olmayan bir yapıyı gözlemesini sağlayacak pencereler, gözetleme delikleri açar. William

Harvey 17. yüzyılda şöyle yazmış; ‘Tabiatın gizemlerini açık ettiği tek yer, bize alışık olduğumuz yolun dışında izler gösteren vakalardır.” Çocukluktan kör olan bir şahsın ileri yaşlarda görme yeteneğini kazanması, kuşkusuz bu vakalardan biriydi. Oftalmolojist Alberto Valvo, *Uzun Süre Görmeyen Şahısların Görme Yetisine Kavuşması* başlıklı çalışmasında, son on yüzyılda bu tür olayların yirmiden fazla olmadığını yazar.

İyileşen bu hastalar nasıl bir görme yeteneğine sahiptiler? Gözleri açılır açılmaz, “sağlıklı,” ‘‘normal” göze sahip biri gibi görmeye başlıyorlar mıydı? İlk akla gelen ihtimal budur. Yaygın kanı bu yoldadır - gözler açılacak, perde kalkacak ve (İncil’de yazıldığı gibi) “körler görmeye başlayacak.”[77]

Her şey bu kadar basit miydi? Görme yeteneği *deneyim* gerektirmiyor muydu? Görmeyi *öğrenmek* gerekmiyor muydu? Bu konuda yazılanları takip etmemiştim, ama 1963’te *Quarterly Journal of Psychology*’de Richard Gregory’nin (Jean G. Wallace’la birlikte) yazdığı şaşırtıcı vakaları okumuştum. Filozofların ve psikologların yüzyıllardır bu olaya ilgi duyduklarını biliyordum. 17. yüzyılda, karısı âmâ olan filozof William Molyneux, dostu John Locke’dan şu sorunun yanıtını bulmasını istemişti: “Doğuştan kör bir adamın, şimdi yetişkin olduğunu, ve eliyle dokunmak suretiyle küreyi küpten ayırdedebildiğini varsayalım. Bu şahıs, görme yeteneğini kazandıktan sonra, elleriyle dokunmadan küpü küreden ayırdedebilir mi?” Locke 1690’da yazdığı *Concerning Human Understanding* (İnsanın Anlama Yeteneği Üzerine) adlı denemesinde bu konuyu işler ve cevabın hayır olduğunu söyler. 1709’da, *A New Theory Of Vision’da* (Yeni Bir Görme Kuramı) bu sorunu ve görmeyle dokunma arasındaki ilişkiyi daha ayrıntılı inceleyen George Berkeley, dokunma dünyasıyla görme dünyası arasında hiçbir bağlantı olmadığını, ille bir bağlantı kurulmak isteniyorsa bu bağlantının ancak deneyimle bulunabileceğini öne sürdü.

Bundan yirmi yıl sonra bu konuda bir deney yapma imkânı doğdu. 1728’de İngiliz cerrah William Cheselden, doğuştan kör olan onüç yaşındaki bir çocuğun gözlerindeki kataraktları aldı. Çocuk, çok genç ve zeki olmasına karşılık ameliyattan sonra en basit görsel algılarda bile büyük zorluklar çekti. Mesafe kavramı oluşmamıştı. Mekan ve büyüklük kavramları yoktu. Özellikle çizimler ve tablolar, görüntülerin iki boyutlu

temsili onu şaşkına çeviriyordu. Berkeley'in tahmin ettiği gibi, ancak zaman içinde ve görsel deneyimleriyle dokunma deneyimleri arasında bağlantı kurarak gördüklerine bir anlam verebildi. Cheselden'in ameliyatından bu yana geçen ikiyüzelli yıl içinde birçok hasta aynı sorunla karşılaştı. Hemen hepsi Locke'ın sözünü ettiği şaşkınlığı ve sersemliği yaşadılar.[78]

Yine de, bana anlatılanlara göre, Virgil sargılar alındıktan sonra doktorunu ve nişanlısını görmüş ve gülmüştü. Bir şeyler gördüğü kesindi, ama ne görmüştü? Bu, eskiden tümüyle kör olan adam için "görmek" ne anlama geliyordu? Nasıl bir dünyaya adım atmıştı?

Virgil, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra Kentucky'deki küçük bir çiftlikte doğmuştu. Bebekken normal bir görünümü vardı, ama annesine göre gözleri o zaman da bozuktu; sürekli bir şeylere çarpıyor, iyi göremiyormuş izlenimi veriyordu. Üç yaşındayken, üç ayrı hastalık geçirdi - menenjit -ya da menenjiyoensefalitis, çocuk felci ve ateşli bir hastalık olan "kedi tırmığı." Bu dönemde nöbetler geçirdi, kör oldu, ayakları tutmamaya başladı, nefes alması zorlaştı ve on gün sonra komaya girdi. İki hafta komada kaldı. Komadan çıktığında, annesine göre, "başka biri" olmuştu. Tuhaf bir şekilde tembelleşmiş, pasifleşmiş, eski yaramaz ve oyuncu halinden eser kalmamıştı.

Ertesi yıl bacakları yeniden güçlendi, göğsü, eskisi kadar olmasa da, oldukça düzeldi. Görme yeteneği de oldukça artmıştı - ama retinalarında büyük hasar vardı. Bu hasarın hastalığından mı, yoksa doğuştan retinal dejenerasyondan mı kaynaklandığı tam olarak anlaşılamadı.

Virgil altı yaşındayken, iki gözünde de katarakt oluştu, yavaş yavaş kör olmaya başlıyordu. Aynı yıl bir körler okuluna gönderildi, orada Braille alfabesini okumayı ve bastonla dolaşmayı öğrendi. Çok iyi bir öğrenci değildi, körlerdeki genel eğilimin aksine, maceradan ve bağımsızlıktan fazla hoşlanmıyordu. Hastalıktan sonra edindiği edilgen ve içe dönük tavır okuldaki yaşantısında da devam etti.

Virgil, her şeye rağmen okulu bitirdi ve yirmi yaşındayken Kentucky'den uzaklaşmaya, Oklahoma'daki bir şehirde çalışıp kendi hayatını kurmaya karar verdi. Masaj terapisi kursunu bitirdikten sonra YMCA'.de iş buldu.[79] İşinde gerçekten çok iyiydi, aranan bir masör olmuştu. YMCA onu kadrosuna aldı, yolun karşısında, aynı yerde çalışan

bir arkadaşıyla paylaşacağı küçük bir ev buldu. Çok müşterisi vardı -bu dönemde yaşadıklarını anlatırken ince ayrıntılara giriyor ve heyecanlanıyor-çalışmak onu gururlandırıyor, yaptığı işten zevk alıyordu. Böylece, Virgil kendine mütevazı bir yaşam kurdu; sürekli bir işi ve bir kimliği vardı, kendine yetiyordu, dostları vardı, Braille gazetelerini ve kitaplarını okuyordu (son yıllarda daha çok Konuşan Kitaplar'ı dinliyordu). Spora, özellikle beyzbola tutkundu, radyoda maçları dinlemeyi çok seviyordu. İki kez kız arkadaşı oldu, onlarla buluşmak için otobüse binip şehrin öteki yakasına gitti. Evle, özellikle annesiyle olan bağını her zaman korumaya özen gösterdi - çiftlikten düzenli olarak yiyecek sepetleri geliyor, her hafta kirli çamaşırlarını gönderip temizlerinin gelmesini bekliyordu. Kısıtlı, buna karşılık istikrarlı bir hayatı vardı.

Sonra, 1991'de, Amy'le karşılaştı - ya da tekrar karşılaştılar, çünkü birbirlerini yirmi yıldan fazla bir zamandır tanıyorlardı. Amy'nin geçmişi Virgil'inkinden farklıydı: güngörmüş, orta sınıf bir aileden geliyordu, New Hampshire Üniversitesi'ne gitmiş ve botanik bölümünden derece almıştı. Şehirde, aynı kuruluşun başka bir kulübünde yüzme hocası olarak çalışmış, Virgil'le 1968'de bir kedi gösterisinde tanışmıştı. Bir süre flört ettiler -Amy yirmilerinin başında, Virgil ondan birkaç yaş büyüktü- sonra Amy Arkansas'daki lisesine dönmeye karar verdi. Orada ilk kocasıyla tanıştı, Virgil'le iletişimleri koptu. Amy bir süre seracılık yaptı, orkideler konusunda uzman oldu, ama astıma yakalanınca bundan vazgeçti. Birkaç yıl sonra ilk kocasından ayrıldı ve Oklahoma'ya döndü. 1988'de, beklenmedik bir zamanda, Virgil ona telefon etti, üç yıl süren uzun telefon sohbetlerinden sonra 1991'de tekrar karşılaştılar. Amy karşılaşmalarını anlatırken, "Sanki aradan yirmi yıl geçmemişti," diyor.

Hayatlarının bu aşamasında tekrar karşılaştıklarında, ikisinin de içinde birlikte olma arzusu vardı. Bu konuda ilk adımı atan Amy oldu. Amy'e göre Virgil'in sıkıcı ve donuk bir hayatı vardı; YMCA'.e gidiyor, masajını yapıyor, evine dönüyor, radyodaki maçları gittikçe daha çok dinliyor, dışarı daha az çıkıyor ve daha az insanla görüşüyordu. Amy, Virgil'in görmeye başlamasının onu bu tembel hayattan uzaklaştıracağını, ikisine de yeni bir hayat sağlayacağını düşünmüş olmalı.

Virgil bu konuda da, her konuda olduğu gibi, pasif davrandı. Yıllardır birçok hekime başvurmuş, hemen hepsi de sözbirliği etmişçesine ameliyatın sonuçsuz kalacağını, retinalarının büyük olasılıkla canlılığını yitirdiğini

söylemişler, Virgil söylenenleri uysalca kabul etmişti. Ama Amy onlarla aynı fikirde değildi. Virgil zaten kördü, kaybedecek bir şey yoktu, uzak da olsa, düşünmesi bile heyecan verici bir olasılık sözkonusuydu, kırkbeş yıl sonra gözleri yeniden sağlığına kavuşabilir, yeniden görmeye başlayabilirdi. Böylece Amy ameliyat fikrini işlemeye başladı. Virgil için endişelenen annesi, cerrahi müdahaleden korkuyor, "Böyle de rahatı yerinde," diyordu. Virgil bu konuda da tarafsızdı, başkalarının hakkında vereceği kararı gönül rızasıyla kabul etmeye hazırdı.

Sonunda, eylül ayının ortalarında, ameliyat günü geldi çattı. Virgil'in sağ gözündeki katarakt alındı, lens implantasyonu yapıldı, sargılar sarıldı, bu tür ameliyatlarda adet olduğu üzere, yirmidört saat iyileşmesi beklendi. Ertesi gün sargılar kaldırıldı, Virgil'in gözü, önünde hiçbir engel olmadan, dünyaya açıldı. Gerçekle yüzleşme anı gelmişti.

Gerçekten gelmiş miydi? Gerçek (daha sonra anladığım kadarıyla) Amy'nin günlüğünde belirttiği kadar "mucizevi" değilse de, oldukça tuhaftı. Beklenen an bir türlü gelmiyor, bekleyiş uzuyor ve giderek tavsıyordu. Virgil "Görüyorum!" diye haykırmamıştı. Sersemlemiş bir halde, boş gözlerle, önünde duran, elindeki sargı beziyle oynayan doktoruna bakıyordu. Doktor konuşmaya başlayıp "Evet?" deyince, Virgil'in yüzünde onu gördüğünü belirten bir ifade oluştu.

Virgil daha sonra bana, bu ilk görme anında, ne gördüğü hakkında hiçbir fikri olmadığını söyleyecekti. Işık, hareket ve renk birbirine karışmış, anlamsız, bulanık bir manzara oluşturmuştu. Bu bulanıklığın arasından "Evet?" diyen bir ses işitti. O zaman, ancak o zaman, bu ışık ve gölge karmaşasının bir yüz olduğunu, doktorunun yüzü olduğunu anladı.

Yaşadığı deneyim Dr. Gregory'nin, bebeklikte kör olan, elli yaşlarında kornea transplantasyonu yapılan hastası S.B.'nin yaşadıklarının hemen hemen aynıydı:

> Sargılar alındıktan sonra... önünde bir yerlerden gelen bir ses duydu, sesin geldiği yöne döndü ve bulanık bir şekil gördü. Bunun bir yüz olması gerektiğini anladı... Sanki daha önce sesi duymasa, seslerin yüzlerden geldiğini bilmese, karşısındakinin bir yüz olduğunu anlamayacaktı.

Bizler, doğuştan görenler, bu zihin karışıklığını kolay kolay anlayamayız. Çünkü bütün duyularımız sağlam doğmuşuzdur, bu duyuları birbiriyle ilişkilendirerek, görsel objelerin, kavramların ve anlamların birbirini tamamladığı görsel bir dünya kurarız. Her sabah gözümüzü açtığımızda, görmeyi *öğrendiğimiz* bir dünyayla karşılaşırız. Dünya bize verilmemiştir, bitmek tükenmek bilmeyen tecrübelerimiz, sınıflandırmalarımız, belleğimiz, ilişkilendirmelerimizle onu biz kurarız. Ama Virgil gözlerini açtığında, kırkbeş yıldır kör olduğu için, sadece bir bebeğin görsel tecrübesini edindiği, bunu da uzun süre önce unuttuğu için, gördüklerini destekleyecek bir görsel bellekten yoksundu; önünde bir tecrübe ve anlam dünyası yoktu. Görüyor, ama gördüklerine bir anlam yükleyemiyordu. Retinası ve optik sinirleri çalışıyor, veriler aktarıyor, ama beyni bunları anlamlandıramıyordu, nöroloji deyimiyle bir agnozik olmuştu.

Virgil de dahil olmak üzere herkes, daha basit bir şey beklemişti. Kişi gözünü açar, ışık gözden girip retinanın üstüne düşer, ve “kör görmeye başlar.” Her şeyin bu kadar basil olduğunu düşünürüz. Cerrah da birçok oftalmolojist gibi, hayatlarının geç döneminde görme yeteneklerini yitiren hastaların kataraktlarını almaktan başka bir deneyim yaşamamıştı - bu hastalar da, ameliyat başarılı geçmişse, derhal görmeye başlarlar, çünkü görme kabiliyetlerini kaybetmemişlerdir. Ameliyat öncesi cerrahi yönden bir araştırma yapılmış, ameliyat sonrası ortaya çıkabilecek sorunlar için önlemler alınmıştı, ama Virgil’in maruz kalacağı sinirsel ve ruhsal zorluklar hiç düşünülmemiş, bu konuda hiçbir hazırlık yapılmamıştı.

Kataraktı alındıktan sonra Virgil, renkleri ve hareketleri, büyük objeleri ve şekilleri (bunları tanımlayamıyordu) görmeyi ve işin en şaşırtıcı yanı, standart Snellen göz şemasının üçüncü satırındaki, 20/100 veya biraz daha fazla göz keskinliğine karşılık gelen satırdaki harfleri okuyabilmeyi başardı. En iyi görme oranı 20/80’di, buna karşılık görme alanı net değildi, merkezi görme alanı çok zayıftı, gözlerini objelere yoğunlaştırması hemen hemen imkânsızdı. Sürekli hedefini kaybediyor, gelişigüzel arama hareketleri yapıyor, buluyor, sonra yeniden kaybediyordu. Retinanın merkezi, ya da maküler (benekli) bölgesi, yüksek keskinlik ve sabitlemeden sorumlu olan bölge çok az çalışıyor, görebilmesi ancak bunun çevresindeki paramaküler bölgenin faaliyetiyle mümkün oluyordu. Retinada güve yemiş manzarası vardı, bazı bölgelerde pigmentasyon artıyor ya da azalıyordu;

bozulmamış adacıkların yanında körelmiş bölgeler görünüyordu. Maküle bozulmuş ve soluktu, retinadaki bütün damarlar daralmıştı.

Bana anlatıldığına göre muayeneden sonra eski hastalıktan kalma yaralar ve kalıntılara rastlanmış, ama yeni ya da sürmekte olan bir hastalık görülmemişti. Buna göre, Virgil hayatının geri kalan kısmını sağlam bir gözle geçirebilirdi. Hatta birkaç hafta sonra ameliyat edilmesi planlanan sol gözdeki bozulmanın daha az olduğu, retinasının daha canlı olduğu tahmin edildiğinden, umutların artmaması için bir neden yoktu.

Oklahoma'ya hemen gidemedim -aslında o telefon konuşmasından sonra ilk uçağa atlayıp Virgil'i görmeye karar vermiştim- ama ameliyatı takip eden haftalarda Amy'le, Vir-gil'in annesiyle, ve elbette Virgil'le konuşma fırsatını buldum. Ayrıca Dr. Hamlin'le ve İngiltere'de Richard Gregory'le uzun uzun görüştüm ve ne tür testler yapmam gerektiğini tartıştım; çünkü o güne kadar böyle bir vakayla karşılaşmamıştım ve (Gregory dışında) karşılaşan kimseyi de tanımıyordum. Bazı malzemeler buldum -çeşitli objeler, resimler, karikatürler, baskılar, video-bantlar ve fizyolog meslektaşım Ralph Siegel'in tasarladığı özel algılama testleri- oftalmolog dostum Robert Wasserman'a telefon ettim (renkkörü ressam vakasında birlikte çalışmıştık) ve birlikte, ziyaret için hazırlıklar yaptık. Virgil'e çeşitli testler yapmanın ötesinde, onun nasıl bir hayatı olduğunu, evinde, ev dışında, doğal ortamlarda, sosyal ortamlarda nasıl davrandığını bilmek istiyorduk. Hayat hikâyesini -hastalıklarını, ihtiyaçlarını ve beklentilerini- kendi ağzından öğrenmemiz de önemliydi; ayrıca onu ameliyata razı eden ve hayatındaki en yakın kişi olan nişanlısıyla da tanışmalı, yalnız gözlerini ve algılama yeteneğini değil, hayatının genel gidişatını incelemeliydik.

Virgil ve Amy -artık evli bir çifttiler- havaalanının çıkış kapısında bizi bekliyorlardı. Virgil orta boylu, aşırı şişmandı; ağır ağır yürüyor, biraz fazla güç harcasa oflayıp puflamaya başlıyordu. Çok sağlıklı biri olmadığı ilk bakışta anlaşılıyordu. Gözleri sağa sola oynuyor, çevresindeki hareketleri takip ediyordu. Amy Bob'la beni tanıştırınca bize doğru döndü, ama yüzümüze bakmadı. Gülmesine ve bizi dikkatle dinlemesine rağmen, bir an, bize hiç bakmadığını düşündüm.

Gregory'nin, hastası S.B. hakkındaki gözlemleri aklıma geldi - S.B. "konuşanın yüzüne bakmamış, yüzündeki ifadeden bir şey anlamamıştı." Virgil kesinlikle gören biri gibi davranmıyordu, ama kör gibi de değildi.

Daha çok, zihnen kör biri, bir agnozik gibi davranıyordu. Bana agnozik hastalarımdan birini, Dr. E'yi (Karısını Şapka Sanan Adam'ı) hatırlattı; o da suratıma bakacağına, normal bir bakışla beni süzeceğine, tuhaf yerlerime -önce burnuma, oradan sağ kulağıma, aşağıya, çeneme, yukarı sağ gözüme- takılır ve yüzümü bir bütün olarak görmez, algılayamazdı.

Kalabalık havaalanından çıktık. Amy Virgil'in koluna girmiş ona yol gösteriyor, bizi arabalarının park yerine götürüyordu. Virgil arabaları çok seviyordu, ameliyattan sonra en büyük zevklerinden biri (tıpkı S.B. gibi) evinin penceresinden yoldan geçen arabaları seyretmek, onların hareketlerini, renklerini ve şekillerini (özellikle renklerini) izlemekti. Park yerinde yürürken "Hangilerini görebiliyorsun?" diye sordum. Geçtiğimiz bütün otomobilleri işaret etti. "Şu mavi, şuradaki kırmızı - vay canına, amma da büyükmüş!" Bazılarının şekillerini çok ilginç buluyordu. Birden "Şuna bakar mısın?" diye önüne işaret etti, "görmek için eğilmem lazım." Eğildi ve arabayı -alçak, ince yapılı bir V-12 Jaguar- eliyle inceledi. Ama yalnızca renkleri ve biçimleri kaydediyordu. Amy yanında olmasaydı kendi arabasını görmeden geçip gidebilirdi. Bob'la ben, ancak biri bir şey gösterirse, ya da bir şey sorarsa, görsel dikkatini ona verdiğini farkettik. Gözleri büyük oranda sağalmıştı, ama onları kullanmak, bakmak, onun için doğal bir davranış değildi, hala bir körün davranışlarına ve alışkanlıklarına sahipti.[80]

Evleri havaalanından epey uzaktaydı. Şehrin merkezinden geçerken, Virgil ve Amy'le konuşmak, Virgil'in tepkilerini gözlemek için epey fırsatımız oldu. Virgil hareketi seviyordu, arabanın penceresinden sürekli değişen manzarayı ve yoldaki diğer arabaların hareketlerini izliyordu. Gözleri arkamızdan hızla gelen bir spor arabaya takılıyor, otobüsler (özellikle parlak sarı okul otobüsleri), büyük kamyonlar, gürültülü bir traktör ilgisini çekiyordu. Neonlu reklam panolarındaki harfleri sökmeye çalıştı. Kelimeleri okumakta güçlük çekiyor, ama ilk bir iki harften sonrasını kolayca tahmin ediyordu. Bazı işaretleri gördü ama anlayamadı. Şehre girerken gördüğümüz trafik ışıklarının rengini ve anlamını biliyordu.

Amy'le birlikte, ameliyattan sonra neler gördüğünü, nelerin kafasını karıştırdığını anlattı. Her şeyden önce, ayın manzarası onu çok etkilemişti, tahmin ettiğinden daha büyüktü.[81] Bir keresinde gökyüzünde "şişman bir uçak" görünce çok şaşırmıştı - "orada öyle kalmıştı, hareket etmiyordu."

Keşif balonu olduğunu sonra öğrenmişti. Bazen kuş da görüyordu, ama çok yakına gelmelerinden hoşlanmıyordu. (Amy, aslında o kadar yakına gelmediklerini açıkladı. Virgil'de mesafe duygusu hemen hiç yoktu.)

Vakitlerinin çoğunu alışveriş ederek geçiriyorlardı - uzun uzun düğüne hazırlanmışlardı, Amy herkesin Virgil'i görmesini istiyordu, tezgâhtarlara ve dükkân sahiplerine hikâyesini anlatıyor, Virgil'deki değişimi gözleriyle görmelerini istiyordu.[82] Çok eğleniyorlardı; yerel televizyon Virgil'in ameliyatıyla ilgili bir haber yayınlamıştı, kalabalıkta onu tanıyanlar çıkıyor, yanına gelip elini sıkıyorlardı. Süpermarketler ve diğer dükkânlar ilginç şekiller ve parlak objeler, özellikle parlak ambalaj kâğıtları bakımından da çok zengindi, bütün bunlar Virgil için iyi bir göz "egzersizi" oluyordu. Gözleri açıldıktan sonra tanıdığı ilk eşyalardan biri, tuvalet kâğıdı olmuştu. Paketi raftan almış ve görebildiğini kanıtlamak için Amy'e vermişti. Ameliyattan üç gün sonra, bir pazar yerine gitmişler, Virgil meyve sandıklarını, yolları, arabaları ve kalabalığı görünce çok korkmuştu. "Her şey birbirine karışıyor," dedi. Oradan uzaklaşıp bir süre gözlerini kapamak zorunda kaldı.

Marketlerin o çok renkli, hareketli atmosferinden sonra kırlara, yeşil çimenlerin olduğu tepelere çıkmak da hoşuna gitmişti. Amy'nin anlattığına göre, bildiği, yürüdüğü tepeleri uzaktan gördüğünde tanıyamıyordu, büyüklük ve perspektif yeteneği gelişmemişti.[83] Ama gözü açıldıktan sonraki ilk ay genellikle olumlu geçmişti. Amy, bu günleri günlüğünde, "Hergün yeni bir maceraya başlıyoruz, her gün yeni bir şey görüyor," şeklinde özetlemişti.

Eve geldiğimizde Virgil, elinde bastonu olmadan, tek başına yoldan kapının önüne kadar yürüdü, anahtarını çıkardı, kapı tokmağını tuttu, kilidi çevirdi ve kapıyı açtı. Etkileyici bir sahneydi, eskiden bunu yapamadığını, ameliyattan sonraki ilk günden beri en büyük amacının kapıyı kendi eliyle açmak olduğunu söyledi. Bu onun özel gösterisiydi, ama genelde yürümeyi "korkutucu" buluyor, elinde bastonu, dokunmadan, uzam ve mesafe duygusu olmadan yürürken "kafası dönüyor"du. Bazı yüzeyler ve objeler öne çıkıyor, uzakta oldukları halde kafasının üstündeymiş gibi görünüyordu; bazen de kendi gölgesini karıştırıyor (gölge kavramı, ışığın önünün kesilmesi onun için hâlâ bir bilmeceydi), aniden duruyor, ayağı dolanıyor, ya da üstünden geçmeye çalışıyordu. Özellikle merdivenlerde

çok zorluk çekiyordu; karşısında düz bir satıh, paralel ve bitişik çizgiler görüyor, ne olduğunu bildiği halde, üç boyutlu uzaydaki alt ve üst kavramları ile bu çizgilerin ilişkisini anlayamıyordu. Şimdi, ameliyattan beş hafla sonra, kendini kör olduğu zamankinden daha sakat hissediyordu; kendine güvenini, hareketlerindeki rahatlığı kaybetmişti. Zamanla bütün bunların geçeceğini ümit ediyordu.

Ben bundan emin değildim. Literatürdeki bütün vakalarda hastalar ameliyattan sonra aylar, hatta yıllar boyunca uzam ve mesafe konusunda büyük güçlükler çekmişlerdi. Valvo'nun, onbeş yaşına kadar gören, bir kimyasal patlama sonucu gözlerinden yaralanan yüksek zekâlı hastası H.S. için de durum aynıydı. Yirmiiki yıl sonra kornea transplantasyonu yapılana kadar bu genç adam kör olarak kalmıştı. Ameliyattan sonra, çok ciddi sorunlarla karşılaşmış, bunları bütün ayrıntılarıyla teybe kaydetmişti:

> [Ameliyattan sonraki) ilk haftalarda derinlik ve mesafe konusunda hiçbir fikir yürütemiyordum; sokak lambaları pencerelere tutturulmuş ışıklı lekeler gibiydi, hastane koridorlarını kara delikler gibi görüyordum. Karşıdan karşıya geçerken, yanımda biri olsa dahi, trafikten ödüm patlıyordu. Kendime güvenimi yitirdim; ameliyattan önce sokakta kendime daha çok güveniyordum.

Evin arka bölümünde, büyük, beyaz bir masanın bulunduğu mutfakta toplandık. Bob ve ben test aletlerimizi -renkli şemalar, harf tabloları, resimler, baskılar- masanın üstüne koyduk ve testleri kaydetmek için de bir video kamera kurduk. Biz çalışmaya başlarken, evin kedisiyle köpeği odaya girdi. Virgil'in kediyle köpeği karıştırdığını, ancak dokununca onları tanıdığını, hayvanların bu işten hiç hoşlanmadığını farkettik. Amy onun bazen kediyi dikkatle incelediğini; başına, kulaklarına, patilerine, kuyruğuna uzun uzun baktığını, baktığı her yeri tatlı tatlı okşadığını söyledi. Ertesi gün buna ben de tanık olacaktım - Virgil, Tibbles'a (kedi) olağanüstü bir ilgiyle bakıyor, parçaları arasında ilişki kuruyordu. Amy bunu birçok kereler yaptığını söyledi ("Bir kereyle bittiğini sanmayın"); yeni fikirler, yeni görsel tanımlamalar Virgil'in zihninden çok çabuk siliniyordu.

Chesden, 1720'lerde buna şaşılacak ölçüde benzeyen bir vakayı anlatır:

> Çok önemli görünmese de, nakletmeden geçemeyeceğim bir ayrıntı daha var: Hangisinin köpek, hangisinin kedi olduğunu sık sık unutuyor, sormaya da utanıyordu; bu yüzden sözgelimi kediyi kucağına alıp el yordamıyla ne olduğunu anlar, yere koyarken, güzel kedicik, bir dahaki sefer seni tanıyacağım, derdi... Bir şey kendisine anlatıldığında... dikkatle bunları belleğine kaydetmeye çalışırdı. Böylece bir gün içinde binlerce şeyi önce öğrenir, sonra unuturdu.

Resmi kayıtlara göre Virgil'in sargıları alındıktan sonra gördüğü ilk şey, oftalmoloğun tablosundaki harfler olmuştu. Biz de ona önce, harfleri tanıma testi yapmaya karar verdik. Gazetedeki harfleri seçemiyordu -göz keskinliği hala 20/80 kadardı- ama sekiz milimetreden biraz büyük olan harfleri hemen okuyordu. Bu testte büyük ölçüde başarılı oldu, bilinen bütün harfleri (en azından büyük harfleri) kolayca okudu - bunu salgılar ilk alındığında da başarmıştı. Peki yüzleri, kedileri tanımada güçlük çeken, şekilleri birbirine karıştıran, mesafe ve büyüklük konusunda fikri olmayan Virgil, harfleri neden bu kadar kolaylıkla görüyordu? Kendisine bu konuyu sorduğumda, körler okulunda alfabeyi dokunarak öğrendiğini, orada blok ve kesme harfleri tanıdığını söyledi. Bu beni çok şaşırttı, Gregory'nin hastası S.B.'yi hatırladım; "hiç beklemediğim bir anda, duvardaki büyük saate bakarak kaçı gösterdiğini söyledi. Öyle şaşırmıştık ki, ameliyattan önce kör olduğuna inanasımız gelmedi." S.B. körlük günlerinde camsız bir avcı saatini eliyle yoklayarak saati söylemeyi öğrenmiş, Gregory'nin deyimiyle "kros-modal" bir transferle bu bilgi, dokunma duyusundan görsel duyuya geçmişti. Virgil'de de bu tür bir transferin gerçekleştiği açıktı.

Virgil harfleri tanımakta zorluk çekmese de, onları biraraya getiremiyor - değil yazıları, kelimeleri bile okuyamıyordu. Bunu da şaşırtıcı buldum, çünkü okulda yalnız Braille değil, oyma harflerle İngilizce de öğrettiklerini söylemişti; gerçekten de savaş anıtlarının ve mezartaşlarının üstündeki yazıları eliyle yoklayarak okumakta zorlanmıyordu. Ama bakarak okurken gözleri bazı harflere takılıp kalıyor, rahatça metnin üstünde dolaşmıyor, okumak için gereken tarama hareketini yapamıyordu. Okuma yazma bilen H.S.'ye de aynı şey olmuştu:

> Okuma konusunda ilk girişimlerim çok sancılı geçti. Harfleri okuyabiliyordum, ama kelimeleri okumam imkânsızdı. Birkaç hafta

> bütün gücümle çalıştıktan sonra bunu başarabildim. Her harfi ayrı ayrı okuduktan sonra, hepsini birden hatırlayamıyordum. İlk haftalarda, elimin beş parmağını bile sayamazdım: onların orada olduğunu biliyordum, fakat... sayarken birinden ötekine geçmeyi başaramıyordum.

Virgil'le geçirdiğimiz bu ilk günde karşımıza yeni sorunlar çıkmaya başladı. Virgil sürekli olarak ayrıntılara takılıyordu -açı, kenar, renk, hareket- ama bunları biraraya getiremiyor, bir bakışta karmaşık bir biçim oluşturamıyordu. Kediyi bir bilmece gibi görmesinin nedeni buydu; önce bir pati, sonra burun, kuyruk ve kulak görüyor, ama hepsini bütünleştirip, bütün bir kedi göremiyordu.

Amy günlüğüne, görsel ve mantıksal açıdan en "aşikâr" bağlantıların bile bir öğrenme süreci gerektirdiğini yazmıştı. Anlattığına göre ameliyattan sonraki birkaç günde Virgil, "ağaçların hiçbir şeye benzemediğini" söylemişti. Ama bir ay sonra, 21 Ekim'deki notlarında Amy şöyle yazıyordu: "Virgil sonunda bir ağaç oluşturmayı başardı - gövdeyle yaprakların birleşip eksiksiz bir bütün oluşturduklarını biliyor." Bir başka yerde de şöyle yazmıştı: "Gökdelenleri çok tuhaf buluyor, yıkılmadan nasıl durduklarını anlamıyor."

Virgil'in durumundaki bazı (belki de bütün) hastalar benzer zorluklarla karşılaşmışlardı. Eduard Raehlman'ın 1891'de anlattığına göre bu hastalardan biri, ameliyattan önce az çok görebilmesine ve köpeklere yakın olmasına karşılık, "kafanın, kolların ve kulakların köpeğin bedenine nasıl bağlandığını" anlayamıyordu. Valvo, hastası T.G.'nin sözlerini naklediyor:

> Ameliyattan önce uzam konusunda çok farklı fikirlere sahiptim, objeleri belirli temas noktalarıyla birlikte düşünürdüm... sözgelimi verandanın sonunda basamak ya da engel varsa, bu engele belirli bir süre yürüdükten sonra ulaşırdım ve bu zamanlamaya hemen alışırdım. Ameliyattan sonra aylarca, görsel algılarımı yürüyüş hızımla birleştiremedim... Gördüğüm şeyle aramdaki mesafeyi koordine etmekte güçlük çekiyordum. Biraz yavaş ya da hızlı yürüsem ayaklarım dolaşıyordu.

Valvo olayı şöyle yorumlar: “Burada karşılaşılan zorluk, dokunarak tanıma alışkanlığı sonucu ardışık (sequential) bakmaya alışan kişiye, objelerin eşzamanlı algılanmasının adeta imkânsız görünmesidir.” Görme duyusuna sahip olan bizler, zaman ve uzamda yaşarız; körler yalnızca zamanda yaşarlar. Körler birbiri ardına sıralanan, ardışık izlenimlerle (dokunma, işitme, koku izlenimleri) dünyalarını kurarlar ve görme yeteneği olanlar gibi, eşzamanlı görsel algıyı, belirli bir anda görsel bir sahne oluşturmayı başaramazlar. Gerçekten de kişinin uzamda bakma ve görme alışkanlığı yoksa, uzam fikrini kavraması bile imkânsızlaşır - geç yaşlarda kör olan yüksek zekâlılar için bile bu böyledir (von Senden’in o muhteşem makalesinin ana konusu budur.) John Hull, *Touching The Rock*’da, bu önemli özyaşam denemesinde, kendisinden ve bütün körlerden “zamana ait” kimseler olarak söz eder. Ve devam eder:

> Körlerde belirli bir yerde bulunma hissi çok azdır... uzam kişinin bedenine indirgenmiştir, bedenin pozisyonu da yanından geçilen nesnelere göre değil, hareket ettiği süreye göre belirlenir. Böylece konum, zamanla ölçülür... Kör için, konuşmayan biri orada değildir... insanlar hareket eder, zamana aittirler, gelir ve giderler. Hiçlikten gelirler, ve kaybolurlar.

Virgil bazı basit harfleri karıştırmakla ve bazılarını tersten yazmakla (sözgelimi A ile H’yı karıştırıyordu) birlikte, hemen bütün harfleri ve rakamları tanıyor ve yazabiliyordu. (Hull, kırklı yaşlarında, sadece beş yıl kör kaldıktan sonra görsel belleğine olan güvenini yitirdiğini ve 3 rakamının hangi yönde yazıldığını hatırlamak için eliyle havada çizmek zorunda kaldığını anlatır. Böylece rakam görsel bir bilgi olarak değil, bir dokunma bilgisi olarak saklanır.) Yine de Virgil’deki gelişme, kırkbeş yıl kör kalmış biri için olağanüstüydü. Ama dünya yalnızca harflerden ve rakamlardan oluşmuyordu. Objelerle ve resimlerle ne yapacaktı? Gerçek dünyada ne yapacaktı?

Sargılar alındığında ilk izlenimleri renklerle olmuştu; dokunma dünyasında karşılığı olmayan renkler onu heyecanlandırıyor ve keyiflendiriyordu - konuşmasında ve Amy’nin günlüğünde bu heyecan açıkça görülüyordu. (“Renk ve hareketleri tanımanın doğuştan bir yetenek olduğu anlaşılıyor.”) Virgil durmadan renklerden, yeni bir görüntüde

karşısına çıkan renklerin onu nasıl şaşırttığından söz ediyordu. Bir gece önce Grek salatası ve makarna yemiş, makarnaya çok şaşmıştı; “Balıkçı misinası gibi beyaz, yuvarlak iplikler,” dedi, “ben onları hep kahverengi sanırdım.”

Işığı, şekilleri, hareketi görmesi, hepsinden önemlisi renkleri görmesi beklenmeyen bir şeydi ve neredeyse sersemletici bir duygusal ve fiziksel etki yaratmıştı (Valvo’nun hastası H.S. de “Bu duyuların şiddetini kafamın içinde yumruk gibi hissediyordum,” diye yazıyor, “içimdeki duygunun şiddeti... karımı ilk gördüğümde, Roma’nın dev anıtlarıyla ilk karşılaştığımda hissettiğim duyguya çok yakındı.”)

Virgil’in geniş bir renk skalasındaki renkleri kolaylıkla seçebildiğini ve zorlanmadan eşleştirdiğini gördük. Ancak, şaşırtıcı bir şekilde, ya da kendi şaşırdığı için, bazı renklere yanlış adlar veriyordu: sözgelimi sarıya pembe diyor, ama onun muzla aynı renkte olduğunu biliyordu. Başlangıçta renk agnozisi ya da renk anomisi olabileceğini düşündük -bu bozukluklar beyindeki özel bölgelerin hasar görmesiyle ortaya çıkar ve renkleri adlandırmada, renk çağrışımında güçlük yaratır. Ama biz, karşılaştığı bu zorlukların tamamen öğrenme yetersizliğinden (ya da unutkanlığından) kaynaklandığını düşünüyorduk - erken yaşta ve uzun yıllar boyunca kör olması bazen renklerle adları arasında çağrışım yapmasını engelliyor, ya da yaptığı çağrışımları unutmasına yol açıyordu. Bu çağrışımların temelindeki sinirsel bağlantılar zamanla zayıflamış, hastalık nedeniyle değil, sadece kullanılmadıkları için, yavaş yavaş zihninden silinmeye başlamıştı.

Virgil uzak geçmişten kalan görsel, renkli hatıralarının olduğuna inanıyordu - arabayla havaalanından dönerken Kentucky’de bir çiftlikte büyüdüğünü anlatmıştı (“ortasından akan dereyi hatırlıyorum,” “çitlerin üstüne kuşlar konardı,” “bizim büyük, beyaz evimiz.”) - ama ben bunların gerçekten hatıra mı, belleğindeki görsel hayaller mi, yoksa (Helen Keller’inki gibi) hayal bile olmayan sözel tanımlar mı olduğu konusunda kuşkuluydum.

Bakalım şekillerle ne yapacaktı. Burada iş biraz daha karışıyordu; ameliyatı takip eden haftalarda Virgil şekillerle alıştırmalar yapmış, onları tanımaya ve hissetmeye çalışmıştı. Renklerle bu tür bir alıştırma yapmasına gerek olmamıştı. Önceleri bir şekli görsel olarak algılamakta güçlük çekiyordu - kare ya da daire gibi basit şekilleri bile ancak dokunduğu zaman tanıyordu. Virgil, dokunma karesiyle görme karesi arasında hiçbir

ilişki kuramıyordu. Molyneux sorusuna böyle cevap vermişti. Bu yüzden Amy ona, küçük çocukların şekilleri öğrendiği, çeşitli küplerin uygun deliklerden geçirildiği oyuncaklardan almıştı; Virgil her gün bu oyuncaktaki kareler, üçgenler, çemberler ve dörtgenlerle alıştırma yapıyordu. Önceleri çok zorlandı, ama bir ay kadar çalıştıktan sonra belirli ölçüde beceri kazandı. Küplerle delikleri eşleştirmeden önce hala eli gidiyor ve şekle dokunmaya çalışıyor, bunu yasaklarsanız, gözleriyle eşleştire-biliyordu.

Üç boyutlu objelerin daha büyük zorluklar çıkarması anlaşılır bir şeydi, çünkü bunların şekli bulunduğu konuma göre değişiyordu; son beş haftada Virgil zamanının büyük bölümünü bu objeleri incelemeye, uzaktan ve yakından bakılınca, bir şeyin arkasına saklanınca, farklı yerlerden ya da açılardan bakınca ortaya çıkan görünüm farklılıklarını keşfetmeye ayırmıştı.

Sargılar alındıktan sonra eve döndüğü gün, evini ve içindekileri son derece tuhaf ve anlaşılmaz bulmuştu. Amy koluna girerek bahçe yolundan evine, oradan tek tek odalara girmesine yardım etmiş, onu tek tek sandalyelerle, bütün eşyalarla tanıştırmıştı. Bir hafta sonra, Amy'nin yardımıyla, rahatça girip çıkacağı bir yol bulmuştu - bu yol bahçeden başlıyor, oturma odasından ve mutfaktan geçiyor, oradan tuvalet ve yatak odası gibi kollara ayrılıyordu. Bu hat üzerindeki bazı şeyleri görmeye ve tanımaya başladı, ama bunun için uzun ve zahmetli bir mücadele vermesi gerekmişti. Böylece, sözgelimi ön kapıdan girdiğinde, sağda gördüğü "beyaz lekenin" yan odadaki yemek masası olduğunu öğrenmişti, ama ne "masa," ne de "yemek odası" kavramı kafasında görsel açıdan şekillenmiş değildi. Hattan saptığı an çevreye uyum sağlaması imkânsız hale gelecekti. Sonra, Amy'nin yardımıyla, hattı bir üs olarak kullanmaya, sağa sola küçük keşif gezileri yapmaya başladı. Böylece bütün odayı, duvarlarını ve içindekileri farklı açılardan gözlüyor, bulunduğu mekanın uzam, fiziksel yapı ve perspektifini "öğreniyordu."

Virgil evinin odalarını öğrenirken, başka bir deyişle dünyanın görsel yapısını araştırır ve keşfederken, ellerini gözlerinin önünde sağa sola oynatan, başını sağa sola sallayan, dünyasını kurmak için araştıran bakışlarla çevresini kollayan bir bebek gibiydi. Dünyanın yapılandırılması ve kurulması muazzam bir iştir; bunu her gün binlerce kez bilinçdışında yaptığımız için, ne yaptığımızın farkında bile olmayız. Ama bebekler için durum böyle değildir. Virgil için de böyle değildi; ilksel deneyimlerini yeniden, bütün canlılığıyla yaşayan bir sanatçı da buna benzer duygular

içindedir. Cezan-ne bir zamanlar şöyle yazmıştı: “Farklı açılardan bakılan bir nesne son derece ilginç bir çalışma konusu olabilir; bu çalışma o denli uzayabilir ki, aylar boyunca yerimden kalkmadan, sadece sağa ve sola eğilerek vakit geçirebilirim.”

Görsel algıların sürekliliğini -çeşitli görünüşlerin karşılıklı ilişkilendirilmesini, nesnelerin dönüşümünü- çok erken bir dönemde, doğduktan sonraki ilk aylarda gerçekleştirdiğimiz keşiflerle kavrarız. Bu kavrayış, muazzam bir öğrenme sürecini içerir, ama bu o denli yumuşak, bilinçdışı bir süreçtir ki, olağanüstü karmaşık bir yapısı olduğunun (en gelişmiş bilgisayarlar bu sürecin yanına bile yaklaşamaz) farkına varmayız. Yapılandırdığı görsel engramları yarım yüzyıldır unutan Virgil için, öğrenme ve yeniden-öğrenme süreçleri her gün saatler süren bilinçli ve sistematik bir araştırma çabasını gerektiriyordu. İlk ay, evdeki küçük nesneleri hedef alan, görme ve dokunma duyularına dayalı sistematik keşifler yaptı: meyveler, sebzeler, şişeler, kutular, bıçaklar, çiçekler, raflardaki ıvırzıvır - bütün bunları elinde evirip çeviriyor, yüzüne yaklaştırıyor, bir kol mesafede tutuyor, çeşitli görünümlerini bütünlüklü bir nesne kavramında birleştirmek için çaba harcıyordu.[84]

Bu görme çabası sinirleri yıpratıcı bir hale gelebilirdi, ama Virgil bunu bir oyun gibi görüyor ve çok çabuk öğreniyordu. Artık mutfaktaki meyveler, şişeler ve kutular, oturma odasındaki çiçekler ve evin diğer yerlerindeki tanıdık eşyalar onun için yabancı değildi.

Ama tanıdık olmayan eşyalarda çok zorlanıyordu. Çantamdan tansiyon aletimi çıkardığımda, ne diyeceğini şaşırdı ve bunu hiçbir şeye benzetemedi; ama ellemesine izin verilince derhal tanıdı. Hareketli nesneler başka bir sorun doğuruyordu, çünkü şekilleri sürekli değişim içindeydi. Köpeği bile zaman zaman öyle farklı oluyordu ki, aynı köpek olup olmadığını bilemiyordu.[85] Başkalarının dış görünüşlerindeki ani değişimler onu şaşkına çeviriyordu. Gözü sonradan açılan hemen herkes bu güçlüklerle karşılaşmıştır. Gregory’nin hastası S.B. de, elementer görme yeteneği mükemmel olmasına rağmen, göz ameliyatından bir yıl sonra değişik suratları tanıyamıyor, bu suratlardaki ifadeleri anlamlandıramıyordu.

Virgil’in resimlerle arası nasıldı? Bu konuda birbiriyle çelişen bilgiler aldım. Televizyonu, gösterilen bütün programları sevdiği söylenmişti; gerçekten de oturma odasında yepyeni, dev bir televizyon, Virgil’in yeni

hayatının simgesi gibi orta yerde duruyordu. Önce sabit resimlere tepkisini ölçmek istedim ve çeşitli dergilerdeki resimlerle testler yaptık. Maalesef hiçbir başarı elde edemedik, Virgil ne insanları, ne de objeleri görebiliyor, temsil etme fikrini kafası almıyordu. Gregory'nin hastası S.B.'nin de benzer sorunları olmuştu. Gregory, kendisine Cambridge sırtlarının, King's Bridge'in resimleri gösterilen S.B.'nin tepkilerini şöyle anlatıyor:

> (S.B.) hiçbir şey anlamadı. Bunun bir nehir manzarası olduğunu, nehri ve köprüyü farketmedi... Anladığımız kadarıyla, renkli resimlerde hangi objenin ötekinin önünde durduğunu farkedemiyordu... Sadece küçük renk lekeleri gördüğü izlenimini edindik.

Cheselden'in genç hastası da benzer bir tecrübe geçirmişti:

> Resimlerin neyi temsil ettiğini derhal anladığını sandık... ama bir süre sonra yanıldığımızı anladık; çünkü kendisine gösterilmesinden ancak iki ay sonra, bunların bazı objeleri temsil ettiğini anlayabilmişti; o zamana kadar resimleri renkli yüzeyler, ya da renkli parçalara ayrılmış yüzeyler olarak kabul etmişti. Gerçeği öğrendikten sonra da şaşkınlığı geçmedi, elle dokununca resimlerin temsil ettikleri şeylerin hissini vereceğini sanmıştı... hangi duyusu yalan söylüyordu, dokunma duyusu mu, yoksa görme duyusu mu?

Sinema ve televizyon ekranında durum daha iyi değildi. Virgil'in beyzbol maçlarına tutkusunu bildiğimizden, televizyon kanallarından birinde bir beyzbol maçı bulduk. Önceleri oyunu gözüyle takip ediyormuş gibiydi, topa vuran kişiyi, sahada neler olduğunu anlatabiliyordu. Ama biz sesi kısınca, onun da sesi kesildi. Işık, renk ve hareket gölgelerinden başka bir şey göremediği anlaşılıyordu, gerisi (gördüğünü sandığı şeyler) seslerden yola çıkarak o anda, belki de bilinçdışında geliştirdiği yorumlardı. Maçı tribünden izlese neler olacağını bilmiyorduk - belki bundan daha çok hoşlanacaktı; gerçeğin iki boyutlu yansıması, resimler ve televizyon ekranı, fırtınalı bir denizi andırıyordu.

Virgil iki saattir testlerimizi yanıtlıyordu ve artık yorulmaya başlamıştı. Ameliyattan beri hem gözü hem de zihni çok çabuk

yoruluyordu. Yorulunca daha az görebiliyor, gördüklerine anlam vermekte daha çok zorluk çekiyordu.[86]

Bütün sabah süren testler hepimizi yormuştu, çıkıp biraz dolaşmak hepimize iyi gelecekti. Gitmeden önce Virgil'den son olarak resim çizmesini rica ettik. Önce bir çekiç çizmesini önerdik (Çekiç S.B.'nin çizdiği ilk objeydi.) Virgil teklifimizi kabul etti ve titrek elle çizmeye başladı. Serbest kalan eliyle kalemin hareketlerini takip ediyordu. (Amy, "yorgun olunca bunu yapıyor," dedi.) Sonra bir araba (yüksek ve eski bir model); bir uçak (kuyruğu yoktu, herhalde uçurmak çok zor olurdu) ve dümdüz, kaba saba, üç yaşındaki bir çocuğun yapacağı türden bir ev çizdi.

Dışarı çıktığımızda, parlak kasım güneşiyle gözleri kamaşan Virgil koyu yeşil gözlüklerini taktı. Gün ışığı gözünü alıyordu, loş bir odada daha iyi gördüğünü söyledi. Nereye gitmek istersin deyince, biraz düşündükten sonra "Hayvanat bahçesi," dedi. Hayvanat bahçesine hiç gitmemişti, hayvanların neye benzediğini merak ediyordu. Çiftlikteki çocukluk günlerinden beri hayvanları sevmişti.

Hayvanat bahçesinde, Virgil'in hareket eden her şeye gösterdiği duyarlık, etkileyici sahneler oluşturuyordu. Önce tuhaf, azametli bir yürüyüş ilgisini çekti ve kahkahalarla güldü. Böyle şey görmemişti. "Bu da ne?" diye sordu.

"Bir emu."[87]

Emu'nun neye benzediğini pek bilmiyordu, gördüklerini bize anlatmasını istedik. "Amy'le aynı boyda," -o sırada Amy'le hayvan yanyana duruyorlardı- "ama hareketleri onunkinden farklı," dedi. Elini uzatıp, hayvanın her yanına dokunmak istedi. Bunu yaparsa daha iyi göreceğine inanıyordu. Ne yazık ki izin vermediler.

Gözü yakındaki bir sıçrama hareketine takıldı ve bunun bir kanguru olduğunu tahmin etti. Hareketleri dikkatle izliyordu, onu da ancak dokunarak anlatabileceğini söyledi. Neyi görebildiğini, "görmek"ten neyi kastettiğini merak etmeye başlamıştık.

Virgil'in hayvanları sadece hareketlerinden ve herhangi bir özelliğinden seçebildiği anlaşılıyordu. Kanguruyu sıçramasından, zürafayı boyundan, zebrayı çizgilerinden çıkartıyor, ama hayvanın bütünü hakkında fikir yürütemiyordu. Bir arkaplan önünde durmayan, hatları keskin

görünmeyen hiçbir hayvanı seçemiyordu. Uzun dişlerine rağmen filleri, çok uzakta oldukları ve arkaplan silik olduğu için seçemedi.

Sırada büyük maymunların kafesleri vardı. Virgil gorili çok merak ediyordu. Goril ağaçların arasına saklandığında hiç göremedi, ortaya çıktığında ise, “farklı da yürüse, daha çok iri yapılı bir insana benziyor,” dedi. Allahtan bir köşede gerçek boyutlarında bronz bir goril heykeli vardı; hayvanlara dokunmak için can atan Virgil’e, bu heykele elini sürebileceğini söyledik. Her yerini hızla ve dikkatle inceledi; üstüne, gözünü kullanırken hiç görmediğimiz bir güven duygusu gelmişti. Bu manzara bana, körlük günlerinde ne denli becerikli ve kendine yeterli biri olması gerektiğini düşündürdü; elleriyle dünyayı çok kolay kavrıyor olmalıydı; ve biz onu, bütün alışkanlıklarına ters düşen bir duyarlığa, ona çok zor gelen ve kendini yabancı hissettiği bir duyu ortamına sürüklüyorduk.[88]

Heykele dokununca yüzü anlayışlı bir ifadeyle aydınlandı. “İnsana hiç benzemiyormuş,” dedi. İyice inceledikten sonra, gözlerini açtı, döndü ve kafeste, önünde duran gerçek gorile baktı. Sonra, kendinden beklenmeyecek bir tavırla gorilin duruşunu, parmaklarının yere değişini, kısa kıvrık bacaklarını, iri öndişlerini, alındaki büyük çıkıntıyı, hepsini eliyle göstererek anlattı. Gregory, yıllardır makineler ve mekanik araçlarla ilgilenen hastası S.B. hakkında, güzel bir anekdot anlatır. S.B.’yi Londra’daki Bilim Müzesi’nin büyük koleksiyonunu görmeye götürmüş:

> Gezimizin en ilginç anılarından biri, özel, cam bir fanusta saklanan Maudsley ince-bıçak tornasına gösterdiği tepkiydi... Onu kapalı duran fanusun önüne getirdim ve içinde ne olduğunu söylemesini istedim. Hiçbir şey anlamadı, yalnız en yakındaki parça, sapı olabilir dedi. Daha sonra, (önceden planladığımız gibi) müze görevlisinin yardımıyla fanusu kaldırdık, S.B.’nin tornaya dokunmasına izin verildi. Sonuç şaşırtıcıydı... Gözlerini yumup ellerini sıkı sıkı tornanın üstünde gezdirdi. Sonra biraz bekledi, gözlerini açtı ve şöyle dedi: “Şimdi gördüğümü anladım.”

Virgil’in gorille geçirdiği tecrübe de böyleydi. Temasın görmeyi olanaklı kılması, kafamı meşgul eden başka bir şeyin de açıklaması oldu. Ameliyattan sonra Virgil çarşıdan oyuncak askerler, arabalar, hayvanlar,

ünlü binaların maketlerini almış, Lilliput ülkesine benzer bir dünya yaratmıştı. Bu oyuncaklarla vakit geçirmesinin nedeni, sadece çocuksuluğu ya da oyunu sevmesi değildi. Bunları hem görüyor, hem eliyle inceliyordu; böylece canalıcı ilişkilendirmeleri kuruyor, bu oyuncak dünyayı öğrenerek kendini gerçek dünyaya hazırlıyordu. Oranların farklı oluşu sorun değildi; S.B. de cebindeki saatle ilişkilendirdiği büyük duvar saatini derhal okumuştu.

Öğle yemeğini yakındaki bir balık lokantasında yedik. Arada sırada Virgil'e göz atıyordum; başlarda gayet normal, gören bir insan gibi yediğini, salatasındaki domatesleri gayet düzgün kestiğini gözledim. Yemeğe devam ettikçe hedefini bulması güçleşti, çatalı kararsızca havada dolaşmaya başladı. Amy bu gibi durumlardan söz etmiş, bunları günlüğünde de açıklamıştı. Sözgelimi Virgil traş olmaya önce aynayla başlıyor, bütün dikkatini yüzüne vererek ilk jilet darbesini vuruyordu. Sonra jilet darbeleri giderek azalmaya başlıyor, aynadaki hayaline kararsızca bakıyor, ya da gördüklerini dokunarak onaylamaya çalışıyordu. Sonunda başını aynadan çeviriyor, gözlerini kapıyor, ya da ışıkları söndürüyor, traşı yüzünü eliyle hissederek bitiriyordu.

Bir şeye uzun süre baktıktan sonra gözlerinin yorulmasına şaşmamak gerekti; hepimiz gözlerimizi fazla çalıştırırsak bu yorgunluk duygusunu hissederiz. Sözgelimi üç saat durmadan EEG'lere bakacak olsam, izleri kaybeder, kafamı çevirdim mi duvarda, tavanda, görüş alanımın her yanında kara gölgeler görürüm; biraz ara vermek, hatta gözlerimi bir saat kapatmak ihtiyacını hissederim. Virgil'in görme sistemi, bu aşamada normal görenlere oranla daha kararsız bir halde olmalı.

Daha zor anlayabildiğimiz korkutucu ve epey sevimsiz bir gelişme de, bazen saatler, hatta günler süren "bulanıklık" -görme bozukluğu ya da gnozi- haliydi; nöbetler halinde gelen bulanıklığın nedeni belli değildi. Bob Wasserman, Virgil ve Amy'nin bu düzensiz nöbetlerle ilgili açıklamalarını kuşkuyla karşıladı, yirmibeş yıllık meslek hayatında böyle şey görmemişti.

Yemekten sonra hep birlikte Dr. Hamlin'in bürosuna gittik. Hamlin ameliyattan hemen sonra retinanın ayrıntılı fotoğraflarını çekmişti, gözü şimdi (doğrudan ve dolaylı oftalmoskopiyle) inceleyen Bob, ameliyat sonrası komplikasyonlardan hiçbirine rastlamadığını söyledi. (Özel bir test -floresan anjiyografi- az miktarda kistli maküler ödem gösteriyordu, ama

nöbetlerin nedeni bu olamazdı.) Lokal ya da oküler[89] bir neden bulamadığımız için Bob, başka bir tıbbi bozukluğun sözkonusu olabileceğini -ilk karşılaşmamızda Virgil'in pek iyi görünmediğini farketmiştik- ya da aşırı duyusal ve bilişsel yüklemenin beynin görme sisteminde sinirsel bir tepkiye neden açabileceğini ileri sürdü. Normal görme yeteneğine sahip olanlar görsel duyumlarıyla şekiller, sınırlar, nesneler, manzaralar oluşturmakta hiç zorluk çekmezler; doğum anından beri bu tür görsel yapılar oluşturmakta, görsel bir dünya kurmakta olduklarından bu iş için, fazla gayret gerektirmeyen, muazzam bir bilişsel sistem geliştirmişlerdir. (Normal olarak serebral korteksin yarısı görme sürecine ayrılmıştır.) Virgil'de bu bilişsel sistem gelişmemiş, ilkel bir haldeydi ve beyninin görme-bilişsel kavrama bölgeleri dış veri sağnağından kolayca etkilenmiş olabilirdi.

Hayvanların beyin sistemleri, kritik bir noktayı aşan uyarılara aniden sistemi kapamak yoluyla tepki verirler.[90] Bu tepkilerin, bireyle ya da onun güdüleriyle bir ilgisi yoktur. Serebral korteksin en yalıtımlı bölgelerinde bile oluşabilen, tümüyle lokal ve fizyolojik karakterli bu tepkiler, aşırı sinirsel yüklenmeye karşı biyolojik bir savunma mekanizmasıdır.

Algısal-bilişsel süreçler, fizyolojik kökenleri olmakla birlikte, aynı zamanda kişiseldir - bunlar kişinin algıladığı ya da yapılandırdıkları değil, *kendi* dünyasıdır, ve algısal-benlik duygusunu, iradeyi, varlık bilincini ve davranışları biçimlendirirler. Bu algısal benlik, algı sistemlerinin sekteye uğramasıyla çözülebilir ve yıkılabilir, kişinin varlık bilincini, kimliğini köklü biçimde değiştirebilir. Bu durumda kişi kör olmakla kalmaz, gören biri gibi davranmayı bırakır, iç dünyasındaki değişimleri belli etmez, görme yeteneğini ya da bu yeteneğin eksikliğini unutmuştur. Bu durum (Anton sendromu da denilen total psişik körlük), kalp krizi gibi beynin görme bölgelerinde büyük hasar yaratan durumlarda ortaya çıkar. Zaman zaman Virgil'de de buna benzer bir durum gözleniyordu. Böyle zamanlarda, "görmek"ten söz etse bile kör gibi davranıyor ve görebildiğine ilişkin hiçbir belirti göstermiyordu. Virgil'in görsel algılamasında ve görsel bir kimlik oluşturmasındaki zayıflığın, yalnız fiziksel körlüğe değil, Anton sendromuna benzer total psişik körlüğe de yol açabileceğini düşünmeden edemiyordum.

Derin duygusal sıkıntılarda ve bunalımlarda, başka tür bir görsel kapanma -içe dönme- sözkonusu olabilir. Virgil gerçekten de en sıkıntılı dönemlerinden birini yaşıyordu; ameliyattan yeni çıkmıştı, yeni evlenmişti, kör ve bekâr biriyken hayatı bir anda değişmişti ve çok ağır beklentilerle karşı karşıya kalmıştı. Bütün bunların üstüne görme duyusunun getirdiği karışıklıklar, yorgunluklar biniyordu. Bu baskılar nikâh günü yaklaşırken ailesinin şehre gelmesiyle iyiden iyiye artmıştı. Virgil'in ailesi ameliyatın yapılmasına itiraz ettiği gibi, gözünün açıldığına inanmıyordu. Amy o günleri şöyle not etmiş:

> *9 Kasım:* Nikâh hazırlıkları için kiliseye gittik. Virgil hâlâ bulanık görüyor. Fazla bir şey göremedi. Görme faaliyeti durmuş gibi. Virgil yine "kör"ü oynuyor... koluna girip yol göstermemi istiyor.
>
> *11 Kasım:* Bugün Virgil'in annesiyle babası gelecek. Gözü yine tembelleşti... Yeniden kör olmuş gibi yapıyor! Sonunda geldiler. Gördüklerine inanmadılar. Ne zaman bir şey gördüğünü söylese, "Yok canım, tahmin ediyorsun" dediler. Tamamen kör biriymiş gibi davrandılar - yürürken koluna girdiler, bir şey istedi mi eline verdiler... Virgil artık görmüyor, çok huzursuzum... Doğru olanı yaptığımdan emin olmak istiyorum.
>
> *12 Kasım:* Nikâh günü. Virgil çok sakin... görüşü daha iyi, ama hâlâ bulanık... beni merdivenden inerken gördü, ama bulanıktı dedi... Güzel bir tören oldu. Kaynanamın evinde toplandık. Ailesi Virgil'in etrafını sardı. Hâlâ gördüğüne inanmıyorlar, fazla bir şey göremez diyorlar. Bu gece ailesiyle vedalaştı. Onlar gider gitmez Virgil'in gözünde iyileşme oldu.

Bu olayda ailesi Virgil'e kör bir adam gibi davranmış, "gören" kimliğini kabul etmemiş ya da görmezden gelmiş; Virgil de bu tavra karşı çıkmamış, kör gibi davranmış, hatta kör olmuştu. Bu davranışıyla egosunun bir bölümü, kimliğini sarsacak, onu yok edecek kadar güçlü bir içine çekilme, bir ruhsal geridönüş içine girmişti. Bu tür bir regresyonun, her ne kadar bilinçdışı da olsa, "işlevsel" alanda bir "ket vurmaya" (inhibition) yolaçması kaçınılmazdı. "Kör" ya da "Kör rolü yapan" kişide iki belirleyici davranış modeli mevcuttur - bunlardan biri görsel sürecin ve görsel kimliğin organik temelinin çökmesi (Nöroloji deyimiyle "aşağıdan"

bozukluk, nöropsikolojik bozukluk), öteki ise görsel kimliğin işlevsel olarak da çökmesi, ya da bu kimliğe “ket vurulması”dır (“tepeden” bozukluk, psiko-nörotik bozukluk) ki, bu da en az ilki kadar gerçek bir bozukluktur. Görme gücünün son derece zayıf olduğunu -görsel sistemlerinin *ve* görsel kimliğinin istikrarsızlığını- gözönüne alırsak, birçok durumda “fizyolojik” ve “psikolojik” sıkıntılar arasındaki farkı anlaması kolay olmayacaktı. Görme gücü o denli marjinal, o denli sınıra yakındı ki, aşırı sinirsel yüklenme de, kimlik bunalımı da bu sınırı kolayca aşmasına yol açabilirdi.[91]

Üç yüz yıllık bir süreçte yayınlanmış olan bütün vakaları bugün klasikler arasına giren *Space and Sight* (Uzam ve Görsellik, 1932) adlı kitabında enine boyuna inceleyen Marius von Senden, sonradan görme yeteneğine kavuşan bütün yetişkinlerin er ya da geç bir “motivasyon krizi”ne yakalanacağını, pek azının bu krizden sağlam kurtulacağını söyler. Öyküsünü anlattığı hastalardan biri, görmekten (“görmek,” aynı zamanda Körler Okulunu ve oradaki nişanlısını bırakmak olacaktır) o denli korkar ki, “gözlerini oyacağını” söyler; başka hastalar ameliyattan sonra “kör gibi davranır” ya da “görmeyi reddeder.” Görünce karşılaşacağı şeylerden korkan bir başkası, ameliyatı reddeder (‘‘L’Aveugle qui refuse de voir” [Görmeyi Reddeden Melek] başlığını taşıyan ve buna benzer bir vakayı aktaran bir makale, 1771’de yayınlandı). Gregory ve Valvo kör bir adamı yeni duygularla tanıştırmanın tehlikelerinden, ilk sevinç duygusundan sonra, belki ele ölümcül bir depresyona girebileceğinden söz ederler.

Gregory’nin hastası da böyle bir durumla karşılaşır: S.B.’nin hastanedeki günleri coşku ve heyecanla, görme yeteneğindeki gelişmeleri izlemekle geçer. Ama beklenen gelişme bir türlü gerçekleşmez. Ameliyattan altı ay sonra Gregory şunları yazıyor:

> İçimizde, görme yeteneğinin onu sıkıntıya soktuğuna ilişkin güçlü bir kanı oluşmuştu. Bu yetenek belki fazladan bir şeyler yapmasını sağlıyordu... ama bu sağlanan yararlar, beklediğinden çok daha azdı. Hayatının büyük bölümünü hâla bir körün davranışlarıyla sürdürüyor, çoğu geceler ışığı açmaya bile üşeniyordu... (artık) komşularıyla da iyi geçinmiyordu; komşuları ona “tuhaf bir adam” diyor, eskiden

yaşama gücüne hayran olan iş arkadaşları şimdi onu aldatmaktan zevk alıyor, okumasını bilmediği için alay ediyorlardı.

S.B.'nin sıkıntıları giderek arttı, hastalandı, ameliyattan iki yıl sonra öldü. Çok sağlıklı bir insandı, bir zamanlar hayatı çok sevmişti, öldüğünde henüz kırkdört yaşındaydı.

Valvo, erken yaşta kör olan, sonradan görme yeteneğini kazanan ve bir kimliği, bir dünyayı bırakıp başka bir dünyaya adım atan kimselerin duygularını ve davranışlarını altı örnek öyküyle anlatır.[92]

Bütün sonradan görmeye başlayanlarda olduğu gibi, Virgil'in de en büyük çelişkilerinden biri dokunma ve görme duyuları arasındaki rahatsız edici ilişkiydi. Bir şeye bakması mı yoksa dokunması mı gerektiğini kestiremiyordu. Bu, ameliyat gününden beri devam eden bir durumdu ve onunla ilk karşılaşmamızda, ellerini arabaya değdirirken, hayvanlara dokunmaya çalışırken, yemeğine eliyle dokunurken yaşadığı ikilemin biz de farkına varmıştık. Söz dağarcığı, duyarlığı, dünya tasarımı, bunların hepsi teması çağrıştıran -görme duyusunu çağrıştırmayan- terimlere dayanıyordu. Virgil, en azından ameliyat oluncaya kadar, dokunma duyusuyla yaşamış bir insandı.

Doğuştan sağır olanların, beyinlerindeki işitme bölgelerini görsel amaçla kullandıkları bilinmektedir. Ayrıca Braille alfabesini okuyan körlerin işaret parmaklarına, serebral korteksin dokunma bölgelerinde çok geniş alanların tahsis edildiği de bilinmektedir. Körlerde korteksin dokunma (ve işitme) bölgelerinin çok büyümüş olması, görsel bölgelere taşması mümkündür. Görsel stimulasyondan yoksun olan görme korteksi, büyük olasılıkla gelişmemiştir. Bir duyunun erken yaşlarda kaybedilmesiyle başka duyuların öne çıkması, serebral gelişmede bu tür farklılıklar yaratır.

Bu farklılık Virgil'de de mevcutsa, görme işlevini yeniden kazanınca ne olacaktı? Çok az da olsa görsel bazı şeyler öğrenmesi, beynin görme bölgelerinde keşfedilmemiş yollar bulması beklenirdi. Bir yetişkinin görme korteksindeki öğrenme faaliyetini kaydetmek belki ele ilk kez bize kısmet olacaktı, Virgil'in görme korteksinin PET taramaları bize bu fırsatı verecekti. Ama bütün bu öğrenme faaliyeti, neye benzeyecekti? Görmeyi öğrenen bir bebeğinkine mi? (Amy'nin aklına gelen ilk fikir buydu.) Ne var ki görme yeteneklerini sonradan kazananlar, sinirsel açıdan bir bebekle aynı

başlangıç noktasında değildirler; bebeklerin serebral korteksi eş-güçlüdür; bütün algı biçimlerini aynı güçle almaya hazırdır. Virgil gibi erken yaşta kör olan biri, algılarını mekânla değil, zamanla ölçmeye çoktan alışmıştır.[93]

Bebek durmadan öğrenir. Bu muazzam, ucu sonu olmayan bir uğraştır, ama bu uğraşta hiçbir çelişkiye, hiçbir soruna yer yoktur. Buna karşılık yeni görmeye başlayan yetişkin, ardışık algılamadan görsel-uzaysal algılamaya radikal bir geçiş yapmıştır ve bu, yaşam boyunca edindiği tecrübeleri bir çırpıda silen bir geçiştir. Sorunlar, sinir sisteminin doğasından kaynaklanır; küçük yaşta kör olan ve ömrü boyunca beynini körlüğe alıştırmaya, bu konuda uzmanlaşmaya çalışan kişi, şimdi beynini tersine çalıştırmak zorundadır. (Ayrıca yetişkinin beyni, bebeğinkinin esnekliğinden mahrumdur - bu yüzden yaş ilerledikçe yeni diller öğrenmek, yeni yetenekler edinmek zorlaşır. Ama doğuştan kör olan biri için görmeyi öğrenmek yeni bir dil öğrenmek gibi değildir; Diderot'nun dediği gibi, ilk kez konuşmayı öğrenmek gibidir.)

Görme yeteneğini sonradan kazananlarda, görmeyi öğrenmek, sinirsel işlevlerde olduğu kadar psikolojik işlevlerde, yani benlik ve kimlikte de köklü bir değişimi gerektirir. Bu değişim çoğu zaman bir ölüm-kalım meselesine dönüşebilir. Valvo, hastalarından birinin sözlerini naklediyor: "Kişi kör olarak yeniden doğmak için 'gören biri' olarak ölmelidir.'' Bunun tersi de doğrudur: kişi "gören biri" olarak yeniden doğmak için kör olarak ölmelidir. En büyük felaket, bu iki dünyanın arasında; "ölü ve doğamayacak kadar güçsüz" kalmaktır; asıl korkunç olan budur. Körlük başlangıçta çok büyük bir yoksunluk, bir eksiklik olabilirse de, zamanla bu duygu yerini bir uyuma, yeni bir duruş almaya bırakır ve dünya görsel olmayan terimlerle yeniden oluşur, yeniden yapılanır. Bu haliyle, kendi duyumları, gerçekliği ve duyarlıklarıyla *farklı* bir durum, farklı bir varolma halidir. John Hull bu duruma "derin körlük" der ve onu "insanlığın tarikatlarından biri" kabul eder.[94]

31 Ekim'de Virgil'in sol gözündeki katarakt da alındı. Retinanın ve görüş keskinliğinin, sağdakinin aynı olduğu anlaşıldı. Bu büyük bir hayal kırıklığı yarattı; sol gözün daha sağlam olacağı ve görüş yeteneğini önemli ölçüde arttıracağı ümit edilmişti. Görüşü biraz düzeldi; bakışlarını daha iyi odaklıyordu, gözünün aranır gibi sağa sola seğirtmesi azaldı, görüş alanı genişledi.

İki gözü de işlevini kazandığı için Virgil işine geri döndü; fakat orada, görmenin başka bir yönü de olduğunu, bu yönün çokluk kafa karıştırıcı, bazen de şok edici olduğunu öğrendi. YMCA'de otuz yıl oldukça mutlu bir çalışma hayatı geçirmişti ve hep müşterilerinin bedenlerini *bildiğini* öne sürerdi. Şimdi, daha önce yalnızca dokunma duyusuyla bildiği vücutları, tenleri karşısında görüyor, renklerinin ne kadar farklı olduğunu anlayıp şaşırıyor, bir zamanlar pürüzsüz ve yumuşak bulduğu tenlerdeki kusurlar ve "lekeler"den iğrenmeye başlıyordu.[95] Masaj yaparken gözlerini kapamaya karar verdi, ve bu onu çok rahatlattı.

İlerleyen haftalarda Virgil görsel açıdan bazı gelişmeler gösterdi, özellikle kendi başına bırakıldığında daha çabuk ilerliyordu. Gören biri gibi yaşamak için elinden geleni yaptı, ama kafası bu sıralar daha da çok karıştı. Zaman zaman, bastonunu atıp sokaklarda yalnızca gözleriyle yürümesi, karşıya geçmesi gerekeceğini düşünüp korkuyordu; bir keresinde de kendisinden araba kullanmasını isteyeceklerinden, ya da "görmesini" gerektiren yeni bir işe verileceğinden korktu. Bu dönemde çok çabaladı ve başarılı da oldu -ne var ki bu başarının psikolojik bir bedeli vardı.

Noel tatilinden bir hafta önce, Amy ve Virgil baleye gittiler. Virgil *Fındıkkıran'a* hayrandı; müziğini çok severdi, şimdi ilk kez danslarını da görecekti. "Sahnede hoplayıp zıplayanları görebiliyordum. Ama üstlerine ne giydiklerini anlayamadım," dedi. Beyzbol maçlarını izlemekten büyük keyif alacağını düşünüyordu ve baharda sezonun başlamasını bekliyordu.

Noel'i bir bayram havası içinde kutlamaya hazırlandılar; birçok bakımdan önemli bir olaydı bu - evlendikten sonraki ilk Noel'i, gören biri olarak geçireceği ilk Noel. Amy'i alıp, ailesinin Kentucky'deki çiftliğine gitmeye karar verdi.

Burada, kırk yıldan beri ilk kez annesini gördü -düğün sırasında henüz pek iyi görmüyordu- onun "çok güzel" olduğunu düşündü. Küçüklüğünden beri görmediği eski çiftlik evine, çitlere, vadideki dereye uzun uzun baktı; bunların hepsi güzel bir anı olarak belleğine kazınmıştı. Gördüğü bazı şeylerden hoşlanmadı, ama evini ve ailesini kendi gözüyle görmekten çok mutluydu.

Ailesinin ona karşı tavrı da önemli ölçüde değişmişti. Ablası, "Daha dikkatliydi," dedi, "evin içinde yürüyor, duvarlara dokunmadan oradan oraya dolaşıyordu - ayağa kalkıp istediği yere gidiyordu." Ameliyat olduğu

günkü halinden “çok farklıydı,” annesi ve ailenin diğer üyeleri ele aynı şekilde düşünüyorlardı.

Noel’den bir gün önce ailesine telefon ettim, annesiyle, ablasıyla ve ötekilerle konuştum. Beni davet ettiler, aslında gidebilmeyi çok isterdim, neşeli ve keyifli bir bayram geçirdikleri kesindi. Ailenin, Virgil’in gözlerinin açılması konusuna (ve bu ameliyata önayak olduğu için Amy’e) başlangıçta yaptığı itirazlar, gerçekten gördüğüne inanmamaları, Virgil’in içinde yer etmişti ve bu inançsızlığın yarattığı ruhsal durum, görmesini engelleyebilecek güçteydi. Ailenin “inanmaya” başlamasıyla, bu ruhsal bloğun kalkması beklenebilirdi. Noel hem bir doruk noktası, hem de olağanüstü bir yılın özetiydi.

Önümüzdeki yıl ne olacağını çok merak ediyordum. Virgil neler umut ediyordu? Onu nasıl bir görsel yaşam bekliyordu? Doğrusu, bu noktada biz de neler olacağını kestire-miyorduk. Birçok benzer hastanın öyküsü kötü, hatta korkunç bir sonla noktalanmıştı, ama bazıları en büyük zorlukları aşmış ve normale yakın bir hayat sürmeyi başarmışlardı.

Kişileri betimlerken genellikle dikkatli davranan Valvo, bazı hastalarındaki olumlu gelişmeleri anlatırken biraz daha rahattır:

> Hastalarımız görme alışkanlıkları edinmeye başlayınca, görmeyi öğrenmekten çok büyük bir keyif alırlar... kişilikleri bir rönesans geçirir... Edindikleri yepyeni deneyimler hakkında konuşmaya başlarlar.

“Kişiliğin rönesansı” - Amy’nin Virgil’de görmeyi istediği değişim tam da buydu. Virgil’de bu tür bir rönesans gözlemek kolay değildi; çok ağır kanlı, içine kapanık biri izlenimini veriyordu. Yine de retina, gri cevher, ruhbilim ve tıpla ilgili birçok sorunla oldukça iyi başetmiş, dünyayı görsel algılamakta hep ileri gitmişti. Olumlu yönlendirilirse görmekten daha çok zevk alacak, daha da ilerleyecekti. Belki hiçbir zaman kusursuz göremeyecekti, ama görme yeteneği arttıkça daha avantajlı bir konuma gelecekti.

Felaket bir gün aniden geldi. 8 Şubat’ta Amy telefon etti: Virgil bir anda çökmüş; soluk ve baygın bir halde hastaneye kaldırılmıştı. Akciğer zatürresi geçiriyordu; ciğerlerinden birinde dev bir iltihap vardı; yoğun bakıma alınmıştı, oksijen ve damardan antibiyotik veriliyordu.

Verilen ilk antibiyotik etkisiz kaldı; Virgil ağırlaştı, kritik noktaya yaklaştı, birkaç gün hayatla ölüm arasındaki çizgide kaldı. Üç hafta sonra, cerahat nihayet kontrol altına alındı ve ciğer genişlemeye başladı. Zatürre iyileşiyordu, ama Virgil kendini iyi hissetmiyordu çünkü nefes alışında güçlük başlamıştı; beynindeki teneffüs merkezi felce uğramış, kandaki oksijen ve karbondiyoksit seviyeleri bozulmaya başlamıştı. Oksijen seviyesi yarıdan aza kadar düştü. Karbon seviyesi yükseldi - normalin yaklaşık üç katına çıktı. Sürekli oksijene ihtiyacı vardı, ama teneffüs merkezinin daha fazla hasar görmesini engellemek için çok az veriliyordu. Beyne az oksijen gitmesi ve karbondioksit zehirlenmesi, Virgil'in bilincinin gidip gelmesine yol açtı; bazen (kanındaki oksijen en alt, karbon dioksit en üst seviyedeyken) iyice kötüleşiyor, hiçbir şey göremiyor, tam kör oluyordu.

Bu krizin birçok nedeni vardı; Virgil'in ciğerleri tıkanık ve lifliydi; ileri derecede bronşiti ve anfizemi vardı; çocukluğunda geçirdiği çocuk felcinden kalan bir bozukluk da, bir yanındaki diyafram hareketinin durmasıydı; üstelik aşırı şişmandı - bu şişmanlık (Dickens'ın ünlü romanı *The Pickwik Papers'*daki şişman çocuğun adıyla anılan) Pickwick sendromuna yakalanmasına neden olmuştu. Pickwick sendromunda beyindeki teneffüs merkezi zedelendiğinden, nefes almak zorlaşır, kana yeterli oksijen gitmez.

Virgil belki de birkaç yıldır hastaydı; 1985'den beri sürekli kilo alıyordu. Ama nikahla Noel arasında onaltı kilo birden almış, birkaç hafta içinde 126 kiloya çıkmıştı; bu şişmanlığın bir nedeni kalbinin zayıflığından ötürü su toplamasıysa, bir başka nedeni de sıkıntıdan sürekli yemek yemesiydi.

Hastanede üç hafta daha geçirmesi gerekiyordu; sürekli oksijen verilse de kan oksijeni giderek tehlikeli seviyelere iniyor - bu seviyelere her inişte uyuşuyor ve körleşiyordu. Amy kapıyı açar açmaz Virgil'in ne halde olduğunu anlıyordu; bazen onun gözlerini odada gezdirdiğini, bazen de beceriksizce duvarlara dokunmaya çalıştığını, "kör gibi yaptığını" görüyordu. (Bu arada biz de ameliyattan beri gözünde hemen her gün meydana gelen tuhaf kaymaların, kısmen de olsa, kan oksijenindeki değişimlerden kaynaklanabileceğini düşünmeye başlamıştık. Belki de Virgil yıllardır hafif bir Pickwick sendromu geçiriyordu, bu şiddetli hastalığa yakalanmadan önce de nefes zorluğu çekmişti.)

Bazen Amy'i çok telaşlandıran bir geçiş hali yaşıyordu; böyle zamanlarda hiçbir şey görmediğini söylüyor, ama nesnelere uzanıyor, engellerden aşıyor, görürmüş gibi davranıyordu. Nesnelere tepki gösterdiği, yerlerini bildiği, gördüğü, ama gördüğünü bilmediği bu ara duruma Amy hiçbir anlam veremiyordu. Kapalı görme, bilinçdışı görme, ya da kör görme de denilen bu hal, beynin gri cevherindeki görme bölgelerinin (sözgelimi oksijen eksikliğinden) işlevini yerine getirmediği, ama alt korteksdeki görme merkezlerinin çalışmaya devanı ettiği durumlarda ortaya çıkar. Görsel işaretler algılanır ve gerekli tepki gösterilir, ama bu algı işlemi bilince hiçbir şekilde ulaşmaz.

Sonunda Virgil hastaneden kurtuldu ve evine dönebildi; ama teneffüs sistemi sakat kalmıştı. Bir oksijen tüpüne bağlanmıştı ve tüp olmadan sandalyesinden bile kalkamıyordu. Bu aşamada, dışarı çıkıp çalışmaya başlaması olasılığı çok zayıf görünüyordu. YMCA'dekiler de işine son vermeye hazırlanıyorlardı. Birkaç ay sonra, bir YMCA çalışanı olarak yirmi yıl boyunca oturduğu evinden atıldı. O yazki vaziyeti buydu; Virgil yalnız sağlığını kaybetmekle kalmamış, işinden ve evinden de olmuştu.

Kasım ayında kendini daha iyi hissetmeye başladı; bir ya da iki saat oksijen tüpüne bağlı olmadan durabiliyordu. Virgil ve Amy'le konuşurken, görme yeteneğinin bunca aydır ne durumda olduğunu anlamamıştım. Amy, "hemen hemen kalmadı" demişti, ama şimdilerde bir gelişme olduğunu söylüyordu. Virgil'in incelemeye alındığı görsel rehabilitasyon merkezine telefon ettim ve bambaşka bir hikâyeyle karşılaştım. Virgil'in geçen yılki bütün görme gücünü yitirdiğini, ancak birkaç küçük konuda iyileşme olduğunu söylediler. Terapisti Kathy, renkli nesneleri görebileceği kana-atindeydi, ama başka bir şey gördüğünü sanmıyordu; bazen de nesne olmadan, yalnızca rengi görüyordu: bir meyve suyu şişesinin kendisini değil ama, etrafındaki pembe haleyi algılıyordu.[96] Kathy, bu renk algısının sürekli olan tek görme biçimi olduğunu söyledi; başka yönlerden tam bir kördü; eşyaları deviriyor, el yordamıyla yürüyor, kör biri izlenimi veriyordu. Buna karşılık zaman zaman, aniden, beklenmedik bir anda görmeye başladığı da oluyor; oldukça küçük objeleri görebiliyordu. Ama bu görüntüler geldiği hızla geri gidiyor, ne kadar çabalasa da aynı şeyi tekrar göremiyordu. Kathy, Virgil'in artık her bakımdan kör bir insan olduğuna inanıyordu.

Bunu söylediğinde çok şaşırdım. Bu gelişmeler öncekilere hiç benzemiyordu: Virgil'in gözlerinde ve beyninde neler oluyordu? Onlardan uzakta olduğum için gelişmeleri takip edemiyordum, öte yandan Amy, Virgil'de iyileşme olduğunu iddia etmeye başlamıştı. Ona kör diyen herkese ateş püskürüyordu, görsel rehabilitasyon merkezinin Virgil'e "kör olmayı öğrettiğini" öne sürdü. Böylece, 1993'ün Şubat ayında, hastalığa yakalandıktan bir yıl sonra, hem Virgil'in retina ve beyin fonksiyon testlerini yaptırmak, hem de onları tekrar görmek için Virgil'le Amy'i New York'a çağırdık.

LaGuardia Havaalanı'nın çıkış kapısında Virgil'i görür görmez, ne kadar kötü durumda olduğunu anladım. Oklahoma'daki ilk karşılaşmamızdan bu yana en az yirmi kilo almıştı. Bir omzunda silindir bir oksijen tüpü taşıyordu. El yordamıyla yürüyor, gözleri sağa sola seğirtiyordu; tamamen kör olmuştu. Amy, dirseğinden tutup ona yön gösteriyordu. Yine de bazen, 59. Cadde Köprüsü'nden şehire girerken, bir şeyler -örneğin köprünün üstünde bir ışık- görüyor, bunun ne olduğunu tahmin ederek değil, bilerek söylüyordu. Ama aklında tutmadığı için, görsel açıdan bunun bir yararı olmuyordu.

Muayenehanemde yaptığım testlerde -önce büyük, renkli hedefler, sonra geniş hareketler, son olarak da el feneri kullandım- hiçbir başarı gösteremedi. Tam kör gibiydi, hatta ameliyattan öncesine göre körlüğü ilerlemişti, çünkü eskiden, kataraktlı da olsa, ışığı ve ışığın yönünü seçebiliyor, gözünün önünde bir elin hareket ettiğini anlayabiliyordu. Şimdi hiçbir şey görmüyordu, ışığa duyarlı reseptörleri, retinaları sanki yokolmuştu. İşin tuhafı, tümüyle yok da sayılmazdı; arada bir doğru gördüğü de oluyordu: bir keresinde bir muz gördü ve uzanıp aldı; iki kere de bilgisayar ekranında gelişigüzel dolaşan bir ışık çubuğunu eliyle takip etti. Bazı nesnelere uzanıyor, ya da onları doğru "tahmin" ediyor, ama bu gibi durumlarda hiçbir şey görmediğini söylüyordu. Hastanede tanık olduğumuz kör-bakış devam ediyordu.

Başarısızlığı hepimizin cesaretini kırmıştı; Virgil de yılgın, moralsiz bir ruh haline yenik düşmeye başlamıştı - teste ara verip öğle yemeği yedik. Meyve tabağını uzattığımda, duyarlı, becerikli parmaklarıyla meyveleri inceledi, yüzü aydınlandı ve neşesi yerine geldi. İnce ayrıntılarla elindeki nesneleri açıklamaya girişti. Erik kabuğunun kaygan, yapışkan bir dokusu, şeftalilerin ve nektarinlerin yumuşak tüyleri ("bebek yanağı gibi")

portakalların kaba, pürüzlü kabukları vardı. Meyveleri eliyle tarttı, ağırlıklarından ve yoğunluklarından söz etti, çekirdeklerini ve saplarını anlattı, burnuna götürüp kokularını ayrı ayrı tarif etti. Dokunma (ve koku) duyuları bizimkinden çok daha fazla gelişmişti. Tabağın üstüne, ustaca yapılmış, mumdan bir meyve taklidi koyduk; biçimi ve rengi o denli gerçekçiydi ki, görenlerin hemen hepsini aldatmıştı. Virgil bir saniye bile tereddüt etmedi; eline alır almaz kahkahayla güldü ve “Bu bir mum!” diye haykırdı. “Çan ya da armut şeklinde.” Von Senden’in deyimiyle, “uzamsal gerçeklik sürgünü” olabilirdi; ama dokunma ve zaman dünyasında olağanüstü rahattı.

Dokunma duyusu kusursuz bir şekilde korunmuştu; bu arada retinalarından da küçük kıvılcımlar geliyordu. Yüzde 99’u ölmüş olan retinalarında ender, anlık faaliyetler gözleniyordu. Oklahoma’ya yaptığımız ziyaretten bu yana Virgil’i görmeyen Bob Wasserman da, görme yeteneğinin bu denli gerilemesine şaştı ve retinalarını incelemek istedi. Muayeneden sonra, hiçbir değişiklik olmadığını gördü; bazı yerlerde pigmentasyon artmış ya da azalmıştı, genelde çorak bir görüntü vardı. Yeni bir hastalık belirtisi yoktu. Ama retinanın korunan bölgelerinde bile faaliyet sıfıra inmişti. Işık etkisiyle retinada oluşan elektrik faaliyetini kaydeden elektroretinogramlar düz bir çizgi gösteriyordu; beynin görme bölgelerindeki faaliyeti gösteren görsel uyarı potansiyelleri de mevcut değildi; kısacası, ne retinalarda ne de beyinde, elektrik yönünden kaydedilebilecek bir faaliyet bulunmamıştı (zaman zaman bir faaliyet kıvılcımının oluşması mümkündü, ama bunlar kayıtlarımızda görülmüyordu). Bu hareketsizlik ilk hastalığına, uzun zamandır faaliyet göstermeyen retinitis’e atfedilemezdi. Geçen yıl başka bir gelişme ortaya çıkmış ve bu gelişme, bütün retina fonksiyonlarını yoketmişti.

Virgil’in kasvetli, kapal- havalarda bile güneş ışığından şikâyet ettiğini, parlak ışığa çıkınca gözlerinin görmez olduğunu, bu yüzden en koyu renkte güneş gözlükleri taktığını hatırladık. Belki de dostum Kevin Halligan’ın öne sürdüğü gibi, kataraktlarının alınmasıyla -ki bu kataraktlar belki de onlarca yıl onun hassas retinalarına kalkan görevi görmüştü- güneş ışığı retinalarına zarar vermiş, onları yakmıştı. Maküler dejenerasyon gibi farklı retina sorunları olan hastalar, ışığa -yalnız kızılötesi ışığa değil, bütün ışıklara- karşı son derece hassastırlar ve ışık, retinalarının zarar görmesine yol açabilir. Virgil’in başına gelen de bu muydu? Bu, olasılıklardan biriydi.

Daha önce farkına varsaydık. Virgil'in gözüne giden ışığı ayarlasaydık sonuç farklı mı olacaktı?

Bir başka -ve akla daha yakın- olasılık da Virgil'deki oksijen yetmezliğiydi, bir yıl boyunca kanı oksijensiz kalmıştı. Hastanede kan gazları yükselip alçalırken görme yeteneğinin de gidip geldiğine tanık olmuştuk. Retinalarında (ve belki de korteksindeki görsel bölgelerde) oksijen eksikliğinin tekrarlanması, ya da süreğen bir hale gelmesi, onların sonunu hazırlamış olabilir miydi? Bu noktada, kan oksijeninin yüzde 100'e çıkarılmasının (bunu yapmak için saf oksijenle yapay teneffüs uygulanması gerekecekti) retinanın ve beynin işlevlerini bir ölçüde koruyacağı varsayılabilirdi. Ama bu, aynı zamanda çok riskli bir işlemdi, çünkü beynin teneffüs merkezinde uzun süreli, hatta kalıcı bir bozukluğa yol açabilirdi.

İşte Virgil'in, "mucizevi" bir şekilde yeniden görmeye başlayan adamın öyküsü. Cheselden'in 1728'deki genç hastasının ve son üçyüz yıldaki birkaç hastanın öyküsüne çok benziyor - ama tuhaf ve ironik bir sonla bitiyor. Ameliyattan önce körlüğe çok iyi uyum sağlayan Gregory'nin hastası, görmeye başlayınca önce büyük bir sevinç ve coşkuya kapılmış, ama zamanla çekilmez sıkıntılar ve zorluklar baş-gösterince, "armağan" sandığı bu değişimin bir "lanet" olduğunu düşünmeye başlamış, depresyona girmiş ve bir süre sonra ölmüştü. Hastaların büyük çoğunluğu aynı tepkiyi göstermiş, yeni duyularına uyum sağlamakta çok büyük zorluklar çekmişlerdi; ancak Valvo'nun sözünü ettiği birkaç hasta, uyum sağlamayı ve "iyileşmeyi" başarmıştır. Virgil de bu zorlukları aşıp, kendinden öncekilerin yapmadığını yapamaz mıydı?

Bunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz, çünkü uyum sağlama çabası -ki bu Virgil için bir 'ölüm-kalım' sorunuydu- kaderin acı bir cilvesi olan bir hastalıkla kesintiye uğramıştı: bu hastalık bir anda onu evinden, işinden, sağlığından ve bağımsızlığından etmiş, geriye kendine bakamayan, ciddi biçimde hasta bir adam kalmıştı. Ameliyat fikrini ilk ortaya atan ve Virgil'in görmesi için elinden geleni yapan Amy için mucize geri tepmiş ve bir felakete dönüşmüştü. Virgil, filozofça bir tavır alıyor ve "Böyle şeyler olur," demekle yetiniyor. Ama bu darbe onu çok hırpaladı. Zaman zaman öfke nöbetlerine tutuluyor; çaresizliğine, hastalığına öfkeleniyor, bir rüyanın ve bir vaadin gerçekleşmeyişine öfkeleniyor ve bütün bunların ötesinde, bütün bunlardan daha çok, baştan beri içinde taşıdığı bir duygunun, kazanmak ya da vazgeçmek şansının olmadığı bir savaşa girdiği

duygusunun onu haklı çıkarmasına öfkeleniyor. İlk başlarda büyük bir şaşkınlık, hayranlık ve sevinç duyduğunu itiraf ediyor. Aslında buna, cesareti, yürekliliği de eklemek gerekir. Çok az kişiye kısmet olan büyük bir macera yaşadı, yeni bir dünyayı keşfe çıktı. Ama bunun ardından sorunlar ve mücadeleler başladı; görmek ve görmemek, görsel bir dünya kuramamak, kendi dünyasını feda etmek, bunlar büyük sorunlardı. İki dünyada yaşamasına karşın ikisinde de rahat edemiyor, bu işkenceden kurtulması giderek imkânsızlaşıyordu. Sonra birden, paradoksal bir biçimde, bir kurtuluş yolu göründü ikinci -ve son- kez kör oldu. Bu gelişmeyi bir “armağan” olarak kabul etti. Virgil artık görmek zorunda değil, görüntü ve uzamdan oluşan o karışık dünyada kalmak ihtiyacını duymuyor; artık kendi gerçek benliğine, diğer duyularının elli yıldır yoğun, girift ve ona yakın gelen bir gerçeklik duygusu oluşturduğu kendi dünyasına dönmemesi için hiçbir neden yok.

Rüyalarının Manzarası

Franco Magnani'yle ilk kez 1988 yazında, San Fransisco Keşifler Müzesi'nin hafıza konulu sempozyum ve sergisinde karşılaştım. Salondaki elli kadar yağlıboya tablonun hepsinde ressamın doğup büyüdüğü, ancak otuz yıldır görmediği, Toskana'daki küçük Pontito kasabası resmedilmişti. Her tablonun yanında, Keşifler Müzesi'nin fotoğrafçısı Susan Schwartzenberg'in, tabloyla aynı açından çektiği Pontito fotoğrafları vardı. (Aynı açıdan çekmek her zaman mümkün olmuyordu; Magnani bazen Pontito'yu yerden yirmi ya da elli metre yüksekte, hayali bir bakış açısından çizmişti; Schwartzenberg kimi çekimlerde kamerasını bir sırığa bağlamış, bir ara helikopter ya da balon kiralamayı düşünmüştü.) Magnani bir "Hafıza Sanatçısı" olarak tanıtılıyordu; bu şaşırtıcı sergiyi gezmek, onun hafızasının gücünü anlamak için yeterliydi. Her ev, her sokak, Pontito'nun her taşı uzaktan, yakından, olabilecek her açıdan, bir fotoğraf kusursuzluğuyla resmedilmişti. Magnani sanki köyünün üç boyutlu bir modelini sonsuz ayrıntılarla kafasına kazımış, zihnindeki bu modeli her yönden inceleyip eksiksiz bir biçimde tuvalin üstüne aktarmıştı.

Tablolarla fotoğraflar arasındaki şaşırtıcı benzerliği gördüğümde ilk düşüncem çok ender bir olayla, aydetik hafızalı bir ressamla karşılaştığımdı. Aydetikler görkemli bir hayal gücünün ve hafızanın komutanı (ya da kölesi) gibi, sadece bir an tanık oldukları bir sahneyi bütün ayrıntılarıyla, saatler, günler, (bazen yıllar) boyu hafızalarında tutabilirler. Ancak, hafızasını her yönüyle, çok geniş bir repetuvarla sergileyip hiçbir şeyin ondan kaçmadığını göstermeye eğilimli olan aydetik bir sanatçının, tek bir temaya ya da objeye bağlı kalması alışılmadık bir olaydı; Magnani bütün dikkatini Pontito üstünde yoğunlaştırmıştı. Şu halde bu, yalnızca bir hafıza gösterisi değildi; çocukluğunu geçirdiği köyün, çok güçlü bir güdüyle yeniden yaratılmasıydı. Bir yönü hafızaya, bir yönü nostaljiye dönük bir yaratı - bir saplantı, bir sanattı.

Birkaç gün sonra Franco'yla evinde buluştuk. San Fransisco'nun dışında, tenha bir yerde oturuyordu. Sokağa girdiğimde evin numarasını aramama gerek kalmadı; ötekilerin arasında hemen farkediliyordu. Küçük ön bahçedeki alçak taş duvar Pontito tablolarını andırıyordu, ("Pontito")

plakalı spor arabası sokağa parkedilmişti. Atelyeye dönüştürdüğü garajının kapısı sonuna kadar açıktı; dışarıdan bakan birinin ressamı iş başında izlemesi mümkündü.

Franco uzun boylu, inceydi; kalın mercekli gözlükleri gözlerini olduğundan iri gösteriyordu. Gür kahverengi saçlarını yandan ayırmıştı; hafif yaylanarak yürürken zinde bir görünüşü vardı. Ellidört yaşındaydı ama çok daha genç gösteriyordu. Beni içeri davet etti ve evini gezdirdi. Odaların bütün duvarları, her çekmece, her dolap tablolarla doluydu - burası evden çok bir müzeyi, dev bir Pontito arşivini andırıyordu.

Evi dolaşırken her tablonun önünde duruyor, anıların büyüsüne kapılarak orada neler olduğunu, bir zamanlar ne maceralar yaşadığını anlatıyordu. “Şu duvara bak - rahip beni burada, kilisenin arkasındaki bahçenin duvarına tırmanırken yakaladı. Sokağa kadar arkamdan kovaladı. Köydeki bütün çocukları kovalardı.” Her anı bir başkasını çağrıştırıyordu. Birkaç dakika içinde, dağınık bir anılar seline kapılmış, çocukluğunu geçirdiği Pontito’yu anlatmaya başlamıştı. Bu dağınıklık, duygularının son derece yoğun olmasına karşılık kendini anlatmakta zorluk çekmesi, saplantısının boyutlarını, gece gündüz Pontito’yu düşündüğünü, başka hiçbir şeyle ilgilenmediğini gösteriyordu.

Franco konuşurken, birbiri ardına sökün eden anıların onu esir aldığını, ve aynı zamanda ona muazzam bir güç verdiğini hissettim. Mimikler, taklitler yapıyor, derin derin soluyor, aniden gözlerini açıyordu - bambaşka bir dünyada gibiydi. Sonra birden kendine geliyor, utangaç bir tavırla gülümsüyor ve “İşte böyle oldu,” diyordu.

Hiç susmayacakmış gibi konuşması, uzak geçmişten gelen somut anıları, resim yaparkenki havasına uymuyordu. Yalnız başına olunca anıların uğultusunun dindiğini, sessiz ve sakin eski köyünü düşündüğünü söyledi; bu köy insansız, zamansız, hiçbir olayın olmadığı huzurlu bir yer, “bir zamanlar”da asılı kalmış, fantastik, mitsel ve masalımsı bir Pontito’ydu.

Öğleye doğru hâlâ Franco’nun resimlerinin etkisi altındaydım, ama konuşmasından sıkılmaya başlamıştım. Yalnızca bir tek konuda konuşuyor, başka hiçbir şey ilgisini çekmiyordu. Bundan daha sıkıcı bir şey olabilir miydi? Ama saplantısından çok hoş, gerçek, dingin bir sanat üretmişti. Anılarını dönüştüren, onları kişisel, sıradan, zamanla sınırlı olmaktan çıkarıp evrensel ve kutsal yapan neydi? Durmadan kendi geçmişini anlatan

sıkıcı kişilerle her yerde karşılaşırsınız, ama bunların hiçbiri Franco gibi gerçek bir sanatçı değildir. Onu sanatçı yapan yalnızca hafıza gücü ve saplantısı değil, çok daha derin bir şeydi.

Franco 1934'te Pontito'da doğdu. Burası, Floransa'nın kırk mil kadar batısında, Pistoia bölgesinde, Castelvecchio dağlarının eteklerinde 500 nüfuslu küçük bir köydü. Toskana'daki bütün dağ köyleri gibi uzun bir geçmişe sahipti, çevresinde çok sayıda Etrüsk mezarı bulunan, geleneksel tarımcılığın, zeytin ve üzüm üretiminin sürdürüldüğü bu köyün belki ikibin yıllık bir geçmişi vardı. Taş binalarda, yalnızca katırların ve yayaların tırmanabileceği dik, dolambaçlı sokaklarda insanlar, yüzlerce yıldır değişmeyen basit ve düzenli bir yaşam sürüyorlardı. Köyün en üst noktası kilisenin sivri tepesiydi, Franco'nun evi de kilisenin hemen yanındaydı. O kadar yakındı ki, Franco çocukluğunda yatak odasının penceresinden uzanıp kilisenin çatısına dokunabilirdi. Bu kendi halindeki köyün halkı büyük bir aile gibiydi: Magnaniler, Papiler, Vanucciler, Tamburiler ve Sarpiler, hepsi de akrabaydı. Köyün en ünlü kişisi, 18. yüzyılda Fransız devrimine ilişkin ateşli nutuklarıyla tanınan, köy meydanına büstü dikilen Lazzaro Papi'ydi.

Gelenekleri, ülkenin diğer yörelerinden yalıtılmış yaşam tarzıyla Pontito değişime ve zamana meydan okuyan bir kaleydi. Toprak bereketliydi, köylüler çalışkandı, tarlaları ve bağları her türlü lüksten uzak, yalın, ama kendilerine yeterli bir hayat sürmelerini sağlıyordu. Savaş başlayana dek Franco ve diğer köylüler mutlu ve güvenli günler geçirdiler.

Savaş, her türlü belayla birlikte geldi. Franco'nun babası 1942'de bir kazada öldü, ertesi yıl Naziler köyü işgal edip boşalttılar. Köylüler geri döndüklerinde evlerin çoğu oturulmaz haldeydi. Eski günlere dönmek imkânsızdı. Köy yağmalanmış, tarlalar ve bağlar tahrip olmuş, en önemlisi eski değerler yitirilmişti. Savaştan sonra Pontito büyük bir cesaretle kendini toparlamaya çalıştı, ama hiçbir zaman eski haline kavuşamadı. Bağlar, bahçeler, tarım ekonomisi eski günlerdeki parlaklığına ulaşamadı. Köy ekonomik açıdan kendine yeterli olmaktan çıktı, genç erkek ve kadınlar iş bulmak için başka yerlere göçtüler. Savaştan önce 500 nüfusu barındıran, bir zamanların zengin Pontito'sundan geriye, 70 yaşlı ve emeklinin yaşadığı yoksul bir köy kaldı. Bugün köyde çocuğa rastlanmıyor, çalışan yetişkinlerin sayısı da çok az.

Franco'nun bütün tablolarında, 1943'ten önceki Pontito ve oradaki yaşamı resmedilmiştir. Çocukluk anıları, babası ölmeden önce, Alınan işgalinden önce, tarlalalar kuraklaş-madan önce yaşadığı, oyun oynadığı ve büyüdüğü yerler bu resimlerin ana konusudur.

Oniki yaşına kadar Pontito'dan oturan Franco, 1946'da Lucca'da ilkokula gitti. 1949'da Montepulciano'da bir mobilyacının yanına çırak verildi. Bu sıralarda "fotografik" hafızası herkesi etkiliyordu (bu yetenek annesinde ve kızkardeşinde de vardı). Bir kere okumayla bütün bir sayfayı aklında tutabiliyordu; bir kere dinlediği dersi unutmuyordu, mezarlıktaki bütün taşların üstünde yazılanları hatırlıyordu, çok haneli rakamları bir bakışta aklında tutabiliyor ve bunları akıldan topluyordu. Ama ilk kez evinden uzak kaldığı ve sıla hasreti çektiği Lucca'da hafızasında başka gelişmeler oldu; bunlar yoğun acı ve zevk duygulanımlarının hayalleriydi.

Bu hayaller o güne dek onu diğerlerinden ayıran o "bilinçli" hafıza gücünden farklıydı; aniden, kendiliğinden patlayıveren hayallerdi bunlar - ses, doku, koku ve his açısından sanrıyı andırıyorlardı. Hepsinden önemlisi, bu yeni hafıza yaşanan deneyimleri aktarıyordu; her hayal kendi kişisel duygulanımlarıyla birlikte oluşuyor, kendi hayatından bir anıyı, bir manzarayı içeriyordu. Daha sonra yaptığımız bir konuşmada kızkardeşi, "Pontito'yu çok özlemişti," dedi. "Kiliseyi, sokakları, tarlaları 'görüyordu,' ama henüz bunları resmetmek için bir arzu duymuyordu."

Franco 4 yıl çıraklık yaptıktan sonra, 1953'te Pontito'ya döndü; ne var ki gerileme sürecine giren köyde marangoza ihtiyaç kalmamıştı. Pontito'da bu meslekle geçinemeyeceğini anladığı için Rapallo'ya gitti. Burada aşçı olarak çalıştı, ama işi onu tatmin etmiyor, başka bir yaşam biçiminin özlemini çekiyor, uzaklara gitmeyi hayal ediyordu. 1960'ın başlarında. yirmibeş yaşında, yarı sezgiyle, yarı bilinçli olarak işini bırakmaya ve dünyayı gezmeye karar verdi ve bir gemide aşçı olarak iş buldu. Yol hazırlıkları yaparken (belki de hiçbir zaman geri dönmeyeceğini sezdiği için) yaşam öyküsünü yazmaya başladı - ama gemiye adımını atarken yazdıklarını denize fırlattı. Bu sıralar anılarını toparlamak, çocukluğunun bir resmini oluşturmak ihtiyacı çok güçlüydü, ama bunu nasıl yapacağını bilmiyordu. Böylece yola koyuldu. Karayipler'le Avrupa arasında gidip geliyordu; Haiti'ye, Antil ve Bahama Adaları'na gitti - 1963 ve 64'te Nassau'da ondört ay geçirdi. Bu sıralarda Pontito'yu "unuttuğunu," hiç düşünmediğini söylüyor.

1965'te, 31 yaşındayken hayatını değiştiren bir karar aldı; İtalya'ya geri dönmeyecek, Amerika'ya, San Fransisco'ya yerleşecekti. Bu kararı alması kolay olmamıştı. En sevdiği, en değer verdiği şeylerden, ülkesinden, dilinden, köyünden, ailesinden, ailesini yüzyıllardır bir arada tutan alışkanlıklardan, belki de geri dönmemecesine uzaklaşıyordu. Ama aynı zamanda yeni bir zenginliğe, yeni bir ülkede yeni bir yaşama başlama vaadine, kendisi olma özgürlüğüne, geminin güvertesinde duyumsadığı o özgürlük hissine yaklaşıyor, ya da yaklaştığını sanıyordu (Babası da gençliğinde Amerika'ya gitmiş, orada birkaç yıl çalışmış, ama zamanla yorulmuş ve Pontito'ya dönmüştü).

Ne var ki bu zor karar, onu sanatoryuma düşürecek bir hastalığın başlangıcı oldu. Hastalığının ne olduğu anlaşılmadı. Korkulara kapılıyor, umutları kırılıyor, karar vermekte zorluk çekiyordu. Bir yandan da ateşi çıkıyor, kilo kaybediyor, sayıklıyor, nöbetler geçiriyordu. Tüberküloza yakalandığı, psikoza girdiği, belki de nörolojik bir bozukluğu olduğu söylendi. Kesin bir tanı konulmadı, ama bilinen şu ki, hastalığının en şiddetli anlarında, belki de ateşin etkisiyle Franco bütün gece süren, onu heyecanlandıran, olağanüstü canlı rüyalar görmeye başlamıştı. Her gece rüyasında Pontito'yu görüyordu. Ama bu rüyalarda ailesi ya da yaşadığı olaylar yoktu; sokaklar, evler, binalar, taşlar vardı. Son derece küçük, uyanıkken aklından geçmeyecek ayrıntılarla dolu bu rüyalarda yoğun ve tuhaf bir coşku içini sarıyor, çok önemli, muhteşem, ama gizemli bir deneyim yaşadığı duygusu, bir yandan zevk bir yandan acı veren bir nostaljiyle içini yakıyordu. Uyandığında da bir türlü kendine gelemiyordu; sanki içindeki bir göz pijamasını, duvarı, tavanı rüyalarındaki manzaralarla boyuyor, somut nesneler en ince ayrıntılarıyla karşısında duruyordu.

Hastanede, bu rüyamsı haller hayaller bilincini ve iradesini zorlarken yeni bir duyguya, "çağrıldığı" duygusuna kapıldı. Engin bir hayal gücüne sahip olduğunu biliyordu, ama bu denli güçlü hayallerle hiç karşılaşmamıştı - havada asılı duran Pontito'nun görüntüsü onu köyünü "yeniden sahiplenmeye" çağırıyor, ona "Resmimizi yap, bizi gerçek kıl," diyordu.

Hastanedeki o krizler, sayıklamalar, ateşler, nöbetler sırasında neler olmuştu? Franco da bu soruyu sık sık kendine soruyordu. Belki de verdiği kararın ağırlığıyla ezilip bir "kişilik bölünmesine" uğramış, bir "hipermnezik histerik" olmuştu (Freud'a göre "histerikler anılarının ağırlığı altında ezilir"). Ya da benliğinin bir parçası terkettiği yaşamını hafızasında

ve hayalinde canlandırmış, ama gerçek dünyaya dönmeyi başaramamıştı. Bu rüyalar, belleğinde canlanan bu hayaller, derin, duygusal bir ihtiyaca mı cevap veriyordu? Yoksa bunlar, kişiliğiyle doğrudan ilgisi olmayan, ama onu etkisi altına alan bir oluşumun, beynindeki tuhaf, fizyolojik bir gelişmenin ürünü müydü? Franco bütün bu "tıbbi" olasılıkların farkındaydı, ama hepsini reddetti (hiçbirinin derinlemesine araştırılmasına izin vermedi) ve daha tinsel bir çözümde karar kıldı.[97] Bu bir armağan, bir kısmetti, ve onun görevi kaderini sorgulamak değil, ona itaat etmekti. Franco biraz bocaladıktan sonra, bu tinsel tavırla hayallerini kabul etti ve kendini onları gerçekleştirmeye adadı.

Daha önce hiç resim yapmamıştı, ama eline bir kalem ya da fırça alsa, odasının beyaz duvarlarına fotoğraf görüntüsü gibi yansıyan, havada asılı duran şekilleri çizebileceğini hissediyordu. Hepsinden önemlisi, krizlerin başladığı ilk gecelerde, doğduğu evin büyüleyici güzellikte, ama biraz da tehditkâr görüntüleriyle karşılaşmıştı.

Franco ilk olarak evinin resmini yaptı. Eğitimi olmamasına rağmen kendinden emin, net ve kararlı fırça darbeleriyle yaptığı bu tabloda tuhaf, karanlık bir gücün varlığı seziliyordu. Ressamlık yeteneğinin ortaya çıkması ve bu yolla kendini ifade edebilmesi Franco'yu çok şaşırtmıştı. Bu şaşkınlığı, çeyrek yüzyıl sonra bugün bile devam ediyor; "Müthiş bir şey," liyor kendi kendine, "Müthiş. Nasıl başardım? Nasıl oldu da böyle bir yeteneğim olduğunu farket-medim?" Küçükken zaman zaman ressam olmayı düşlemişti, ama bu sadece bir hayaldi. Kalemi eline alır, bir kartın üstüne gemi resimleri, Karayip manzaraları çiziktirirdi. Şimdi sahip olduğu, onu saran ve etkisi altına alan gücü nasıl kullanacak, ona nasıl bir ses verecekti? Oysa bu ses, ta başında, ilk resimlerinde bile mevcuttu. Arkadaşı Bob Miller, "İlk iki resim ötekilerden çok farklıdır," diyor. "Bunlarda karanlık bir hava, çarpıcı bir derinlik hakimdir."

1961'le 1987 arasında onu hiç görmeyen eniştesi, Franco'da eskiden kalan bir Pontito saplantısı olmadığını, yani gece gündüz eski köyünü düşünmediğini söylüyor. "'6l'de Franco'yla her konuyu konuşabilirdiniz. Saplantıları yoktu, normal biriydi. '87'de onu gördüğümde büyülenmiş gibiydi. Kafası hep Pontito'yla meşguldü, başka bir şeyden söz etmiyordu."

Miller'a göre, "Bu kriz döneminde resim yapmaya başladı. Hastanedeyken ruhsal çöküntü içindeydi, yaptığı resimler onun için bir

çözüm, bir sağaltım yolu oldu. Bazen, ‘Kafam hep anılarla, rüyalarla dolu, hiçbir şey yapamıyorum,’ diyor, ama bence çok şey yapıyor. Yine de onunla normal bir şekilde konuşmak çok zor, ağzından Pontito’dan başka laf çıkmıyor. Kafasında üç boyutlu bir Pontito maketi var sanki - onu farklı açılardan görmek için başını eğiyor, arkasına dönüyor. Bu görme’ biçiminin normal olduğunu düşünüyordu, ‘70’lerin sonunda Gigi adında bir arkadaşı Pontito’nun fotoğraflarını getirince ne kadar olağanüstü bir şey yaptığını anladı. Her şeyi, sanki dün görmüş gibi, büyük bir coşkuyla hatırlıyor. Bunlar öyle hareketsiz, sürekli yinelenen anılar değil. Sahneler hatırlıyor. Onları canlandırıyor, yeniden yaşıyor. Öyküler ve sahnelerle örülü, somut bir hafıza bu - kimin neyi ne zaman söylediğini bildiren bir hafıza.” Bazı resimlerinde teatral bir hava seziliyor. Franco’nun da onları öyle gördüğüne kuşku yok.

Geceleri rüyalarında Franco’yu huzursuz eden ruh hali şimdi daha da derinleşmiş ve yoğunlaşmıştı. Pontito’nun “hayali” gündüzleri de gözünden gitmiyordu - duygu yüklü bu hayalde, holografiye benzettiği bir üç-boyutluluk hakimdi. Yerken, içerken, gezerken, duş alırken, kendisi için büyük gerçeklik taşıyan bu hayalle karşılaşıyordu. Sakince konuşurken birden gözleri sabitleşir, başını kaydırıp bir noktaya bakar: önünde Pontito’nun hayali yükselmektedir. Michael Pearce, sergiyle aynı günlerde *Exploratorium Quarterly’de* yayınlanan ilginç analizinde şöyle yazıyor: “Franco’nun resimlerinin çoğu, onun hafıza patlaması dediği, belirli bir manzaranın aniden aklına gelmesiyle başlıyor. Bu manzaraları o anda kâğıda aktarmak için karşı konulmaz bir istek duyuyor; barda içkisini yarım bırakıp bir şeyler çiziktirmek için atelyesine koştuğunu çok gördüm... Öyle anlaşılıyor ki Franco’nun gördüğü hayaller durağan, fotografik manzaralar değil... Belirli bir bölgeyi tarayıp birkaç yönden ‘görebiliyor’. Bunu yapmak için başını eğip büküyor, manzaranın sağına bakmak için sağına, soluna bakmak için soluna dönüyor... taş binaları, kemerleri, sokakları görürmüş gibi uzaklara bakıyor.”

Bu hayaller yalnızca görsel değil. Franco (“oradaymışım gibi”) kilise çanlarını işitiyor, bahçe duvarına tırmanıyor -en önemlisi, gördüklerini kokluyor; gençliğinde Pontito civarında bol miktarda bulunan ceviz ve zeytin ağaçlarının kokusu tütsü, küf ve rutubet kokularına karışıyor. Böyle zamanlarda Franco’nun görme, dokunma, işitme ve koku alma duyuları bir arada çalışıyor ve çocukluğundan kalan, ruhbilimci Harry Stack Sullivan’ın

bir zamanlar ‘‘total durumların ani kayıtları” adını verdiği deneyimler yaşıyor.

Franco “esinlendiğinde” ya da “kriz geçirdiğinde” beyninde ani ve yoğun değişimlerin meydana gelmesi güçlü bir olasılık. Gerçekten de onu ilk kez gözleri yuvalarından fırlamış, gözbebekleri büyümüş, kendinden geçercesine dikkatini yoğunlaştırmış hayal görürken gördüğümde, psişik bir nöbet geçirmekte olduğunu düşünmüştüm. Bu psişik nöbetler ilk kez bundan yüz yıl önce büyük nörolog John Hughlings Jackson tarafından keşfedildi. Jackson bunların en belirgin özelliğinin halüsinasyonlar, istem dışı “anımsamalar”, kutsal bir gerçeğin ifşa edilmesi gibi yarı-mistik bir “rüya hali” olduğunu vurguluyor. Bu nöbetlerin beynin temporal loblarındaki epileptik faaliyetlerle bağlantısı olduğu biliniyor.

Geçen yüzyılda Hughlings Jackson ve başkaları, sık sık ruhsal kriz geçiren kişilerin, nöbetin başlamasıyla birlikte düşünce ve kişilik yönünden garip değişiklikler gösterdiğini söylediler. Bu “içkin kişilik sendromu” 1950’lerde ve 1960’larda daha yakından incelendi. 1956’da Fransız nörolog Henri Gastaut, Van Gogh üstüne yaptığı önemli araştırmasında, ünlü ressamın temporal lob krizlerinin başlamasıyla bir kişilik değişimine uğradığını, ve bu değişimin hayatı boyunca artarak devam ettiğini ileri sürdü. 196l’de Amerikalı nörologların en yeteneklilerinden biri olan Norman Geschwind, Dostoyevski’deki temporal lob epilepsisi’nin (TLE) yazarın yaşamına ve eserlerine etkisinden söz etti ve ‘70’li yılların ortalarında, TLE hastalarının duygusal yaşamlarında ilginç bir yoğunlaşma (ve aynı zamanda bir daralma) sözkonusu olduğunu, bu kişilerin “felsefi, dini ve kozmik konularla giderek daha çok ilgilendiklerini” savundu. Birçok hasta, şaşırtıcı biçimde, çok daha üretken olmaya başlamıştı; yaşamöykülerini yazıyorlar, anı defterleri dolduruyorlar, resme yeteneği olanlar saplantılı bir biçimde durmadan tablolar yapıyorlardı. Bu kişilerde genel bir ermişlik, bir “misyon” ve “kader duygusu” hâkimdi; az öğrenim görmüş, “entelektüel” olmayan ve bu konularla daha önce ilgilenmeyenlerde bile bu duygu seziliyordu.

Geschwind bu sendromun oluşumuna ve doğasına ilişkin görüşlerini meslektaşı Stephen Waxman’la birlikte 1974 ve 1975’te yayınlayınca nöroloji dünyasında büyük bir olay yarattı. Geleneksel olarak akıl hastalıklarına ya da dehaya yorulan çeşitli semptomlar ve davranış biçimleri, ilk kez sinirsel bir nedene dayandırılmıştı. Bir başka nörolog,

David Bear, bu kişilerin beyinlerinin duyu ve duygu merkezleri arasında bir “hiper bağlantı” oluştuğunu, yoğun algıların, anıların ve görüntülerin bundan kaynaklandığını öne sürdü. Geschwind’e göre “Temporal lob epilepsisindeki kişilik değişimi, davranışlarımızı yönlendiren duygusal güçlerin temelini oluşturan sinirsel sistemleri anlamak için elimizdeki tek ipucu olabilir.”

Geschwind’e göre bu değişimleri olumlu ya da olumsuz olarak adlandırmak yanlıştı; önemli olan bunların, kişinin hayatında nasıl bir rol oynadığı, onu yaratıcı, yıkıcı, uyumlu, uyumsuz, nasıl bir kişi yaptığıydı. Geschwind daha çok, sayısı fazla olmayan bir grubu, sendrom sayesinde yaratıcılıklarını olağanüstü bir biçimde geliştirenleri inceledi. Dostoyevski hakkında şunları yazdı; “Eğer bir dahi bu trajik hastalığa yakalanmışsa, derin bir anlayış gücüne ulaşabilir. ... duygusal dünyasını alabildiğine derinleştirebilir.”[98] Geschwind’i heyecanlandıran şey, bir hastalığın, ya da biyolojik bir bozukluğun kişisel yaratıcıkla olan ilişkisiydi.[99]

“İçkin kişilik sendromu” oldukça yavan bir terimdi ve bir süre sonra “Waxman-Geschwind sendomu” ya da daha basit olarak “Dostoyevski sendromu” adıyla anılmaya başlandı. Franco’nun 1965’teki hastalığına eşlik eden halisünas-yon nöbetlerinin, mistik hayallerin ve krizlerin Dostoyevski sendromuyla ilişkili olabileceğini düşünmeye başladım.

Hughlings Jackson bu nöbetlerde “bilincin katlanmasından” söz eder. Franco da aynı şeyi yaşıyor; bir hayalin, uyanıkken gördüğü bir rüyanın, Pontito anılarının etkisine giriyor; başka bir dünyaya, “oraya” gidiyor. Anılar aniden, beklenmedik bir biçimde, kutsal bir mesaj gibi ortaya çıkıyor. Yılların deneyimiyle bunları bir ölçüde kontrol etmeyi, istediği zaman çağırmayı öğrenmişse de, temelde kendiliğinden gelen bir esinlenme bu. Bütün sanatçılar hayal güçlerini kontrol etmeyi öğrenirler, ama Proust’un en değer verdiği esinlenme, kendiliğinden olandır; ona göre, bir şeyi bilerek, isteyerek hatırlamak, sıradan ve basit bir olgudur -ancak zihnin derinliklerinden kendiliğinden yükselen bir hatıra, çocukluk deneyimini bütün saflığı, harikuladeliği ve dehşetiyle yansıtabilir.

Bilincin katlanması bazen Franco’nun zihnini karıştırıyor: Pontito’nun ve geçmişin hayali, yaşadığı an ve mekânla rekabete giriyor ve bazen onu öyle esir alıyor ki, nerede olduğunu unutuyor. Bundan başka, bilincin katlanması bazen yaşamın katlanmasına da yol açıyor. Franco bugünün San

Fransiscosu'nda yaşıyor, çalışıyor ve üretiyor, ama bir yanı -belki daha büyük olan yanı- geçmişte, Pontito'da yaşıyor. Geçmiş yaşamın bu denli vurgulanması, öne çıkmasıyla şimdiki zaman ve mekân değerini yitirmeye, önemini kaybetmeye başlıyor. Franco pek az dışarı çıkıyor, hemen hiç seyahat etmiyor, sinemaya ya da tiyatroya gitmiyor; sanatından başka hemen hiçbir konuyla ilgilenmiyor. Eskiden çok dostu olduğu halde, çoğu onu sürekli Pontito'dan söz ettiği için terketmiş. San Fransisco'daki North Beach'de aşçı olarak çalışıyor, bütün gün, dünyay'1 aldırmadan, kafasında Pontito'nUn hayaliyle aylak aylak dolaşıyor. Kurduğu bütün dostluklar saplantısının çevresinde gelişiyor - bir tek karısı Ruth dışında; o da Franco'nun saplantısını paylaştığı için onunla beraber olmuş. North Beach'deki resim galerisini o açmış, Pontito Galerisi adını o vermiş; arabasına "Pontito" plakasını da o koydurmuş. Franco'nun nostaljisinin ve sanatının bedeli, yaşadığı anda ve mekânda bulunmamak olmuş.

Psikanalist Ernest Schachtel, Proust't'an söz ederken, onun "diğer insanların etkin bir yaşam olarak kabul ettiği her şeyden uzak durduğunu, yaşadığı anın tadını bir türlü alamadığını, gelecekle, dostlukla, sosyal faaliyetlerle de ilgisinin olmadığını" söyler. Proust'un peşinde olduğu anılar, Franco'nun aradığı hayaller elle tutulamayan, utangaç, geceye ait görüntülerdir: ışığa, günlük hayatın hengâmesine karşı kırılgandırlar - bunlar, tıpkı rüyalar gibi, sessiz ve karanlık köşelerde, ya da transa benzer bir ruh halinde aranmalıdır.

Yine de, Franco'nun hayallerindeki temel unsur temporal lob epilepsisi, "hatırlama" krizleri olsa da, bunların onun sanatının ve hatıralarının tek ve tayin edici gücü olduğunu iddia etmek haksızlık olur. Franco'nun karakteri -annesine olan bağlılığı, idealleştirme ve nostalji eğilimi, yaşam hikâyesi, çocukluğundaki cenneti ve babasını aniden kaybedişi, en az bunlar kadar önemli olan tanınma, başarma ve bir kültürü temsil etme ihtiyacı- bütün bunlar eş değerde önemli. Burada büyük bir tesadüf sonucu, bir ihtiyaçla fizyolojik bir durumun bir araya gelmesinden söz edilebilir. Eğer nostalji duygusu, yitirdiği gerçek dünyanın yerine geçecek başka bir dünya yaratmasını gerektirmişse, geçirdiği nöbetler bu ihtiyacı karşılıyor. Geçmişten gelen sonsuz imge birikimi - ya da, daha doğrusu, Pontito'nun sonsuz ayrıntılarla bezenmiş, üç boyutlu "modeli," zihniyle dolaştığı ve yeni yönlerini, yeni özelliklerini keşfettiği muazzam

tiyatro; hiç şüphesiz bütün bunlar, aynı zamanda o müthiş hafızasının ve hayal gücünün eseriydi.

1965'teki olayları kafamda toparlarken, hastalarımdan Bayan O.C.'nin çok sıkıntısını çektiği, ama bir yandan da" ona yararı dokunan epilepsi nöbetlerini hatırlamadan edemedim. Bayan O.C. bu nöbetler sırasında, çoktan unuttuğu uzak geçmişinden, onun için çok değerli ve önemli olan anıları hatırlıyordu. Ama bu epilepsi anılarını birkaç hafta içinde unutuyor, geçmişe açılan kapıyı bir süre sonra kapatıyor, yeniden "normal" hayatına dönüyordu. Ne var ki Franco için bu kapı hiç kapanmıyordu; aksine daha büyük bir yoğunlukla ve derinlikle hatırlamaya devam ediyor, bu noktadan sonra yeniden "normal" hayatına dönmesi imkânsız hale geliyordu. Temporal lob epilepsisi geçiren birçok kişide görülen bu ruh hali, bazılarının yaşamını zenginleştirse de, çoğunlukla yıkıcı etkileri oluyordu. Franco, bir tesadüf eseri şanslılardan biri olmuş, hayallerini, bir çocuğun gözlemlerini olgunluk çağında resme dökmüş ve hastalığından, nostaljisinden bir sanat yaratmıştı.

Franco'nun ablalarından biri, sonradan Hollanda'ya göç eden Antonietta, Alman işgalinden sonra ailenin Pontito'ya dönüşünü, orada her şeyi değişmiş ve yıkılmış buluşunu çok iyi hatırlıyor. Franco da, annesi de bu sıralarda çok üzgündüler. On yaşındaki yetim Franco annesine, "Bir gün Pontito'yu senin için yeniden yaratacağım," dedi. Yaptığı ilk resim doğduğu evin manzarasıydı, bunu annesine gönderdi ve bir anlamda Pontito'yu onun için yaratmış oldu.

Franco da, etrafındakiler de, annenin tuhaf bir gücü olduğuna inanırlardı. Bana, "Annemde çocukları iyileştirme gücü var, bu sırrı Caterina'ya da öğretti," dedi, "ayrıca bakışlarıyla insanın canını yakabilir." Büyü ve efsun inancı Pontito'da yaygındı. Franco her zaman annesine yakın olmuş, annesi de en çok onu sevmişti. Yakınlıkları babanın ölümüyle arttı; bu dönemde aralarında Ödipus-öncesi, neredeyse simbiyotik bir beraberlik oluştu. Franco bütün tablolarının kopyalarını annesine gönderdi ve 1972'de, annesi öldüğünde, "dünyası yıkıldı." Artık hiç resim yapmıyordu. Yaşamının, sanatının sonuna geldiğini düşünüyordu. Dokuz ay resim yapmadı. Biraz kendine geldiğinde, içinde evlenmek için güçlü bir arzu hissetti ve genç bir İrlandalı sanatçı olan gelecekteki karısına rastladı. "Ruth'la tanıştığımda, İtalya'ya dönmek istiyordum. Ruth beni durdurdu.

Artık resim yapmam için bir neden yok, dedim. Ama Ruth benim annem oldu. Ruth olmasaydı, bir daha hiç resim yapmazdım.”

Franco sürekli olarak Pontito’ya dönmeyi kuruyordu. Durmadan “dostlarına kavuşmaktan,” “eve dönmekten” söz ediyor, bazen annesi hâlâ yaşıyormuş, onu evinde bekli-yormuş gibi konuşuyordu. Buna karşılık, dönmek için pek çok fırsat çıktıysa da, nedense hepsini engelledi. Bob Miller, “Pontito’ya dönmesini engelleyen bir şey var,” diyor. “Bu bir güç, ya da bir korku, ne olduğunu bilmiyorum.” Fran-co, yetmişlerin sonunda Pontito’nun fotoğraflarını görünce çok şaşırdı. Tarlaların, bağların harap olması, otlarla kaplanması onu dehşete düşürdü. Susan Schwartzenberg’in 1987’de çektiği fotoğraflara bakmaya bile korkuyordu. Bütün bunlar onun gençliğini yaşadığı, yetişkinliğinde hayalini kurduğu, yirmi yıldan uzun bir süre rüyalarını ve tablolarını süsleyen Pontito olamazdı.

Burada bir ironi ve paradoksla karşılaşıyoruz: Franco, Pontito’yu kafasından atamıyor; hayalinde ve yaptığı resimlerde bu köye tutkuyla bağlı olduğu çok açık - ama oraya dönmeyi bir türlü göze alamıyor. Nostaljinin temelinde tam da bu türlü bir paradoks yatar - nostalji, hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir fantezidir; varolma koşulu gerçekleşmemesidir. Yine de bu fanteziler sıradan hayaller değildir; bir doyumu amaçlarlar, ama bu dolaylı, sanatsal bir doyumdur. Bu terimi ilk kez Fransız psikanalist D. Geahchan kullandı. Psikanalist David Werman, en büyük nostaljik Proust’dan söz ederken “nostaljinin estetik kristalizasyonu” terimini kullanıyor ve bu yazarın nostaljiyi sanat ve mit düzeyine yükselttiğini savunuyor.

Kuşkusuz Franco, bizim anlamakta güçlük çektiğimiz bir hayal gücünün hem sahibi, hem de kurbanı. Hatırlamamak da elinde değil, unutmak da. İstese de istemese de, gece gündüz, neredeyse dayanılmaz bir güçle ve kesinlikle hatıralarının büyüsüne kapılıyor. Borges, “Funes’in Sonsuz Belleğimde “(Bahtsız Ireneo’dan başka) hiç kimse... gerçeğin tükenmek bilmeyen alevini ve baskısını bu denli hissetmemiştir,” der. Gerçeğin bu dayanılmaz berraklığının etkisine girenlerden biri de Franco’dur.

Kişi, engin bir hafıza potansiyeliyle doğabilir; ama hatırlama bozukluğuyla doğmaz; bu bozukluk hayattaki değişiklikler ve ayrılıklarla ortaya çıkar - bir insandan, bir yerden ayrılmak, bir olaydan ya da durumdan uzaklaşmak, özellikle de bunlar kişi için önemliyse, derin

bağlılık ya da nefret duygularını içeriyorsa hatırlama mekanizmasında bozukluğa yol açar. Kişi hayatındaki kesintileri, kopuklukları hafızasıyla, onun da ötesinde sanat ve mitle bağdaştırmaya, birleştirmeye, bütünleştirmeye çalışır. Doğduğumuz, büyüdüğümüz, çocukluğumuzu geçirdiğimiz yerleri yetişkinlik çağımızda terkedersek ya da kaybedersek, sürgün ya da göçmen durumuna düşersek, eski yaşantımızı geçirdiğimiz yerler tanınmayacak kadar değişirse bu kopukluk ve nostalji duygusu yoğunlaşır. Son tahlilde hepimiz geçmişin sürgünleri sayılırız. Bu durum özellikle, kendini yitik bir dünyanın tek temsilcisi sayan Franco için geçerliydi.

Franco'nun kişisel yeteneğini ve hastalığını -hafızasını, ressamlığını, (belki) nöbetlerini, nostaljisini- bir yana koyarsak, onun kişiselliği aşan bir duygudan, unutulmaya yüz tutmuş bir dünyayı hatırlamak, anlamını korumak ya da ona yeni bir anlam vermek gibi kültürel bir ihtiyaçtan etkilendiğini gözardı edemeyiz. Sanatın -ve mitolojinin- köklerini çoğu zaman sürgün hayatında aramak gerekir.[100] (Cennet bahçesinden, Zion'dan) sürülmek İncil'in ve belki de bütün dinlerin temel mitidir. Joyce'un hayatının ve eserlerinin merkezi dinamikleri de, elbette, sürgün ve bir tür nostaljidir. Joyce genç bir adamken Dublin'i terketti ve bir daha oraya dönmedi; ama Dublin'in hayali yazdığı her şeye damgasını vurdu; önce edebi bir arkaplan olarak *Stephen Hero*, *Dublinliler* ve *Sürgünler*'e, daha sonra mitik bir karaktere bürünmüş ve evrenselleşmiş bir tema olarak *Ulysses* ve *Finnegans Wake*'e. Joyce'un Dublin anıları çok etkileyicidir ve titiz bir araştırmanın ürünüdür; ama o daha çok gençliğinin Dublin'inden etkilenmiş, şehrin sonraki haliyle pek ilgilenmemiştir. Aynı durum, daha mütevazi ölçülerde, Franco için de geçerlidir; Pontito Franco'nun bütün düşüncelerinde, en kişisel, güncel olaylardan, Pontito'yu iyi ve kötü arasındaki kozmik mücadelenin merkezi olarak gördüğü alegorik hayallere kadar zihnini meşgul eden her şeyde varlığını hissettirir.

Mart 1989'da köyü bir de kendi gözümle görmek ve Franco'nun akrabalarıyla konuşmak için Pontito'ya gittim. Tablolardaki manzaralarla köy arasında hem büyük bir benzerlik, 'hem de büyük farklılıklar vardı. Franco'nun Pontilo hakkındaki izlenimleri neredeyse holografik bir kesinlik, mikroskopik bir bakış açısı taşır. Buna rağmen, aradaki fark *beni* çok şaşırttı; Pontito Franco'nun tablolarında betimlediğinden çok daha

küçük bir yer - sokaklar dar, evler düzensiz, kilise kulesi daha alçak. Bunun birçok nedeni var; Franco resimlerini bir çocuğun gözüyle yapıyor, çocuklar her şeyi olduğundan uzun ve büyük görür. Bir çocuk gözünün gerçeği bu denli doğru yansıtması, belki ele Franco'nun beyninin başka bir marifetini yansıtıyordu. Franco belki de, krizleri aracılığıyla da olsa, içindeki çocukluk hatıralarına bir erişim yolu bulmuş; çocukluğundaki Pontito'yu yeniden yaşayabilme yeteneğine sahip, hatla buna mahkûm olmuştu.

Wilder Penfield, temporal lob epilepsili hastalarının anlattıklarından, onların geçmişe -beynin arşivlerinde saklanan ve korunan bir geçmişe- bu tür bir erişim sağladıklarını düşünmüştü. Bu hatıralar, ameliyat sırasında, hasla ameliyat odasında tamamen uyanık olarak cerrahın sorularına yanıt verirken, temporal lobun belirli bir bölgesinin elektrodla uyarılmasıyla ortaya çıkıyor, hasta bu sırada kendini geçmişte, başka bir zaman kesitinde buluyor, ve her hasla hep aynı ana, aynı yere gidiyordu. Bu nöbetler sırasında yaşanan deneyimler hastadan hastaya değişiyordu: biri "müzik dinlediği" bir anı, diğeri "bir dans salonunun kapısındaki halini," bir başkası "kara bulanmış giysileriyle odaya giren insanları" ya da "'doğum odasındaki hallerini" yaşıyordu. Hastaların her nöbetle ya da her uyarıda yaşadıkları deneyimler hep aynı kaldığı için, Penfield bunlara "deneyim nöbetleri" adını vermişti.[101] Penfield hafızanın, yaşam tecrübelerinin sürekli ve eksiksiz bir kaydı olduğunu düşünür, geçirilen nöbetlerde bu tecrübelerin bir parçasının istem dışı yeniden yaşandığını savunur. Bu yolla canlanan hatıraların, çoğunlukla bir değeri yoktur, bunlar rastlantıyla erişilmiş sıradan yaşantı kesitleridir. Ama yine Penfield'e göre, bazı durumlarda, bu yaşantı kesitlerinin kişi için büyük önem taşıdığı, beyinde çok güçlü bir şekilde temsil edildiği, bu yüzden daha kolay canlandığı da olur. Franco da bu tür bir tecrübe mi yaşıyordu? Beyninin arşivindeki "fotoğrafları," donmuş yaşam kesitlerini yeniden yaşamak zorunda mı kalıyordu?

Geçmişe ait hatıraların, daha az kesin, daha az mekanik bir biçimde de olsa beyinde kayıtlı olması, psikanalistleri -ve özyaşamlarını yazanları düşündüren bir konudur. Freud, zihni, geçmişteki tecrübelerin katmanlar halinde yığıldığı ve bu katmanların her birinin her zaman bilince ulaşmaya hazır olduğu arkeolojik bir sit alanı olarak görürdü. Proust yaşamı "anların toplamı" olarak tanımlıyor, hatıraların "o zamandan bu yana olanlardan haberli olmadıklarını" ve zihnin ambarındaki kavanozlarda "sımsıkı kapalı"

durumda muhafaza edildiklerini düşünüyordu.[102] (Proust hafıza üstüne kafa yoran büyük düşünürlerden yalnızca biridir - Augustine'den ve çok daha eskilerden beri bu konu üstünde çok düşünülmüş, ama hafızanın "ne olduğu" konusunda bir sonuca varılamamıştır.)

Hafızanın bir kayıt ya da bir arşiv dosyası olduğu düşüncesi o kadar yaygın, o kadar rahatlıkla kabullendiğimiz bir görüş ki, ilk bakışta bir sorunla karşı karşıya olduğumuzu düşünmüyoruz bile. Yine de hepimiz, zaman zaman, "normal" anılarımızın, günlük, sıradan anılarımızın sabit olmadığını, değişim geçirdiğini gözlemişizdir. Bir olayın iki tanığı başka başka şeyler anlatırlar, hiçbir öykü, hiçbir anı aynı kalmaz. Tekrarlanan bir öykü, her defasında farklı anlatılır. 1920'lerde ve 1930'larda öykü anlatıcılığıyla ve resimlerin hatırlanmasıyla ilgili deneyler yapan Frederic Bartlett, "hafıza" diye bir şeyin olmadığı, yalnızca dinamik bir "hatırlama" sürecinin olduğu sonucuna varır *(Hatırlamalı* adlı eserinde isim yerine fiil kullanmaya büyük özen gösterir). Bartlett şöyle yazıyor:

> Hatırlamak, sonsuz sayıda sabit, cansız yaşam kesitinin yeniden canlandırılması değildir. Hayal gücüne dayanan bir yeniden yapılandırma, geçmiş tepkilerimiz ya da yaşantılarımızdan oluşan aktif bir kütleye karşı tavrımızın belirlediği, genellikle bir imge ya da sözcükle dışa vurulan bir yapıdır. Bu yüzden, en temel, en basit özellendirmelerde bile kesinlik taşımayabilir, taşıması da gerekmez.

Bartlett'in ulaştığı sonuç en büyük desteğini Gerald Edelman'ın sinirbilim çalışmalarında bulur. Edelman'a göre beyin, her an her yeri aktif olan, sürekli güncelleşen ve yeniden yapılanan, değişim içindeki bir sistemdir. Edelman ın zihin modelinde, fotoğraf kamerası gibi, mekanik *bir* gözlemci yoktur; her gözlem bir yaralıdır, her hatıra bir yeniden-yaratımdır - hatırlamak bağlantılandırmak, genellemek ve yeniden-sınıflandırmaktır. Bu görüşte durağan anılara, bugünün tecrübesiyle renklendirilmemiş, "saf" bir geçmişe yer yoktur. Edelman da, Bartlett gibi dinamik süreçlere, hatırlamanın bir yeniden-üretme değil, yeniden-yapılandırma olduğuna inanır.

İnsanın aklına, bu görüşlerin geçerli olmadığı, sıradışı, ya da hastalıklı hafıza biçimlerinin olup olamayacağı sorusu geliyor. Sözgelimi,

Luria'nın "Mnemonist"indeki kalıcı ve tümüyle yinelenen, sabit ve değişmez "yapay anılara" ne demeli? Sözel kültürlerde, tüm bir kabile tarihinin, mitlerin, epik şiirlerin orijinal haline sadık bir biçimde kuşaklar boyunca ağızdan ağıza aktarıldığı son derece net ve kesin anılara ne demeli? Yıllar sonra bir kitabı, müzik parçasını, bir resmi hatırlayıp eksiksiz olarak yeniden aktarımlara ne demeli? Freud'un "yineleme saplantısında" sözünü ettiği, yıllar sonra en ufak ayrıntıyı bile kaçırmadan yeniden oluşan travmatik anılara ne demeli? Zamana karşı koyan nörotik ya da isterik anılara ve fantezilere ne demeli? Bütün bunlarda muazzam bir yeniden-üretme gücünün rolü olduğu, ama yeniden-yapılandırmaya yer olmadığı çok açık. Bu süreçlerde bir fiksasyon, fosilleştirme ya da taşlaştırma da seziliyor.[103]

Belki ele ihtiyacımız olan şey bu iki kavramsal - hafıza türünü, dinamik, sürekli yenilenen ve gözden geçirilen hafızayla, imgesel, orijinal halini koruyan, ama eski çağlardaki müsvette parşömenler gibi durmadan silinip yeniden yazılan hafızayı bir arada kullanmaktır. Bu bakımdan Franco'nun zihnindeki imgeler, her ne kadar orijinal hallerini korusalar da, özellikle yatak odasının penceresinden görülen manzara gibi en kişisel resimlerinde bir yeniden yapılanma da sözkonusudur. Franco sözkonusu resimde, değişik zamanlarda ve değişik bakış açılarıyla gözlemlediği, bir fotoğraf karesine sığdırılamayacak denli kalabalık bir binalar grubuna, son derece yoğun bir kişisellik ve estetik kazandırmıştır. Bu idealize edilmiş görüntüde, sıradan gerçekliği aşan, sanatsal bir gerçeklik söz konusudur. Franco, algıladığı objeleri zihninde net bir şekilde canlandırma yeteneğine karşın, resimlerine daima bir öznellik, yoğun bir kişisellik katar. Schachtel, bir psikanalist olarak bu durumu çocukluk anılarıyla karşılaştırır:

> Kişiliğin fonksiyonu olarak hafıza, bugünkü ihtiyaçların, korkuların ve ilgilerin etkisiyle, geçmiş tecrübeleri ve izlenimleri düzenleme ve yeniden yapılandırma kapasitesi olarak anlaşılmalıdır... kişisel olmayan bir algıdan ya da tecrübeden söz edilemeği gibi, kişisel olmayan bir hafızadan da söz edilemez.

Kierkegaard, *Hayat Yolundaki Safhalar*'da daha da ileri gider.

> Hafıza minimal bir durumdur. Hafıza aracılığıyla tecrübe, hatırlamayla takdis edilecek bir gerçeklik kazanır... Çünkü hatırlamak idealleştirmektir... başka türden bir sorumluluk, hafızanın o kayıtsız ediminin içermediği bir sorumluluk içerir... bu yüzden hatırlamak, bir sanattır.

Franco Pontito'yu, en ince ayrıntılarıyla, doğru ve kusursuz biçimde resmeder, ama bu resimlerde bir dinginlik ve saflık da mevcuttur. Bu dinginliğin, sükûnetin bir nedeni Franco'nun Pontito'sunda insanların olmayışıdır; bu resimlerde binalar ve sokaklar boştur; insanların geçiciliğinden iz yoktur. Issız, savaş sonrası bir hava sezilir. Ama aynı zamanda derin, tinsel bir sükûnet de hâkimdir. İzleyici, burada tuhaf bir şeyler olduğu duygusuna kapılır; hatırlanan şey, Proust'ta olduğu gibi, çocukluk yaşantısı değildir; çocukluktaki gözlemlerinin yadsınması, yüceltilmesi, Pontito'nun, bir zamanlar onun için çok önemli olan kişilerin -anne-babasının, yaşayan insanların- yerini almasıdır.[104] Franco bu durumdan habersiz değildir ve zaman zaman çocukluğundaki olaylardan -bunların karmaşıklığından, çelişkilerinden, acılarından ve üzüntülerinden sözeder. Bütün bunlar, cenneti andıran bir basitliğin hâkim olduğu sanatına da yansımıştır. Schachtel, "çocukluğunda büyük acılar çeken kişilerin bile" o günleri hasretle andıklarını söyler: "Mutlu çocukluk miti, hafızada yitirilen gerçek tecrübelerin yerini alır."

Ama Franco'nun hatırlama yeteneğini yalnızca bir tutkuya ya da fanteziye indirgeyemeyiz. Pontito tablolarında nörotik bir yok-saymacılıktan çok, yaratıcı bir "ortaya çıkarma" arzusu, bir duygu yoğunluğu sezilir. Felsefeci Eva Brann hafızaya "yaratıcılık deposu" demekten hoşlanır, ve tıpkı Edelman gibi, hatıraların yaratıcılığına inanır:[105]

> Yaratıcı hafıza yalnızca geçen anlara ilişkin algılarımızı depolamakla kalmaz, bunları değişime uğratır, uzaklaştırır, berraklaştırır, izlenimleri yeniden şekillendirir, bilincin üzerinde baskı kuran düşünceleri ehlileştirir... keskin arzuların katılığını giderir ve bunları verimli bir tasarıma dönüştürür.

İşte bu noktada Franco'nun kişisel, nostaljik duyguları, kültürel, aşkın bir ifadeye dönüşüyor. Franco, Pontito'nun Tanrı için de özel bir yer olduğunu, korunması gerektiğini düşünüyor. Bu köy, belirli bir kültürü, bir mimari üslubu; yeryüzünde neredeyse örneği kalmayan bir yaşam biçimini barındırdığı için de çok özel. Franco, bu dünyadaki görevinin Pontito'yu her türlü yenilikten ve değişimden korumak olduğuna inanmış. Bunun merkezî bir tema olduğu, sıkıntılı dönemlerinde yaptığı, çok ilginç kıyamet ya da "bilim-kurgu" tablolarında açıkça görülüyor. Bu resimlerde dünya başka bir gezegen ya da kuyruklu yıldız tarafından yokedilir, sadece Pontito kurtulur: Franco eski kiliseyi, bir bahçeyi, yeşiller ve altın ışıklar içinde, felaketten mucizevi bir şekilde kurtulmuş haliyle betimler. (Mecazî bir resminde kilisenin tepesine, yıldızlara -ve Tanrıya- doğru uzanan bir uydu anteni görülür.) Bu kıyamet resimlerine *Pontito'nun Uzayda Sonsuza Dek Korunması* gibi isimler koyar.

Franco sabahları erken kalkar; o gün ne yapacağını çok iyi bilir. Bir görevi, misyonu vardır: Pontito'nun anısını sonsuza dek koruyacaktır. Hayalleri, tıpkı yirmibeş yıl önceki gibi, duygu ve coşku yüklüdür. Resim yapma faaliyeti -o çok sevdiği yollarda ve sokaklarda hatıralarıyla dolaşması, bunları büyük bir ustalıkla, ayrıntı zenginliğiyle ifade edebilmesi, hayallerini kontrol altına alıp onlara sanatsal bir biçim vermesi- Franco'ya bir kimlik ve başarı duygusu verir.

Bir mektubunda, "Bu tablolardan kendi adıma hiçbir şey beklemiyorum," diye yazdı. "Onları Pontito için yaptım... bütün dünyanın Pontito'nun ne kadar muhteşem ve güzel bir yer olduğunu bilmesini istiyorum. Bu yolla köyüm, şu anda ölmekte olduğunu bilsem de, belki sonsuza dek yaşayacak. Belki de benim resimlerim onun anısını canlı tutacak."

1989'un başlarına dek, Franco'yu San Fransisco'daki evinde birkaç kez ziyaret ettim. Oradaki dostlarıyla konuştum, Hollanda'da ablalarını ziyaret ettim, hepsinden önemlisi, Pontito'ya gittim. Franco bunu duyunca çok heyecanlandı; son yirmi yıldır köyüne gitmeyi kuruyor, ama bir türlü cesaret edemiyordu. Yaşamında tuhaf bir istikrar vardı, yiyor, içiyor, çalışıyor ve günlük işlerini görüyordu, ama zihni ve sanatı sürekli geçmişle meşguldü. Bu konuda en büyük yardımcısı Ruth'du. Ruth da ressamdı, ama kendini Franco'nun sanatıyla ve onun Pontito'ya olan saplantılı özlemiyle özdeşleştirmişti; kocasının günlük ihtiyaçlarını karşılıyor, rahatsız

edilmeden çalışması için gerekli bütün önlemleri alıyordu. Ne var ki, 1989’da hastalandı, kanserle kısa ama acılı bir mücadeleden sonra, Franco’nun Planet Exploratorium sergisinden üç ay önce öldü. Bu, Franco’nun ilk büyük sergisiydi, karısının ölümünden sonra, artık eskisi gibi çalışamayacağını düşünmeye başladı. Bir şeyler yapmalı, yeni kararlar almalıydı. Bu duygularını, bir ay sonra bana yazdığı bir mektupta dile getirdi:

> Yakında buradan gideceğim. Belki San Fransisco’ya, belki de İtalya’ya... Karım öldüğünden beri hayat çok zorlaştı. Ne yapmam gerektiğini bilmiyorum... Evimi satmam, San Fransisco’da yeni bir iş aramanı gerekecek, belki de ileride Pontito’ya giderim. Bu, Pontito hafızamın sonu olur - ama benim sonum olmaz! Yeni bir hafıza edinirim.

Pontito’ya dönüşünü hafızasının, kimliğinin ve sanatının sona ermesiyle bağdaştırması beni çok şaşırttı. Daha önce oraya gitmesi için yapılan teklifleri neden reddettiğini şimdi daha iyi anlıyordum. Bu masal, bu mit, gerçeğe karşı koyabilecek miydi?
1989’un Mart ayında, Floransa’daki bir konferansta Franco ve sanatı hakkında konuştum. Bütün İtalya’dan Franco’ya davetler yağmaya başladı - televizyona çıkması, resimlerinin saydamlarını yollaması, sergi açması, en önemlisi, Pontito’ya dönmesi yolunda teklifler aldı. Pontito yakınlarındaki en büyük kasaba olan Pescia’da, 1990 Eylül’ünde bir sergi açması için hazırlıklar yapıldı. Dışarıda bu denli tanınması, Franco’nun uzun yıllar içinde taşıdığı çelişkiyi büyüttü, heyecanı, kararsızlığı ve sıkıntısı iyice arttı. Sonunda, o yaz gitmeye karar verdi.

Pescia’dan sırtında tahta bir haç taşıyarak yola çıkmayı, dağ yollarından geçerek Pontito’ya ulaştığında, haçı eski kiliseye dikmeyi kurmuştu. Bu kutsal yürüyüşte, yanında kimseyi istemiyordu. Pontito’nun yamaçlarındaki bir pınar-başında duracak, tertemiz sularla yüzünü yıkayacaktı. Bu suyu içtikten sonra, belki de yere uzanıp öleceğini düşündü. Ya da, belki de, su onu arındıracak, saflaştıracak ve Pontito’ya bu haliyle girecekti. Kimse uzaklardan gelen bu kır saçlı yabancıyı tanımayacak, sonunda yaşlı bir köpek -çocukken tanıdığı ve artık yaşlılıktan hareket edemeyen bir köpek (şimdi en az Franco’nun yaşında olmalıydı) yanına

koşacak, yüzünü yalayacak, ve uzun bekleyişi bittiği için, kuyruğunu sallayıp ölecekti, Sofokles, Homer ve Yeni Ahit'ten izler taşıyan bu son derece ayrıntılı ve ilginç fanteziyi Franco'dan dinlemek çok şaşırtıcıydı, çünkü Franco, Sofokles ve Homer'in adını bile duymamıştı.

Olaylar, hiç de Franco'nun düşündüğü gibi gelişmedi.

Uçağa binmeden bir gece önce panik içinde beni aradı. Kafasındaki sayısız düşünce, arzu ve korkudan boğulmak üzereydi: yoksa hiç gitmemeli miydi? Sürekli fikir değiştiriyordu. Sanatını hayal, nostalji, ve hiçbir zaman güncelleştirmediği hatıralar üstüne kurmuştu, Pontito'ya dönerse sanatını kaybetmekten korkuyordu. Onu bir psikanalist gibi, çözüm önermeden, dikkatle dinledim. Sonunda, “Kararı *sen* vereceksin,” dedim. Ertesi akşam yaşlı gözlerle uçağa bindi.

Papa'yı ziyaret edeceğini ve Pontito'ya doğru yürüyüşe geçmeden önce, Papa'nın haçını kutsayacağını ümit etmişti. Ama Papa uzaklarda, Afrika'daydı. Dolorosa yoluyla Ponti-to'ya gitmeyi de başaramadı. Pescia'nın belediye başkanı ve diğer görevliler Pontito'da bekliyordu, hızlı bir araba yolculuğuyla onu köyüne ulaştırdılar.

Köy meydanındaki törenlerden sonra Franco yalnız başına kalmayı başardı ve doğru çocukluğunu geçirdiği evinin yolunu tuttu. İlk izlenimini şöyle anlatıyor: “Tanrım, ev o kadar küçüktü ki, pencereden bakmak için eğilmem gerekti. Dışarıdaki manzara değişmişti, ama benim içimde hiçbir şey değişmemişti.” Köyü dolaşırken, sokaklarda tekinsiz bir sessizliğin hüküm sürdüğünü hissetti: “Sanki köy terkedilmiş, bana bırakılmıştı.” Kısa bir süre, köyün kendisine ait olduğu düşüncesiyle oyalandı, sonra bir yitirme duygusuna kapılarak hüzünlendi: “Tavukları, eşekleri özlüyordum. Rüya gibiydi. Herkes gitmiş. Eskiden çok ses duyardım, çocukların koşuşması, kadınlar, eşeklerin nal sesleri. Hiçbiri yoktu.” Kimse onu karşılamadı, kimse onu tanımadı, köydeki ilk yürüyüşünde sokaklarda kimseye rastlamadı. Pencerelerde perde yoktu, avlularda çamaşırlar asılmamıştı, boş, kapıları sımsıkı kapalı evlerde hayat belirtisi olduğunu gösterecek bir ses duyamadı. Sadece arka sokaklarda yarı-yabani kedilere rastladı. Kendini, ölü bir köye dönen bir hayalet gibi hissetti.

Evleri aştı, eskiden sulak tarlaların ve bağların bulunduğu bölgeye geldi. Toprak kurumuş ve çatlamıştı, her yerde bakımsızlığın izleri vardı, bereketli tarlaları yabani otlar kaplamıştı. Yalnız Pontito'nun değil, bütün uygarlığın harap olduğu duygusuna kapıldı. Kendi kıyamet hayalleri aklına

geldi: “Bir gün her yer kirlenecek, bakımsız kalacak. Nükleer savaş çıkacak. Ben uzaya kaçacağını ve sonsuza kadar orada kalacağım.”

Sonra, güneş doğarken, manzaranın güzelliğiyle nefesi kesildi: “İnanamıyordum, her şey o kadar güzeldi ki.” Herdeki dağın üstünde Pontito, onun Pontito’su yükseliyordu, yeşil ve altın rengindeydi, tepede, kilisenin, *onun* kilisesinin kulesi, sabahın ilk ışıkları altında parıldıyordu. Kilise hiç değişmemişti. “Kulesine çıktım. Taşlarına dokundum. Bana bin yaşında gibi geldi. Ya o renkler - o bakır rengi, o yeşil...” Franco taşlara dokundu, onları okşadı ve Pontito’nun gerçek olduğuna kendini inandırdı. Tablolarında taşların önemli bir yeri vardı, her birini büyük bir titizlikle ve doğrulukla çizer, her gölgeyi, her rengi, her çatlağı, her çizgiyi büyük bir şefkatle ve sabırla, ağır ağır resimlerdi. Franco’nun taşları olağanüstü bir gerçeklik duygusu verir, adeta onlara dokunursunuz. Şimdi, bu taşlara gerçekten dokununca, bir ‘‘eve dönüş” duygusu içini sardı ve Franco, köye geldiğine ilk kez sevinmeye haşladı. En azından taşlar değişmemişti. Kilise, evler, sokaklar da değişmemişti. Onlara dokunduğunda yine aynı duyguyu tadıyordu. Çoğu akrabası olan köylüler yavaş yavaş evlerinden çıktılar, onu heyecanla kucakladılar ve soru yağmuruna tuttular. Hepsi onunla gurur duyuyordu: “Resimlerini gördük, hakkında çok şey işittik - artık geri mi döndün?” Eve dönüş hissi iyice güçlendi. Daha sonra bunun, yolculuğunun en görkemli anlarından biri olduğunu söyleyecekti: ‘‘Pontito’da çocukluğumu geçirirken, günün birinde ben de büyüyeceğim derdim. Önemli biri olacaktım, bir şeyler başaracaktım, bunların hepsini annem için yapacaktım. Kendimi herkese kanıtlayacaktım. Babam öldüğünde, ayağımda ayakkabı bile yoktu, beş parasızdım. Çok utanırdım. Bizi küçük görürlerdi.”

Çocukluğundaki hayalleri gerçek olmuştu: Franco bir şeyler yapmıştı, artık önemli biriydi. Herkes -yalnız Amerika’dakiler ve İtalya’dakiler değil, kendi köyündekiler, Pon-titolular- onu seviyor, ona hayranlık duyuyordu. İçi hemşerilerine, “benim insanlarıma,” sevgiyle doluydu. Hemşerileri geçmişi onun kadar iyi hatırlamıyordu - hafızaları onunki kadar güçlü değildi, yaşadıkları yeni olaylar eski anılarını silmişti. Onlarla her konuşmasında bunu hissetti. O halde o, onların arşivi, hafızası olacaktı: “Bu insanlara hafızalarını kazandırdım.” Daha sonra belediye başkanına bir galeri, küçük bir müze kuracağını, hemşerilerine köyü yeniden kazandıracağını söyledi.

Bir bakıma, Pontito'ya dönüşü tahmin ettiği kadar coşkulu olmamıştı - mistik, ilahi bir heyecan duymamıştı. Ama öte yandan, bana anlattığı gibi pınardan zehirli su içip ölmemiş, kalp krizi de geçirmemişti. Yaşadığı olayın ağırlığını ancak geri döndükten sonra hissetti.

San Fransisco'ya döndüğünde, bir süre çok zorlandı. Bir duygu karışıklığı içindeydi: kafasının içinde, Pontito'nun iki resmi vardı, biri, yeni olanı, onun deyimiyle "haberlerdeki gibiydi.'' Bu yeni resim, eskisini gölgeliyor, yokediyordu. Bu görsel karmaşayı durdurmak elinde değildi, Pontito'yu resmetmek için tuvalin başına geçince, ne yapacağını bilemedi: ''Kafam karışıyordu. İki resmi birarada görüyordum. Eskiden olduğu gibi resim yapacağımı sanmıştım, ama hep 'şimdiki' Pontito'yu görüyordum. Bir ara aklımı kaçıracağımı sandım. Belki de artık resim yapamayacaktım. Çok korkuyordum. Her şeye yeniden mi başlayacaktım? ... kendime gelmem on günden fazla sürdü."

On gün sonra yeni Pontito'nun olağanüstü canlı görüntüleri, sönükleşmeye, eski Ponlito'yla rekabeti bırakmaya başladı. Franco'nun içindeki duygusal çatışma yavaş yavaş sona eriyordu, ama duyguları öyle karışıktı ki, onları düşünmeye dahi cesaret edemiyordu. Bir ara bana, çaresizlik içinde, "Keşke hiç dönmeseydim," dedi, "hayal kurarken daha iyi çalışıyordum, artık çalışamıyorum." Bir ay sonra yeniden Pontito'nun resimlerini yapmaya başlayabildi. Çocukluğunda oturduğu ve belki de rüyalar gördüğü kuytu köşeleri betimleyen, 5-10 santimetrekare büyüklüğündeki bu çizimlerde ve tablolarda dokunaklı bir içtenlik seziliyordu. Bunlar, her zamanki idealize edilmiş manzaralardan farklıydı - hiçbirinde insan figürü bulunmamasına karşılık, hepsinde, sanki orada oturanlar biraz önce gitmişler ya da birazdan geleceklermiş gibi, insani bir hava hâkimdi.

Franco, yaşadıklarını gözden geçirdiğinde, yolculuğunun hem zevkli hem de yorucu geçtiğini, ama orada kaldığı üç hafta içinde kendine zaman ayıramadığı için fedakârlık yaptığını düşünüyordu. Hemen her gün gazeteciler ve başkaları onu izleyip konuşmaya çalışmışlar, resim yapmasına ya da düşünmesine vakit bırakmamışlardı. Tekrar Pontito'ya dönüp, bu kez tek başına, daha derin konularla yüzleşmesi gerektiğini hissediyordu.

Mart 199l'de, İtalya'da -bu kez Floransa'da, Palazzo Medici-Riccardi'de- Franco'nun resimleri ikinci kez sergilendi. Serginin açılışında

Franco'ya eşlik ettim. Tablolarının geniş, görkemli salonların duvarlarına asıldığını görünce utandı. "Burada kendimi yabancı gibi hissediyorum," dedi, "ben buraya ait değilim." Kendisinin ve resimlerinin Toskana'nın dağ köylerine daha çok yakıştığını düşünüyor, Floransa'nın kozmopolit görkeminden rahatsız oluyordu.

Ertesi sabah, Pontito'ya doğru yola çıkıyoruz; Franco'nun köyünü ilk kez birlikte göreceğiz. Pazar sabahı gün sökerken, Floransa'nın merkezindeki Duomo'yu, eski çocuk hastanesi Innocenti'yi geçiyoruz, eski kentin insanı hayran bırakan bir özenle korunmuş sokaklarında ilerliyoruz. Yanımdaki koltukta oturan Franco kendini düşüncelerine vermiş, dalgın görünüyor.

Pistoia yoluna çıkıp Montecatini'ye kıvrılıyoruz; yolun iki tarafındaki tepelerde kümelenmiş eski dağ kasabaları gözü okşuyor. G.K.Chesterton, "Her sanatçının zihninin arka planında bir desen, bir mimari tasarım vardır," der. "Rüyalarının manzarasına, yaratmak istediği, içinde dolaşmak istediği dünyaya benzer bir tasarımdır bu; içinde kendi gizli dünyasına ait garip bir bitki örtüsü, tuhaf bir yaşam saklıdır." Auden, bu dünyayı kireçtaşı ve kurşun madenleriyle betimler: Franco'nun dünyası ise eskil, engebeli Tos kana manzaralarından oluşuyordu.

Yolda kar olduğunu belirten bir trafik işaretiyle karşılaşıyoruz, Franco'ya Pontito'ya kar yağıp yağmadığını, karlar içinde bir Pontito tablosu yapıp yapmadığını soruyorum. Evet, kar yağardı, diyor, bir keresinde kar manzaralı bir resme de başlamış, ama hemen bütün tablolarında Pontito'yu *in primavera,* baharda resmetmiş.

Dağın eteklerindeki Pescia'ya ulaştığımızda, Franco insanları ve mekanları, kırk yıl önce boya aldığı bir dükkânı, arka sokaktaki bir barı tanıyor. Zamanın ağır aktığı bu kasabada pek az şey değişmiş. 1940'1ardaki postacısını tanıyor, sokağın ortasında kucaklaşıyorlar. Herkes onu selamlıyor, yıllar sonra eve dönen "bizim oğlan"ı buyur ediyor. Franco'nun geçen gelişinde adına törenler yapılan meclis binasına geliyoruz. Ülkesine dönen bir bilge gibi saygı görüyor. Bu ilgi Franco'nun hoşuna gidiyor; o buraya ait, Floransa'ya değil.

Pescia'dan sonra yol daralıyor ve dikleşiyor. Taşlarıyla, kilisesiyle ve eski binalarıyla ünlü Pietrabuona'dan geçerken vitesi ikiye alıyorum. Yumuşak bir ışıkta, belki de Etrüsklerden beri zeytin ağaçlarıyla ve üzüm bağlarıyla kaplı tepelerden geçiyoruz. Küçük köylerin, Castelvecchio,

Stiappa ve San Quirico’nun arasından kıvrılarak yol alıyoruz, bir virajdan sonra Pontito’nun ilk görüntüsüyle karşılaşıyoruz. Franco, “Tanrım, şuraya bakar mısın!” diye haykırıyor. ‘‘Kutsal İsa adına, evimi görebiliyorum. Hayır, göremiyorum... her yeri otlar bürümüş. Eskiden burada vişne, armut, meyve ağaçları vardı. Kestane, tahıl, mısır, mercimek vardı.” Eskiden, uzun bacaklı, sırım gibi bir delikanlıyken köyden köye dolaştığını anlatıyor. Pontito’ya yaklaşırken Franco’nun gözleri nemleniyor. Dikkatle çevresini inceliyor ve kendi kendine mırıldanıyor: “Köprü yerinde duruyor, işte burada çamaşır yıkarlardı. Kadınlar kafalarında çamaşır sepetleriyle yolun altından geçerlerdi.”

Arabayı durduruyoruz, Franco yeni ayrıntıların, yeni anıların heyecanıyla arabadan iniyor. Topografik hafızasının yanında, kültürel hafızası da çok canlı. Köylülerin topladıkları keneviri kayalara bağlayıp bir yıl suda bıraktıklarını, sonra bunları kuruttuklarını, kumaş, havlu, kestane çuvalı yaptıklarını, kendisinden başka kimsenin hatırlamadığı bir geleneği, bir yerli sanayii anlatıyor. Aniden, yolu kapatan vahşi otlara kızıyor ve bunları kökünden sökmeye başlıyor. Karşıdaki yeni binaya öfkeleniyor, buraların eskiden nasıl olduğunu ayrıntılarıyla anlatmaya koyuluyor: “Burada büyük bir kaya vardı, su buradan akardı.” Her taşın, her santimetrekare toprağın hafızasına kazılı olduğunu görüyorum.

“Come sta?” Dik, parke taşlarla döşeli bir sokağı çıkarken, Franco yeşil pardesülü, orta yaşlı bir adamı selamlıyor. (“Babası bize şeker verirdi.”) Franco’nun lirik hafızasında en önemsiz ayrıntılarla önemli olaylar, kişisel olanla mitik olan birbirine karışmış. Annesinin doğduğu evin önünde duruyoruz.

“Sabatoni !”

“Franco!” Yaşlı bir adam görüyoruz. (“Amcam.”) “Amerika’ya gittiğini söylediler. Hangi rüzgâr attı seni buraya? Floransa’da sergi açtığını duydum.” Yaşlı adam kestanelerin kuruduğundan yakınıyor. Ayrıntıları unutmuş, ama Franco unutmuyor. Amca çevredeki dört evin bir zamanlar hayat dolu olduğunu, ama şimdi kimselerin kalmadığını söylüyor. “Ben de ölünce, burası bomboş kalacak.”

Franco’nun ablası Caterina’yı ziyaret ediyoruz. Emekli olunca kocasıyla birlikte Pontito’ya gelmiş. Franco, ablasını düşündüğünden daha yaşlı bulduğuna üzülüyor. Caterina bize harika bir Toskana ziyafeti çekiyor; masada peynir, ekmek, zeytin, şarap, bahçeden toplanmış taze domatesler

var. Franco beni kiliseye götürüyor. Kilise çok güzel bir yere, bütün köye hâkim bir tepenin üstüne kurulmuş. Mezarlığa giriyoruz, Franco annesinin, babasının, akrabalarının mezarlarını gösteriyor. Alçak sesle, “Mezarlıktakiler köyde-kilerden daha kalabalık,” diyor. Franco köyde üç hafta daha kalmayı planlıyor, bir köşeye çekilip çizimler yapmak istiyor. “Burada yeniden kök salmak istiyorum,” diyor. Oradan ayrılırken Franco’yu son olarak mezarlıkta, tek başına, ıssız köye bakarken görüyorum.

Pontito’da geçirdiği üç hafta, Franco’ya yeni bir enerji verdi, döndükten sonra gece gündüz çalışmaya başladı. Garajdan bozma atelyesi yeniden canlandı. Her yerinde eski ve yeni resimler var - yeniler, martta yaptığı çizimlerin devamı, 1987’de başladığı ve Ruth’un ölümüyle yarıda bıraktığı eski resimlerini de, yeni bir kararlılık ve enerjiyle tamamlamaya başladı.

Franco’yu, tazelenen anılarıyla ve yaratıcı enerjisiyle yeniden işbaşında görmek, onun o eşsiz sanatı hakkındaki en önemli soruyu, Pontito’nun onun için ne anlam ifade ettiği sorusunu yeniden gündeme getiriyor. “Yeni” resimleri aslında o kadar da yeni değil - ötede beride bazı yenilikler görülüyor (bir bahçe çiti, bir kapı, belki de yeni bir ağaç), ama temelde bunlar aynı resimler. Misyonunda, projesinde hiçbir değişiklik yok. Geçen yaz onu ziyaret ettiğimde, garajın çatısında bir çift spor ayakkabısı gördüm, üstüne itinayla yazılmış İtalyanca bir not iliştirilmişti; “Bu ayakkabılarla, 34 yıl sonra, Vadedilmiş Topraklara ayak bastım.” Vadedilmiş Topraklar, ayak bastıktan sonra, parıltısını ve vaadini yitirmişti. Ayakkabılara baktığımı görünce, “Bazen keşke geri dönmeseydim diyorum,” dedi. “En güzel şey hayal kurmak, hatırlamak.” Sonra, bilgece bir tavırla ekledi; “Sanat rüya görmeye benzer.”

Bir süre sonra kendini toparladıysa da, Pontito’nun bugünkü halini görmek Franco’yu rahatsız etmişti. Bu yolculuk, bugünün Pontilo’sunun onun hayal gücünü tehdit ettiği düşüncesini güçlendirdi. O zamandan beri. İtalya’dan birçok davet aldı, ama Pontito sokaklarında eserlerini sergileme teklifini bile reddetti. Bugün Pontito’ya bir sanatçı akını başladı, ama bu ressamlar için Pontito, herhangi bir Tos-kana köyünden farklı değil. Franco ise, garajında, yirmidokuz yıldır onu meşgul eden projeyle haşhaşa. Bu projenin sonu yok, hiçbir zaman da olmayacak, Franco çılgınlar gibi çalışıyor, bir tabloyu bitirmeden ötekine başlıyor. Başka temsil biçimleri de geliştirdi;

uzun ve becerikli parmaklarıyla Pontito'nun mukavvadan modellerini yapıyor, kendi tablolarını müzik eşliğinde videoya çekiyor ve köyde bir gezintiyi canlandırmaya çalışıyor. Bilgisayar simülasyonuyla Pontito'yu canlandırmak, sanal gerçeklik teknolojisiyle, eline bir eldiven geçirip, resimlerindeki (ve hayalindeki) duvarlara dokunmak düşüncesi onu çok heyecanlandırıyor.

Onunla ilk karşılaştığımda, Franco, "anıların şairi" Proust'a yakınlığından ötürü, kendini "Anıların Sanatçısı" olarak tanılıyordu. Önceleri gerçekten bir benzerlik olduğunu düşünmüştüm; iki sanatçı da toplumdan uzaklaşmış, yitirdikleri çocukluğu yeniden yaratmaya çalışmışlardı. Ama şimdi, her yıl daha da artan bir biçimde, Franco'nun projesinin Proust'unkinden çok farklı olduğunu düşünüyorum. Proust da yitik, unutulan geçmişin etkisindeydi, onun arayışı geçmişe açılan bir kapı bulmaktı. "İstem dışı anılarının" ve engin entelektüel çabalarının sonucu, bunu başardı, eserini (hem psikolojik hem de sanatsal açıdan) tamamladı, bir sonuca ulaştırdı.

Franco bunu yapamaz. O, iç dünyasına, Pontito'nun onun için ifade ettiği "anlama" yönelmek yerine, Pontito'nun dış yüzünün -binalarının, sokaklarının, taşlarının, topoğrafyasının- arşivini yapmayı tercih ediyor, içindeki insani boşluğu bunlarla doldurmaya çabalıyor. Bu durumun farkında gibi, ama tam da farkında değil, zaten başka seçeneği de yok. İç dünyasını çözümlemek için ne zamanı, ne de arzusu var; dahası, böyle bir çabanın sanatına zararlı olacağını düşünüyor.

Franco daha yirmi, otuz yıl çalışması gerektiğine inanıyor; 1970'den beri yaptığı binin üstünde resim, anlatmak istediği gerçekliğin küçük bir bölümünü oluşturuyor. Bütün bakış açılarıyla, bütün ayrıntılarıyla Pontito'nun resimlerini, simülasyonlarını yapmak istiyor. Köye hakim bir yerde, bir müze kurmak istiyor; bu müzede yalnız Pontito'nun, onun Pontito'sunun resimleri olacak. Yaşamını adadığı sanatını bu müzeyle taçlandıracak, ve annesine verdiği sözü tutmuş olacak; "Onu senin için yeniden yaratacağım."

Harika Çocuk

19 Mayıs 1862'de, Fayetteville'de yayınlanan *Observer* gazetesinde, muhabir Long Grabs'in Camp Magnum'dan gönderdiği sıradışı bir haber yer alıyordu:

> Amâ zenci Tom'un konser verdiği salonlar ağzına kadar doluyor. Tom gerçek bir harika çocuk. ... 13 yaşındaki bu çocukta, ilk bakışta olağanüstü bir yan bulmak imkânsız. Gözleri hiç görmüyor ve müzik, dil, taklit ve biraz da hafıza dışında hemen her konuda geri zekâlı gibi davranıyor. Hiç müzik dersi almamış, eğitimi yok. Piyanoyu başkalarını dinleyerek öğrenmiş, bir kere çalınan ya da söylenen bir melodiyi derhal kapıyor, ilk denemesinde profesyonel bir müzisyen gibi çalabiliyor... En ilginç gösterilerinden biri, üç ayrı müzik parçasını aynı anda çalması. Bir eliyle Fisher'ın Hornpipe'ını, öteki eliyle Yankee Doodle'ı çalarken bir yandan da Dixie'yi söylüyor. Bazen piyanoya arkasını dönüp kollarını arkaya çeviriyor ve öyle çalıyor. Bazen de kendi bestelerini çalıyor "Battle of Manassas'" adını verdiği kompozisyonu, hiçbir eğitimi olmayan bu kör dahinin son derece pitoresk ve etkili bir çalışma... Bu zavallı kör çocuk insana özgü yeteneklerin pek azından nasibini almış; ne söylense onu tekrar eden bilinçsiz biri gibi. tabiatın mücevherlerini sakladığı ve ancak arzu ettiğinde ortaya çıkardığı boş bir kap gibi davranıyor.

1866'da yazdığı *Ahmaklık ve Psikolojik Yöntemlerle Tedavisi* başlıklı kitapta, daha sonraları "idiyo-savanlar" olarak adlandırılan bireyler hakkında bilgiler veren Fransız hekim Edouard Seguin ve onun entelektüel ardıllarından olan, l 989'da *Olağanüstü İnsanlar: "İdiyo-savanları Anlamak"* adlı kitabın yazarı Darold Treffert sayesinde, âmâ Tom hakkında daha fazla bilgi sahibi oluyoruz. Treffert'in yazdığına göre bir kölenin ondördüncü çocuğu olan, doğuştan yarı kör Tom, Albay Bethune'a satılmıştı. Bebekliğinden beri "Her türle sesten -çatıdaki yağmur sesinden, öğütülen mısır tanelerinin sesinden, ama en çok müzik sesinden- etkilenirdi.

Piyanoda sonatlar ve minuetler çalışan Albayın kızlarını büyük bir dikkatle dinlerdi.”

Seguin şunları yazıyor: ‘‘Beş-altı yaşlarına kadar ne konuşmayı, ne de doğru dürüst yürümeyi öğrenebildi; müziğe duyduğu yakınlıktan başka en ufak bir zekâ belirtisi göstermiyordu. Daha dört yaşında, piyanonun başına oturtulduğunda güzel melodiler çalmayı başarabiliyordu; küçük parmakları şimdiden tuşlara hâkim olmuş, o harika kulağıyla bir kez duyduğu bir parçayı aynen çalmaya başlamıştı.” Altı yaşında Tom doğaçlama yapmaya başladı. “âmâ dâhi”nin öyküsü her yana yayıldı, Tom ilk konserini yedi yaşında verdi ve sekiz yaşında yüzbin dolar kazandı. Onbir yaşında, Beyaz Saray’da başkan Buchanan’ın önünde çaldı. Küçük Tom’un başkanın gözünü boyadığını sanan bir müzisyenler kurulu, ertesi gün onun hafızasını sınamak için biri onüç, öteki yirmi sayfa uzunluğunda yepyeni iki kompozisyon çaldılar. Tom iki kompozisyonu da kusursuz bir şekilde ve büyük bir rahatlıkla tekrarladı.

Seguin, Tom’un yeni bir müzik parçasını dinlerken davranışları, vücut hareketleri ve çehresi hakkında ilginç bilgiler verir:

> (Tom) beğenisini mimikleriyle ifade eder; güler, yüzünü buruşturur, ellerini birbirine sürter, vücudunu sağa sola sallar, bazen kaba bir kahkaha atar. Yeni bir müzik parçası çalınmaya başlar başlamaz tuhaf bir pozisyon alır (bir bacağını uzatır, ötekiyle havada daireler çizer)... olduğu yerde döner... zaman zaman elleri kasılır.

Tom’a ahmak ve geri zekâlı diyenler olmuşsa da, bu tür davranışlar ve mimikler daha çok otizmi çağrıştırıyor - ne var ki otizm 1940’larda tanımlandı, 1860’larda ise kimsenin bu kavramdan haberi bile yoktu.

Otizm, her çağda ve kültürde belirli bireyleri etkilemiştir. Halk arasındaki genel kanı, bunların (bazı mitsel ve arketipsel kişilikleri, dünya dışı varlıkları, büyülenen çocukları çağrıştıran) şaşırtıcı, korkutucu, bezdiren kimseler olduğudur. Medikal çevrelerde otizm, 1940’larda hemen hemen aynı anda Baltimore’da Leo Kanner, Viyana’da Hans Asperger tarafından tanımlandı. Her ikisi ele, birbirinden bağımsız olarak, bu duruma “otizm” adını verdiler.

Kanner’in ve Asperger’in bu vakalar hakkındaki açıklamaları şaşılacak kadar birbirine benzer ve tarihsel eşzamanlılığa güzel bir örnek

oluşturur. Her ikisi de, “yalnızlığı,” zihinsel yalnızlığı, otizmin en önemli belirtisi olarak tanımladılar; otizm adını da bu yalnızlıktan hareketle verdiler. Kanner’in deyişiyle bu yalnızlık, “mümkün olan her yerde, çocuğun dışarıdan gelen bütün uyarılara kapalı olmasıyla kendini gösterir.” Kanner bu temassızlığın yalnız insanlara karşı olduğunu, nesnelerle temas halinin sürdüğünü savunuyordu. Kanner’a göre otizmin diğer belirleyici özelliği, “aynılık saplantılarıdır.” Birbirini tekrarlayan, basmakalıp hareketler yapar, sesler çıkarırlar, daha sonra bu saplantılar incelikli ritüellere dönüşür, son olarak da belirli konulara, adeta büyülenmiş gibi, tuhaf bir şekilde bağlanmalarına ve bütün dikkatlerini bu konulara yoğunlaştırmalarına yol açar. Kanner ve Asperger, çoğu kez beş yaşında ortaya çıkan bu büyülenme halinin, başka vakalarda görülmediğini öne sürdüler. Asperger başka ilginç özelliklerden de söz ediyordu:

> göz temasından kaçınırlar)... bir şeyi tanımak için şöyle bir göz atmaları yeter... yüz mimikleri ve davranışları eksik ve kusurludur... konuşmalarında doğallık ve akıcılık yoktur... çevrenin beklentilerine aldırmazlar, kendi güdüleriyle hareket ederler.

Otistlerin yaklaşık yüzde 10’unda, çok küçük yaşta gözlenen ve hızla gelişen olağanüstü yetenekler görülür (bu yetenekler bazı zekâ özürlülerde de görülür - ama savanların çoğu hem otistik hem zekâ özürlüdür). Amâ Tom’dan yüz yıl kadar önce, 1768’de, “kretenli embesil” olarak adlandırılan ve küçük yaşlarda resme büyük yeteneği olduğu keşfedilen Gottfried Mind, Berne’de dünyaya geldi. A.F. Tredgold’un 1908’de yazdığı *Zihin Bozuklukları Ders Kitabı* adlı klasik eserde, Mind’a “olağanüstü kedi resimleri yaptığı için ‘Kedilerin Rafael’i’ adı verildiği” anlatılır. Mind bundan başka suluboyayla geyik, tavşan, ayı ve çocuk resimleri de yapardı. Kısa zamanda ünü bütün Avrupa’ya yayıldı, Kral IV George resimlerinden birini satın aldı.

Akıldan hesap yapmada şaşırtıcı yeteneklere sahip olanlar, 18. yüzyılda büyük ilgi uyandırmıştı; bunların en ünlülerinden biri, olağanüstü bir hafızaya sahip Jedediah Bupton basit bir işçiydi. Bir çivinin değeri çeyrek peniyse, bundan sonraki her çivinin değeri iki misli artarsa, bir atın nallarına yüzkırk çivi çakmak için ne kadar paraya ihtiyaç duyulduğu sorusuna Buxton, kafasından yaptığı hesaplarla

725,928,096,074,907,868,531,656,993,638,851,106 sterlin, iki şiling ve 8 pens cevabını vermişti ki bu rakam doğruya çok yakındı. Daha sonra bu rakamın karesini bulması istenmiş (2139'un karesi), Buxton, bu soruya da ikibuçuk ay sonra yetmiş-sekiz haneli bir cevap vermişti. Buxton'un hesapları haftalar, hatta aylar sürüyordu; ama o bir yandan zihninde hesap yaparken bir yandan çalışıyor, konuşuyor, normal yaşamını sürdürüyordu. Hesap işlemi arka planda, neredeyse otomatik olarak devam ediyor, ancak sonuçlandığında bilincine yansıyordu.

Elbette, harika çocukların zekâ özürlü ya da otistik olmaları gerekmiyor - normal zekâya sahip olup zihinsel hesaplamada olağanüstü başarılar gösterenler de var. Bunlardan biri, George Parker Bidder, çocukluğunda ve gençliğinde İngiltere ve İskoçya'da gösteriler yaptı. Herhangi bir sayının logaritmasını zihninden yedi ya da sekiz haneye kadar hesaplıyor, çok büyük sayıların çarpanlarını bulabiliyordu. Mühendislik öğrenimi gören Bidder bu yeteneğini hayatı boyunca kullandı. Zihninden yaptığı işlemlerde nasıl bir yol izlediğini açıklamak, kâğıda dökmek için çok uğraştı, ama bunu başaramadı. Sonuçların "yıldırım hızıyla" zihninde belirdiğini söylüyordu, ama hesaplama sürecini o da açıklayamıyordu.[106] Yüksek zekâlı oğlu da onun gibi zihninden hesaplar yapabiliyordu, ama babası kadar başarılı değildi.

Savanların çok başarılı oldukları bu alan dışında, sözel yetenekte de zihinsel ya da ahlâksal özürlü kimselerden beklenmeyecek, şaşırtıcı marifetler sergilediklerini biliyoruz. Bazı savanlar, iki yaşında bile, anlamadan ama düzgün bir biçimde kitapları ve gazeteleri okuyabilirler (bu, şifre çözme gibi, tamamen fonoloji ve sentaksa dayanan bir yetenektir).

Hemen bütün savanların hafızaları çok güçlüdür. Bu alandaki en önemli gözlemcilerden biri olan ve 1887'da "idiyo-savan" deyimini ilk kez kullanan Dr. J.Langron Down, "olağanüstü hafızanın çoğu kez akıl yürütme gücündeki bozukluklarla bağlantılı olduğunu" öne sürer. Hastalarından birine Gibbon'un *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü*'nü verir. Hasta bütün kitabı bir okuyuşta hafızasına yerleştirir. Bir satırı atlarsa da, derhal bunun farkına varıp düzeltir. Dr. Down devam ediyor; "Bundan böyle, Gibbon'ın kitabını aklından tekrar ederken, üçüncü sayfaya gelince o satırı atlar, sonra yeniden dönüp düzeltir, her defasında bunu, sanki o yanlışlık metnin bir özelliğiymiş gibi tekrar ederdi." "Ayaklı Grove" adlı

öykümün kahramanı Martin A. Grove'un 1954 baskısı dokuz ciltlik *Müzik ve Müzisyenler Sözlüğü'*nü baştan sona tekrar edebiliyordu. Bu sözlüğü ona babası okumuştu ve metinler kafasında babasının sesiyle canlanıyordu.

Savanlar daha küçük çapta beceriler de gösterirler; "zihinsel özürlüler"in tedavi edildikleri kuruluşlarda görev yapan Down ve Tredgold, bu konuda birçok örnek vermiştir. Tredgold, elli yıldan fazla bir süre son derece karmaşık gemi ve makine modelleri yapan, kendi yaptığı giyotinle az daha bakıcılarından birini öldüren "Earlswood Tımarhanesinin Dahisi" J.H.Pullen'den söz eder. Tredgold'un anlattığı zihin özürlü savanlardan bir başkası saat gibi karmaşık mekanizması olan aletleri açıp parçalarına ayırır ve tekrar birleştirip eski haline getirir. Yakın geçmişte bazı hekimler, formel eğitimi olmayan idiyo-savanlann olağanüstü bedensel yetenekler gösterdiklerini, akrobatik ve atletik hareketleri büyük bir beceriyle yaptıklarını kaydetmişlerdir. (1960'1arda, bir hastane koğuşunda bu tür bir savanla karşılaştım; bana "Nijinsky'nin özürlüsü" olarak takdim edildi.)[107]

Tıbbî çevreler önceleri savanların becerilerini belirli bir zihinsel yeteneğin hipertrofisi olarak kabul etmişler, bu marifetlerin bir anekdottan öte değeri olmadığını düşünmüşlerdi. Yüzyılımızın başında yazdığı *İnsanın Kişiliği* adlı kitabıyla akıldan hesaplama yapanların zihinlerindeki süreçleri araştıran EW.Myers, bu konuda bir istisnadır. Myers süreci ortaya çıkaramadı, ama ''eşik-altı" (subliminal) zihinsel bir işlemin, sonuca ulaştıktan sonra sonuçları bilince yansıttığını düşündü. Zihinsel becerileri olan kişilerin kullandıkları yöntemler -okullarda verilen formel eğitimin aksine- tamamen bireyin kendine özgü, kişisel yollardı. Myers, bilinçdışı ya da bilinç-öncesi bilişsel (cognitive) süreçlere dikkat çeken ilk kişiydi ve idiyo-savanları ve onların yeteneklerini araştırmanın yalnız zekâ ve yeteneği değil, bilişsel bilinçdışı denilen o engin dünyayı kavramak için bir yol olduğunu anlamıştı.

1940'larda, otizm ilk kez tanımlandığında, idiyo-savanların büyük çoğunluğunun otistik olduğu ve savanlar arasındaki otist oranının -yaklaşık yüzde 10- zihin özürlüler arasındaki oranı yaklaşık ikiyüz, normal nüfus içindeki oranının ise binlerce katı olduğu anlaşıldı. Dahası, birçok otistik savanın müzik, hafıza, görsel-grafik, zihinden hesap gibi birden çok yetenekleri olduğu ortaya çıktı.

1977’de, Lorna Selfe, *Nadia: Otistik Bir Çocukta Olağanüstü Çizim Yeteneği* adlı bir kitap yayınladı. Nadia, üçbuçuk yaşında aniden resim yapmaya başlamış, yaptığı at resimleri ve diğer resimler için psikologlar “bunları bir çocuk yapmış olamaz” gibi yorumlarda bulunmuşlardı. Bunlarda, diğer çocukların resimlerinden farklı bir kalite seziliyordu; Nadia’da bir mekan bilinci, gölgeleri ve biçimleri yansıtma yeteneği, kendinden yedi yaş büyük bir çocuğun ancak kavrayabileceği bir perspektif duygusu vardı. Durmadan farklı açılar ve perspektiflerle deneyler yapıyordu. Normal çocuklar gibi karalamadan başlayıp şematik ve geometrik figürlere, oradan “kurbağa” çizimlerine geçmemiş, bunların hepsini atlayıp son derece ayrıntılı, anlamlı çizimler yapmaya başlamıştı. O zamanlar, çocuklarda resim yapma becerisinin gelişiminin, kavramsal yeteneklerin ve dil becerisinin gelişiminin paralel olduğu düşünülürdü. Ama Nadia, görünürde yalnızca gördüklerini çiziyor, bunları “anlamaya” ya da “yorumlamaya” ihtiyaç duymuyordu. Grafik anlatım ve erken kavrama yeteneklerinin yanında, yaptığı çizimlerden çok farklı bir algılama ve zihin kapasitesine sahip olduğu anlaşılıyordu.[108]

Selfe’in, bütün ayrıntılarıyla belgelenen bir monografi olan kitabı nöroloji ve psikoloji çevrelerinde bir fırtına yarattı ve savanların yeteneklerine, daha genel olarak da yetenek ve özel beceri kavramlarına bir ilgi uyanmasını sağladı. Yüz yıldan beri nörologlar dikkatlerini sinirsel işlevlerdeki bozukluklara vermişlerdi, şimdi bakışlarını başka bir yöne çevirebilir, yeteneklerin ve güçlü becerilerin yapısını araştırabilir, bunların beyindeki biyolojik temellerini inceleyebilirlerdi. ldiyo-savanlar onlar -için büyük bir fırsattı; çünkü bu kişilerin büyük ölçüde doğuştan gelen becerilerinde, biyolojik gücün, “normal” insanlarda olduğu gibi çevre ve kültür değerlerinden etkilenmemiş, bu değerlere bağımlı olmayan, dokunulmamış, saf belirtilerini bulmak mümkündü.

1987 Haziran’ında İngiltere’deki bir yayıncıdan büyük bir paket geldi. İçinden çıkanlar çok hoşuma gitti, çünkü bunlar Londra’da çocukluğumu geçirirken pek sık gördüğüm anıtsal yapıların, St. Paul katedralinin, St.Pancras istasyonunun, Albert Hall’un, Doğal Tarih Müzesi’nin resimleriydi. Kew Gardens’daki Pagoda gibi, tuhaf, alışılmamış ama yine de güzel hatıralar uyandıran yerlerin resimleri de vardı. Hepsi son

derece düzgün çizimlerdi, ama bunlarda mekanik bir hava yoktu; hepsinde enerji, canlılık, gizem ve bir doğallık hakimdi.

Paketin içinde, yayıncının mektubunu buldum; resimleri çizen sanatçı Stephen Wiltshire bir otistti ve yedi yaşından beri savan yetenekleri göstermişti. *Londra Alfabesi* adını verdiği eseri, on yaşında yaptığı yirmialtı resimden oluşuyordu; bir de, sekiz yaşındayken yaptığı, vertigolu bir perspektiften görünen bir asansör resmi vardı. Bir resminde, Büyük Londra Yangını'nda, Aziz Pavlus'u alevler içinde betimlemişti. Stephen yalnız bir savan değil, aynı zamanda bir harika çocuktu. Mektupta, resimlerinin çok küçük bir bölümünün, altmış adedinin basılıp yayımlanacağı söyleniyordu; ressam henüz onüç yaşındaydı.

Stephen'in resimleri bana, yıllar önce tanıdığım ve öyküsünü yazdığım, olağanüstü bir gözlem ve resim yeteneği olan hastam, "Otist Ressam" Jose'yi hatırlattı. Jose ve Stephen çok farklı çevrelerden gelmelerine rağmen, çizimlerinde esrarengiz bir benzerlik vardı; bu benzerlik diğer bütün biçemlerden farklı, "otistik" bir gözlem ve sanat biçemi olabileceğini düşündürüyordu. Ne var ki Jose, onca yeteneğine karşın (belki Stephen kadar yetenekli değildi, ama yine de olağanüstü bir sanatçıydı), bir devlet hastanesinin koğuşunda günlerini geçiriyordu; Stephen ondan şanslıydı.

Birkaç hafta sonra, İngiltere'de ailemi ve dostlarımı ziyaret ederken, kuzeybatı Londra'da pratisyen hekimlik yapan kardeşim David'e Stephen'den ve resimlerinden söz ettim. David, "Stephen Wiltshire!" diye güldü, "hastamdır - Stephen'ı üç yaşından beri tanırım."

David bana Stephen'ın geçmişi hakkında bilgi verdi. Stephen Londra'da, 1974'ün Nisan ayında, bir işçi ailesinin ikinci çocuğu olarak doğmuştu. Ondan iki yıl önce doğan ablası Annette'in aksine, bebekliğinde -oturmak, ayağa kalkmak, el kontrolü, yürümek gibi- bazı motor davranışları çok geç öğrenmiş, kucağa alınmaya ve dokunulmaya karşı tepki geliştirmişti. İki ve üç yaşlarında, başka sorunlar baş gösterdi. Başka çocuklarla oynamıyor, yanına yaklaşan olursa ağlıyor ya da bir köşeye gizleniyordu. Anne-babasıyla ve başkalarıyla gözgöze gelmekten kaçınıyordu. Bazen başkalarının konuşmalarını duymuyordu, ama sağır olmadığı anlaşılmıştı (ayrıca gökgürültüsünden çok korkuyordu). Ailesini en huzursuz eden yanı, hemen hiç, konuşmamasıydı; dilsiz gibi davranıyordu.

Stephen’ın üç yaşına bastığı günden hemen önce, babası bir motosiklet kazasında öldü. Stephen babasına çok bağlıydı; onun ölümünden sonra huysuzluğu iyiden iyiye arttı.

226

Haykırıyor, yerinde dönüyor, elini kolunu sallıyor ve artık çok az konuşuyordu. Bu sıralarda çocuk otizmi teşhisi kondu, gelişme özürlü çocuklar için açılan özel bir okula gitmesi için hazırlıklar yapıldı. Queensmille'in müdürü Lorraine Cole, dört yaşında okula başladığında Stephen'in son derece durgun olduğunu söylüyor. Çevresine ve başka insanlara hiçbir ilgi duymuyordu. Amaçsızca ortada dolanıyor, bazen odadan kaçıyordu. Cole'un izlenimleri:

> Dil konusuyla hiç ilgilenmiyor, dili kullanmıyordu. Çok acil ihtiyaçlar dışında çevresiyle ilişki kurmuyordu; ihtiyaçlarını konuşmadan belirtiyor, etrafındakilere eşya muamelesi yapıyordu. Sıkıntıya, rutin olaylardaki değişikliğe ve çevresindeki hareketlere dayanamıyor, umutsuz, öfkeli bir çığlıkla tepkisini belli ediyordu. Oyun nedir bilmiyordu, karşılaşabileceği tehlikeler hakkında da bir fikri yoktu, eliyle bir şeyler çiziktirmekten başka bir şey yapmıyordu.

Cole, daha sonra bana şunları yazdı; "Stephen bazen oyuncak bisikletine biner, hırsla pedala basar, sonra kahkahalarla gülerek kendini bisikletten atardı."

Tam bu sıralarda Stephen'ın ilk görsel ilgisi ve yeteneği ortaya çıktı. Gölgeler, şekiller, açılar çok ilgisini çekiyordu, beş yaşına gelince resimler de onu büyülemeye başladı; "Aniden bir odaya girer, büyülenmiş gibi duvardaki resme bakardı. Bir kâğıtla kalem bulur, saatler boyunca bir şeyler karalardı."

Stephen daha çok araba, bazen de hayvan ve insan şekilleri "karalıyordu." Lorraine Cole, bazı hocalarının "şeytani bir gözlem ürünü" karikatürlerini de yaptığını söylüyor. Ama yedi yaşlarında gelişen asıl ilgisi, saplantısı, Londra'da okul gezilerine çıktığında, televizyonda ya da dergilerde gördüğü binaların resimlerini yapmaktı. Bu özel ilginin, başka bir şey çizmesine olanak bırakmayan bu aşırı hevesin nasıl geliştiği bilinmiyor. Otistiklerde buna benzer saplantılar çok görülür. Otistik ressam Jessy Park, gökyüzündeki mevsim değişiklikleriyle, yıldızlı gecelerde gökyüzündeki takımyıldızlarla yakından ilgilenmektedir.[109] Otistik Japon ressam Shyoichiro Yamamura yalnızca böcek resimleri çizer; psikolojinin öncülerinden Mira Rothenberg, bir dönem yalnızca elektrik lambaları, ya da

elektrik lambalarını andıran binalar ve insanlar çizen otistik çocuk Jonny'den söz eder. Stephen küçük yaşlardan beri binalara -daha çok karmaşık yapılara ve görkemli binalara- bunların havadan görünüşüne ve perspektiflerine büyük ilgi duymuştu. Yedi yaşında başka bir ilgi alanı buldu; büyük felaketler, en çok da depremler onu büyülüyordu. Stephen ne zaman böyle bir olayı çizse, televizyonda ya da dergilerde görse, birden heyecanlanıyor, gerginleşiyordu; hiçbir şey onu bu olaylar kadar etkilemiyordu. Belki de bu deprem saplantısı (bazı psikopatların mahşer fantezileri gibi) kendi iç istikrarsızlığını yansıtıyor, resim yoluyla iç dünyasını sakinleştiriyordu.

Genç bir öğretmen olan Chris Marris, 1982'de Queensmille'e geldiğinde, Stephen'ın resimlerini görünce hayretler içinde kalmıştı. Marris dokuz yıldan beri özürlü çocuklara öğretmenlik yapıyordu, ama Stephen gibi biriyle karşılaşacağını hiç aklından geçirmemişti. Bana, “Odanın bir köşesine oturmuş resim yapan bu çocuğu görünce çok şaşırdım,” dedi; “Stephen durmadan çiziyordu, okulda ona ‘çizici’ adını takmışlardı. Ama bunlar çocuk resimlerine benzemiyordu; kendi yaşındaki çocuklar çöp bacaklı insan şekilleri çizerken, o St.Paul'u, Towers köprüsünü ve Londra'nın diğer anıt binaları olanca ayrıntısıyla resimliyordu. Beni en çok şaşırtan şey, bu resimlerdeki yetkinlik, çizgilerin ve perspektifin kusursuz olmasıydı - Stephen henüz yedi yaşındaydı.”

Stephen, Chris'in sınıfındaki altı kişilik bir gruptaydı. Chris “Grup arkadaşlarının adlarını biliyordu,” diyor, “ama onlarla ilişki kurmuyor, dostluk etmiyordu. Yalnızlığı seven bir küçük adamdı.” Ama yeteneği o kadar büyüktü ki, Chris onun normal bir “resim eğitimi” almasının anlamsız olacağını düşündü. Stephen her şeyi, çizim ve perspektif tekniklerini kendi kendine öğrenmişti, ya da resim yapmaya yaradılıştan yetenekliydi. Bunun yanında, görsel hafızası da olağanüstüydü; en karmaşık binaları, şehir manzaralarını birkaç saniyede, en ince ayrıntılarıyla birlikte hafızasına yerleştiriyor, ve bunları hiçbir çaba harcamadan, kolayca hatırlıyordu. Ayrıntıların anlaşılır, kavramsal tutarlılığı olan imgeler olmasına da gerek yoktu; Chris'e göre Stephen'ın ilk resimlerinden en şaşırtıcı olanları, yıkım bölgesi ve deprem manzaralarıydı. Bu resimlerde kirişler yıkılmış, direkler her yana saçılmıştı, her şey, adeta rastlantısal bir düzensizlik içinde, eksiksiz resmedilmişti. Stephen klasik modelleri de, bunları da aynı rahatlıkla hatırlıyor ve çiziyordu. Canlı modelden ya da hafızadan çalışmak

onun için önemli değildi. Not almaya, taslak çizmeye de gerek duymuyordu - gözünün ucuyla birkaç saniye manzaraya bakması yetiyordu.

Stephen'ın, görsel hafızasının dışında, başka konularda da yetenekleri vardı. Konuşmaya başlamadan çok önceleri, çok iyi bir taklitçiydi. Şarkıları çok iyi hatırlıyor, bunları eksiksiz tekrar ediyordu. Böylece Stephen, sekiz yaşında, en karmaşık görsel, işitsel, motor ve sözel verileri, içeriklerine ve anlamlarına önem vermeden, hafızasına kaydediyor, aklında tutuyor ve yeniden üretiyordu.

Savanların (görsel, müziksel, alfabetik, her türlü) belleklerinin özelliklerinden biri, ayrıntıların gözlerinden kaçmamasıdır. Büyük, küçük, önemli, önemsiz hemen her şey eşit değerde bir karışım oluşturur; burada çıkıntılara, önplan-arkaplan karşıtlığına yer yoktur. Tümel yorumlara, parçacıkları nedensel, tarihsel ya da kişisel tercihlerle bütünleştirmeye de gerek duyulmaz. Böyle bir bellekte görüntüyle zaman kesiti, içerikle biçim arasında sağlam bir bağ kurulur (somut-durumsal ya da epidosik hafıza). Otistik savanlarda çok görülen bir özellik de, en küçük ayrıntıları anımsamaları, ancak bu anılardan, genelleme yapmalarını sağlayacak ipuçlarını ve gözalıcı noktaları çıkaramamalarıdır. Takvim hesapçısı savan ikizler, dört yaşından itibaren yaşadıkları her şeyi en ince ayrıntısına kadar hatırladıkları halde yaşam duygusundan, bir bütün olarak yaşamlarındaki tarihsel gelişmeden habersizdiler. Bu tür bellek yapıları normal bellekten oldukça farklı olup kendine özgü güçlü yanları ve zayıflıkları vardır. *Sınırdan Haberler: Bir Annenin Otistik Çocuğu Üzerine Anıları* kitabının yazarı Jane Taylor McDonnell, oğlu hakkında şunları anlatıyor: "Paul, çoğumuzun aksine yaşadığı bir deneyimi alışkanlık haline getirmez, ona süreklilik kazandırmaz. Onun zihninde her an, diğerlerinden ayrı, adeta kopuktur. Bu yüzden hatırlama sürecinde hiçbir şey kaybolmaz, ya da bastırılmaz." Stephen için de aynı şeyin geçerli okluğunu düşündüm, o da çok canlı, birbirinden ve kendisinden kopuk anlar yaşıyor, bunlara daha derin bir süreklilik ve gelişim kazandırmıyordu. Durmadan çizim yapmasına karşın bitirdiği resimlerle ilgilenmiyordu. Chris bu resimleri kimi zaman çöp kutusunda, kimi zaman sırasının üstünde buluyordu: "Bir keresinde Albert Memorial'ın karşısına oturup, anıt binanın harika bir resmini yaptı, bir yandan da yoldan geçenlere, otobüslere bakıyordu."

Stephen'ın "eğitilmesine" gerek görmese de, Chris çizim konusunda ona destek oldu, modeller buldu ve cesaret verdi. Bu her zaman kolay

olmuyordu, çünkü Stephen duygularını pek dışa vurmuyordu. “Bize -yetişkinlere- daha çok tepki veriyordu, bazen ‘Merhaba Chris’ ya da ‘Merhaba Jean’ derdi. Ama ona, zihninden geçenlere ulaşmak çok zordu.” Farklı duygusal tepkileri anlayamıyor, çocuklardan biri ağlasa ya da sinirinden tepinse kahkahalarla gülüyordu. (Stephen okulda hiç sinir krizi geçirmedi, ama annesi, küçükken evde bazen çok sinirli olduğunu söylüyor.)

Chris 1982’yle 1986 arasında Stephen’la yakından ilgilendi. Sık sık onu diğer çocuklarla birlikte Londra’yı gezmeye, St.Paul’a, Trafalgar meydanında güvercinlere yem vermeye, Tower Bridge’de köprünün açılıp kapanmasını izlemeye götürdü. Bu geziler, Stephen’ın dokuz yaşlarında daha çok konuşmasına yardıma oldu. Okul otobüsüyle dolaşırken yanından geçtikleri binaları ve parkları tanıyor, heyecanla isimlerini haykırıyordu. (Altı yaşında, çizim yapmak istediği zaman “kâğıt” demeyi öğrendi - o zamana dek bir şey istemek için nasıl bir davranışta bulunması gerektiğini anlamamıştı. Bu yüzden “kâğıt.” kullandığı ilk sözcük olmanın yanında, başkalarıyla anlaşmak için kullandığı ilk iletişim yoluydu; oysa normal çocuklar, ‘dili sosyal ilişki aracı yapma’ becerisini iki yaşında geliştiriyorlardı.)

Bazıları, Nadia örneğini hatırlayıp, Stephen’ın da dil konusunda ilerlemesinin görsel hafızasını olumsuz yönde etkileyeceğini düşünüyorlardı. Chris ve Cole aynı fikirde değildi, Stephen’ın dünyasını zenginleştirmek, onu sessiz yalnızlığından kurtarıp diğer insanlara yakınlaştırmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Dili onun için ilginç hale getirmeye çalıştılar ve bu amaçla alfabedeki harflerden oluşan bir binalar dizisi çizmesini önerdiler (“A” Albert Hall, “B” Buckingham Palace, “C” County Hall vb. Tabii son harf olan “Z” London Zoo’yu, Londra Hayvanat Bahçesi’ni temsil ediyordu).

Chris, başkalarının da Stephen’ın resimlerindeki olağanüstülüğü farkedip etmeyeceğini merak ediyordu. 1986’nın başlarında, iki resmi Ulusal Çocuk Sanatları Sergisi’ne götürdü; ikisi de sergiye kabul edildi ve biri ödül kazandı. Bu sıralarda Chris, uzmanların görüşünü alma ihtiyacını hissettiğinden otistik savanlar konusunda çalışmalarıyla tanınan Beate Hermelin ve Neil O’Connor’a başvurdu. Uzmanlar, Stephen’ın karşılaştıkları en yetenekli savanlardan biri olduğunu söylediler, görsel algı yeteneğini ve hafızadan çizim yapmasını özellikle övdüler. Buna karşılık

Stephen genel zekâ testlerinde başarılı olamadı, IQ'sunun 52 olduğu görüldü.

Stephen'ın üstün yeteneklere sahip olduğu haberi çabuk yayıldı ve "Budala Bilgeler" adlı, savanları konu alan bir BBC programına çıkması teklif edildi. Stephen çekimler sırasında son derece soğukkanlıydı, kameraların ve kalabalığın karşısında hiç şaşırmadı - hatta ilgi görmek biraz hoşuna bile gitti. Yapımcılar St.Pancras istasyonunu çizmesini istediler (Cole'a göre bu; "Stephen'a çok uygun, ayrıntılı ve son derece karmaşık bir bina"ydı). Çizimin doğruluğu, o sırada çekilen bir fotoğrafla kanıtlandı. (Yalnız Stephen tuhaf bir yanlış yapmış, saatin ve binanın tepesinin ayna görüntüsünü çizmişti.) Çizim hızı, yaptığı resmin kusursuzluğu, çizgilerinin zerafeti ve ekonomik kullanımı gerçekten çarpıcıydı - Stephen izleyenleri adeta büyülemişti. 1987 Şubat'ında yayınlanan program bir anda büyük ilgi gördü- BBC'ye Stephen'ın resimlerini görmek isteyenlerin mektupları yağmaya başladı. Bazı yayıncılar bu resimleri basmayı teklif ettiler ve kısa süre sonra *Çizimler* adıyla bir kitabı yayınlandı. 1987 Haziran'ında aldığım paketteki resimler ve notlar, bu kitabın provasıydı.

Stephen, henüz onüç yaşındaydı, ünü bütün Avrupa'ya yayılmıştı; ama hala otistikti. Gördüğü her sokağı kolaylıkla çizebiliyor, ama yanında biri olmadan karşıdan karşıya geçemiyordu. Zihniyle bütün Londra'yı görüyordu, ama kentin insani yanlarını anlamıyordu. Kimseyle derinlikli sohbet edemiyordu, ama son zamanlarda yabancılarla ilişkilerinde, belirsiz ve tuhaf bir sosyalleşme eğilimi başlamıştı.

Chris birkaç aylığına Avustralya'ya gitti, döndüğünde küçük öğrencisini şöhretinin farkında, ama değişmemiş buldu. "TV'ye çıktığını, kitabının yayınlandığını biliyordu, ama, onun yerinde olan diğer çocukların yapacağı gibi şımarmamıştı. Kesinlikle etkilenmemişti, hala o eski Stephen'dı." Stephen bu ayrılık sırasında Chris'i fazla özlemişe benzemiyordu, ama onu gördüğüne memnun olmuştu. Yüzünde kocaman bir gülümsemeyle "Merhaba Chris!" dedi.

Bütün bunlardan bir anlam çıkaramıyordum. Stephen önemli bir sanatçı olarak tanıtılıyordu -Kraliyet Sanat Akademisi'nin eski başkanı Sir Hugh Casson onun için "İngiltere'nin belki de en iyi çocuk sanatçısı" demişti- ama gerek Chris, gerekse ona sempati duyan dostları, onun zekâ ve kişilik açısından fazla gelişmediği kanısındaydılar. Yapılan testler duygulanımında ve zekâsında bazı yetersizlikler ortaya çıkardı. Yine de bu

çocukta, sanatında (ya da başka bir ortamda) ortaya çıkan zihinsel ve kişisel bir boyut, bir derinlik, bir duyarlık olamaz mıydı? Sanat, her şeyden çok kişisel bir görüşün, bir benlik bilincinin dışavurumu değil miydi? “Benlik” duygusuna sahip olmayan bir kişi sanatçı olabilir miydi? Bu sorular Stephen’ın resimlerini ilk kez gördüğümden beri zihnimden eksik olmamıştı ve onunla bir an önce karşılaşmak için dayanılmaz bir istek duyuyordum.

1988 Subat’ında Stephen Chris’le birlikte bir televizyon belgeseli için New York’a geldiğinde aradığım fırsatı yakaladığımı hissettim. Stephen iki gündür New York’ta, manzara resimleri yapıyordu. Şehrin üstünde helikopterle uçmak onu çok heyecanlandırmıştı. New York’un biraz dışında, City Island adında küçük bir adada oturuyordum; Stephen’ın adayı görmekten hoşlanacağını düşündüm ve onu evime davet ettim. Chris’le birlikte, bir kar fırtınasının tam ortasında geldiler. Stephen ağır başlı, ciddi, kara derili bir çocuktu, ama hınzır bir yanı da olduğu ilk bakışta anlaşılıyordu. Olduğundan genç gösteriyordu, küçük kafası bir yana eğilmişti. Kafasını sallaması, tikleri, ellerini tuhaf bir havayla çırpması daha önce karşılaştığım otistik çocukları hatırlatıyordu. Bana hiç doğrudan bakmadı, yalnızca gözucuyla kısa bir bakış fırlattı.

New York’u nasıl bulduğunu sorduğumda, güçlü bir Cockney aksanıyla “Çok iyi,” dedi. Ağzından başka bir ses çıktığını hatırlamıyorum, sessiz, adeta dilsiz bir çocuktu. Ama konuşması eskiye göre oldukça ilerlemişti. Chris’in anlattığına göre heyecanlandığında bülbül kesiliyordu. Uçakta çok heyecanlanmıştı -ilk kez uçağa biniyordu- Chris onun kabin görevlileriyle ve diğer yolcularla gevezelik ettiğini, onlara resimlerini gösterdiğini söyledi.[110]

Stephen yaptığı son resimleri, New York manzaralarını bana göstermek istedi -Chris bunları bir dosyanın içinde taşıyordu- hepsini, özellikle helikopterden görünen manzaraları çok beğendiğimi söyledim. Resimleri gösterirken bilmiş bir tavırla başını sallıyor, bazılarına “iyi” bazılarına “güzel” diyordu. Davranışlarında kibir ya da tevazu yoktu: büyük bir içtenlikle her birini tek tek gösterdi.

Resimlere baktıktan sonra benim için evimin resmini çizerse çok sevineceğimi söyledim. Başını salladı ve evden çıktı. Kar yağıyordu, hava nemli ve soğuktu, oyalanacak vakit yoktu. Stephen eve doğru kısa ve ilgisiz

bir bakış fırlattı -bu bakışta dikkatini verdiğine ilişkin en ufak bir ipucu yoktu- yolu ve yolun sonundaki denizi süzdü, sonra içeri girdi. Kalemi eline alıp çizmeye başladığında, nefesimi tuttum. Chris “merak etme,” dedi, “istersen bağırıp çağırabilirsin. Hiç farketmez -dikkatini dağıtamazsın- ev yıkılsa başını kaldırmayacaktır.” Stephen taslak yapmadan kâğıdın bir kenarından çizmeye koyuldu (Bana herhangi bir noktadan resime başlayabilirmiş gibi geldi) ve zihnine kazılmış bir hayali canlandırır gibi, kararlı hareketlerle kâğıdın ortasına doğru ilerledi. Sundurmanın parmaklıklarını çizerken Chris, “Ben bu ayrıntıyı kaçırmışım,” dedi.

Stephen. “Evet,” diye yanıtladı; “tabii kaçırırsın.” der gibiydi.

Evi dikkatle incelememiş, taslak yapmamıştı. Bakara k çizmemişti, tek bakışla bütün ayrıntıları, evin bütün hatlarını zihnine yerleştirmiş, sonra tek bir çizgiyle kâğıda dökmüştü. İstese bütün sokağı çizebileceğini düşündüm.

Resim birçok bakımdan aslına uygundu, ama bazı yerlerde kafasına göre değişiklikler yapmıştı - evin çalısına olmayan bir baca yerleştirmiş, bahçe çitini ve köknar ağaçlarını çizmemişti. Bütün dikkatini eve yoğunlaştırmıştı. Savanların fotografik ve aydetik bellekleri olduğu söylenir, ama Stephen’ın resminin fotokopisini çekerken bunun mekanik bir tıpkı-çizimden çok farklı olduğunu düşündüm. Resimleri kişiliksiz kopyalara ya da fotoğraflara benzemiyordu - hep kendinden bir şeyler katıyor, çıkarıyor, her resme o şaşmaz stilinin damgasını vuruyordu. Bunlar daha çok izlenimlerdi ve bize, görsel ve grafik bir izlenim yaratmak için gereken o muazzam karmaşıklıktaki sinirsel süreçleri gösteriyordu. Stephen’ın resimleri bireysel konstrüksiyonlardı, acaba bunlar, daha derin bir anlamda, birer yaratı mıydı?

Bu resimlerde, (hastam Jose’nin resimlerinde olduğu gibi) gerçeğe yakınlık, aslına uygunluk ve naiflik vardı. Otistik bir sanatçının annesi olan Clara Park, bu özellikleri “nesnenin algılandığı gibi değil, olduğu gibi gözlemlenmesi yeteneği” olarak tanımlıyor. Aynı kişi, savan sanatçıların olağanüstü bir “geciktirilmiş yorum yeteneğine” sahip olduklarını da öne sürmüştü. Bu çarpıcı yetenek, bir binaya bir kez baktıktan sonra, bu imgeyi günler ya da haftalarca hafızasında taşıyan ve istediği zaman rahatlıkla çizen Stephen’da da vardı.

Sir Hugh Casson, Çizimler’in önsözünde şöyle yazar:

> Çocuklar çoğunlukla gözlemlerini değil, sembolleri ve imgeleri çizerler, oysa Stephen Wiltshire ne eksiğini ne fazlasını, yalnızca gözlemlediklerini çizmektedir.

Sanatçılar resimlerinde sembollere ve imgelere büyük yer verirler ve yaratılarına yalnızca çocukken edindikleri temsil yeteneklerini değil, bütün bir sanat tarihini yansıtırlar. Bütün bunları, hatta ilksel "nesne-nitelik" (objecthood) kategorilerini terketmek gerekebilir. Monet'nin sözleriyle:

> Resim yapmaya karar verince, önünüzdeki nesneleri -ağacı, tarlayı, neyi resmedecekseniz onu- unutmaya çalışın... Yalnızca şunları düşünün: şurada bir mavi leke var, burada bir pembe uzantı var, şurada bir sarı sızıntı var. Bütün bunları, size göründüğü gibi, renk ve biçimlerinin tam karşılıklarını bularak resmedin, öyle ki sonunda, manzara hakkındaki kendi naif izleniminiz ortaya çıksın.

Ama belki de (Casson haklıysa), Stephen, Jose, Nadia ve diğer savanların bu türden "yapısızlaştırmalar"a ihtiyaçları yoktur; çünkü onlar sinirselden kültürde uzanan birçok katmanda bu yapılanmaları hiçbir zaman yapmamışlar, ya da çok küçük ölçeklerde yapmışlardır. Böylece, bu çocukların durumlarının "normal"den oldukça farklı olduğu söylenebilir - ama bu gerçek, onların sanatçı olmadıkları gibi bir sonuca varmamızı gerektirmez.

Bu arada, Stephen'ın hayatındaki kişilerle de ilgilenmeye başlamıştım; onun için ne kadar önemli olduklarını, otistik haliyle onlarla nasıl bir ilişki kurduğunu merak ediyordum. Queensmill'de geçirdiği son beş yılda belki de en çok ilişki kurduğu kişi Chris Marris'di; 1987 Temmuz'unda, Stephen ortaokul için Queensmill'den ayrılmak zorunda kaldığında, bu ilişki de sona erme tehlikesiyle karşılaşmıştı. Chris bir süre, Stephen'ı hafta sonları görmeye devam etti, resim yapmak için Londra'yı dolaştığında, ilk New York ve Paris yolculuklarında ona eşlik etti. Ne var ki 1989 Mayıs'ında bu yolculuklar sona erdi, Stephen tek başına resim yapma hevesini kaybetmişe benziyordu, sanki onu teşvik edecek, harekete geçirecek birine ihtiyacı vardı. Chris'e daha özel ve kişisel bir yakınlık ya da özlem duyup duymadığı pek anlaşılmıyordu. Daha sonra ona Chris'ten söz ettiğimde, duygularını belli etmeyen, düz, yavan ve ifadesiz bir ses

tonuyla konuştu (Chris'ten hep "Chris Marris" ya da "Bay Marris" diye söz ediyordu). Normal bir çocuk, yıllardır birlikte olduğu birini kaybetmekten derin üzüntü duyardı, ama Stephen bu tür duygu belirtilerini kimseye karşı göstermemişti. Belki de acısını içine gömmüş, ya da uzaklaşmaya çalışmıştı, ama onun otistik dünyasında kişisel duygulara yer olup olmadığından emin değildim. Christopher Gillberg, annesi kanserden ölen onbeş yaşında, otistik bir çocuktan söz eder. Kendini nasıl hissettiğini sorduğunda çocuk, "Çok iyiyim," der, "bende Asperger sendromu var, bu sayede sevdiklerimi kaybettiğime üzülmüyorum." Stephen iç dünyasını bu denli incelikle yansıtamazdı. Öte yandan Stephen'deki yavanlığın, Gillberg'in genç hastasında saptadığı duygu güdüklüğüyle aynı nedenden kaynaklandığını düşündüm. Bu yavanlık belki de Stephen'ın bütün insanî ilişkilerinde rol oynuyordu.

Bu belirsizlik perdesini aralayan kişi, Margaret Hewson oldu. Margaret, iki yıl önceki BBC programından beri Stephen'in telif ajanıydı ve ona giderek artan kişisel ve sanatsal bir ilgi duyuyordu. Margaret'le ilk kez 1988'de Londra'da, Stephen'ın kenti dolaşıp resim yaptığı turlardan birinde tanıştım. Stephen'la iyi geçindikleri anlaşılıyordu. Stephen, belki bu aşamada duygu ve şefkat derinliğinden yoksundu, yine de farklı kişilere karşı güçlü, güdüsel tepkileri vardı. Margaret'e bir anda tutulmuştu - sanırım onu heyecanlandıran şey, genç kadının o muazzam enerjisi, insanı sarıp sarmalayan gücü ve kendisine ve sanatına duyduğu derin ilgiydi. Margaret herkesi tanıyordu, her yere gitmişti ve bu gerçek, Stephen'a daha büyük bir dünyanın, o güne dek yaşadığı dar çevrenin çok dışındaki ufukların ipucunu vermişti. Son olarak Margaret, sanat tarihinden teknik resimin ayrıntılarına uzanan birçok konuda son derece bilgiliydi.

1989 sonbaharında Margaret, Stephen'a yeni işler buldu, her hafta sonu onu ortağı ve kocası Andrew'la birlikte yemeğe çıkarmaya başladı. Aydınger ve pergel kullanımını yasakladı (Stephen, 1989'da yayınlanan *Kentler*'de bunları kullanmıştı), tarama ucuyla serbest çalışmasını istedi. "Kişi çizginin değerini ancak mürekkeple ve hata yaparak öğrenir" diyordu. Margaret'in yönlendirmesi ve gayretiyle, Stephen yeniden düzenli biçimde resim yapmaya başladı, artık eskisinden daha cesur çiziyordu. (Buna karşın *Kentler*'de bile olağanüstü doğaçlamalar - gerçek kentlerin içiçe geçmesiyle oluşmuş hayali manzaralar vardı.)

Bütün sabah dolaşıp resim çizdikten sonra öğle yemeğine Hewson'lara gidiyorlardı. Hewson'ların, Stephen'dan biraz büyük olan kızı Annie de bu yemeklere katılıyordu. Stephen bu pazar gezmelerini, Margaret'le Andrew'un onu almaya gelmesini dört gözle bekler olmuştu. Hewson'lar da Stephen'ı çok seviyorlardı, ama onun kendilerine karşı hissettiklerinden emin değildiler. Zamanla daha uzun yolculuklara çıkmaya başladılar - Salisbury'e, iki haftalığına İskoçya'ya gittiler.

Stephen'ın suyun görselliğine ilgisi -Londra'da kanal kıyısında oturuyordu, bazen annesi ve kızkardeşiyle birlikte kanal boyunca dolaşıp sandalların ve aktarma havuzlarının çizimlerini yapardı- Margaret'e yeni bir kitap konusunda fikir verdi. Birlikte kanalı olan kentleri, Venedik. Amsterdam, Leningrad gibi "yüzen kentleri" gezecekler, Stephen buralardaki kanalların resimlerini çizecekti.

1989; sonbaharının sonlarına doğru Margaret bayan Wiltshire'ı aradı ve Stephen'la kızkardeşi Annette'i noel tatilinde Venedik'e götürmeyi teklif etti. Yolculuk tahmin ettiklerinden daha iyi geçti. Onbeş yaşına basan Stephen, birkaç yıl önce hayal bile edilmeyecek bir rahatlıkla, yolculuğun zorluklarına göğüs geriyordu. Margaret'in yüreklendirmesiyle St.Mark, Doge Sarayı gibi Venedik'in anıtsal yapılarını çiziyor, işini büyük bir keyifle yapıyordu. Ancak, Avrupa kültürünün doruklarından biri olan bu kentte bir hafta kaldıktan sonra, Venedik'i nasıl bulduğu sorulunca, "Chicago'yu tercih ederdim" dedi (Bu tercihinin nedeni Chicago'nun binaları değil, Amerikan arabalarıydı. Stephen bu arabalara tutkundu ve savaş sonrası Birleşik Devletler'de imal edilen hemen bütün modelleri çizebiliyordu).

Birkaç hafta sonra Amsterdam yolculuğu için hazırlıklar yapıldı. Stephen bu yolculuğu bir tek nedenle, gördüğü bir kartpostalda araba resimleri olduğu için kabul etmişti. Westerkerk, Begijnhof'un formel çizimleri dışında, son derece zarif bir heykel resmiyle bir kez daha, kentin bütün havasını yansıtmayı başardı. Stephen Amsterdam'da çok keyifliydi, kendinde yeni yönler keşfetmeye başlamıştı. Yolculuğa eşlik eden Lorraine Cole, ondaki değişimi hayretle izliyordu:

> Stephen küçükken, hiçbir şey onu güldürmezdi. Oysa şimdi her şeyi komik buluyor, çevresindekilere bulaştırdığı gülme krizlerine giriyor.

Başkalarını karikatürleştirmeye ve kurbanının tepkilerini izlemeye bayılıyor.

Amsterdam'da bir akşam Stephen bir televizyon programına çıkmaya hazırlanırken Margaret astım nöbeti geçirdi ve otel odasına adeta hapsoldu. Çok üzülen ve programa çıkmaktan vazgeçen Stephen bütün gece Margaret'in ayak ucundan ayrılmadı. "Sen iyileşene kadar buradan ayrılmayacağım," diyordu, "merak etme, ölmeyeceksin." Margaret ve Andrew bu gelişmeden çok etkilendiler. Margaret, "İlk kez şefkatli davrandığını gördüm," dedi.[111] Acaba Stephen, otistik yapısına rağmen, gecikmiş bir kişilik gelişmesi mi gösteriyordu? Margaret'in Amsterdam gezisi hakkında anlattıkları beni çok meraklandırmıştı. 1990 Mayıs'ı için planlanan Moskova ve Leningrad gezilerine katılmaya karar verdim. Önce Londra'da Stephen ve Margaret'le buluştum ve Stephen'a bazı testler yaptım. Uta Frith ve meslektaşları tarafından hazırlanan bu testlerde, analizanın çeşitli resimlere verdiği tepkiler ölçülür. Bu resimlerden bazılarında olaylar basit bir sıra izler, bazılarındaysa konu, karakterlere farklı bir gözle bakmadan, bir bakış açısı, bir inanç, bir yaşanmışlık biçmeden anlaşılamaz. Stephen'da, başkalarını anlama kapasitesi son derece sınırlıydı. (Frith, resmi olmayan bir araştırmada araştırmacının, The New Yorker'dan karikatürler kullandığını söylüyor; "en yetenekli ve kültürlü otistler bile bunları anlamadılar, komik bulmadılar," diyor.)

Daha sonra Stephen, büyük bir yap-bozun parçalarını kısa sürede biraraya getirdi. Bu kez başka' bir yap-bozu, resimleri görmeyeceği şekilde, ters çevirip verdim. Bunu da öteki gibi kolayca yaptı. Anlaşılan resimlere -anlama- ihtiyaç duymuyordu. Önemli olan, ve hayran olunacak şey, onun onlarca soyut şekli bir araya getirmesiydi.

Bu tür gösteriler otistiklerde çok yaygındır, blok tasarımı, desen bulma oyunlarında da da başarılıdırlar. Psikolog Lynn Waterhouse, görsel savan J.D.'ye yaptığı algı testlerinde Q.D., ailesinin anlattığına göre, beşyüz parçalı bir yap-bozu iki dakikada tamamlıyor, sonra beşbin parçalı bir tane daha istiyordu) delikanlının "olağanüstü başarı" gösterdiğini söylüyor; yön bulma, görsel gestalt, blok tasarımı gibi bütün testleri kusursuza yakın tamamlamış, her birinde rekor kırmış. Stephen da, tıpkı J.D. gibi, soyut desenleri algılamada ve görsel analizde olağanüstü yetenekliydi. Ama bütün

bunlar, onun resim yeteneğini açıklamaktan uzaktı - J.D., üstün görsel yeteneğine karşın, resimde başarılı değildi.

Gücünün kaynağını başka bir yerden, canlı temsil yeteneğinden alıyordu - bu yetenek algılarına bir biçim, son derece kişisel bir stil veriyordu. Bu temsil gücünün nasıl bir derinlik taşıdığı ise belirsizdi.

Soyut görsel-analiz yeteneği son derece gelişmiş olan Stephen için “anlam” ne kadar önemliydi? Çizdiklerinin ne kadarının anlamını kavrıyordu? Kavramaya önem veriyor muydu? Stephen’a Matisse’in bir tablosunu gösterdim ve bunu çizmesini istedim. (Andrew ve Margaret Matisse’e hayrandırlar, gösterdiğim resim de onların albümünden alınmıştı.) Stephen tabloya bakarak hızlı ve kararlı çizgilerle resmi bitirdi. Ortaya çıkan şey orijinalin tıpkısı değildi, ama Matisse’in çizgilerini çok andırıyordu. Bir saat sonra yeniden, hafızadan çizmesini istediğimde ortaya farklı bir resim çıktı, bir saat sonra çizdiği yine farklıydı, ama bütün bu resimlerin hepsi de (toplam beş resim çizdi) ayrıntılarda farklı olmalarına rağmen, orijinalden bir şeyler taşıyorlardı. Stephen bir bakıma tablodaki “Matisse’liği” ortaya çıkarmış, bunu bütün kopyalarında merkezi bir tema yapmıştı. Bu davranış sadece formel, bilişsel, Matisse’in stilini “formüle edici” bir yol muydu - yoksa büyük ressamın duyarlığına ve sanatına daha derin bir yaklaşım mıydı?

Stephen’dan, iki yıldan uzun bir süre önce ziyaret ettiği evimi hatırlıyorsa çizmesini istedim. Başını salladı ve evi yeniden, ama bazı değişikliklerle çizdi. Alt kattaki pencerelerden birini çıkardı, sundurmada üç yerine iki sütun bıraktı, merdivenleri daha belirginleştirdi. Hayali bacayı yerinde bıraktı, bahçeye hayali bir Amerikan bayrağıyla bayrak direği koydu - sanırım bir “Amerikan” evinde bu tür şeylerin bulunmasını elzem görüyordu. Böylece Stephen, Malisse tablosunu ve evimi birkaç kez yorumlamış oldu. Her ikisinde de, ilk bakışta stilini bulmuştu; sonraki yorumlar, bu stil üstüne yapılmış varyasyonlar ve doğaçlamalardı.

Bütün bu testlerden sonra şaşkınlığım hala geçmemişti. Stephen’ın eksileri ve artıları birarada gidiyordu; bu kusurlar ve yetenekler birbirinden bağımsız mıydı, yoksa daha derin bir bağlamda, bütünlüklü bir ilişki içinde miydiler? Otistik somutlaştırma bazı durumlarda yetenek, ötekilerde kusur olarak mı kabul edilmeliydi? Bu testler bende bir huzursuzluk da yaratmıştı, sanki bütün bu günler boyunca Stephen’ı kusurlarına ve yeteneklerine indirgemiş, onu kendi bütünlüğü içinde,- bir insan olarak görememiştim. O

sıralar *Otizm: Bilmecenin Açıklaması* başlıklı kitabını yeniden okuduğum Uta Frith'e şunları yazdım: "Yarın Stephen'la birlikte Rusya'ya gidiyorum... bazı yeteneklerini ve kusurlarını gördüm - onu zihniyle ve davranışlarıyla bir kişi olarak da görmek istiyorum. Birlikte bir hafta geçirirsek bunu başaracağımı sanıyorum."

Bu umutla, Stephen'la birlikte Rusya'ya hareket ettik. Gatwick havaalanında uçuş saatini beklerken, Stephen bütün dikkatini elindeki dergiye verdi. *Klasik Otomobiller* adlı bir dergi okuyordu. Resimleri büyük bir dikkatle inceliyordu - başını dergiden yirmi dakikadan fazla kaldırmadı. Arada bir, bir ayrıntıyı görmek için başını dergiye yaklaştırıyordu - gördüklerinin sonsuza dek korteksine işleneceğini düşündüm. Bazen de beklenmedik bir kahkaha atıyordu. Bu soyut etkinlik sırasında, onu bu kadar eğlendiren şey ne olabilirdi?

Uçakta Stephen önce Balmoral kalesini gösteren bir kartpostalı inceledi, sonra resmini yapmaya koyuldu. Çevresinde konuşulanlarla, altımızdaki muhteşem deniz ve kara manzaralarıyla hiç ilgilenmedi.

Moskova havaalanında Stephen çok sessizdi. Sarı taksilere, plakaları "MK"yle başlayan siyah Zil'lere baktı. Havaalanını berbat bir mazot kokusu sarmıştı. Stephen havayı kokladı ve burnunu buruşturdu; kokulara olağanüstü duyarlıydı. Sabahın saat ikisinde kente doğru ilerlerken, yolun kenarındaki uzun, gümüş gibi parlayan kayın ağaçlarını ve ufuktaki kocaman, yuvarlak ayı gördük. Stephen bile bu manzaraya kayıtsız kalamazdı; burnunu otobüsün soğuk camına dayayıp, ayın aydınlattığı manzaraya sevinçle baktı.

Ertesi sabah Kızıl Meydan'da dolaşırken Stephen her şeyi merakla inceliyor, fotoğraf çekiyor, süslü binalara hayretle bakıyordu. Sokaktakiler de ona bakıyordu - anlaşılan Moskovalılar kara derililere pek alışık değildi. Spassky kulesini çizmek için ideal bir yer buldu ve Margaret taburesini tam oraya koydu. Biraz öteye ya da beriye değil, tam o noktaya -genellikle edilgen bir yapısı olan Stephen artık idareyi ele almıştı. Kızıl Meydan'ın ortasında, kürk beresi ve açık-mavi yün eldivenleriyle minicik kalmıştı. Parlak mayıs güneşinde onlarca turist etrafını sarıp onun resim yapmasını izledi. Stephen onları umursamıyor, belki varlıklarını bile hissetmiyor, istifini bozmadan resmine devam ediyordu. Bir yandan bir şarkı mırıldanıyor, kalemini her zaman yaptığı gibi sakarca, üçüncü ve dördüncü parmaklarının arasında tutuyordu. Bir ara kıkırdayıp gülmeye başladı - daha

sonra, Yağmur Adam'dan[112] bir sahneyi ("Sakın arabayı senin kullanacağını söyleme!") hatırlayıp güldüğünü öğrendik. Margaret yanından ayrılmıyor, bir yandan cesaret verirken -"Çok iyi oldu! Aferin sana!"- bir yandan da estetik ve mimari ayrıntılar hakkında önerilerde bulunuyordu. Stephen onun önerisi üzerine kulenin mazgallı siperlerini inceledi. Margaret bir bakıma onun iş ortağıydı; Stephen'ın oldukça özgün ve kişisel bir yeteneği vardı, ama Margaret'in yüreklendirici sözlerine her zaman ihtiyaç duyuyordu.

Daha sonra, kırmızı tuğladan, eklektik bir yapı olan ve bir İngiliz mimar tarafından yapılan Tarih Müzesi'ni gezdik. Margaret Stephen'dan binaya iyice bakmasını ve incelemesini istedi. "Bütün ayrıntıları kafana yerleştir. Resmi daha sonra, aklında kaldığı gibi çizeceksin." Ne var ki Stephen'ın daha sonra çizdiği resim Tarih Müzesi'ne pek benzemedi; Stephen binanın damına altı adet kubbe eklemişti.

Bunun bir bellek bozukluğu olup olmadığını anlamak için St. Basil'i aklından çizmesini istedim. İki dakikada, son derece düzgün ve oldukça sevimli bir resim yaptı. Daha sonra, GUM alışveriş merkezini gezerken buranın resmini yapmaya başladı ve bunu otel odasında, kola içerken bilirdi. Kiril alfabesinden hiçbir şey anlamadığı halde, dükkânların tabelalarını bile aklında tutmuştu. Belleğinde sorun olmadığı açıktı.

Margaret'le birlikte, Tarih Müzesi'nde neler olduğunu hatırlamaya çalıştık. Manzarayı aklında tutması istenince dikkati dağılmıştı (ayrıca Kızıl Meydan'daki polis de onu huzursuz etmişti), kendini nasıl hissettiğini sorduğumuzda "fena değil" diye yanıtlamıştı ki bu, iyi olmadığını gösteriyordu. Binayı kubbelerle süsleyerek çekici hale getirmeye çalışmıştı, ama sonuçta, binanın bütünüyle uyumlu olmayan bir tablosu ortaya çıkmıştı.

Ertesi sabah, otelin yemek salonunda kahvaltı için biraraya geldiğimizde, Stephen coşkuyla "Merhaba Oliver," diye haykırarak beni karşıladı. Bu dostluk ve sıcaklık gösterisi, otomatik bir sosyal davranış mıydı, bundan emin olamadım. Büyük nörolog Kurt Goldstein otistik bir çocuk hakkında şunları yazıyor:

> Çevresinde hoşlandığı kimseler de var... Ne var ki, insanî ilişkilere duygusal tepkileri dağınık ve sığ. Aradan birkaç ay geçtikten sonra

> karşılaşınca, öyle soğuk ve uzak duruyor ki, onunla ancak birlikteyken temas kurabildiğinizi hissediyorsunuz... onunla birliktelik, duygusal içerikten yoksun.

Bir turist dükkânından bir parça kehribar aldım. Stephen umursamaz bir tavırla baktı -bu taş parçasında görsel bir çekicilik bulamamıştı- ama elimde oğuşturup elektrikle yüklendiğini gösterince ilgilenmeye başladı. Kehribarı küçük kâğıt parçalarına birkaç santim yaklaştırınca, kâğıtlar uçuşmaya başladı. Stephen şaşkınlık içinde gözlerini iri iri açtı, taşı eline aldı ve deneyi kendisi yapmak istedi. Ne olduğunu ya da neden olduğunu sormadı, ben açıklarken de ilgilenmemiş gibiydi. O ilk şaşkınlığı beni heyecanlandırmıştı -bir dış olayla bu denli ilgilendiğini hiç görmemiştim- sonra ilgisi söndü ve yokoldu. Bu tavrı bana, doğrusu korkutucu geldi.

Akşam yemeğinde bir yandan kıkırdayıp duran Stephen, masadaki herkesin göründüğü bir karikatür yaptı. Kendisini bana yelpaze sallarken çizmişti. (Sıcaktan çok etkilendiğim için yanımda bir japon yelpazesi taşırım, Stephen birçok kez beni bunu kullanırken görmüştü.) Beni yelpazeden korkan biri gibi çizmişti, kendiyse büyük, güçlü ve duruma hakimdi - bu simgesel anlatıma ilk kez tanık oluyordum.

Stephen’la yolculuk yaparken, birlikle yaşarken -beş gündür birlikteydik- fizyolojisinin ne denli hassas olduğunu, ruh halinin sürekli değiştiğini farkettim. Bazen gayet canlı bir havayla çevresiyle ilgileniyor, zekice çizilmiş komik tiplemeler, karikatürler yapıyordu; bazen de derin bir otizme kayıyor, otomatik tepkiler, yankı tepkileri (ekolali) veriyordu. Klasik otistik çocuklarda çok görülen, genellikle birkaç saat, nadiren birkaç gün süren bu tepkilerin nedeni anlaşılamamıştır. Margaret’ten, Stephen’ın küçüklüğünde bu davranışları daha çok gösterdiğini öğrendim.

Ertesi gün, bütün gün sürecek Leningrad yolculuğu için trene bindik. Margaret, bize de, kompartımandaki diğer yolculara da bol bol yetecek dev bir kumanya sepeti hazırlamıştı. Tren hareket ettikten sonra kahvaltıya başladık -vaktinde yetişmek için otelden sabahın beşinde çıkmıştık. Margaret sepeti açarken Stephen gülerek başını uzattı ve çıkan her şeyi koklamaya başladı. Bazı postensefalitik hastalarımla bazı Tourette’lileri hatırladım, onlar da koku alınca bu tür davranışlar gösterirlerdi. Birden Stephen’in koku dünyasının görsel dünyası kadar güçlü ve canlı

olabileceğini farkettim; ne yazık ki bu dünyayı bize iletecek bir dilden, bir araçtan yoksunduk.

Stephen haşlanmış yumurtalara kuşkuyla baktı - yoksa hiç yumurta kabuğu soymamış mıydı? Oyun oynar gibi bir tanesini aldım ve kafamda kırdım; Stephen bu işe bayıldı, kahkahalarla gülmeye başladı. Yumurtanın böyle kırıldığını hiç görmemişti, elime bir tane daha tutuşturdu ve tekrar yapmamı istedi, emin olduktan sonra bir tane de kendi kafasında kırdı. Bu yumurta kırma oyunu kendiliğinden ortaya çıkmıştı ve sanırım Stephen bundan sonra kendini yanımda daha rahat hissetti; çünkü ona ne kadar oyuncu, ne kadar şapşal olabileceğimi göstermiştim.

Kahvaltıdan sonra Stephen'la kelime oyunu oynadık. Stephen oldukça iyi puanlar aldı, eksik kelimelerin harflerini tamamlamada da çok iyiydi. Yine de, onaltı yaşında olmasına rağmen hacim kavramını anlamıyor, bir akışkanın farklı kaplarda arklı yüksekliklerde bulunacağını düşünemiyordu - oysa Piaget çocukların bu kavramla yedi yaşında tanıştıklarını söyler.

Tren ahşap evleri, renkli kiliseleri olan küçük köylerin arasından geçerken, yüzlerce yıldır değişmeyen, Tolstoyvari bir dünyada gibiydim. Stephen manzarayı dikkatle izliyordu, o sırada kafasına kaydettiği binlerce imgeyi ve şekli düşündüm - bunların hepsini canlı resimlerle, süslemelerle yeniden yaratacaktı, ama korkarım hiçbiri, zihninde genel bir izlenim yaratmayacaktı. Sanki bütün görsel dünya Stephen'ın içinden bir nehir gibi akıyor, ama hiçbiri anlam taşımıyor, içselleşmiyor, onun bir parçası olmuyordu. Gördüklerini zihninde tutsa da, bunlar bir bakıma dış dünyaya aitti, başka şeylerle bağlantısı, bütünlüğü yoktu, yapılanmamıştı, başka şeyleri etkileyemez, onlardan etkilenemezdi. Algılama yeteneğinin, belleğinin bir makineyi - muazzam bir depoyu, bir kütüphaneyi, bir arşivi andırdığını düşündüm; buradaki bilgiler sıralı ya da sınıflandırılmış bile değildi, burada çağrışımlara yer yoktu, herhangi bir şeye bir anda, bir bilgisayarın rasgele-erişimli hafızası gibi ulaşabiliyordu. Bir an onu, içinde bulunduğumuz tren gibi düşündüm, görsel bir füzeydi o, yaşamın içinden akıyor, her şeyi kaydediyor, notlar alıyor, ama bunları kendine mal etmiyor, geçmişte kalan her şeyi iletiyor - ama kendi değişmiyordu.

Leningrad'a yaklaşırken, Stephen resim yapma vaktinin geldiğine karar verdi. "Kalemi verir misin Margaret, sevgilim," dedi. Sevgilim'le yaptığı vurgu hoşuma gitti, Margaret'le yakınlık kurması güzel bir şeydi,

ama bunu bilinçli, şakacı bir tavırla mı, yoksa otomatik bir tepkiyle mi yaptığı anlaşılmıyordu. Tren çok sarsılıyordu, ancak küçük notlar alabiliyordum. Stephen her zamanki kıvraklığı ve hızıyla resimlerini çizdi; bunu uçakta da yapmış ve beni çok şaşırtmıştı. (Beceriksiz görünümüne karşın, birçok otistik gibi, motor becerileri çok çabuk, neredeyse anında öğreniyordu. Amsterdam'da yüzen evlerden birinin dar iskelesini hiç tereddüt etmeden, hızlı adımlarla aşmıştı. Bu becerisi bana tanıdığım bir başka otistik çocuğu çağrıştırdı; bu çocuk da sirkte bir ip cambazı gördüğü gün ipe çıkmış ve hiç korkmadan, bu işi yıllardır yaparmış gibi yürümüştü.)

Onbir saatlik uzun ve ağır bir yolculuktan sonra, Rusya kırsalını arkamızda bıraktık ve Leningrad'ın, devrim öncesi çarlık döneminin ihtişamını yansıtan büyük istasyonuna geldik. Otel penceresinden, kuzeyin beyaz gecesinin ışığında kentin panoramasını, görkemli, alçak 18. yüzyıl binalarını, Avrupa'nın kozmopolit yapısını yansıtan sokaklarını görebiliyorduk. Stephen kenti gün ışığında görmek istiyordu, ertesi sabah ilk iş olarak resim çizeceğini söyledi. Sabah resme başladığında ben odada değildim, Margaret daha sonra, Stephen'in ilginç bir yanlışlığından söz etti. *Aurora* adında çok ünlü, yaşlı bir gemi Neva'ya demirlemişti, Stephen gemiyi öteki taraftaki evlere göre oransız çizmişti. Yaptığı hatayı anlayınca, "Baştan yapacağım," dedi, "bu olmadı. Olmayacak." Önüne bir yaprak daha çekli ve çizmeye başladı.

Gemiyle evler arasındaki bu rahatsız edici oransızlığı görünce, Stephen'ın öteki çalışmalarındaki küçük hataları, resimlerinde birden çok perspektif kullanmasını ve bazen oldukça tutarsız tablolar yaptığını hatırladım.[113]

Günün ilerleyen saatlerinde Alexancler Nevsky Manastırı'na gittik ve bir anda kendimizi bir Rus Ortodoks düğününün ortasında bulduk. Dağınık bir grup oluşturan sıska, pejmürde kılıklı korocuları mavi gözleri pırıl pırıl parlayan bir kör bayan yönetiyordu. Çıkardıkları sesler mükemmeldi. Margaret'le ben, özellikle, Gulag takımadalarından henüz gelmişe benzeyen tenorun sesini çok beğendik. Margaret, Stephen'ın korodan etkilenmediğini düşünüyordu, ama ben aksine çok etkilendiği kanısındaydım. Bu fikir ayrılığı, bazen onun ne hissettiğini anlamanın ne denli güç olduğunun işaretiydi.

Leningrad gezimizin doruk noktası, Hermitage'a yaptığımız ziyaret oldu. Stephen buradaki şahane resimlere çocukça tepkiler gösterdi. Margaret, Picasso'nun başı yana eğik bir kadın resmi için "bloklardan oluştuğunu farkettin mi?" diye sorduğunda, Stephen sadece "Yoksa başı mı ağrıyor?" diye sordu.

Margaret, Stephen'dan Matisse'in *Dans* adlı tablosunu incelemesini istedi. Stephen tabloya gözucuyla, en fazla otuz saniye baktı. Londra'ya döndüğümüzde Margaret tabloyu zihninden yapmasını isteyecek, Stephen hiç tereddüt etmeden, resmin mükemmel bir kopyasını çizecekti. Ancak çok sonra, (yine bay Williamson'ın ikazıyla) ilginç bir varyantı farkedecektik: Stephen, Hermitage'daki tablodaki formları kullanmış, ama bunlara resmin New York'ta Modern Sanatlar Müzesi'nde bulunan versiyonunun renklerini vermişti. Kızkardeşi Annette, yıllar önce ona MOMA'nın "Dans" posterini armağan etmişti, o da "Rusya"daki resme "Amerikan" renkleri vermekte sakınca görmemişti. Bu farklılık, zihin karışıklığına ya da unutkanlığa yorulabilir, ama bence bu Stephen'ın oyunculuğundan kaynaklanıyordu; Tarih Müzesi'nin damına yaptığı kubbeler gibi (benim evimin çatısına oturttuğu baca, Rockfeller Center'daki Promotheus'a eklediği penis gibi) Hermitage resmine MOMA renklerini *bilerek* vermişti.

Bütün gün dolaşmaktan ve resim çizmekten yorulunca Hcrmitage'dan ayrıldık ve çay içmek için otele döndük. Margaret, Stephen'ı eğlendirmek için "Şimdi sen öğretmen ol... Oliver da öğrencin olacak," dedi.

Stephen'ın gözleri parladı. "İkiden bir çıksa kaç kalır?" diye sordu.

Derhal "bir" diye yanıtladım.

"Güzel! Peki, yirmiden on çıksa?"

Biraz düşünür gibi yaptım ve, "On" dedim.

Stephen "çok güzel," dedi, "peki altmıştan on çıksa?"

Epey düşündüm, yüzümü buruşturdum ve "kırk mı?" diye sordum.

"Hayır, yanlış. Bir daha düşün!"

Parmaklarımla onar onar saydım, "Buldum! Elli."

Stephen beni onaylayan bir gülümsemeyle, "doğru," dedi. "Çok güzel. Peki, kırktan yirmi çıksa?"

Bu daha da zordu. Bir dakika kadar düşündüm. "On mu?"

"Hayır. Dikkatini versene!" diye haykırdı. Sonra, "ama bayağı iyiydin," diyerek gönlümü aldı.

Bu olay, zekâ özürlü bir çocuğa verilen aritmetik dersini andırıyordu. Stephen sesiyle, davranışlarıyla, iyi niyetli ama mağrur bir öğretmeni, büyük olasılıkla (bunu düşünmek rahatsız ediciydi) beni taklit ediyordu, Londra'da ona test yaparken ben de böyle davranmıştım. Ve o bunu unutmamıştı. Bu benim için, hepimiz için, onu hafife almamamızı hatırlatan bir ders oldu. Stephen, beni yelpazelediği karikatürde olduğu gibi, bu rol değişiminden büyük keyif almıştı.

Rusya yolculuğu bazı açılardan zevkli ve heyecanlı geçti, bazı açılardansa hayal kırıcı ve üzücüydü. Stephen'ın otizminin ardındaki kişiliğini, zihninin işleyişini merak ediyordum, ama bu konuda en ufak bir ipucu bulamamıştım. Belki de duygusal davranmış, derinlikli bir ilişki kuracağımızı sanmıştım; "Merhaba Oliver!" diye haykırdığında kalbim yerinden sıçramış, ama gerisi gelmemişti. Stephen'ın beni sevmesini, en azından özel biri kabul etmesini istiyordum -onun davranışlarında ise, bütün şakacılığına, umursamazlığına ve mekanik neşesine karşın, husumet değilse de, belirgin bir kayıtsızlık vardı. Ben aramızda bir etkileşim olsun istemiştim, ne var ki hissettiğim tek şey, otistik anne-babaların, tepki vermeyen oğullarına karşı neler duyabilecekleriydi. Bütün olumsuzluklara rağmen, farklı yetenekleri ve sorunları olan, göreceli de olsa normal biriyle karşılaşacağımı ummuştum - oysa karşımda tümüyle farklı, kendi normlarımla açıklayamayacağım, yabancı bir zihin vardı.

Yine de zaman zaman -yumurtaları kırarken, öğretmen-öğrenci oyununu oynarken- aramızda bir akım olduğunu hissettim, bu yüzden bir ilişki kurabileceğimiz umudunu koruyordum ve Londra'ya her gidişimde (yılda birkaç kez) onu ziyaret etmeyi adet haline getirdim. Bu ziyaretlerde bir ya da iki kez, Stephen'la yürüyüşe çıkma imkânı buldum. Hala bana içini açmasını, "gerçek" benliğinden bir şeyler göstermesini bekliyordum. O ise, beni gördüğünde yine "Merhaba Oliver!" diye haykırıyor, o mesafeli, saygılı ama soğuk tavrını değiştirmiyordu.

Buna rağmen, ortak bir merakımız olduğunu keşfettik; ikimiz de yoldaki arabaları izlemekten hoşlanıyorduk. Stephen en çok 1950'lerin ve '60'ların üstü açık arabalarını seviyordu. Benim gözdelerim ise gençliğimin spor arabalarıydı - Bristoller, Frazer-Nashler, eski Jaguarlar, Aston Martinler. Yoldan geçen hemen bütün arabaların markasını biliyorduk. Sanırım Stephen beni araba izleme oyununda usta bir oyun arkadaşı gibi görmeye başladı - ama birbirimize en çok bu kadar yaklaşabildik.

Yüzen Kentler 1991 Şubat'ında yayınlandı ve kısa zamanda İngiltere'de çok satan kitaplar listesinin başına tırmandı. Stephen bu haberi duyunca, "Çok iyi!" dedi. Hiç etkilenmemiş, ya da ne olduğunu anlamamıştı, konuyu bir daha açmadı. Yeni bir teknik okula gidiyordu, tek başına metroya, otobüse biniyordu, yemek yapmasını öğrenmiş, gündelik hayatta işine yarayabilecek şeyleri yapmaya başlamıştı. Ama pazarlarını tamamen resme vermişti ve bu resimler, her hafta sonu çoğalıyordu.

Stephen'ın sanatsal yetenekleri bana mnemonik bir savanı, 1980'lerde karşılaştığım zihin özürlü müzisyen Martin'i hatırlattı. Martin operayı çok severdi -babası ünlü bir opera sanatçısıydı- bir kez duyduğu partisyonu derhal tekrar ederdi. ("İkibinden fazla opera biliyorum," derdi.) Ama en büyük tutkusu Bach'tı, bu basit adamın bir tutkusu olması beni şaşırtmıştı. Bach'ın olağanüstü entelektüel bir müzik anlayışı vardı, Martin ise zihin özürlüydü. Ona kantat kasetlerini, Golberg Varyasyonlarını getirince ne olduğunu anladım; genel zekâ düzeyi ne olursa olsun, Martin'in müzik zekâsı, Bach'ın karmaşık yapılarını, kontrpuanlı melodilerin, füglerin inceliklerini kavramasına ve zevk almasına yetiyordu; o profesyonel bir müzisyenin müzik zekâsına sahipti.

Savan dahilerde bilişsel yapının önemini daha önce bu kadar farketmemiştim. Bu gösterinin ezbere dayalı belleğin dışavurumundan başka bir şey olmadığını düşünmüştüm. Martin'in inanılmaz bir belleği vardı; ama özellikle Bach konusunda bu bellek yapısal ve kategorik (arkitektonik) çalışıyordu - farklı seslerin birleşmesini, bir varyasyonun ötekinin tersi olduğunu *anlıyordu.* Kendisi de basit kanonlar ve fügler yazıyordu. Birkaç ölçü öncesinden, melodinin nasıl akacağını biliyordu. *Bunu* nasıl yaptığına bir formül bulamıyor, izah edemiyordu; ama müzik formları hakkında içsel bir anlayışa sahip olduğu kesindi.

Martin'de bu özelliği saptadıktan sonra, daha önceleri üstlerinde çalıştığım sanatçı, takvimci, rakam ustası savanlarda benzerlikler bulmaya başladım. Hepsi de dahiydi, *ama* bilişsel alanla sınırlı, çok ilginç bir zekâları vardı. Gerçekten de savanlar zekânın çok çeşitli formları olduğunun, ve bunların birbirinden bağımsız olabileceğinin en güçlü kanıtını oluştururlar. Psikolog Howard Gardner *Frames of Mind (Zihin Biçimleri)* adlı eserinde bu olguyu açıklıyor:

> idiyo-savanlara gelince. ... başka alanlarda sıradan, hatta özürlü diyebileceğimiz zihinsel faaliyetlerin yanında. belirli bir alanda üstün yeteneklerin ortaya çıkabileceğinin canlı örneğini oluştururlar... Bu kişilerin varlıklarında, insan zekâsının muhteşem çeşitliliğine tanık oluruz.

Gardner -görsel zekâ, müziği algılayış, kelime haznesi, vb. gibi- birbirinden farklı zekâ türleri olduğunu öne sürer. Bunların her biri bağımsız ve özneldir, her bilişsel alanın kendi yapısı, kendi "kuralları" ve büyük olasılıkla kendi sinirsel bölgeleri vardır.[114]

1980'lerin başlarında Beale Hermelin ve meslektaşları çeşitli savanların yeteneklerini inceleyerek bu görüşü teste tabi tuttular. Görsel savanların bir manzaranın ya da bir tasarımın temel özelliklerini keşfetmede, bunların resimlerini yapmada, normal kimselerden çok daha becerikli olduklarını saptadılar. Ayrıca, hafızaları fotografik ya da aydetikten çok, kategorik ve analitik olan bu savanlar, "özgül özellikleri" derhal kavrama, ve tasvirlerini bunun üstüne yapılandırma yeteneğine sahiptiler.

Yapısal bir "formül" elde edildikten sonra, bunun değişik varyasyonlarının ve açı l un l arı um kullanıldığı da gözlendi. Hermelin ve meslektaşları, Treffert'le birlikte, yüz yıl önceki âmâ Tom gibi hem doğaçlama gücü hem de üstün müzik hafızasıyla ünlenen kör, zekâ özürlü ve olağanüstü yetenekli müzik dehası Leslie Lemke üstünde çalıştılar. Lemke, Bach'tan Bartok'a kadar bütün bestecilerin stillerini bir duyuşta kapıyor, daha sonra aynı stilde melodiyi çalıyor ya da doğaçlama yapıyordu.

Bütün bu çalışmalar, kendi algoritmaları ve kuralları olan, birbirinden bağımsız, belirli sayıda bilişsel güçlerin ya da zekâların olabileceğini onaylamakta, başka deyişle Gardner'in varsayımını desteklemektedir. Başlangıçta savanların yetenekleri olağandışı gariplikler olarak görülürdü; şimdi bunları, yalıtılmış ve belirli ölçülerde güçlenmiş "normal" yetenekler olarak görme eğilimi ağırlık kazanmıştır.

Savanların yetenekleri, gerçekten de normal yeteneklere benziyor mu? Stephen, Nadia, Martin ya da herhangi bir savanla ilişki kurduğunuzda, derinlerde, farklı bir zihinsel faaliyetin sürdüğünü hissetmemek

olanaksızdır. Savanların sergiledikleri marifetler, erken yaşlarda gelişen yetenekleri (Martin iki yaşında opera parçaları söylüyordu) istatistikleri altüst etmektedir - ama daha önemlisi, bunlar normal gelişme modellerinden farklı bir yapı içindedir. Bu durum özellikle, normal karalama, şematik çizim aşamalarını atlayıp, normal çocuklarınkinden çok farklı resimler yapan Nadia'da gözlenmiştir. Chris de Stephen'ın, yedi yaşındayken, "diğer çocuklarınkine benzemeyen" resimler yaptığını söylemiştir.

Dahiliğin ve erken gelişmişliğin bir başka yönü savanların diğer çocuklara benzememesinin bir nedeni de, bu yeteneklerin normal çocuklarınki gibi gelişmemesidir. Bunlar doğuştan tam donanımlıdır. Stephen yedi yaşındayken dahi bir sanatçı olduğu anlaşılmıştı; ondokuzuna geldiğindeyse, kişiliğindeki gelişmeye ve sosyalleşmesine karşılık, yeteneğinin önemli ölçüde arttığı söylenemezdi. Savan yetenekler hazır, düğmeyi açınca çalışan makinelere benzerler. Gardner onlardan şöyle söz ediyor: "İnsan zihninin bir dizi hassas hesap makinesinden oluştuğunu... ve aramızdaki büyük farklılıkların bu makinelerden her birinin ne kadar uzun ömürlü olduğuyla ilintili olduğunu varsayarsanız onları anlayabilirsiniz."

Savan yetenekler, otonom, hatta otomatikleşmiş olmalarıyla da normallerden ayrılırlar. Zihinlerini ya da dikkatlerini tam vermemiş gibi görünürler- Stephen resim çizerken etrafına bakar, walkman'ini dinler, şarkı söyler, hatta sizinle konuşur; Jedediah Buxton bir yandan günlük hayatını sürdürürken, zihni kendine özgü bir hızla muazzam hesaplar yapmaya devam ediyordu. Normal yeteneklerin aksine, savan yetenekler benliklerinin geri kalan kısmıyla bağlantılı oldukları hissini vermezler. Bütün bunlar bize, bu kişilerde normal yeteneklerden farklı bir sinirsel mekanizmanın söz-konusu olduğunu düşündürür.

Belki de savanların beyinlerinde bazı bakımlardan müthiş uzmanlaşmış, muazzam ölçüde gelişmiş bir sistem, bir "nöromodül" bulunmaktadır ve doğru zamanda doğru uyarı (müziksel, görsel, ya da başka biçimlerde bir uyarı) aldığında, sistem derhal tam güçle çalışmaya başlar. Böylece, takvim dahisi ikizler, altı yaşında bir takvim gördüler ve derhal takvimdeki yapısal kuralları, kural-dışılıkları gözlediler, belki bilinçdışı kurallar ve algoritmalar çıkarsadılar; ve tarihlerin çakıştığı günleri tahmin edebildiler. Bizler, böyle bir şeyi yapmak için (tabii eğer

yapabilseydik) bilinçli algoritmalar üretmek, bu işe uzun zaman ve emek vermek zorunda kalacaktık.

Zaman zaman, bunun tam tersi bir durum da sözkonusu olur; özürlü ya da otistik savanlar, savan yeteneğine sahip normal insanlar, bu yeteneklerinin aniden kaybolduğunu görürler. Vladimir Nabokov, birçok yeteneğinin yanında sahip olduğu, dahilere özgü hesap yeteneğini, yedi yaşında yüksek ateşli bir nöbet geçirdikten sonra kaybetti. Nabokov, geldiği gibi gizemli bir şekilde giden, kendi şahsıyla "pek ilgisi olmayan"; kendine özgü kuralları olan bu yeteneğin, diğer yeteneklerinden çok farklı olduğunu düşünüyordu.

Normal yetenekler bu şekilde gelip gitmezler; gelişme ve ilerleme kaydeder, direnir, büyür, bağlantılar kurdukça kişisel bir üslup kazanır, ve giderek artan ölçülerde zihne ve kişiliğe içkinleşirler. Savanlara özgü o ilginç tecrit hali, erişilmezlik ve otomatiklik, normal yeteneklerde görülmez.[115]

Kuşkusuz zihin, bir yetenekler toplamı değildir. Bugün birçok nöroloğun ve psikoloğun yaptığı gibi zihni salt modüler ya da karma bir yapı olarak görürsek, normal insanlarda derhal göze çarpan zihnin o genel niteliğini -buna kapsam, alan, boyut, hacim diyebilirsiniz- gözden kaçırmış oluruz. Bu supramodal bir kapasitedir ve bütün kabiliyetlerden üstündür. "Parlak bir zihin" dediğimizde kastettiğimiz budur. Zihnin modüler modeli de daha az önemli değildir, burada da kişilik merkezi, benlik, "ben" ortadan kalkar. Normal zihinde, tutarlı ve birleştirici bir güç (Coleridge'in deyişiyle "esemplastik" bir güç) zihnin çeşitli melekelerini bir arada tutar, bunları duygularımız ve tecrübelerimizle birleştirir ve bize özgün bir kişilik kazandırır. Bu global ve birleştirici güç, bize genelleme yapına ve tefekkür kabiliyeti kazandırır, öznel ve bilinçli bir kişilik sağlar.

Kurt Goldstein, organizmanın "soyut-kategorik kapasitesi" ya da "soyut tavrı" adını verdiği bu global kapasiteyle çok ilgiliydi. Goldstein'ın çalışmalarının büyük bölümünü beyindeki hasarlar oluşturuyordu; sonunda, geniş çapta ya da beynin ön loblarını içeren bir hasar sözkonusu olduğunda, özel yeteneklerin (dil, görme ve diğer yeteneklerin) yanında soyut-kategorik kapasitede de bozukluk olduğunu, ve bu bozukluğun, özel yeteneklerdeki hasardan daha çok zarar verdiğini buldu. Goldstein ayrıca çeşitli gelişim sorunlarını da araştırdı ve meslektaşları Martin Scheerer ve Eva

Rothmann'la birlikte bir idiyo-savan hakkında yapılmış en kapsamlı çalışmayı yayınladı. Ele aldıkları L., üstün müzik, matematik ve hafıza yetenekleri olan otistik bir çocuktu. 1945'te yayınladıkları "Bir İdiyo-Savan Vakası: Kişilik Organizasyonunda Deneysel Bir Çalışma" başlıklı tezlerinde, zihnin çok-faktörlü, bileşik bir kuramının yetersizliğinden söz ederler:

> "[Eğer] ... birbirlerinden tamamen bağımsız yeteneklerin bileşkesi sözkonusuysa... kuramsal olarak L. mükemmel bir müzisyen ve matematikçi olmalıydı... Bu sonuç gerçekle çeliştiği için, "ilgi duymasına" ve "eğitim almasına" karşın... neden öyle olmadığının yanıtını bulmak zorundayız."

Sonunda. L.'nin etkileyici yeteneklerine karşılık mükemmel olmamasının nedenini, global ve telafisi mümkün olmayan bir eksikliğe bağladılar:

> L. bütün davranışlarını etkileyen bir soyut tavır bozukluğundan muzdariptir. Bu durum, dilsel alanda dili sembolik ve kavramsal anlamlarıyla kavrama; nesnelerin özelliklerini formüle etme... gerçek olaylara ilişkin olarak "niçin" sorusunu sorma, kurgulama, mantıksal çözüm getirme gibi konularda... "yetersizlik" şeklinde ortaya çıkmaktadır. Aynı bozukluk sosyal bilinç ve başkalarına merak duyma eksikliğinin, sınırlı değerlerin, çevredeki sosyo-kültürel ve insani ilişkiler yumağının anlaşılmasındaki güçlüğün de temelindeki nedendir. Soyutlama bozukluğu [savanın] edimlerinde kendini gösterir... [bunlar] somut bağlamlarından sıyrılıp dile getirilemezler..: L., kusurlu soyut tavrından ötürü doğuştan gelen yeteneklerini aktif ve yaratıcı biçimde kullanamamaktadır... [Bu yetenekler] *anormal* biçimde somut, özgül ve kısır kalmakta, konunun daha geniş açılımlarıyla, sosyal içgörüyle bütünleşmemekte... normal bir yeteneğin karikatürleşmiş halini andırmaktadır.

Goldstein'ın idiyo-savanlar ve otizm hakkındaki formülasyonları doğruysa, ve Stephen'ın soyut tavrında gerçekten bir eksiklik varsa, Stephen ne ölçüde bir kimliğe, ya da benliğe sahiptir? Nasıl bir düş gücü

vardır? Kişisel ya da kültürel temaslardan ne öğrenir, nasıl etkilenir? Böyle bir teması ne ölçüde gerçekleştirebilir? Özgün bir duyarlığa ve üsluba ne ölçüde ulaşabilir? (Teknik karşıtı olarak) "kişisel" bir gelişmeye muktedir midir? Bütün bunların sanatına etkisi nedir? Bunlar ve göreceli olarak gelişmemiş bir zihne ve kimliğe eklemlenen muazzam bir yeteneğin yarattığı paradoksun getirdiği başka sorular, Goldstein'ın çözümlemeleriyle gün ışığına çıkmaktadır.

1991'in Kasım ayında Stephen'la San Fransisco'da karşılaştım. Son görüştüğümüzden bu yana ne denli değiştiğini görmek beni şaşırtmıştı - şimdi onyedi yaşında, uzun boylu, yakışıklı bir delikanlıydı, sesi de kalınlaşmıştı. San Fransisco'da olmak onu heyecanlandırmıştı; sürekli olarak haiku şiirlerine benzeyen kısa cümlelerle televizyondaki 1989 depreminin görüntülerini anlatıyordu: "Köprüler devrildi, Arabalar ezildi. Gaz kaçakları oldu, Heryeri su bastı. Yerde yarıklar açıldı. İnsanlar uçtu."

İlk gün, Pasifik Tepeleri'ne tırmandık. Stephen, yılanımsı bir kavisle tepeye uzanan Broderick Caddesi'ni çizmeye başladı. Resim yaparken belirsiz bir tavırla çevresine bakıyordu, ama daha çok walkman'inden gelen müziği dinliyordu. Daha önce ona, Broderick Caddesi'nin neden düz değil de bir kavisle uzandığını sormuştuk. Yokuşa ilişkin bir şey söyleyemedi, ya da yokuşu göremedi, Margaret "yokuş" dediğinde de aynı sözü ekolaliye benzer bir tavırla tekrar etti. Hala zihinsel özürü, ya da bilişsel eksikliği olan biri gibi davranıyordu.

Yürümeye devam ettik ve bir anda gemilerden ve ortada inci gibi parlayan Alkadraz'dan oluşan, nefis bir manzarayla karşılaştık. Bir an "görme" yeteneğimi kaybettim; manzarayı görmüyordum, yalnızca incelikle örülmüş çok renkli bir desen, tarif edilemeyecek bir duygu bombardımanı algılıyordum. Acaba Stephen da dünyayı böyle mi görüyordu?

Stephen'ın San Fransisco'da en sevdiği bina, Transamerika Piramidi'ydi. Nedenini sorduğumda, önce "Şekli," dedi, sonra "Bu bir üçgen, eşkenar bir üçgen... bunu sevdim!" dedi. Çoğunluk ilkel bir dille konuşan Stephen'ın "eşkenar" (isosceles) sözcüğünü kullanması beni şaşırttı - aslında bu durum otistiklerin özelliklerinden biridir; erken çocukluklarında, kişisel ve sosyal kavramlardan önce geometrik kavramları öğrenirler.[116]

Otizm hakkında pek az bilgisi var - Polk Caddesi'ndeki beklenmedik kaza sırasında bu durum iyice açığa çıktı. Milyonda bir rastgelecek bir şans eseri, plakasında "otizm" yazan bir arabanın arkasına düştük. Stephen'a plakayı gösterdim ve "Ne yazıyor?" diye sordum. Heyecanla sökmeye çalıştı; "O-T-l-Z-M-2"

"Evet," dedim, "peki nasıl okunur?"

''U... U... Utizm."

"Yaklaştın, ama tam değil. Utizm değil, otizm. Otizm nedir?"

''Plakanın üstünde yazan kelime," diye yanıtladı, başka karşılık alamadım.

Farklı, özel biri olduğunun farkında, bu çok açık. *Yağmur Adam* filmine büyük ilgi duyuyor, anlaşılan kendini Dustin Hoffman'la, bugüne dek en başarılı biçimde sergilenen otistik karakterle özdeşleştiriyor. Filmin müziğini banda almış, walkmaninde sürekli bunu dinliyor. Filmdeki konuşmaların büyük bir bölümünü, bütün karakterleri kendisi konuşarak, kusursuz bir tonlamayla tekrar edebiliyor. (Filme olan ilgisi ve sürekli kaset çalması onu sanatından uzaklaştırmıyor -dikkati başka yerde gibi görünse de harika çizimler çıkarıyor- ama böyle zamanlarda konuşmaya ve sosyal ilişkiye ilgisi azalıyor.)

Stephen'ın *Yağmur Adam'a* olan ilgisiyle koşut giden bir tutkusu da, Las Vegas'ı ziyaret etmek için duyduğu önüne geçilmez istek. Bu kente geldiğimizde, her zamanki gibi binaları görmek yerine, tıpkı *Yağmur Adam* gibi kumarhanelere girmek istedi. Orada bir gece kaldıktan sonra 1991 model bir Lincoln Continental'e atlayıp Arizona'ya doğru yola çıktık. Margaret "1972 model bir Chevrolet Impala'yı tercih ederdi," dedi, ama malesef bu arabayı temin edemedik.

Grand Canyon yakınlarında bir yere arabamızı park ettik. Kanyonun bir bölümünü buradan görebiliyorduk, ama Stephen dikkatini park yerindeki diğer arabalara vermişti. Kanyon hakkında ne düşündüğünü sorduğumda Stephen, "Çok, *çok* güzel, güzel bir manzara," dedi.

"Sana neyi hatırlatıyor?"

Stephen, "Binaları, mimariyi" diye yanıtladı.

Stephen'ın kanyonun kuzey yamacını rahatça göreceği bir nokta bulduk. Resim yapmaya başladı; çizgilerinde bina resmi yaparken duyduğu güven hissi ve akıcılık yoktu, yine de kayaların temel özelliklerini ve mimarisini yansıtmayı başardı. Margaret, "Sen bir dahisin Stephen," dedi.

Stephen gülümseyerek “Ya, ya,” diye yanıtladı.

Stephen’ın havadan görülen manzaraları ne çok sevdiğini bildiğimiz için, Grand Canyon’ın üstünden helikopterle uçmaya karar verdik. Önce alçaktan uçtuk, kuzey yamacına doğru ilerledik, sonra bütün manzarayı kuşbakışı görecek kadar yükseldik; Stephen heyecandan yerinde duramıyor, başını sağa sola çevirip her şeyi görmek istiyordu. Pilotumuz durmadan kanyonun yerbilimsel özelliklerini ve tarihini anlatıyordu; ama Stephen onu dinlemiyordu, sanırım yalnızca şekiller -çizgiler, sınırlar, gölgeler, lekeler, renkler ve perspektifler- görüyordu. Yanında oturduğum için onun baktığı yöne bakabiliyordum, böylece, aşağıdaki kaya katmanları hakkındaki entelektüel bilgilerimi bir yana bırakıp, çevreyi onun gözleriyle, yalnızca görsel özellikleriyle görmeye çalıştım. Stephen bilimsel konulara pek ilgi duymuyordu, yerbilimle ilgili kavramları kavrayabileceğini de sanmıyordum; yine de algılama kabiliyeti, görsel duyarlığı o denli gelişmişti ki, kanyonun jeolojik yapısını bütün netliğiyle, hiçbir fotoğraf makinesinin kaydedemeyeceği bir seçicilikle belleğine yerleştirdi ve daha sonra çizdi. Matisse tablosunun ruhunu nasıl yakaladıysa, kanyonun ruhunu, atmosferini de aynı şekilde yakalamıştı.

Yeniden çöle döndük, Flagstaff’a doğru tırmanırken saguarolar (dev çöl kaktüsleri) azalmaya başladı - 850 metrede tek bir dev kaktüs kaldı. ‘80’lerde altın ve gümüş madenlerinin bulunduğu Bradshaw platosu solumuzda yükseliyordu. Frenk incirleriyle kaplı, yer yer otlayan hayvanların görüldüğü bir düzlüğe çıktık. Atlar ve merkepler, az sayıda çatal boynuzlu antilop bu düzlüklerde *hâlâ* serbestçe dolaşır. Ufukta San Fransisco’nun dağları dev gemiler gibi uzanıyordu.

Stephen, “otomobiller için harika bir arka plan olur,” dedi. (Bir keresinde arka planında Anıtlar Vadisi bulunan kocaman bir Buick arabanın resmini çizmişti.) Bu yorumdan hem hoşlandım, hem de öfkelendim: yeryüzündeki en görkemli manzaralardan birini seyrediyorduk, onun kafasındaki tek şey bu manzaraya bir otomobil yerleştirmekti!’

Ben defterime notlar alırken o kaktüs resimleri çizmeye başladı; Venedik’in gondolları, New York’un gökdelenleri gibi bunları da Vahşi Batı’nın simgesi olarak kabul etmişti. Aniden önümüzde tavşana benzer bir hayvan sıçradı. Kendimi tutamadım ve “Coypu!” (büyük, kunduza benzeyen bir hayvan) diye haykırdım. Bu sözcüğün sesi, akostiği Stephen’ın çok hoşuna gitti, birkaç kez keyifle tekrar etti.

Arizona yolculuğu bize, Stephen'ın çöl, kanyon, kaktüs ve manzara resimlerini, büyük binalar ve şehirler kadar kolayca hafızasına kaydettiğini ve ustalıkla çizdiğini gösterdi. En şaşırtıcı olaylardan biri, bir Navajo ressamla birlikte Chelly kanyonunun dibine inerken meydana geldi. Yerli, Stephen'ın resim çizmesi için bütün manzaraya hâkim, kutsal ve özel bir nokta gösterdi ve halkının tarihini, mitlerini, yüzyıllar önce buralarda nasıl yaşadıklarını anlattı. Stephen onu dinlemedi bile, kayıtsız bir tavırla -çevresine bakarak, kendi kendine mırıldanarak ve sesler çıkararak- işine devam etti; bu sırada yerli de sessizleşmiş, bağdaş kurup kendini yaptığı resme vermişti. Tavırlarındaki bu farklılığa karşılık, Stephen'ın yaptığı resim çok daha iyiydi ve (bunu Navajo ressam da kabul etti) ortamın tuhaf gizemini ve kutsallığını daha iyi yansıtıyordu. Stephen her türlü ruhaniliğe karşı ilgisiz görünür: ama o keskin gözlem gücüyle bizim, yani onun dışındakilerin, "kutsal" diye adlandırdığı bir ortamı canlandırmayı başarmıştı.

Stephen kutsallığın özünü yakalayıp bunu resme mi dökmüştü, yoksa bizler, resmine bakıp, kafamızdaki atmosferi oraya mı yansıtmıştık? Leningrad'daki manastırda dinlediğimiz düğün müziğine ilişkin tartışmamızdan beri, Margaret'le Stephen'ın gerçek duyguları konusunda anlaşamayız. Ama burada, Chelly kanyonunda rollerimiz değişmişti: Margaret, Stephen'ın ortamın kutsallığından etkilendiğini savunuyor, bense bu görüşü kuşkuyla karşılıyordum. Stephen'ın gerçek düşünceleri ve duygularındaki bu belirsizlik, onu tanıyanlar arasında tartışma konusudur.

Bazen Stephen'ın "duygularının" ve ''duygusal tepkilerinin" bizimkilerden çok farklı olduğunu düşünüyordum: bu duygular bizimkilerden daha sığ ve eksik değildi, ama bunlar nesne, ya da olay merkezliydi, genele uzanmıyor, başka bir tasavvurla bütünleşmiyor, onun bir parçası olmuyordu. Bazen onun, çeşitli yerlerin, insanların, manzaraların atmosferini, ruh halini bizim duyarlılık dediğimiz bir tavırla değil, bir tür ani duygudaşlıkla, taklitle dile getirdiğini düşündüm. Böylece, hiçbir "estetik duyarlılığı" olmadan, yeryüzünün güzelliklerini yansıtıyor, taklit ediyor, yeniden üretiyordu. Manastırdaki ya da Chelly kanyonundaki "kutsal" atmosferi çok güzel aktarabiliyordu, ama bunu yaparken "dinsel" duygular taşımıyordu.

Phoenix'teki otelimize döndüğümüzde, bitişiğimdeki Stephen'ın odasından nefesli bir müzik aletinin sesini duydum. Kapısını çaldım ve içeri girdim.

Stephen yalnızdı, ellerini boru gibi yapıp ağzına götürmüştü. “O neydi?” diye sordum.

“Klarnet,” dedi, sonra aynı ustalıkla tuba, saksafon, trompet ve flüt sesleri çıkardı.

Odama dönerken Stephen’ın yeniden üretme huyunu ve gücünü, bunun çeşitli aşamalarını ve hayatını nasıl yönlendirdiğini düşündüm. Çocukluğunda ekolalisi daha güçlüydü; başkalarının söylediklerinin son bir iki kelimesini tekrar ederdi, yorgun ya <la sıkıntılı olduğunda bunu hâlâ yapıyordu. Ekolali de duygu, ton, vurgu yoktur - tamamen otomatik bir davranıştır ve uykuda bile söylenebilir. Önceki gün “Coypu” sözcüğünü tekrar edişinde daha karmaşık bir mekanizma sözkonusuydu, bu kelimenin sesini, vurgusunu, yüklediğim anlamı sevmişti, ama yine de bunu bir taklit gibi, değişik şekillerde tekrar etmişti. *Yağmur* Adam’ı taklidinde de çeşitli karakterlerin seslerini, konuşmalarını kusursuz biçimde tekrar ediyordu. Bu tür olaylar onu etkiliyor, uyarıyordu, ama bazen *de* saplantı haline geliyor, onu büyülüyor, tutsak ediyordu.

Bu “büyülenme” hali çok çeşitli seviyelerde ortaya çıkabilir ve postensefalitik sendrom ya da Tourette sendromu olan kişilerde de görülür. Düşük seviyeli fizyolojik bir güç normal zihne ve kişiliğe hakim olur, ve otomatik bir taklit şeklinde dışa vurulur. Bu güç otistik taklitçiliğin otomatik yönlerini de belirleyebilir. Ama bunun yanında, daha üst seviyelerde, bir tür kişilik arayışı - başka personalar edinme, içkinleştirme ya da terketme eğilimleri de sözkonusu olabilir. Bu bağlamda Mira Rothenberg otistikleri, sürekli başka kişilikleri içine alan, ama onları özümsemeyen, kalıcı olmalarına fırsat vermeyen kevgirlere benzetmiştir. Yine de Rothenberg, otuzbeş yıllık tecrübesinin sonunda, otistikler-de her zaman erişebileceği ve iletişim kurabileceği gerçek bir benlik olduğunu düşünmektedir.

Phoenix’teki son sabahımızda, yedibuçukta kalkıp otel odasının balkonundan gün doğuşunu izledim. Birden, “Hey, Oliver!” diye haykıran neşeli bir ses duydum; Stephen yandaki balkondan bana bakıyordu.

“Harika bir gün,” dedi ve elindeki fotoğraf makinesiyle balkonda resmimi çekti. Bu çok dostça, samimi bir davranıştı - Arizona’ya veda edişimizin anısı olarak zihnimde yer etti. Dışarı çıktığımızda Stephen kaktüslere doğru yürüdü ve onlara da veda etti; “Hoşçakal saguaro! Hoşçakal fıçı! Hoşçakal frenk inciri! Görüşmek üzere!’’

Bu yolculuk Stephen’ın sanatındaki paradoksu daha keskin hatlarla görmemi sağlamış, ama bir çözüm getirmemişti. Margaret Stephen’ın çalışmalarından çok memnundu, ona sarılıyor, “Stephen! Herkese mutluluk dağıtıyorsun! İnsanları ne kadar mutlu ettiğini bilemezsin!” diyordu. Stephen safça gülümsüyor ve kıkırdıyordu - ama Margaret haklıydı. Resimleriyle herkesi mutlu ediyordu, buna karşılık becerisini başarıyla sergilemenin keyfi dışında, bu resimlerin onda herhangi bir duygu uyandırdığına ilişkin bir belirti yoktu.

Arizona yolculuğu sırasında, bir mandırada verdiğimiz molada, Stephen yandaki masada oturan iki genç kıza hayran oldu ve onlardan o kadar etkilendi ki, tuvalete gitmeyi unuttu. Bazı konularda normal bir delikanlı gibi davranıyor, ne otistikliği ne de savanlığı bunun önüne geçemiyor. Daha sonra kalkıp kızlara doğru yürüdü - ilk bakışta iyi bir izlenim bırakır. Ama onlarla çok uygunsuz ve çocuksu bir tavırla konuşunca kızlar birbirlerine baktılar, güldüler ve bir daha ona yüz vermediler.

Fiziksel ve psikolojik açıdan ilk gençliğe biraz geç adım atsa da, şimdilerde tam bir delikanlı. Görünüşüne, giyimine, rock müziğine ve kızlara büyük bir ilgi duymaya başladı. Margaret, çocukluğunda aynalara hiç bakmadığını, ama şimdi üstünü başını düzeltmeye itina gösterdiğini söylüyor. Giyim konusunda çok belirli zevkleri var: "kovboy jean'lerini seviyorum, açık mavileri, taşlanmış olacak; gömlekler de öyle... bir de kovboy çizmelerini."

Margaret bir keresinde "Oliver'ın ayakkabılarına ne dersin?" diye sordu.

Şöyle bir baktı ve, "Sıkıcı," dedi.

Stephen şimdilik çok kısıtlı bir sosyal hayatla yetiniyor. İnsanlarla tanışıyor, ama onlarla nasıl konuşacağını bilmiyor; kendi ailesi ve Hewson'lar dışında çok az arkadaşı ve dostu var. Kızkardeşi Annette'le çok yakınlar, ona ilgi ve şefkat göstermeyi beceriyor. Kendini evin erkeği, annesinin koruyucusu gibi görüyor; Margaret'in de onu koruduğuna inanıyor. Ama zamanının büyük bölümünü resimleriyle ve giderek daha ayrıntılı olmaya başlayan hayalleriyle geçiriyor.

Bu sıralar Stephen'ı en heyecanlandıran şey, "Beverly Hills. 90210"[117] adlı bir televizyon dizisi. Geçen yıl bu konuda konuştuğumuzda, "Jennie Garth'ı çok seviyorum," dedi. "L.A.'daki en şeker kız o. Kırmızı ruj sürüyor... Yirmi bir yaşında. Illinois'li. 'Beverly Hills, 90210'da oynuyor. Jennie Garth'a aşık oldum. Sanırım 1991'de başladı. Kelly Taylor'ı oynuyor. Hep jean giyiyor, bir de kovboy gömlekleri ve body'ler." Stephen yalnızca Jennie Garth'a değil, programdaki herkese aşık, onlar hakkında fanteziler geliştiriyor: "Resimlerini topluyorum. Bazı çizimlerimi onlara gönderdim." Onlara Park House'da bir garsoniyer tutmayı düşünüyor. Birlikte yaşayacaklar, bu "sanatçılar evi"nde o da onlarla birlikte olacak. Kimin ziyarete gelebileceğine o karar verecek. Bütün gün çalıştıktan sonra, akşamları, birlikle dışarıda yiyecekler ya da garsoniyerde piknik yapacaklar. Bütün bunların resmini de yaptı.

Ayrıca kızların seksi resimlerini yapmaya başladı. Margaret bir gün bunu kazayla keşfetti; birlikte yolculuğa çıkmışlardı, otel odasında Stephen'ın yatağının altında bir resim buldu. Öteki resimlerine -en iyilerine, yapmak için günlerini verdiği resimlere- karşı kayıtsız; bunlar parçalansa da, kaybolsa da fazla umursamıyor. Ama seksi resimleri çok farklı, bunları

kendi malı kabul ediyor ve odasının en gizli yerlerine koyuyor - başka birine göstermeyi düşünmüyor bile. Bunların öteki resimlerinden, istek üzerine yaptığı resimlerden çok ayrı bir yeri var, çünkü bunlar iç yaşantısını, rüyalarını ve ihtiyaçlarını anlatıyor, duygusal ve kişisel kimliğini yansıtıyor. Oysa mimari resimleri, ne denli gösterişli olursa olsun, tek bir amaca hizmet ediyor; bir tasarımın benzerini, tıpkısını yapmak.

Stephen'ın kızlara ilgisi, onlara ilişkin fantezileri, bir delikanlı için son derece normal görünüyor, ama bunlarda bir çocuksuluk, insani ve toplumsal bilgilerden uzak oluşun getirdiği bir naiflik seziliyor. Onu bir kızla çıkarken düşünmek çok zor, derin bir insan ilişkisi, ya da bir cinsel ilişki yaşadığını düşünmek daha da zor. Bunları belki de hiçbir zaman gerçekleştiremeyecek. Bazen bunun farkına varıp üzülüyor mu, bilmiyorum.

1993 Temmuz'unda Margaret, heyecandan kendinden geçmiş bir halde beni aradı. "Stephen'ın müzik dehası ortaya çıktı! Çok başarılı! Derhal gelip görmen gerek." Bu çağrı beni heyecanlandırdı, Margaret'i hiç bu kadar heyecanlı görmemiştim.

Stephen'ın müzik yeteneği, diğer sanatsal yetenekleri gibi çocukluğunun ilk günlerine uzanıyor. Lorraine Cole onun konuşmayı öğrenmeden önce, bir sahne sanatçısı ve mim aktörü olduğunu yazar: "Lokantadaki kızgın adamı canlandırışı o denli coşkulu ve komikti ki, ancak videoyu başa sarıp tekrar izlediğimizde hiç konuşmadığını, yalnızca bazı sesler çıkardığını anlayabildik. Sesleri taklit ettiğini o zaman anladık." Japonya'ya yaptığı kısa gezide bu durum iyice ortaya çıktı - Japonca'daki sesler onu büyülemişti, Andrew onu ve Margaret'i Heathrow havaalanından almaya geldiğinde, Stephen Japonlar'ın vücut hareketlerini taklit ederek "Japonca"ya benzer bir dilde konuşmaya başlayınca, Andrew gülmekten az daha arabayı çarpacaktı.

Yıllardan beri Stephen'ın enstrümanların sesini, insan seslerini, aksanları, uygulamaları, ezgileri, ritimleri, aryaları, -bazen sözleriyle birlikte- şarkıları taklit etmede olağanüstü kabiliyetli olduğunu, engin ve düzgün bir işitsel belleği olduğunu biliyorduk. Daha da önemlisi, müziği seviyordu; müzikten, belki resim çizmekten de fazla, adeta fiziksel bir zevk alıyordu.

Bütün bunları benden iyi bilen Margaret, kuşkusuz daha farklı, daha yeni ve beklenmeyen bir aşamadan söz ediyor olmalıydı. Bu yeteneğin

ortaya çıkmasında en büyük etken, doğru müzik öğretmenini bulmuş olmalarıydı (“Harika biri, sevgilim!”). Stephen öğretmeniyle derhal kaynaştı. Londra’ya yapacağım ziyareti haftalık müzik derslerinden birine denk getirmeye çalıştım ve yanıma, keskin bir kulağa sahip, doğaçlama, analiz ve kuram konusunda uzman bir müzik öğretmeni olan yeğenim Liz Chase’i aldım.

Liz’le birlikte Stephen’ın müzik öğretmeni Evie Preston’la biraz sohbet ettik. Saat tam onikide Stephen rüzgâr gibi içeri daldı. “Merhaba Evie, nasılsın, ben iyiyim,” sonra “Merhaba Oliver Sacks, nasılsınız?” yeğenimi tanıştırınca da “Merhaba Liz Chase, nasılsınız,” diyerek hepimizi selamladı. Sonra piyanoya koştu ve Evie’nin direktifiyle önce arpej, ardından majör üçlemelerle başlayarak solfej çalıştı. Son derece rahat ve keyifli görünüyordu. Üçlüler, beşliler -müzik aralıklarının o Pitagorasyen, sayısal açılımları- onun doğasında olan ölçülerdi sanki. Evie, “Hepsini kendi kendine çıkardı,” dedi.

Stephen daha çok öğrenmek için sabırsızlanıyordu. Evie “Şimdi de yedilileri yapalım,” deyince, çikolata vadedilmiş bir çocuk gibi başını sallayıp kıkırdadı.

Daha sonra Evie, “Şimdi de blues çalışacağız - sen üst sesleri yap, ben bası çalacağım,” dedi. Stephen yalnızca üç parmağını kullanarak (bu bana önce tuhaf göründü, ama ortaya çıkan sonuç harikaydı) üst perdeden son derece ilginç ve neşeli doğaçlamalar yapmaya başladı. Önce bir oktavın alt yarısıyla başladı, sonra cesaretlenerek daha geniş, daha karmaşık açılımlara geçti. Toplam altı doğaçlama yaptı, sonuncusunu giderek yükselen bir tempoyla bitirdi. Uz, “Doğaçlama kolaydır, her şey kafanın içinde yazılıdır,” dedi ve ekledi; “kişide varyasyonların yapısını kavrayacak müzikal zekâ varsa, yeni varyasyonlar adeta otomatik olarak üretilir.” Zekâyı tanımlayan özelliklerden biri de otomatik olmasıdır. Evie’yi asıl heyecanlandıran şey, Stephen’ın doğaçlamalarına duygu katması, kendinden bir şeyler vermesi, onları “yaratıcı, cesur, ve olağanüstü ilginç” kılmasıydı.

Evie, Stephen’dan “What A Wonderful World”ü söylemesini istedi. Stephen’ın şarkı söyleyişinde içten gelen bir duygusallık vardı, mimikleri de her zamanki aşırı, tiki andıran hareketlerinden farklıydı. Şarkı biter bitmez Evie, Stephen’dan armoniyi çıkarmasını, bütün akorları numaralamasını istedi. Stephen hiç tereddüt etmeden isteneni yaptı. Liz. “Armoniyi tanımlamada, çözümlemede ve yeniden üretmede üstün bir

yeteneğe sahip olduğu kesin,” diye fikir yürüttü. Sonra Evie, her hafta yaptığı gibi Stephen’a bir “yorum” çalışması yaptırdı, ve onun daha önce hiç duymadığı, Schumann’ın “Traumerei” parçasını çaldı. Stephen dikkatle dinledi ve bir yandan bize bulduğu “bağlantıları” anlattı: “Bu parçanın konusu... tarlaların üstündeki gökyüzü, baharda açan nergisler... bir ırmak... gün ışığı... (çok sevdim)... gül bahçeleri... hafif ve taze bir rüzgar... çocuklar arkadaşlarıyla oynamak için sokağa çıkıyor.”

Duygu eksikliği, hatta duyarsızlığı bariz olan Stephen’ın, bu ruh hali, bu etkilenişi gerçek miydi? Yoksa müziğin “şifresini çözmesi,” belirli formların “pastoral” ya da “vernal” olduğunu, belirli imgelere karşılık geldiğini bilmesi sonradan edindiği, öğrenilmiş bir bilgi miydi? Bu yaptıkları, hiçbir gerçek duygu taşımayan bir hile miydi? Daha sonra bu düşüncelerimi Evie’ye aktardığımda, Stephen’ın müzikle kurduğu ilk bağlantıların raslantısal ve ego-merkezli olduğunu, parçaların gerçek tonlamasıyla ilgisinin bulunmadığını söyledi. Sonra farklı müzik formlarıyla hangi duyguların ve imgelerin koşut gittiğini, Stephen’ın bunları nasıl öğrendiğini açıkladı. Her şeye rağmen Evie, Stephen’ın bu duyguları gerçekten yaşadığını düşünüyor.

Sonunda sıra, Stephen’ın kendi istediği bir şarkıyı çalmasına geldi. Çok sevdiği “It’s Not Unusual”ı çalmak istedi -bu parçada kendini müziğin ritmine bırakabiliyordu. Hevesle şarkıya başladı, kalçalarını oynatıyor, dansediyor, mimikler, jestler yapıyor, hayali bir mikrofonu ağzına yaklaştırıp hayali bir izleyici kitlesine sesleniyordu. “It’s Not Unusual” Tom Jones’ın en ünlü parçalarından biridir; Stephen kendi versiyonunda Tom Jones’un o gösterişli fiziğine biraz da Stevie Wonder’ın havasını katmıştı. Müzikle bütünleşmiş, kendinden geçmişti - boynunun o eğri duruşundan, o resmi tavırlarından, tiklerinden, bakışlarını kaçırmasından eser yoktu. Bütün otistik personası yokolmuş, yerini rahat, zarif hareketler almıştı. Bu değişim beni o denli şaşırttı ki, defterime büyük harflerle “OTİZM YOKOLDU” yazdım. Ne var ki müzik kesilir kesilmez Stephen otistik haline geri döndü.

Şimdiye kadar, bizim “benlik” diye adlandırdığımız zihinsel durumun ve duygu kesitinin kusurlu olmasını, Stephen’ın doğasının bir parçası, otistikliğinin tezahürü gibi görmüştük. Ama müzikte sanki ona bir benlik verilmiş, sanki bir kimliği “ödünç alınıştı” - ama müzik sona erince bu kimliği de yok oluyordu.

Sanki kısa bir süre için gerçekten hayata dönmüştü.

Stephen'ın müzik dersi benim için çok aydınlatıcı oldu -yeni bir becerisinin ortaya çıkmasına şaşırmamıştım (otistik savanlarda bu tür durumlar olağandır), ama onda bu tür bir *benliğin* bulunabileceğini hiç düşünmemiştim. Daha önceki izlenimlerim, sanatına ilişkin gözlemlerim böyle bir değişikliğin ipuçlarını vermemişti. Bütün benliğini, bütün vücudunu, hareket ve ifade repertuvarını şarkı söylemeye, şarkıyı canlandırmaya vakfetmiş gibiydi - ama bu davranışının parlak bir mim gösterisi mi olduğu, yoksa şarkının sözlerine, duygusuna ve iç duygulanımlarına kendini gerçekten mi verdiği, benim için pek açık değildi. Burada, Matisse çizimlerinde karşılaştığım soru daha da keskin biçimde önüme çıkıyordu: özgün yapıtları (resim ya da şarkı) başka iç boyutların, başka zihinlerdeki duygulanımların temsili olarak mı yeniden canlandırıyordu, yoksa bunları birer *nesne* olarak mı değerlendiriyordu? Başka deyişle, şarkı sözü yazarının ya da ressamın beynine girerek onların öznelliğini mi paylaşıyordu, yoksa onların yaratılarını (örneğin evleri) salt fiziksel nesneler olarak mı ele alıyordu? (Bu bağlamda *Yağmur Adam*'ı yeniden canlandırması yalnızca sözel bir tekrar, bir taklit ya da ekolali miydi, yoksa filmin anlamını, mesajını mı yansıtmaya çalışıyordu? Yetenekleri, Goldstein'ın deyimiyle "özürlü beceriler" miydi, yoksa zihniyle ve kimliğiyle ulaştığı gerçek başarılar mı?)

Goldstein, "zihni" soyut-kategorikle, kavramsalla eş tutar; geri kalan her şeyi hastalıklı, kısır ve verimsiz kabul eder. Ne var ki sağlığın ve zihnin, nörologların ve psikologların pek dikkat etmediği, kavramsal olmayan boyutları da vardır. Sözgelimi taklitçilik (mimesis), sembolleştirmeden ve dilden daha az önemli olmayan bir zihin gücü, kişinin gerçekleri vücuduyla ve duyularıyla aktarmasının bir yolu, son derece özgün, insani bir yetenektir. Merlin Donald *Origins of the Modern Mind* (Modern Zihnin Kökenleri) başlıklı çalışmasında taklitle modelleme gücünün, iç dünyayı betimleme gereksiniminin sözsüz ve kavramsız bir aracı olduğunu, *Homo sapiens'in* soyut düşünceyi ve dili bulmasından çok önce, uzak atalarımız *Homo erectus'un* belki bir milyon yıl boyunca bilişsel süreçte bu modeli kullandığını savunur.[118] Stephen'ı şarkı söylerken ve taklit yaparken izlediğimde, otizmin ve savanizmin hiç değilse bazı yönlerinin, taklitçiliğe-dayalı beyin sistemlerinin, bu kadim bilişsel modelin normal gelişimiyle,

hatta hipertrofisiyle ve modern, sembol temelli bilişsel mekanizmalara ayak uyduramayışıyla anlaşılabileceğini düşündüm. Yine ele, bazı örneksemelerin dışında bütün bunlar son derece kısmidir ve bizi yanıltmamalıdır. Stephen ne bir özürlü, ne bir bilgisayar ne de bir *Homo erectus*'dur - kuracağımız bütün modeller, bütün adlandırmalar onu tanımlamaya yetmemektedir.

Stephen'ın gelişimi başlangıcından beri özgün bir nitelik taşır. O, evreni farklı bir biçimde kurar - olayları kavrayışı, kimliği, sanatsal yetenekleri bu evrenin bir parçasıdır. Sonuçta onun nasıl düşündüğünü, dünyasını nasıl kurduğunu, nasıl resim çizdiğini ve şarkı söylediğini bilemeyiz. Ama şunu biliyoruz ki, sembolik ve soyut açıdan yetersiz ele olsa, bir katedrali, bir kanyonu, bir çiçeği çizerken, bir sahneyi betimlerken, şarkı söylerken, somut ve taklitçi anlatım açısından bir dehaya sahip olduğu onaya çıkıyor - bu deha onun formel yapılandırmaları, yapısal mantığı, (anlamı olmasa da) üslûbu kavramasını sağlıyor.

Yaratıcılığın genel kabul gören tanımında, becerinin yalnızca "ne" olduğu değil, "kimde" olduğu da önemlidir -güçlü kişisel karakteristikler, güçlü bir kimlik, kişisel duyarlık, kişisel üslup beceriyle bütünleşir, ona kişisel bir bütünlük ve biçim verir. Bu anlamda yaratıcılık; özgünlük, varolan görme biçimlerinden farklı bakabilme, hayal dünyasında rahatça dolaşma, zihinde dünyayı yeniden ve yeniden yaratma - ve bütün bunları eleştirel bir içgörüyle denetleme yeteneğini gerektirir. Yaratıcılık iç yaşamla - yeni fikirlerin ve güçlü duyguların akışıyla ilgilidir.

Bu anlamda yaratıcılık, belki ele Stephen için hiçbir zaman mümkün olmayacak. Ama onun şeylerin "bu"luğunu kavrayışı, görsel dehası da azımsanacak şey değil; en az diğer ahlaksal yetenekler kadar az bulunur, değerli bir yeti. Bir zamanlar Jose'nin, William James'in dediği gibi "tek bir evrende değil, birbiriyle bağlantısız ama son derece canlı ve açık seçik ayrıntılara sahip birçok evrende" yaşadığını, dünyayı öncesi ve sonrası olmayan, canlı, yalıtılmış bir (Proust'un deyişiyle) "anlar toplamı" olarak gördüğünü yazmıştım. Hayvan ve bitki resimleri yapmaktan hoşlanan Jose'nin iyi bir botanik ressamı olacağını düşünmüştüm (gerçekten de, daha sonra, Kew Kraliyet Botanik Bahçesi'nde otistik bir ressamın işe alındığını duydum.)

Otizm, Stephen'ın sanatı için elzem mi? Otistiklerin çoğu sanatçı değildir, sanatçıların çoğu da otistik değildir; ama bu ikisi (Stephen'da ve

Jose'de olduğu gibi) biraraya gelince, aralarında bir etkileşim olduğunu sanıyorum; böylece sanat, otizmin bazı zayıflıklarını ve güçlü yanlarını alıyor, olağanüstü bir incelikle yeniden üretme ve temsil etme becerisi şablonlaşma ve klişeleşme eğilimleriyle koşut olarak gelişiyor. Buna karşılık, kendi başına bir "otistik sanat"tan söz edilebileceğinden emin değilim.

Sanatı, Stephen'ı ve otizmini değiştirdi mi? Bu aşamada, yanıtın hayır olduğunu sanıyorum. Sanatının herhangi bir şekilde karakterine işlediğini, zihninin genel işleyişini değiştirdiğini gözlemlemedim. Ama bu pek şaşırtıcı değil: birçok usta, mesleğinin zirvesindeki sanatçı, sıradan, gösterişsiz, hatta düşkün bir hayat sürmektedir. (Elbette, yaşam düzeyleri sanatlarıyla koşut olan sanatçılar da vardır.)

Klasik otistiklerden yüzde 50'si adeta dilsizdir, hiç konuşmazlar; yüzde 90'ının çok sınırlı bir hayatı vardır - Stephen, biraz sanatının biraz da onu destekleyenlerin yardımıyla, bu istatistiklerden kurtulmayı başarmıştı. Yetenek ve sanat tek başına, tanıtılmadan ve desteklenmeden, bir şey ifade etmez; Jose de neredeyse Stephen kadar yeteneklidir, ama tanınmaz, desteklenmemiştir ve bir koğuşta yaşamını sürdürmektedir; oysa Stephen'ın çok renkli ve canlı bir hayatı var - seyahat ediyor, resim çiziyor, şimdilerde bir sanat okuluna gidiyor. Margaret Hewson, Chris Marris ve ötekiler onu desteklemede ve yeteneklerini bilemede ellerinden geleni yaptılar ve ona yaratıcı bir hayatın olanaklarını sağladılar. Ne var ki Stephen'ın edilgenliği had safhada ve öyle sanıyorum ki, âmâ Tom'un yardımcısı Albay Bethune gibi bir yardımcının desteğine ihtiyacı olacak

Stephen resimde belki de ilerlemeyecek, derin bir duygunun, ya da bir kuramın, dünya görüşünün ifadesi olan bir başyapıt yaratamayacak. Belki *kendini* de geliştiremeyecek ve insan olmanın o görkemli gizemine tam anlamıyla adını atamayacak.

Ama bütün bunlar onu da, yeteneklerini de küçültmüyor. Paradoksal bir şekilde, sınırlılığı aynı zamanda gücünü oluşturuyor. Dünyaya bakışı bizim için çok değerli, çünkü bize doğrudan, kavramsallaşmamış bir dünya sunuyor. Stephen sınırları olan, tuhaf, kendine özgü biri olabilir; ama çok azımızda olan bir şeye, dünyayı başka bir gözle görme ve sergileme yeteneğine sahip.

Mars'ta Bir Antropolog

Temmuz ayında, Stephen Wiltshire'la birkaç gün geçirdikten sonra geri dönmüştüm. Massachusetts'e gidip bir başka otistik sanatçıyı, Jesse Parker'ı ziyaret ettim (annesi "Kuşatma" başlıklı biyografik öyküsünde kızının son derece güzel ve incelikli bir portresini çizer), onun yoğun renkli, yıldızlarla bezenmiş tablolarına baktım (bunlar Stephen'ınkiler-den çok farklıydı) ve labirentimsi, sihirli korelasyonlar dünyasına (sayılar, renkler, ahlak, hava durumu arasındaki korelasyonlar) tanık oldum. Otistik çocukların okuduğu bazı okulları ziyaret ettim. Ontario'daki Camp Winston'da, otistik çocuklar kampında harika bir hafta sonu geçirdim - kamptaki eğitmenlerden eski dostum, Tourette sendromlu Shane'in olağanüstü bir canlılıkla ani hamle yaparak, tos vurarak, dokunarak, uzanarak en otistik çocuklarla bile hepimizden daha yakın iletişim kurabilmesi, bu ziyaretin keyifli anılarından biri oldu. Sonra batıya döndüm, California'da bütün bireyleri otistik olan bir aileyi ziyaret ettim - anne, baba, iki çocuk (diğer ciddi işlerini tamamladıktan sonra) trampolinle sıçrayıp zıplıyorlar, el çırpıyorlar ve çığlıklar atıyorlardı. Şimdi de Colorado, Fort Collins'de, çok ilginç otistik bir bayanı, Temple Grandin'i görmeye gidiyordum; hayvan bilimleri üstüne doktora yapan Temple, Colorado State University'deki öğretim üyeliğinin yanında, kendi kurduğu işi yöneten olağanüstü bir kadındır.

Leo Kanner ve Hans Asperger l940'larda, hemen hemen aynı zamanda otizmin tanımını yaptılar; Kanner otizmi tedavisi imkânsız bir felaket olarak görürken, Asperger bazı olumlu ya da ikame edici özellikleri olduğunu, "düşünce ve deneyim açısından özgünlüğünün, ilerideki yaşlarda olağanüstü başarılara dönüştüğünü" savunuyordu.

Bu ilk tanımlardan bile, otizmde çok çeşitli olaylarla ve semptomlarla karşılaşıldığı anlaşılmaktadır - Kanner ve Asperger'in yaptıkları liste daha da uzatılabilir. Kanner-tipi çocukların büyük çoğunluğunda, bazıları ileri derecede olmak üzere, zekâ geriliği vardır; bunların büyük bölümü nöbet geçirir, spazm, tik, titreme, yerinde dönme, parmaklarını oynatma, el çırpma gibi "hafif" sinirsel belirtiler, koordinasyon ve denge bozuklukları, bazen de parkinsona benzer başka rahatsızlıklardan şikâyet ederler. Ayrıca büyük

çoğunluğu çok geniş bir spektrumda (ve çok “paradoksal”) duyumsal tepkilere de sahip olabilirler; bazı duyuları keskinleşir ve dayanılmaz hale gelir, bazıları (acıya duyarlık da dahil) yok olur ya da yok gibi görünür. Dilleri geliştikçe, lafazanlık, gevezelik, klişe ve şablon konuşmalar tuhaf ve karmaşık dil bozuklukları ortaya çıkabilir; psikolog Doris Allen otizmin bu aşamasına “semantik-pragmatik eksiklik” açıklamasını getiriyor. Buna karşılık, Asperger-tipi çocuklar çoğunlukla normal (bazen üstün) zekâya sahipler ve genellikle az sinirsel şikâyetleri var.

Kanner ve Asperger otizmin klinik incelemesini yaptılar ve o denli kusursuz ve eksiksiz bir çalışma ortaya koydular ki, bugün, elli yıl sonra dahi daha iyisini yapmak oldukça zor. 1970’lere, yeni bir disiplinde, bilişsel psikoloji dalında eğitim gören Beate Hermelin ve Neil O’Connor’la Londra’daki diğer meslektaşlarının, otizmin zihinsel yapısına daha sistematik bir bakışla eğilmelerine kadar başka bir gelişme olmadı. Bu psikologların (özellikle de Lorna Wing’in) çalışmaları, otistik bireylerde çekirdek bir sorunun mevcut olduğunu ve sorunun üç zayıflıktan kaynaklandığını savunur: sosyal etkileşimde zayıflık, sözel ve sözsüz iletişimde zayıflık, oyun ve düşlem etkinliğinde zayıflık. Bu üçünün birarada olması, bu psikologlara göre, rastlantı değildir; hepsi de tek ve temel bir gelişme bozukluğunu yansıtır. Otistik kişiler, başka zihinler, hatta kendi zihinleri hakkında kavram üretmezler, duyguları yoktur, bilişsel psikoloji jargonuyla, “zihin kuramı” yoktur. Ne var ki bu, birçok önermenin sadece biridir; şimdilik hiçbir kuram, otizmde görülen bütün olguları kapsamamaktadır. Kanner ve Asperger 1970’lerde hala otuz yıl önce buldukları semptomları incelemekteydiler ve bugün bu alanda en ileri çalışmaları yapanlar, yirmi yıldan fazla bir süre bunları tartışmışlardır. Otizm konusu ontolojinin en önemli sorularına yanıt bulmaya çalışır; çünkü otizm beynin ve zihnin gelişmesinde kökten bir değişimi içerir. Bu konudaki bilgilerimiz giderek artmakta, ama bu artış yıldırıcı bir yavaşlıkta seyretmektedir. Otizmi bütünü ile anlamak, belki de bizim hayal bile edemeyeceğimiz teknik ve kavramsal gelişmelerden sonra mümkün olabilecektir.

“Klasik çocuk otizmi” tablosu çok etkileyicidir. Birçok kişi (ve hekimlerin çoğu), otizmden söz açıldığında, davranışları tutuk, başını duvarlara çarpan, ilkel bir dil kullanan, erişilmesi çok zor, geleceği olmayan, özürlü bir çocuk, hatta bir yaratık hayal eder.

Gerçekten de çoğumuz, sanki bunlar hiç büyümeyecekmiş gibi hep otistik çocuklardan söz ederiz, otistik yetişkinlerin olabileceğini düşünmeyiz. Ne var ki, bu kişilerin üç yaşlarında oldukça etkileyici bir tablo sergilemelerine karşılık, bazı otistik gençler, beklenenin aksine, yetkin bir dile sahip olabilirler, bir ölçüde sosyal becerilere sahip olabilirler, hatta yüksek düzeyde entelektüel başarılara imza atabilirler; sonuçta, -derinlerde bir yerde otistik özelliklerini ısrarcı bir biçimde sürdürseler de- en azından görünüşte bütünlüklü ve normal bir hayat süren, bağımsız birer birey olabilirler. Asperger bu olasılık üstünde Kanner'den daha çok durmuştu; bugün "yüksek-fonksiyonlu" otistik bireylerde Asperger sendromundan söz edilmektedir. Burada en büyük fark şudur; Asperger sendromu olanlar bizlere kendi deneyimlerini, iç dünyalarını ve duygularını anlatabilirler, klasik otistikler bunu yapamazlar. Klasik otizmde, dış dünyaya açılan bir pencere yoktur, bunların duygu ve düşüncelerini ancak tahmin edebiliriz. Asperger sendromunda benlik bilinci, bir ölçüde iç gözlem ve bunu çevreye aktarma yeteneği görülür.

Asperger sendromu klasik çocuk otizminden köklü biçimde farklı mı (üç yaşındaki çocuklarda bütün otistik belirtiler birbirine benzeyebilir), yoksa (bazen geri zekâlılığın ve sinirsel sorunların eşlik ettiği) en ciddi çocuk otizminden son derece yetenekli, yüksek-fonksiyonlu bireylere geçiş mümkün mü, bu bir tartışma konusudur. (Otizm konusunda uzman olan nörolog Isabelle Rapin her iki durumun, davranış açısından benzerlikler taşısa da, biyolojik açıdan ayrıldıklarını savunuyor.) Bu çerçeveye, genelde normal kabul edilen insanlarda tuhaflık, ukalalık, bilgiçlik taslama, ya da kabuğuna çekilme olarak adlandırılan "otistik izlerin" -içe kapanma ve uzaklaşmaya eşlik eden, yoğun zihin yormalar, saplantılar- dahil edilip edilmeyeceği de belirsizdir.

Otizmin nedeni konusunda görüş ayrılıkları vardır. Bin kişide bir görülen otizmle bütün dünyada karşılaşılır ve çok ayrı kültürlerde bile benzer özellikler gösterir. Genellikle bir yaşında anlaşılır, ama iki ve üç yaşlarında iyice açığa çıkar. Asperger otizmin duygusal temasta biyolojik bozukluk -fiziksel ya da entelektüel bozukluğa benzer içsel, doğuştan bir bozukluk- olduğunu söyledi, oysa Kanner bunu, en çok da kendini işine fazla veren, "buzdolabı anne"lerin neden olduğu, kötü terbiyeye bağlı ruhsal bir hastalık olarak görüyordu. Bu sıralarda otizm bir tür "savunma" kabul ediliyor, çocuk şizofrenisiyle karıştırılıyordu. Bir kuşağın anne-

babaları -özellikle anneleri- çocuklarının otizminden ötürü kendilerini suçlu hissettiler. 1960'lara kadar süren bu eğilim zamanla değişti ve otizmin organik yapısı herkes tarafından kabul gördü (Bernard Rimland'in 1964'te yayınladığı çalışması *Çocuk Otizmi* bu konuda belirleyici oldu.)

Otizmin biyolojik, bazı durumlarda da kalıtımsal yapısından artık kuşku duyulmuyor. Genetik otizm çok evrelidir -bazen başat, bazen resesif olabilir. Erkeklerde daha sıkça görülür. Genetik otizm bireyde ve ailesinde, dil bozukluğu (disleksia), obsesif-kompulsif bozukluk, dikkat eksikliği ya da Tourette sendromu gibi başka genetik bozukluklarla bağlantılı olabilir. Ama otizm, aynı zamanda, edinilebilen bir bozukluktur. Bu gerçek ilk kez 1960'lardaki rubella[119] salgınında, doğum öncesi hastalığa yakalanan çok sayıda bebekte doğum sonrası otizm görülmesiyle ortaya çıktı. Otizmin gerileyen (regresif) biçimlerinin -daha önceleri normal bir gelişme gösteren iki-dört yaşlarındaki çocuklarda dil ve sosyal davranış kaybı- genetik mi yoksa edinilmiş mi olduğu belirsizliğini hâlâ korumaktadır. Otizm (fenilketonurya gibi) metabolik sorunlardan ya da (hidrosefalus gibi) mekanik sorunlardan kaynaklanabilir.[120] Otizm, ya da otizme benzer sendromlar, pek sık olmamakla birlikte, özellikle ensefalitis (beyin iltihabı) geçirenlerde, yetişkinlikte bile ortaya çıkabilir. (*Uyanışlar*'daki hastalarımdan bazılarında otistik belirtiler gördüğümü sanıyorum.)

Yine de otistik çocukların anne-babaları, bebeklerinin kendilerinden uzaklaştığını, erişilmez, tepkisiz bir ruh haline girdiğini görünce, kendilerini suçlayabilirler. Kendilerini, görünürde onları sevmeyen bir çocukla ilişki kurma ve onu sevme çabası içinde bulabilirler. Hayal bile edemedikleri, yabancı bir dünyada yaşayan çocuklarına ulaşmak için insanüstü gayret gösterebilirler; ama bütün çabaları boşa çıkacaktır.

Otizmin tarihi, gerçekten de, bu umarsız "ulaşma, erişme" çabalarıyla doludur. Otistik bir çocuğun babası bana acı bir dille, "Her yıl yeni bir mucizeden söz ediyorlar," dedi; "önce diyetler önerdiler, sonra magnezyum ve B_6, sonra onu kucaklamamızı istediler, operant koşullanmasından ve davranış değişiminden söz ettiler - şimdi de işitsel duyarlığın azaltılmasına ve kolaylaştırılmış iletişime bel bağladılar." Oniki yaşındaki bu çocuk, hala dilsiz içine kapanıktı, her türlü tedaviye karşı koymuştu, babasının kötümserliği ve ümitsizliği bundan kaynaklanıyordu. Otistiklerin tepkileri

büyük farklılıklar gösterir: bazı bireyler bazı yöntemlere çok iyi tepki verirken bazıları tepkisiz kalabilir.[121]

Otistiklerin hiçbiri birbirine benzemez; davranışları ve kendilerini ifade biçimleri çok farklıdır. Dahası, bireyin diğer nitelikleriyle otistik özellikleri arasında çok ince (ve yaratıcı) bir etkileşim sözkonusu olabilir. Böylece, bir tek bakış klinik tanı için yeterli olsa da, otistik bireyi anlamak istiyorsak, onun bütün yaşamöyküsünü araştırmaktan başka çaremiz yoktur. Otistiklerle ilk deneyimim, '60'lı yılların ortalarında bir devlet hastanesinin iç karartıcı bir koğuşunda gerçekleşti. Bu hastaların çoğunda, belki büyük çoğunluğunda zekâ geriliği de vardı; çoğu nöbet geçiriyor, kafa vurmak gibi kendilerine zarar veren hareketler yapıyorlardı ve başka sinirsel sorunları da vardı. En sefil koşullarda yaşayan bu hastaların, otizmlerinin yanında çeşitli sakatlıkları da vardı (kendilerine eziyet etmeyi yaralanıp sarsıntı geçirecek kadar ileri götürenler vardı). Yine de, bu feci ortamda bile kendini gösteren, ötekilerin arasında parıldayan olağanüstü yeteneklerle karşılaştım; bunlardan bazıları, Kanner ve Asperger'in savunduğu gibi, sözgelimi üstün nümerik ve grafik yeteneklere sahiptiler. Zihinden ve kişilikten ayrı gelişen ve tutkuyla, yoğun fiksasyon ve motivasyonla sürdürülen bu özel yetenekler -ya da savan sendromlar- o sıralar derinliğine inmeye çalıştığım özel ilgi alanım olmuştu. Hiç konuşmayan genç bir hasta, müziğe tepki göstermiş ve dansetmişti; bir başkası birkaç hafta sonra benimle bilardo oynamaya başladı ve ilk kez ağzından bir kelime çıktı; "dandelion! " (hindiba çiçeği). Bu hastaların çoğu 1940'larda ve 1950'lerin başında doğmuştu, küçüklüklerinde otistik tanısı konmamış, geri zekâlılar ve psikotiklerle birlikte, hiçbir ayırım yapılmadan bakımevlerine tıkılmışlardı. İleri derecede otistik olanlara belki yüzyıllardır yapılan muamele buydu. Bu tablo son yirmi yıldır değişmekte, bu kişilerin güçlü yanlarına ve sorunlarına tıbbi ve eğitsel ilgi artmakta, otistik çocuklar için açılan özel okullar ve kamplar çoğalmaktadır. [122]

Bu kuruluşları ağustos ayında ziyaret ettiğimde, kimi zeki, kimi hafif zekâ özürlü, kimi dışa dönük ve cana yakın, kimi utangaç ve ürkek, her biri ayrı kişilikte pek çok çocukla tanıştım. Bu okullardan birinde, bahçede koşuşturan ve top oynayan çocuklar gördüm. Ne kadar normaller diye düşünürken, yanlarına biraz daha yaklaştığımda, bir çocuğun kan ter içinde, saplantılı bir biçimde yarım daireler çizerek koştuğunu, bir başkasının hiç

durmadan bir elindeki topu öteki eline attığını, bir diğerinin olduğu yerde döndüğünü, bir diğerinin üst üste konması gereken küpleri yan-yana dizerek uzun sıralar oluşturduğunu gördüm. Hepsi de yalnız başlarına tekdüze ve tekrarlardan oluşan faaliyetlerde bulunuyorlardı; hiçbiri diğeriyle oynamıyor, başka deyişle gerçek bir oyun oynamıyorlardı. Sınıflardaki çocuklardan bazıları, ders yapılmıyorsa, oldukları yerde sallanıyor, ellerini çırpıyor ya da anlaşılmaz şeyler söylüyorlardı. Öğretmenlerin anlattığına göre arada bir çocuklardan biri ya da birkaçı paniğe kapılıyor, öfkelenip etrafa saldırıyor ya da yüksek sesle haykırıyordu. Bazı çocuklar söylenen her sözü tekrar ediyordu. Biri bir televizyon programını başından sonuna ezberlemişti ve bütün gününü bu programdaki konuşmaları, sesleri, hatta alkış seslerini tekrarlamakla geçiriyordu. Camp Winston'da eline makas geçiren altı yaşlarında çok sevimli bir çocuk, bir kâğıttan bir-iki santim boyunda ve her biri kusursuz denecek kadar düzgün "H" harfleri kesiyordu. Çocukların hepsi fiziksel açıdan normal görünümdeydi - onları tuhaf kılan şey uzak durmaları ve erişilmezlikleriydi.

Bazıları, yetişkinlik çağlarında kendilerini göstermeye, daha akıcı konuşmaya, (bu tür çocuklar için akademik öğrenimden çok daha zor olan) sosyal beceriler geliştirmeye, dünyayla ilişki kurabilecekleri bir sosyal çerçeve oluşturmaya başlamışlardı.

Bu çocuklar ne denli zeki olurlarsa olsunlar, özel okullar olmadan -çoğu için okul hayatı anaokulunda ya da evlerindeki özel bir odada başlar- tecrit edilmiş ve yetenekleri kısıtlanmış bir yaşam süreceklerdir. Pek çoğu belirli davranış modellerini öğrenmiş, sosyal kalıpları en azından formel ya da yüzeysel olarak içlerine sindirmişlerdi - ama huzursuz edici yanları da davranışlarındaki bu formellik ve yüzeysellikti. Ziyaret ettiğim okullardan birinde, çocukların parmak kaldırıp makine gibi, hiçbir vurgu, entonasyon taşımayan kurgulu bir sesle, bir duayı ya da nakaratı tekrarlar gibi ‘‘Günaydın, adım Peter... iyiyim, siz nasılsınız?" diye haykırdıkları bir okulda bu olguyu güçlü biçimde hissettim. Bunlardan herhangi birinin, bağımsız bir yetişkin olma ihtimali var mıydı? Sosyal otomasyonlarını pratik açıdan, dünyayla ilgili işlevleri yerine getirmek için kullanabilirlerdi, ama bunun ötesinde kendilerine özgü, gerçek bir içselliğe, otistik, farklı, ama zengin bir iç yaşantıya - belki yalnızca birkaç kişiye gösterebildikleri bir iç yaşantıya kavuşabilecekler miydi?

Ura Frith, *Autism: Explaining The Enigma* (Otizm: Muammanın Açıklanması) adlı kitabında şöyle yazıyor: “Otizm... yokolmaz... Otistik kişiler önlerindeki engelleri önemli ölçüde aşmayı başarabilirler. [Ne var ki) bir eksiklik... düzeltilemeyen ya da ikame edilemeyen bir şey her zaman söz konusudur.” Frith bundan başka, bu “bir şeyin” başka bir yönünün, normal modellerden çok farklı olan ve bu yüzden bize soylu, tuhaf, ya da korkutucu gelebilecek ahlaki ya da entelektüel bir yoğunluğun ya da saflığın da sözkonusu olabileceğini düşünüyor. Bu bağlamda, eski Rusya’daki kutsal ikizlerin, Aziz Fransis’in müritlerinden olan açık yürekli Juniper’in, en ilginci de tuhaf saplantıları olan -”pipo, puro ve sigara tütününün 140 farklı türü üstüne bir monograf yazan,” “gözlem ve sonuç çıkarma yeteneği sıradan insanlara özgü duygu ve düşüncelerden etkilenmeyen,” polisin beylik yöntemlerle ve akıl yürütmelerle içinden çıkamadığı birçok dosyayı olaylara farklı bakma yeteneğiyle çözen Sherlock Holmes’ın da daha enine boyuna incelenmesini öneriyor. Asperger de “otistik zekâ” üstüne yazmış ve bunu, gelenek ve kültürden pek az etkilenen -genel kabul gören standartlardan çok farklı, “saf” ve orijinal, bu yönüyle gerçek yaratıcılığa çok yakın bir zekâ olarak tanımlamıştı.

Londra’daki karşılaşmamızda Dr. Frith bu görüşlerini uzun uzun açıkladı ve tanıdığı en ilginç otistiklerden birini mutlaka görmem gerektiğini, onunla işinde, evinde bir süre beraber olmamın bana çok şey kazandıracağını söyledi. Muayenehanesinden çıkarken son sözü, “Git ve Temple’ı gör,” oldu.

Temple Grandin adı bana yabancı değildi -otizmle ilgilenen herkes onun adını duymuştur- *Emergence: Laheled Autistic* (Acil Durum: Otistik Damgalı) başlıklı özyaşamöyküsünü 1986’da ilk çıktığında okumuştum. İlk okuduğumda, biraz kuşkulanmaktan kendimi alamamıştım: o tarihlerde otistiklerin kendilerini ve başkalarını anlama yeteneğinden mahrum oldukları, gerçek bir değerlendirme yapamayacakları kanısı yaygındı. Otistik bir kişi nasıl olur da kendi yaşamöyküsünü yazabilirdi? Bu iki terim birbiriyle çelişiyordu. Kitabı bir gazeteciyle birlikte yazdığını öğrendiğimde, bazı inceliklerin -akıcılığının, anlaşılırlığının, keskinliğinin ve “normal” üslubunun- gazeteciden kaynaklandığın ı düşünmüştüm. Grandin’in kitabı ve diğer otistik öz-yaşamöyküleri hakkında bu tür kuşkuları olanlar az değildir, ama Temple’ın kitabındaki (ve çok sayıdaki

makalelerindeki) ayrıntı zenginliği ve tutarlılık, olaylara doğrudan bakışı fikrimi değiştirmeme neden oldu.[123]

Yaşamöyküsünü ve makalelerini okurken, çocukken ne denli tuhaf, farklı, normal ölçülerin dışında biri olduğunu hissedersiniz.[124] Altı aylıkken annesinin kucağında kasılmaya başlamış, on aylıkken onu "tuzağa düşmüş bir hayvan gibi" pençeliyormuş. Temple bu koşullarda normal temasın imkânsız olduğunu söylüyor. Duyularının, bazen acı verecek (bazen de onu duyarsızlaştıracak) kadar keskinleştiğini anlatıyor: iki ya da üç yaşlarında, kulaklarının hassas bir mikrofon gibi, olur olmaz her şeyi yüksek sesle kendisine ilettiğini - bu ayarsızlığın bütün duyularına hakim olduğunu ekliyor. Kokulara büyük ilgisi varmış ve koku alma duyusu olağanüstü güçlüymüş. Sürekli olarak ani dürtülerin etkisi altındaymış ve bunlar yoğunlaştıkça acı çekiyor, öfkeden köpürüyormuş. Sıradan insanların alışık olduğu davranış biçimlerini ve insani ilişkileri hiçbir zaman anlayamamış. Kaotik bir dünyada, dağınık bazen onu öfkelendiren bir yaşam sürmüş. Üç yaşında yıkıcı ve saldırgan olmaya başlamış:

> Normal çocuklar kille heykel yapar, ben dışkımı kullanırdım ve yaptığım eserleri odanın her yanına bulaştırırdım. Yap-bozları çiğneyip karton parçalarını yere tükürürdüm. Sinirli bir yapım vardı, biri bana engel olmaya kalkarsa elime geçen her şeyi fırlatırdım - bu müzelik bir vazo da olabilirdi, bir dışkı parçası da. Durmadan çığlık atardım...

Yine de kısa zaman sonra,-birçok otistik çocuk gibi, dikkatini yoğunlaştırma gücünü, bütün bu kargaşanın ve hengâmenin içinde sığınabileceği bir yer, kendine göre bir dünya yaratmaya vermiş: "saatlerce sahilde oturur, kumların elimden kaymasını izler, kumdan tepeler yapardım," diye yazıyor. "Mikroskobuyla dünyaya bakan bir bilgin gibi her kum tanesini dikkatle incelerdim. Bazen ele, haritadaki yolları izler gibi, avucumdaki her çizginin üstünde elimi gezdirirdim." Bazen kendi etrafında hızla döner, ya da metal bir parayı öyle hızlı döndürürmüş ki çevresindekileri görmez, işitmez olurmuş. "Çevremdeki insanlar saydamlaşırdı. ... Aniden bir gürültü olsa bile kendi dünyamdan uzaklaşmazdım." (Dikkatin hiper-yoğunluk kazanması -dar bir alana yoğun

ilgi- otizmin başlıca olgularından biri mi, yoksa yoğun, bastırılamayan duyu bombardımanına karşı bir tepki, bir uyum hali mi? Benzer hiper-yoğunlaşmalar Tourette sendromunda da görülür.)

Temple üç yaşındayken bir nöroloğa götürülmüş ve otizm tanısı konmuş; hayat boyu özel bir kurumda tedavi edilmesinin gerekebileceği söylenmiş. Özellikle dikkati çeken şey, o güne kadar hiç konuşmayışıymış.

Bu denli karışık, saplantılı, erişilmez, anlaşılmaz bir çocukluk geçiren Temple'ın, üç yaşında az daha bir bakımevine kapatılmasına neden olacak bu sert, vahşi, umarsız başlangıçtan sonra, nasıl başarılı bir mühendis ve biyolog olduğunu doğrusu merak ediyordum.

Temple'a Denver havaalanından telefon ettim ve buluşma saatimizi onaylattım - esnek davranan biri olmadığını tahmin ettiğim için buluşma yerini ve zamanını kesin olarak belirlemek istiyordum. Temple Fort Collins'e onbeş dakikada ulaşacağımı söyledi ve yardımcı profesörlük yaptığı Colorado Üniversitesi Hayvan Bilimleri Fakültesi'ndeki bürosunu bulmam için çok net bilgiler verdi. Bir ara, bir ayrıntıyı kaçırdığım için yinelemesini istedim; tekrar başa dönerek birkaç dakika süren yol tarifini kelimesi kelimesine tekrarlaması beni şaşırttı. Sanki bütün harita zihnine kazınmıştı ve onu bütün bağlantılarıyla bir bütün olarak, bileşenlerine ayırmadan nakletmeliydi. Ama talimatlarından birini değiştirmek zorunda kaldı. Önce bir Taco Bell lokantasından sağa dönüp College Street'e girmemi istemişti. İkinci talimatında bir parantez açtı ve Taco Bell'in vitrininin geçenlerde değiştiğini, bir kulübeye benzetildiğini ve eskisi kadar "bellish"[125] olmadığını söyledi. Bu zarif ve mizahi tanıma hayran oldum - otistiklerde mizah duygusunun, yaratıcılığın olmadığı söylenir; "bellish" son derece orijinal, kendiliğinden ve hoş bir buluştu.

Üniversitenin kampüsüne ulaştım ve Temple'ın beni beklemekte olduğu Hayvan Bilimleri binasını buldum. Uzun boylu, güçlü, kırklı yaşlarında bir kadındı; blucin, el örgüsü bir gömlek, kovboy çizmeleri giymişti, daha sonra hep bu tarz giyindiğini öğrenecektim. Giysileri, görünüşü, tavırları sade, içten ve pazarlıksızdı; bende görünüşe, gösterişe aldırmayan, karşısındakine doğrudan yaklaşan güçlü kuvvetli, ne istediğini bilen bir kadın izlenimi uyandırdı. Beni karşılamak için kolunu kaldırdığında, kolu biraz fazla yükseldi ve bir an, -eski şablon davranışlarının bir izi, bir yankısı gibi- kasılmaya benzer saplantılı bir

duruşla, havada kaldı. Sonra elimi hararetle sıkarak bürosuna giden yolu gösterdi. (Yürüyüşü bana, otistik yetişkinlerin çoğunda olduğu gibi, biraz sakar ve hantalca göründü. Temple bunu vestibüler sisteminde ve amigdalasındaki yanlış gelişmeden kaynaklanan basit bir ataksiye [adelelerin koordinasyon bozukluğu] bağlıyor. Daha sonra, beyincik fonksiyonunu ve dengesini ölçen bir sinirsel muayene yaptım; gerçekten bir parça ataksisi vardı, ama bu bence tuhaf yürüyüşünü açıklamak için yeterli değildi.)

Fazla gösteriye meydan vermeden beni oturttu, yolculuğumun nasıl geçtiği, Colorado'yu nasıl bulduğum hakkında gereksiz sorular sormadı, ilk kez tanışanlarda adet olan giriş konuşmalarını yapmadı. Herhangi bir akademisyenin odasından farksız olan bürosu yaptığı ve yapmayı planladığı işlere ilişkin kâğıtlarla doluydu; duvarlara projelerinin fotoğrafları ve yolculuklarında topladığı hayvan biblolari asılmıştı. Hiç oyalanmadan yaptığı işleri anlatmaya başladı, ruhbilime ve hayvan davranışlarına öteden beri ilgi duyduğunu, bunların iç gözlemleriyle ve bir otistik olarak kendi ihtiyaçlarıyla nasıl bağdaştığını, bütün bunların zihninin görsel ve mühendisliğe yatkın yönleriyle birleştiğini ve kendi geliştirdiği özel bir alanla bütünleştiğini: çiftlik, yemlik, ağıl, mezbaha tasarımlarını, hayvan işletmeciliğinde kendi buluşu olan çok çeşitli sistemleri anlattı.

İçinde yıllar boyunca geliştirdiği tasarımlar bulunan bir kitap uzattı, -kitabın başlığı *Büyükbaş Hayvanların Davranışları ve İşletme Tasarımlarıydı*- karmaşık ve gözalıcı desenleri, kitabın sunuluşunu, sığırların, koyunların ve domuzların davranışlarıyla başlayıp küçük ağıllardan karmaşık çiftlik ve yemlik şemalarına geçen tasarımını çok beğendim.

Temple'ın güzel ve açık seçik bir anlatımı vardı, ama lafları birbiri ardına sıralıyor, sözünü kesmenize izin vermiyordu. Bir cümleye, ya da bir paragrafa başladı mı bitirmek zorundaydı; hiçbir şey belirsizliğe bırakılmıyor, hiçbir laf havada kalmıyordu.

Kendimi yorgun, aç ve susuz hissetmeye başlamıştım -bütün gün yol almıştım ve öğle yemeğini yememiştim- Temple'ın bunu farkedeceğini ve bana kahve ikram edeceğini ummuştum. Bunu yapmadı; bir saat sonra, birbiri ardına gelen açıklamalar, hiç bitmeyen cümleler, birkaç şeye birden hakim olma ihtiyacının getirdiği yorgunlukla (yalnızca, çoğu karmaşık ve bilmediğim konuları içeren konuşmalarına değil, ondaki zihni değişimlere

de dikkat ediyor, nasıl biri olduğunu anlamaya çalışıyordum) bayılmak üzereyken, bir fincan kahve istedim. “Afedersin, ben teklif etmeliydim,” gibi gönül alıcı bir söze, sosyal bir davranışa gerek duymadı. Beni derhal, yukarıda, sekreterlerin odasındaki kahve makinesinin başına götürdü. Biraz kaba bir tavırla sekreterlerle tanıştırdı ve ben yine, başkalarının duygularına önem vermeden, aradaki nüansları, incelikleri yok sayarak, yalnızca “nasıl davranması gerektiğinin” ana hatlarını bilen biriyle olduğum duygusuna kapıldım.

Bürosunda bir saat daha geçirdikten sonra Temple aniden “Yemek vakti,” dedi, “batıda biz erken yemek yeriz.” İki yana açılan yaylı kapısı, duvarlara asılı tüfekleri ve öküz boynuzlarıyla kovboy filmlerini anımsatan, yakınlardaki bir lokantaya gittik. Saat beş olmasına rağmen içerisi Temple’ın tahmin ettiği gibi ağzına kadar doluydu. Biftek ve biradan oluşan klasik bir western yemeği ısmarladık. İştahla lokmalarımızı yuvarlarken bir yandan da Temple’ın çalışmalarının teknik yönlerini, her tasarıyı, her sorunu zihninde nasıl görselleştirdiğini konuştuk. Lokantadan çıkarken biraz yürümeyi önerdim, Temple beni eski bir demiryoluna paralel uzanan bir çayırlığa götürdü. Hava soğumaya başlamıştı -denizden 1500 metre yüksekteydik- yerde uzun gölgeler bırakan akşam ışığında etrafımızda sivrisinekler uçuşuyor, cırcır böceklerinin sesi havayı deliyordu. Yolun biraz altında, çamurlu bir dere kenarında atkuyruğu otları (çiçeklerini çok severim) buldum ve çok heyecanlandım. Temple çiçeklere baktı, “Equisetum” dedi, fazla etkilenmeden yoluna devam etti.

Uçakla Denver’a gelirken, dokuz yaşında son derece zeki bir kız çocuğunun yazdığı, mit, büyü, animizm ve kozmojeninin harmanlandığı harika bir masal okumuştum. Otların arasında yürürken, Temple’ın kozmojenisinin nasıl bir şey olabileceğini düşündüm. Mitlere ve tiyatroya nasıl bir ilgi duyuyordu? Bunlara nasıl bir anlam veriyordu? Yunan mitolojisi hakkında ne bildiğini sordum. Küçüklüğünde mitolojik öykülerin çoğunu okuduğunu, özellikle güneşe fazla yaklaşan, kanatları eriyince yeryüzüne düşüp ölen İkarus’tan çok etkilendiğini söyledi. “Nemesis ve Hubris’i de anladım,” dedi. Ama tanrıların aşk hikâyelerinin onu pek etkilemediğini anladım. Shakespeare’in oyunları için de aynı şey geçerliydi. Romeo ve Juliet’in neden öyle davrandığını anlayamıyordu, Hamlet’te de oyunun kurgusu içinde kaybolmuştu. Bu sorunları “ardışık düşünme eksikliğine” bağladıysa da, ben daha çok, karakterlerle duygudaşlık

edememesinden, dürtüler ve eylemler arasındaki incelikli etkileşimi sezemeyişinden kaynaklandığını tahmin ediyordum. “Basit, güçlü ve evrensel” duyguları anlayabildiğini, ama daha karmaşık duyguların ve insanların oynadıkları oyunların kafasını karıştırdığını söyledi. “Çok zaman kendimi Mars’ta yaşayan bir antropolog gibi hissediyorum,” diye ekledi.

Kendi yaşamını basitleştirmek, her şeyi açık seçik yaşamak için elinden geleni yapıyordu. Yıllar geçtikçe zihninde geniş bir deneyimler arşivi oluştu. Bu, video bantların dizildiği bir kitaplık gibiydi, istediği zaman, insanların belirli koşullarda nasıl davrandıklarına ilişkin bir bandı zihninden çekip seyrediyordu. Bunları tekrar tekrar seyrettikçe, gördükleri arasında bir eşlenik bağlantılar kuruyor, böylece benzer ortamlarda insanların nasıl davranacağını tahmin etmeye çalışıyordu. Deneyimlerini sürekli okuyarak pekiştirmeye çalışmıştı; ekonomi dergilerini, *Wall Street Journal’ı* bile okuyor, bütün bunlar ona insan türü hakkındaki bilgilerini artırma olanağı veriyordu. “Tümüyle mantıksal bir süreç bu,” diye ekledi.

Tasarımını yaptığı işletmelerden birinde, sürekli olarak makineler bozuluyormuş, bu aksaklığın odada belirli bir kişinin, John’un bulunduğu zamanlara rastlaması dikkatini çekmiş. “Eşlenik” bağlantılar kurmuş ve sonunda John’un makineleri bilerek bozduğunu anlamış. “Kuşkucu olmayı öğrenmem gerekiyordu, hem de bunu bilişsel yöntemlerle yapmalıydım. İkiyle ikiyi topluyor, ama John’un yüzündeki kıskanç ifadeyi göremiyordum.” Bu tür olaylar hayatından hiç eksik olmamış: “Otistik birinin gelip bütün malzemenin tasarımını yapmasını içlerine sindiremeyenler var.” Malzemeyi istiyorlar, ama bunu kendilerinin yapamaması, “Tom -meslektaşı olan bir mühendis- ve benim yapabilmem, yüz-binlerce dolarlık iş istasyonlarıyla çalışmamız onları çileden çıkarıyor.” Temple, açık yürekliliği ve saflığıyla, çevrilen dolapların ve nasıl sömürüldüğünün farkına varmamış önceleri; bir erdem ya da ahlaki tavırdan değil, ikiyüzlülüğü ve sahteliği (Traherne’in deyimiyle “dünyamızın kirli araçları”) anlamamaktan kaynaklanan bu açık yüreklilik ve saflık, otistiklerin büyük çoğunluğunun paylaştığı özelliklerden biridir. Ama yıllar geçtikçe Temple, dolaylı yoldan, “kitaplığına” başvurarak, bu dünyanın yollarını öğrenmeye başlamış. Gerçekten de karşımda, kendi şirketini kurmuş, bütün dünyaya hayvan işletmesi tasarımları ve danışmanlık yapan bir iş kadını vardı. Mesleki açıdan olağanüstü başarılıydı, ama insani ilişkilerinde -sosyal, cinsel ilişkilerinde-pek başarılı sayılmazdı. Birkaç kez,

“Çalışmak benim hayatım,” dedi, “bunun dışında da pek bir şey yok galiba.”

Sesinde acı, yenilgi, kararlılık ve kabulleniş biraradaydı, bu duyguları yazılarında da görmek mümkün. Makalelerinden birinde şunları yazmış:

> Ne kentin ne de üniversitenin sosyal yaşantısına ayak uyduramıyorum. Sosyal temaslarımın çoğu hayvanlarla ya da otizmle ilgilenenlerle oluyor. Cuma ve cumartesi geceleri çoğunluk yazı yazıyorum ya da çizimler yapıyorum. Hep somut şeylerle ilgileniyorum, boş zamanlarımda bilim ya da hayvancılık dergileri okuyorum. Bireyler arası karmaşık ilişkileri anlatan romanlara pek ilgi duymuyorum, çünkü olayların sıralanışını aklımda tutamıyorum. Bilim kurgu kitapları, yeni teknolojilerin ayrıntılı açıklamaları, uzak ülkelere ait kitaplar bana çok daha ilginç geliyor. Mesleğim olmasaydı, sanırım berbat bir hayatım olurdu.

Ertesi gün cumartesiydi, Temple beni erkenden, bütün Batıda çiftlikleri, mandıraları, ağılları, yemlikleri, kombine et işletmelerini ziyaret ettiği, hurdaya dönmüş dört çekişli jipiyle aldı. Evine giderken onu doktora çalışması hakkında sorguladım; tezi çevre koşullarının domuzların beyinlerine etkisi üstüneydi. Bana iki denek grubu arasındaki büyük farklılıktan söz etti - “zenginleştirilmiş” ortamlarda domuzlar daha sosyal davranıyor ve uysallaşıyordu; oysa “fakir” ortamlarda hiper-heyecanlı ‘ ve saldırgan (neredeyse “otistik”) oluyorlardı. “Uysal domuzlarımı sevmeye başladım,” dedi, “onlara bağlanmıştım. Öyle ki, öldürmeye kıyamıyordum.” Deneyin sonunda beyinlerinin incelenmesi amacıyla hayvanların öldürülmesi gerekiyordu. Domuzların güvenini kazandığı için, son yürüyüşlerini birlikte yaptığını, kesim sırasında onları sakinleştirmek için okşadığını ve onlarla konuştuğunu anlattı. Ölümleri Temple’ı çok sarsmıştı – “O günlerde çok ağladım.”

Evine -üniversite kampüsünden epey uzakta iki katlı bir kasaba evi- ulaştığımızda hikâyeyi yeni bitirmişti. Alt kat oldukça rahattı, -her evde görülen bir divan, koltuklar, televizyon, duvarlarda tablolar vardı- ama bu mekanı pek az kullandığı duygusuna kapıldım. Resimlerden biri, büyükbabasının 1880’de, North Dakota’daki çiftliğinin dev boyutlardaki fotoğrafıydı; diğer büyükbabası uçaklar için otomatik pilot icat etmişti.

Temple tarım ve mühendislik yeteneklerini bu büyüklerine borçlu olduğuna inanıyor. Üst kattaki çalışma odasında, daktilosundan (bilgisayarı yoktu) metinler fışkırıyordu, her yer kitap doluydu, çalışma odasından taşan kitaplar evin bütün odalarına yayılmıştı. (Bir zamanlar biri benim küçük evim için "iş makinesi" demişti, Temple'ın odasında aynı duyguyu yaşadım.) Bir duvardaki sığır postuna katıldığı yüzlerce konferansın rozetleri, flamaları asılmıştı. Bunların yanında, Amerikan Et Enstitüsü'nün ve Amerikan Psikiyatri Birliği'nin kimlik kartlarını görmek hoşuma gitti. Temple'ın çeşitli bilimsel yayınlarda yer almış yüzden fazla makalesi vardır; bunların bir kısmı hayvan davranışları ve çiftlik işletmeciliği, bir kısmı otizm üstünedir. Yanyana asılı duran rozetlerle, bu iki alanın buluşması simgelenmişti. Son olarak, gayet rahat bir tavırla yatak odasını gösterdi; burası beyaz duvarlı, tek kişilik yataklı sade, gösterişsiz bir odaydı. Yatağın yanında çok büyük, tuhaf bir aygıt vardı. Ne olduğunu sordum.

Temple, "Sıkıştırma yastığım," dedi, "bazıları buna kucaklama makinesi de diyor."

Aygıtın kenarlarında, her biri 1-1.20 metre uzunlukta, iki ahşap panel vardı, üstleri çok zarif, kalın ve yumuşak bir kumaşla kaplanmıştı. Menteşelerle altta dar ve uzun bir ahşap palakaya tutturulan paneller, V-biçimli, bir kişinin sığacağı bir çukur oluşturuyordu. Bir başta üstünde kontrol düğmeleri olan bir panel vardı, buradan çıkan kalın borular bir dolapta duran başka bir aygıta uzanıyordu. Temple bu ikinci aygıtı gösterdi ve, "endüstri tipi bir kompresör," dedi, "lastik şişirmek için kullanılanlardan."

"Ne işe yarıyor?"

"Vücuda sıkı ama rahatlatıcı bir basınç uyguluyor, omuzdan dize kadar. İster belirli bir ritimde, ister karışık ritimde, ister belirli aralıklarda. İstersen içine gir -sana göstereyim-kompresörü çalıştır, bütün denetimler burada, elinin altında."

Neden böyle bir basınca gerek duyduğunu sorduğumda her şeyi anlattı. Küçük bir kızken, kucaklanmayı çok istemişti, ama insanlarla temastan korkuyordu. Kucaklandığında, özellikle de en sevdiği, iri yarı halası onu kucakladığında çok heyecanlandı ve bunaldı; bir yandan kendini huzurlu ve keyifli hissediyordu, ama bir yandan da korkuyor, boğulacak gibi oluyordu. Beş yaşlarındayken, onu kucaklayacak ve güçlü, ama

incitmeden sıkıştıracak, bütün kontrolün onda olacağı sihirli bir makinenin hayalini kurmaya başladı. Yıllar sonra buzağıları tutmak ve rahatlatmak için tasarlanan bir sıkıştırma yastığı gördü ve biraz çalışmayla bunu insan ölçülerine uygun bir aygıta, sihirli makineye dönüştürebileceğini anladı. Daha önceleri, bütün vücuda eşit basınç uygulayan şişme elbiseler gibi, başka aygıtlar da tasarladı, ama sıkıştırma yastığı tam aradığı şeydi.

Pratik bir insan olduğu için hayalini kısa zamanda gerçekleştirdi. Yaptığı ilk modeller biraz kabaydı, ahşap paneller budaklıydı, kontroller iyi işlemiyordu, ama zamanla, son derece rahat, istediği şekilde kontrol edebileceği bir aygıt yapmayı başardı. Sıkıştırma yastığı tam istediği gibi çalışıyor, çocukluktan beri aradığı huzur ve sükûnet hissini veriyordu. Üniversitedeki o fırtınalı günleri sıkıştırma yastığı olmadan atlatamazdı. Teselli edilmek, rahatlamak için insanlara sığınamazdı, ama yastığı her zaman ona kucak açıyordu. Buluşunu etrafındakilere açmadı, ama saklamadı da. Aygıt üniversitedeki odasında açıkta duruyordu, bazı psikiyatristler bunu bir “geriye dönüş” ve “saplantı” olarak gördüler, psikanalizle tedaviyi önerdiler. Temple bütün inatçılığı, direnci, içtenliği ve cesaretiyle -aynı zamanda rahatlığı ve pervasızlığıyla- bütün bu tepkileri ve yorumları gözardı etti ve duygularına bilimsel bir açıklama getirmek için kolları sıvadı.

Doktora tezini yazmadan önce ve sonra, otistiklerde, üniversite öğrencilerinde ve hayvanlarda yoğun basıncın etkileri konusunda kapsamlı ve sistematik bir araştırma yaptı ve geçenlerde bu konudaki bir makalesi *Çocuk ve Yetişkin Psikofarmakolojisi Dergisi*’nde yayınlandı. Bugünlerde sıkıştırma yastığı geniş çaplı klinik deneylere tabi tutuluyor. Temple bundan başka, buzağı sıkıştırma yastığını geliştirdi ve bu konuda dünyanın önde gelen tasarımcılarından biri oldu; et endüstrisi ve veteriner literatüründe, sıkıştırma ve kucaklama konusunda pek çok makalesi yayınlandı.

Temple bunları anlatırken diz çöktü ve kendini aygıtın “V” çukuruna yüzüstü bıraktı, kompresörü çalıştırdı (ana tankın dolması bir dakika kadar sürdü), denetimleri hazır duruma getirdi. Yan paneller yerinden oynadı, önce onu sıkıca sardı, Temple birkaç kontrolla oynadıktan sonra hafifçe gevşedi. Bu, gördüğüm en acayip manzaralardan biriydi, yine de, bütün tuhaflığına karşın etkileyici ve basitti. Bir etki yarattığına kuşku yoktu. Temple’ın sert ve yüksek ses tonu giderek yumuşadı ve inceldi. “Zihnimi rahatlamaya yoğunlaştırıyorum,” dedi, “tümüyle kendini vermenin”

gerekliliğinden söz etti. “Şimdi çok rahatladım,” dedi ve ekledi, “Sanırım başkaları bunu insanlarla ilişkiye girerek yapıyor.”

Temple, yastığının ona yalnızca zevk ve rahatlama değil, başkalarını hissetme duygusunu da verdiğini savunuyor. Yastıkta yatarken annesini, sevgili halasını, öğretmenlerini düşünüyor. Onların kendisine olan sevgilerini ve kendisinin onlara duyduğu sevgiyi hissediyor. Aygıtın, ona kapalı olan duygusal bir dünyanın kapılarını açtığını ve ona başkalarıyla duygudaşlık yapmayı sağladığını, bunu öğrettiğini düşünüyor.

Yirmi dakika kadar bir zaman geçtikten sonra rahatlamış, duygusal açıdan sakinleşmiş bir halde (böyle anlarda kedilerin ondaki değişimi hemen farkettiğini söylüyor) yerinden kalktı ve istersem aygıtı deneyebileceğimi söyledi.

Gerçekten de meraklanmıştım, yerimden kalkıp bu tuhaf aygıta uzandım. Kendimi biraz aptal gibi hissediyor, biraz da çekiniyordum, ama Temple’ın rahat ve pervasız tavrı beni de rahatlatmıştı. Temple yeniden kompresörü çalıştırdı, ana tankı doldurdu, elimi ihtiyatla kontrollere uzattım. Gerçekten de tatlı, sakinleştirici bir his duydum - dalgıçlık yaptığım günlerde, suyun dalgıç elbisesinin her yanına eşit biçimde uyguladığı basıncı hatırlatan bir histi bu.

Sıkıştırma yastığını denedikten sonra, her ikimiz de rahatlamış bir halde üniversitenin deney çiftliğine, Temple’ın alan çalışması yaptığı yere doğru yola koyulduk. Temple’ın kişisel -hatta mahrem- bir yönü olan otizmiyle mesleki çalışmaları arasında bir ayırım, hatta bir uçurum olacağını düşünmüştüm. Ama şimdi, bunların birbirinden pek ayrılmadığını, kişisel ve mesleki olanla içsel ve yüzeyde olanı benliğinde kaynaştırdığını görüyordum.

Temple, “Sığırlar tıpkı otistikler gibi bazı seslerden, tiz ya da yüksek seslerden rahatsız olurlar, bunlara uyum sağlayamazlar,” dedi. “Ama alçak sesten rahatsız olmazlar. Yüksek görsel kontrastlar, gölgeler, ani hareketler onları korkutur. Hafifçe dokunsanız sizden kaçarlar, sıkı tutarsanız sakinleşirler. Benim el temasından ürkmem vahşi bir sığırın ürkmesi gibidir - el temasına alışmam, vahşi bir sığırı ehlileştirmeye çok benzer.” Temel duyular ve duygulanımlar açısından insanlarla hayvanlar arasındaki ortak noktaları bu denli derinden hissetmesi, hayvanlara farklı bir duyarlıkla yaklaşmasına, onların bakımı ve idaresi için büyük çabalar göstermesine yol açmıştı.

Bu duyarlığın bir ölçüde kendi otizminden, bir ölçüde de, birkaç kuşaktır çiftçilik yapan bir aileden gelmesinden ve çocukluğunda çiftlik hayatını yakından tanımış olmasından kaynaklandığını düşünüyordu. Kendi düşünme biçimi de bu gerçeklerden kopmasına olanak vermiyordu. Çiftliğe doğru giderken, “Görsel düşünürsek, hayvanlarla daha kolay özdeşleşiriz,” dedi, “bütün düşünme biçimlerimiz dilden kaynaklanırsa, sığırların ne düşündüğünü nasıl anlayacağız? Ama resimlerle düşünürsek...”

Temple’ın görme duyusu her zaman çok güçlü olmuştu. Kendi görsel hayal gücünün, bazen sanrıyı çağrıştıran bu gücün evrensel olmadığını anlayınca çok şaşırmıştı - anlaşılan başkaları başka yollarla düşünüyorlardı. Bu durum kafasını karıştırıyor. Bana ikide bir *“Sen* nasıl düşünüyorsun?” diye sordu. Yirmisekiz yaşına kadar resim ya da proje çizebileceğini düşünmemişti; sonunda bir teknik ressamla tanıştı ve onu proje çizerken izledi. “Nasıl çizdiğine dikkat ettim. Onun kullandığı araçların ve kalemlerin -5 mm. HB Pentel- aynısını aldım ve kendimi onun yerine koydum. Çizim neredeyse kendi kendine ortaya çıktı, bitirdiğimde bunu benim yaptığıma inanamıyordum. Kimse bana resim ya da tasarım yapmayı öğretmedi, kendimi David’in yerine koydum, kendimi ona uydurdum, hepsi bu kadar.”[126]

Temple, sürekli olarak kafasında, kendi deyimiyle “benzetmeler” kurar: “Bir hayvanın sıkıştırma yastığına girişini değişik açılardan, farklı mesafelerden, geniş açıyla, odaklamayla, hatta helikopterden görünüşüyle gözümün önüne getiririm - ya da kendimi hayvanın yerine koyar ve aygıta girerkenki duygularımı ölçerim.”

Yalnızca resimlerle düşünen birinin, görsel olmayan düşünce yapılarındaki zenginliği, belirsizliği, kültürel önyargıları, derinliği ve dili ne dereceye kadar yakalayacağı, zihnimde soru işaretleri uyandırıyordu. Temple’ın daha önce söylediği gibi bütün otistikler büyük ölçüde görsel düşünüyorlarsa, bu rastlantıdan daha ileri bir şey olmalıydı. Temple’ın yoğun görselliği, otizminin belirtilerinden biri miydi?

Sığır çiftlikleri ne denli büyük olurlarsa olsunlar, sessiz, sakin yerlerdir; oysa yaklaştığımız çiftlikten gürültüler, böğürtüler geliyordu. Temple, “Bu sabah buzağıları ineklerden ayıracaklardı,” dedi, gerçekten de öyle olmuştu. Sürünün dışında, buzağısını arayan ve böğüren bir inek gördük. Temple, “Bu mutsuz bir inek,” dedi. “Üzgün, kızgın, mutsuz bir

inek. Bebeğini istiyor. Onun için böğürüyor, onu arıyor. Bir süre unutacak, sonra tekrar hatırlayacak. Acı çekiyor, sızlanıyor - bu konuda pek bir şey yazılmadı. İnsanlar onlara duygu ve düşünce yakıştırmaktan çekiniyor. Skinner asla izin vermezdi."

New Hampshire'daki öğrencilik günlerinde, büyük davranış bilimci B.F.Skinner'a yazmış, sonrasında onu ziyaret etmişti. "Tanrıyla karşılaşacağım hissine kapılmıştım," dedi. "Ama yanılmışım. O da herkes gibi biriydi. Bana, 'Beynin nasıl çalıştığını bilmiyoruz - yalnızca koşullanmış refleksler olduğunu biliyoruz,' dedi. Uyan-refleks kuramına hiçbir zaman inanmadım." Temple'a göre Skinner'ın döneminde hayvanların duygusuz, otomatik yaratıklar olduğu kabul ediliyordu; bu dönem, çiftlik ve mezbaha işletmeciliğinde, hayvan deneylerinde olağanüstü barbar bir tarih kesiti oldu. Bir yerlerde, davranışçılığın acımasız bir bilim olduğunu okumuş ve yerden göğe kadar hak vermişti. Şimdi en büyük hayali, çiftlik işletmeciliğinde hayvanların duygularına da yer verilmesiydi.

İneği acı çekerken görmek ve böğürtülerini işitmek, Temple'ı kızdırdı ve düşüncesini mezbahalardaki insanlık dışı manzaraya çevirdi. Tavuklara özel bir ilgisi yoktu, ama öldürülüş tarzlarından nefret ediyordu. "McNuggetland'a gitme vakti geldi mi, tutup ayaklarından asarlar, boğazını keserler." Sığırların başaşağı asılıp, kan kafalarına hücum ettikten sonra kesilmesi eski yahudi mezbahalarında sık görülen bir manzaraydı, dedi. "Bazen bacakları kırılır, dehşetle, acıyla haykırırlar." Allahtan bu uygulamalar değişmeye başlamış. "Doğru yöntemle yapıldığında, ölüm doğallaşır ve insanileşir," diye devam etti. "Boğaz kesildikten sekiz saniye sonra endorfinler hücum eder, hayvan acı çekmeden ölür. Çakallar koyun boğazlarken de bu böyledir. Doğa bunu, ölen hayvanın acısını azaltmak için böyle ayarlamış." İşin en korkunç yanı, bu acımasızlığın ve vahşetin, hayvanı boğazlamadan önce korku ve strese sokmanın, önüne geçilebilecekken ilişilmeyen bir uygulama olması; Temple'ın ortadan kaldırmak istediği şey de bu. "Et endüstrisinde reform yapmak istiyorum. Eylemciler endüstriyi yoketmek istiyor," dedi ve ekledi, "radikalin solunu da sağını da sevmem. Radikallere karşı radikal bir tavrım var."

Birbirlerinden koparılan ineğin ve buzağının acı böğürtülerini kemiklerinde hisseden Temple, çiftliğin sakin, sessiz bir köşesinde otlanan sığırlara doğru yürüdü. Eğilip yerden biraz saman aldı, bir inek yanına

yaklaştı ve burnunu Temple'a sürterek samanı ağzına aldı. Temple'ın yüzünde yumuşak, mutlu bir ifade oluştu. "Şimdi kendimi evimde hissediyorum," dedi. "Sığırlarla olunca bilişsel düşünmüyorum. İneğin duygularını biliyorum."
Sığır bunun, ondaki dinginliğin ve kendine güvenin farkına varmış gibiydi, tekrar eline yaklaştı. Ötekiler, belki de bir kültürel değerler ve işaretler dünyasında yaşayan bir kentsoylunun, bu dev yapılı, dilsiz hayvanların yanında nasıl davranacağını bilemeyeceğini sezdiklerinden yanıma yaklaşmadılar.

"İnsanlarla farklı oluyor," dedi ve kendini Mars'taki bir antropolog gibi hissettiğine ilişkin sözlerine devam etti. "Buradaki insanları incelerim, buralıları ayırdetmeye çalışırım. Ama hayvanlarla öyle olmuyor."

Temple'ın hayvanların ruh halini bir anda, sezgiyle anlaması, ama insanları, onların kurallarını ve işaretlerini, davranış modellerini anlamakta bu denli güçlük çekmesi beni şaşırtmıştı. Duygusuz, çevresine antipatik biri değildi. Tersine, hayvanların ruh halini ve duygularını öyle derinden hissediyor ki, bazen etkilenip kendinden geçiyor. Fiziksel ya da fizyolojik olana -hayvanların acısına, korkusuna-sempati duyduğunu, ama insanların zihinlerinin işleyişiyle ve onların bakış açılarıyla duygudaşlık yapamadığını söylüyor.[127] Gençliğinde en basit duygu belirtilerini bile algılamakta güçlük çekiyordu; daha sonraları, pek "hissetmese de" şifre çözer gibi bu duygulanımları anlamayı başardı. (Dr. Hermelin Londra'da buna benzer bir öykü anlatmıştı. Oniki yaşında otistik ve zeki bir kız ona gelip, başka bir öğrenci için, "Joanie tuhaf sesler çıkarıyor," demiş. Joanie'nin yanına giden Hermelin, onu ağlarken bulmuş. Otistik kız ağlamanın anlamı hakkında hiçbir şey bilmiyor, fiziksel, "tuhaf" bir ses sanıyordu. Bu sırada Jessy Park'ı hatırladım. O da soğanların onu ağlatmasından büyük keyif almıştı, ama sevinçten de ağlanabileceğini anlamıyordu.)[128]

"Bir insan kızgın mı, yoksa gülümsüyor mu, bunu anlıyorum," dedi. Temple somut, düşüncenin süzgecinden geçmemiş, hayvani, motor duyumlarda bir güçlük çekmiyor. Peki çocuklar ne olacak, diye sordum. Onlar hayvanlarla yetişkinler arasında bir ara safha değil miydi? Temple aksine, çocuklardan çok çektiğini söyledi - onlarla konuşamıyor, oyunlarına katılamıyordu (bir bebeğe 'ce' bile yapamamıştı, çünkü doğru zamanlama yapmıyordu). Bir otistik olarak çocuklardan çok geride olduğunu

hissediyordu. Üç, dört yaşındaki çocukların, onun hiçbir zaman başaramayacağı bir şekilde diğer insanları “anladıklarını” düşünüyordu.
Biraz daha ileri gidip, diğer insanlar arasında geçen ve onun anlayamadığı bu şeyin ne olduğunu sordum. Bunun, sezgiyle anlaşılan sosyal görenekler ve kurallar, ya da çeşitli kültürel önyargılar olduğunu söyledi. Her normal insanın hayatı boyunca deneyimleriyle ve başkalarıyla olan ilişkileriyle sahip olduğu bu sezgisel bilgi, Temple’da yoktu. Bu eksiklikle başkalarının niyetlerini “hesaplamak,” çeşitli örneksemelerle zihinlerinden geçenleri tahmin etmek zorunda kalıyordu. Normal sosyal bilgilerin yapılandığı normal sosyal deneyimleri hiç yaşamamıştı.

Dil ve davranışla ilgili güçlükleri de büyük olasılıkla bundan kaynaklanıyordu - bu güçlükler dilsiz bir çocukken ona çok çektirmişti, ayrıca, ilk konuşmaya başladığında da adılları karıştırmış, “sen” ve “ben” iyeliklerinin duruma göre anlam değiştirmesini hiç anlamamıştı.

Temple’ın o günlere ilişkin anılarını dinlemek, ya da kitabında bu konuda yazdıklarını okumak son derece aydınlatıcıdır. Üç yaşındayken, ailesinin bu konuda fazla bir şey beklememesine rağmen, özürlü ve sakat çocukların gittiği özel bir yuvaya gönderilmiş ve burada kendisine konuşma terapisi uygulanmıştı. Terapist, bir şekilde Temple’ın iç dünyasına ulaşmayı başarmış ve onu, kendi deyimiyle, bir boşluktan kurtararak yavaş yavaş gelişmesine yardımcı olmuştu. Hala otistikti, ama dil ve iletişim konusunda güçlenmesi ona cesaret veriyordu, daha önce yaşadığı kaotik ortama hakim olmasını sağlıyordu. Aşırı duyarlılık ve duyarsızlık arasında gidip gelen duyu sistemi biraz istikrara kavuşmuştu. Geri dönüşler ve sapmalar olmuyor değildi, ama altı yaşında düzgün konuşmaya başlamış, yani kendisi gibi yüksek-fonksiyonlu otistiklerle düşük-fonksiyonlu otistikleri ayıran sının aşmıştı. Dil aracılığıyla, bozuklukların olduğu üç alanda -sosyal, iletişimsel ve imgesel alanlar-daha rahat hareket etmeye başladı. Başkalarıyla temas kurmayı başardı, özellikle onun zekâsının, özelliklerinin farkında olan, onun patolojisine, bitmez tükenmez konuşmalarına, sorgulamalarına, tuhaf saplantılarına, öfke krizlerine katlanan bir iki eğitmenle iletişime girebildi. Oyunculuğunun ve yaratıcılığının artması da daha az önemli değildi -resimler çiziyor, kartondan modeller ve heykeller, “özgün ve yaratıcı yaramazlıklar” yapıyordu. Temple sekiz yaşında, normal çocukların bebekliklerinde oynadığı, düşük-fonksiyonlu otistiklerin hiçbir zaman anlamadığı, ‘kılık değiştirip rol yapma’ oyunları oynamayı başardı.

Annesi, halası ve bazı öğretmenleri bu gelişmenin anahtarlarıydı; ama bir başka etken de, otistiklerin zaman içinde gösterdikleri gelişmeydi. Bir gelişme bozukluğu olan otizm, yaş ilerledikçe keskinliğini kaybeder ve kişi çevresine uyum sağlamaya başlar.

Temple okulda arkadaş edinmeyi çok istemişti, bir arkadaşı olsa kendini tümüyle ona verecek ve her zaman sadık kalacaktı (iki ya da üç yıl hayali bir arkadaşla yetinmeye çalışmıştı). Ne var ki, konuşmasında, davranışlarında onu diğerlerinden ayıran, yabancılaştıran bir şey vardı; öyle ki, diğer öğrenciler zekâsını övseler de, onu aralarına almıyorlardı. "Nerede yanlış yaptığımı anlamıyordum. Farklı olduğumun bilincinde değildim. Asıl onların farklı olduğunu düşünüyordum. Beni neden kendilerine uygun görmediklerini bir türlü anlayamadım." Öteki çocukların aralarında çok ince, belirsiz, sürekli değişen bir şeyler dönüyordu; nesnelere verdikleri anlamları değiştiriyorlar, anlam alışverişi yapıyorlar ve birbirlerini öyle kolay anlıyorlardı ki, aralarında telepati olduğundan kuşkulanmaya başlamıştı. Temple bu sosyal işaretleri yeni yeni anlamaya başlamış. Bir anlam çıkarıyor, ama kolayca kavrayamıyor, bu sihirli iletişime doğrudan katılamıyor, zihnin çiçek dürbününü andıran çok katmanlı yapısına ulaşamıyor. Bunun bilincinde olduğu için, fazladan bir şeyler yapması gerektiğini hissediyor. Elinden gelen gayreti gösteriyor, başkalarının düşünmeden eriştikleri sonuçlara, ancak yoğun bir entelektüel çabayla erişiyor.

Temple onbeş yaşındayken bir dönüm noktasından geçti. Sığırlara takılan sıkıştırma yastıklarına hayran olmuştu. Fen dersleri öğretmeni bu saplantısını ciddiye aldı ve isterse kendi sıkıştırma yastığını yapabileceğini söyledi. Bu başlangıçtan sonra Temple'ın ilgisini çiftlik hayvanları ve makinelerden biyolojiye ve bilime çekmeyi başardı. Günlük konuşma dilini, ya da sosyal dili çözmekte hala zorlanan Temple -imaları, kinayeleri, önyargıları, ironileri, mecazları, şakaları anlamakta hâlâ güçlük çekiyordu- bilim ve teknoloji diline çabucak ısındı. Bu dil çok daha açık seçikti, adı konmamış varsayımlara dayanmıyordu. Teknik dili anlamak, sosyal dili anlamaktan daha kolaydı, böylece bilimsel dünyaya adımını atmış oldu.

Bu aşamada, zihinsel ve duygusal enerjisini bilime yoğunlaştırmak sorunlarına bir çözüm getirdiyse de, başka gerilimler, endişeler -ve acılar- devam ediyordu. Buluğ çağına giren Temple, hiçbir zaman "normal" bir hayat süremeyeceğini -aşk, dostluk, eğlenme ve toplumsallık gibi- "normal"

doyumlara ulaşamayacağını sezmeye başlamıştı. Bu gerçekler, büyüme çağındaki yetenekli, genç otistikler için bir yıkım olabilir, hatta bazıları intihara kalkışırlar. Temple, dünyevi zevklerden vazgeçerek bu dönemi atlatmaya çalıştı; hayatı boyunca bakire kalacak ve kendini bilime adayacaktı.

Büyüme çağında, yalnızca duygusal dünyasının değil, bütün zihinsel ve fiziksel varlığının da son derece hassas olduğunu, bazı duyumsal uyarılarla, yorgunluk, stres ve çelişkiyle kolayca dengesini kaybedebileceğini anladı.[129] Özellikle hormon salgılarındaki değişimler duygusal iniş-çıkışlara neden oluyordu. Ama bu zor günlerde, içinde bir tutku, bir yoğunluk da vardı; üniversiteyi bitirip meslek hayatına başladığında sakinleşmeyi başardı. Sakinleşmek, onun için bir ölüm-kalım sorunuydu; aksi halde kendini mahvedecekti. Bu aşamada, piyasada antidepresan olarak satılan İmipramin adlı bir ilacı küçük dozlarda kullanmaya başladı. Temple, kitabında bu ilacın olumlu ve olumsuz yanlarından bahseder:

Hayatın anlamını arama yolundaki çırpınışlarım bitti. Artık gerçekten ilgimi çekmeyen bir şeye saplanıp kalmıyorum. Son dört yılda günlüğüme çok az not aldım, çünkü anti-depresan çaresizliğimi ve çırpınışlarımı azalttı. Tutkularım söndükçe mesleğimde ve... işimde ilerlemeye başladım. Şimdi daha rahat olduğum için insanlarla daha iyi geçiniyorum, kolit gibi strese bağlı sağlık sorunlarından da kurtuldum. Buna karşılık, yirmili yaşlarımın başlarında bu ilaçları alsaydım, bu gelişmeyi sağlayamazdım. “Sinirler” ve saplantılar, strese-bağlı sağlık sorunlarıyla vücudumu paramparça edene kadar, oldukça başarılı birer uyarıcıydılar.

Bu satırları okurken, manik-depresif bozukluklar için lityum kullanan Robert Lowell’ın anlattıklarını hatırladım: “Bir bakıma kendimi çok daha ‘iyi,’ daha istikrarlı hissediyorum - ama şiirim eski gücünü ve vurgusunu kaybetti.” Temple da sakinleşmenin ona neye malolduğunun farkında, ama bu aşamada, bunun göze alınması gereken bir bedel olduğunu düşünüyor. Yine de zaman zaman, o eski duygularını ve öfkesini özlüyor.

Gecikmiş-gelişmenin bir başka yönü de sosyal becerilerin ve gözlemlerin hayat boyu gelişmeyi sürdürmesi olabilir, Temple için de son yirmi yıl sürekli bir gelişme evresiydi. Bana anlatıldığına göre on yıl önce ders anlatırken dinleyicilere doğru konuşmuyordu, -onlarla göz temasını

önlüyor, hatta başka bir yöne bakıyordu- ayrıca dersten sonra soru sorulmasını istemiyordu. Şimdilerde zamanının yüzde 90'ını yolda geçiriyor, dünyanın çeşitli yerlerinde, bazen otizm, bazen de hayvanlar konusunda dersler veriyor. Ders verme üslubu da akıcılık kazandı, dinleyicilerle göz teması kurabiliyor, bazen mizah ve doğaçlama da yapıyor, sorulan sorulara yanıtlar veriyor. Sosyal hayatında da bir gelişme gözleniyor, Temple son zamanlarda iki ya da üç arkadaşıyla birlikte olmaktan hoşlandığını söyledi. Ama içten bir dostluğa ulaşmak, başkalarını, başkalarının zihinlerini olduğu gibi kabul etmek otistiklerin en zor yapabildikleri şeylerden biridir. Uta Frith, *Otizm ve Asperger Sendromu* adlı kitabında şöyle yazıyor: "Asperger sendromu olan bireyler... iki yönlü kişisel ilişkiye girme ve bunu sürdürme becerisinden yoksundurlar, ama rutin sosyal etkileşimleri kolayca başarırlar." Meslektaşı Peter Hobson zeki ve otistik bir kişinin "dost" kelimesinin anlamını kavrayamadığını söylemişti. Yine de, kırk yaşlarındaki Temple'ı dinlerken, onun dostluğun doğası hakkında en azından fikir sahibi olduğu düşüncesine kapıldım.

Yaklaşık iki saattir yürüyor ve konuşuyorduk. Sonunda üniversite çiftliğine yaptığımız ziyareti bitirdik ve yemek molası verdik. Bana Temple da konuşmaktan, sürekli kendini düşünmekten yorulmuş gibi geldi; özeleştiri yapması, kendini sorgulaması için ona fazla yüklenmiştim (aslında, otistik olmayan bir dünyayı anlamak ve bu dünyada yaşamak için gösterdiği çabalar içinde hemen her gün bu sorgulamayı yapmak da var). Konuşurken, onun açısından "normalin" tarifinin bir tür cephe, ardında her zamanki "dışarıda"lığını koruduğu bir vitrin halini aldığı ortaya çıktı. Çiftlikten uzaklaşırken, "Verilerle çok iyi ilişki kuruyorum," dedi. O da benim gibi "Uzay Yolu" dizisinin hastalarından, en sevdiği karakter de, bütün duygusuzluğuna karşın, insanları merak eden ve inatçı bir arzuyla onları anlamaya çalışan bir android[130] olan Veri. Veri, insan davranışlarını bütün incelikleriyle araştırır, bazen bunları taklit eder, ama en büyük özlemi, insan olmaktır. Birçok otistik kendini Veri'yle, ya da onun öncülü Mr. Spock'la özdeşleştirir.

California'da ziyaret ettiğim otistik aile B.'ler için de aynı şey geçerliydi - anne, baba ve büyük oğulda Tourette sendromu vardı, küçük oğul klasik otistikti. Eve ilk geldiğimde atmosfer o kadar "normal"di ki, yanlış bir bilgi mi aldım, başka bir eve mi geldim diye kuşkuya kapıldım;

ortalıkta otizmi çağrıştıracak hiçbir şey yoktu. Ancak bir süre sonra, bütün ailenin üstünde sıçrayıp el kol salladıkları trampolini, bilim-kurgu kitaplarından oluşan muazzam kitaplığı,[131] banyonun duvarlarına asılan tuhaf karikatürleri, mutfak duvarında yemek pişirme, masayı hazırlama ve bulaşık yıkama gibi faaliyetlerin belirli kurallarla yapılmasına ilişkin kesin talimatlar içeren, son derece ayrıntılı ve komik listeyi görebildim. Bayan B. bir ara, kendisinin "normalin sınırında" olduğunu söyledi, sonra bu "sınırı" şöyle açıkladı: "'Normal'in kurallarını ve yapısını biliyoruz, ama doğrudan erişemiyoruz. Normal davranıyoruz, kuralları öğreniyoruz ve uyguluyoruz, ama... "

Kocası, "İnsan davranışlarını taklit ediyoruz," diye söze karıştı. "Toplumsal kuralların ardında ne olduğunu hâlâ keşfedemedim. Vitrini görüyoruz, ne var ki..."

B.'ler 'normal'in vitrinini öğrenmişlerdi; mesleki hayatlarını, banliyöde oturup işe arabayla gitmelerini, oğullarının normal okullarda okuduğunu gözönüne alırsak, bunu öğrenmeye zorunluydular. Ama kendi durumları hakkında hayalci değildiler. Kendi otizmlerinin farkındaydılar, başkalarındaki otistik davranışları da farkediyorlardı; fakültede tanıştıklarında birbirlerine karşı öyle büyük bir yakınlık ve sevgi duymuşlardı ki, evlenmeleri kaçınılmaz olmuştu. Bayan B. "Sanki birbirimizi milyonlarca yıldır tanıyorduk," dedi. Otizmlerine ilişkin onca sorunun farkındaydılar, ama farklılıklarına saygı duyuyorlar, hatta bundan gurur duyuyorlardı. Gerçekten de, bazı otistiklerde bu radikal ve kalıcı farklılık duygusu o denli yoğundur ki, şakayla karışık, kendilerini başka bir insan türünün bireyleri olarak gördüklerini söylerler (B.'ler "Bizi birlikte ışınladılar," diye espri yaparlardı) ve otizmin, medikal bir durum, patolojik bir sendrom olmasının ötesinde, gurur duymaları gereken farklı bir varlık modeli, farklı bir kimlik olduğunu savunurlar.

Temple da buna benzer bir tavır içindedir: (entelektüel açıdan olmasa bile dolayımlı olarak) hayatındaki eksiklerin bilincindedir, ama aynı şekilde (ve doğrudan) konsantrasyon gücünün, düşünce yoğunluğunun, ikiyüzlülük edemeyişinin, doğrudan ve dürüst tavrının da arkındadır. Bu gücünün, otizminin olumlu yönlerinin, olumsuz yönlerinden ayrı düşünülemeyeceği kanısındaydı ki, bu kanıya ben de katılmaya başlıyordum. Yine de zaman

zaman otistik olduğunu unutmak, dışlanmamak, başkalarıyla aynı şeyleri hissetmek ihtiyacında olduğunu söylüyor.

Sabahı sığır sürüsüyle geçirdikten ve bir mezbahayı (iş jargonuyla "kombine et işletmesini") gezmeyi planladığımızdan canımız et çekmedi ve Meksika usulü fasulye-pilav yedik Yemekten sonra havaalanına gidip küçük bir uçağa atladık ve işletmeye doğru yola koyulduk. Temple gururlu bir tavırla işletmenin planını görmemi istedi. Bu işletmeler kamuya kapalıdır ve titizlikle korunurlar. Temple bazı bölümlerin planlarını yapmıştı, bu yüzden üstünde işletmenin resmi üniforması, alametleri ve kimlik kartı vardı. Peki ben nasıl girecektim? Temple o sabah bunu da düşünmüş ve şapka koleksiyonundan sağlık mühendislerine özgü sert bir kask seçip yanında getirmişti. Kaskı bana verdi ve, "Bu işe yarar. Sana yakıştı da. Haki pantolonuna ve gömleğine uydu. Tam bir sağlık mühendisi gibi oldun," dedi. (Yüzüm kızardı, kimse böyle bir şey yapacağımı söylememişti.) "Şimdi tek yapacağın şey sağlık mühendisi gibi davranman, onlar gibi düşünmen." Çok şaşırdım. Otistiklerin rol kabiliyeti olmadığı söylenir, ama Temple, büyük bir soğukkanlılıkla beni başka bir kılığa sokup, hiç tereddüt etmeden kuralları çiğniyordu.

Girişte fazla sorun çıkmadı. Temple son derece kendinden emin bir tavırla arabayı giriş kapısından içeri sürdü, kapıdaki bekçiye gülümsedi, bekçi de ona neşeyle el salladı. Arabadan çıkarken "Kaskını sakın çıkarma," dedi. "Hep başında kalsın. Sen artık bir sağlık mühendisisin."

Büyük işletme binasının dışındaki ağılın çitinden uzanarak sığırlara baktık, sonra son yürüyüşlerini yaptıkları, ana binaya kıvrılarak uzanan yolu, Temple'ın deyişiyle "Cennete uzanan merdiven"i takip ettik. Burada da kafam karıştı. Otistiklerin mecaz yapmakta zorlandıkları, ironiden hiç anlamadıkları söylenir. Temple'ın serinkanlı, ciddi ifadesine bakınca, mecaz mı yoksa ironi mi yaptığını anlayamadım. Bu deyimi bir yerden duymuştu - belki de gerçekliğine inanıyordu. Özyaşamöyküsünde, küçüklüğünde bir rahibin İncil'in Yuhanna 10:9 bölümündeki "Ben kapıyım; bir kimse benim aracılığımla içeri girerse, kurtulur" cümlesini okuduktan sonra "Her birinizin önünde Cennete açılan bir kapı vardır. Onu açın ve kurtulun," dediğini hatırlıyor:

Otistik çocukların çoğu gibi, her şeyi kelime anlamıyla kavrıyordum. Kafamda bir tek şey vardı. Kapı. Cennete açılan bir kapı... O kapıyı bulmalıydım... Gardrobun kapısı, banyonun kapısı, ön kapı, ahırın kapısı -

hepsini dikkatle inceliyor, hepsinde hayal kırıklığına uğruyordum. Sonra bir gün... yatakhaneye bir ilave yapıldığını keşfettim... Dar bir sahanlıktan yukarı uzanan bir merdiven vardı. Merdiveni tırmanınca kapıyla karşılaştım! Terasa açılan küçük, ahşap bir kapıydı. ... Birden ferahladım... içimi bir sevinç kapladı... Bulmuştum! Cennetime çıkan kapıyı bulmuştum.

Daha sonraları Temple, (bu "evrende bir enerji izi" de olsa) ölümden sonra bir tür varoluşun sürdüğüne inandığını söyledi. Hayvanların duygularına, onlardaki "insanlığa" duyarlı olduğu için, onlara ölümsüzlüğü yakıştırmak ihtiyacındaydı.

Tatlı bir meyille yukarı doğru kıvrılan, yüksek duvarlarla çevrili rampada yanyana yürüdük. Sığırlar burada tek sıra halinde, başlarına geleceklerden habersiz, uyutulacakları yere doğru ağır ağır tırmanırlar. Bu rampaların tasarımında öncü isimlerden biri olan Temple'ın adı, hayvan işletmeciliğinde, dönümlü ağıllarla birlikte anılır. Duvarın üstündeki dar iskeleye çıkarken Temple bu sistemin özelliklerinden, dönümlü ağıl sayesinde hayvanların yokuşun sonuna tırmanıncaya kadar karşı tarafta ne olduğunu görmeyip başlarına gelecekleri sezmediklerinden, dönümlü ağıl projesini yaparken, sığırlardaki daireler çizerek yürüme güdüsünden yararlandığından söz etti. Yüksek duvarlar hayvanların konsantrasyonlarını bozmamalarını, bütün dikkatlerini yola vermelerini sağlıyordu.

Yokuşun sonunda binaya giren hayvanlar, farkına bile varmadan kendilerini, karınlarının altından geçen bir taşıma bandının üstünde buluyorlardı. (Bu "çift-raylı taşıma sistemi" de Temple'ın buluşlarından biriydi.) Birkaç saniye içinde hayvan, pompalı tüfekle beyninden vurularak öldürülür. Temple benzer bir sistemin domuzlar için de kullanılabileceğini, ama onların tüfekle değil, elektrikle öldürülmelerinin daha doğru olacağını söyledi. Bu arada ilginç bir açıklama yaptı: "Domuzları öldürmek için kullanılacak elektrikli aygıt, psikiyatrik tedavide kullanılan elektro-şok makineleriyle aynı parametrelere sahip olacak: üçyüz voltta yaklaşık bir amper." Elektro-şok makinesindeki en küçük bir ayar hatası, hastanın ölmesine neden olabilirdi. Bu gerçeği öğrendiğinde şok olduğunu söyledi.

Sığırların uyutulduğu mekanizmayı gösterdiğinde biraz dehşete kapıldım; ama Temple hayvanların başlarına gelecekler hakkında en ufak bir kuşkuya kapılmadıklarını; bütün çabasının onların korkusunu ve stresini azaltmak, ölüme huzur içinde gitmelerini sağlamak olduğunu söyledi. Yine

de bütün bunlar bende soru işaretleri uyandırmıştı. O ve diğer görevliler, bu yerlerde çalışırken ne hissediyorlardı?

Temple bu konuda çok kafa yormuş ve klasik bir makale yazmıştır.[132] Mezbahalarda çalışanların kısa zamanda bir savunma sistemi geliştirerek katılaştıklarını ve hayvanları mekanik bir tavırla öldürdüklerini gözlemlemiş: "Öldürme işlemini yapan görevli taşıma bandına kutuları dizermiş gibi bir havayla işine yaklaşıyor. Yaptığı işte duygusallığa yer vermiyor." Bu arada başkaları "öldürmekten hoşlanmaya başlıyorlar... hayvanlara bilerek işkence ediyorlar." Temple bununla koşut başka bir konuya dikkatimi çekti: "Hayvanların gördükleri muameleyle sakatların gördüğü muamele arasında büyük benzerlik var... Georgia tam bir yılan deliği - insanlara (sakatlara) hayvanlardan daha kötü davranıyorlar... Cezaların ağır olduğu eyaletler hayvanların ve sakatların en kötü muameleye uğradıkları yerler."

Bütün bunlar Temple'ı öfkelendiriyor, insani bir reform için elinden gelen her şeyi yapma arzusunu güçlendiriyor: et endüstrisinde yaptığı reform gibi, sakatların, özürlülerin, özellikle otistiklerin tedavisinde de reform yapmak istiyor. (Hayvanları öldürmede en doğru yaklaşımın, bu eylemi bir tür törene dönüştürmek, "kutsallaştırmak" olduğunu düşünüyor.)

Mezbahadan, her santimetrekareye sinen, kusmamak için nefesimi tutmak zorunda kaldığım o iğrenç kan ve sakatat kokusundan, o ölme ve öldürme duygusundan uzaklaşmak, dışarıdaki temiz sonbahar havasını ciğerlerime doldurmak içimi rahatlattı. Arabayla uzaklaşırken Temple'a bu konuda ne düşündüğünü sordum. "Hiç kimse sürekli olarak hayvanları öldürmek zorunda kalmamalı," dedi. Personeli rotasyonla çalıştırmanın önemini vurgulayan birçok makale yazmıştı. Kendisinin de farklı meşguliyetler bulmak ve farklı ortamlarda bulunmak ihtiyacını hissettiğini, bu ortamların hayatını renklendirdiğini söyledi. Sürü hayvanlarının psikolojisi ve davranışları hakkındaki bilgisine yalnızca bütün dünyadaki besi çiftlikleri ve mezbahalar değil, Yeni Zelanda'daki yün kırpıcıları, hayvanat bahçeleri ve meracılar da büyük ilgi gösteriyor, ondan yardım istiyorlar. Afrika'da biraz zaman geçirip antilop, yaban mandası gibi av hayvanlarının, fil sürülerinin davranışları hakkında danışmanlık yapmasının hoşuna gideceğini düşündüm. Ama acaba, (kendilerine özgü bir "kavramsal zihinleri" olan) maymunlarla, sığırlarla kurduğu ilişkiyi kurabilecek miydi?

Yoksa, onları da, çocuklar ve büyükler kadar erişilmez ve anlaşılmaz mı bulacaktı? (Daha sonraları "Çiftlik hayvanlarının davranışlarını hissediyorum," diyecekti, "buna karşılık, primatları ancak entelektüel bir çabayla anlayabiliyorum.")

Temple'ın kendini en yakın hissettiği hayvanlar sığırlar; onlara karşı aşkı andıran bir şefkat, bir sıcaklık duyuyor. Buradan sonra bir merayı ziyaret edecektik. Temple yolda sığırları sıkıştırma yastığına sokarken onlara nasıl şefkatle yaklaştığını, hayvanları sakinleştirip hayatlarının son anlarını huzur içinde geçirmelerini sağlamaya çalıştığını anlattı. Bu çabayı, hayvanları huzur içinde ölüme göndermek için duyduğu bu yan-kutsal, yan-fiziksel arzuyu et işletmelerinde çalışan herkese aşılamak istiyordu. Bu konularda emir almaktan hoşlanmayan, ama onun hayvanları sakinleştirmekteki becerisine hayran olan bir işletme müdürünün, fark ettirmeden tavandaki bir delikten kendisini izlediğini anlattı. Bu olay güneydeki bir mezbahada çalışırken meydana gelmişti ve bir türlü aklından çıkmıyordu; o gün bu olayı en az on kez, bütün canlılığıyla ve neredeyse aynı sözcüklerle anlattı.

Yaşadıklarını bu denli canlı hatırlaması, hafızasının berraklığı ve olanları tereddütsüz, kesin bir tavırla, olağanüstü bir ayrıntı zenginliğiyle anlatması beni çok şaşırtmıştı.[133] Orijinal sahne, ona eşlik eden bütün algılamalarla, hiçbir değişime uğramadan yeniden üretiliyordu. Birçok yönden Stephen Wiltshire'ınkini andıran bu hafıza, bana hem olağanüstü hem de hastalıklı - ayrıntıları yönünden olağanüstü, bilgisayar kayıtlarını andıran saplantılı doğasıyla hastalıklı göründü. Bilgisayarlarla kurulan bu örneklemeleri Temple sık sık dile getiriyordu: "Beynim bir bilgisayarın CD-ROM'unu ya da hızlı erişimli bir video bandını andırıyor. Bir kez eriştikten sonra her şeyi, bütün sahneyi yeniden yaşamak zorunda kalıyorum." Sözgelimi, bir kesim hayvanının son anını zihninde canlandıramıyordu; bütün olayı, mezbahaya getirilişinden boğazlanıncaya kadar geçen bütün sahneleri yaşamak zorundaydı ("Bandı ileri alamıyorum, en az iki dakika düşünmem lazım.") Jurassic Park'da bilgisayarların yaptığı her şeyi kafamda yapabilirim," diye devam etti. "sanki kafamda bir makine var. Bana düğmeye basmak kalıyor - oldukça yavaş bir düşünme yöntemi tabii." Ama bunun, işi açısından, ideal bir düşünme yöntemi olduğuna kuşku yok. Zihninde en gelişmiş işletme planlarını tasarlayabiliyor, bir sistemin her

bileşenini ayrı ayrı inceliyor, onlara çeşitli yönlerden, çeşitli açılardan, önden, arkadan, yakından ve uzaktan bakıyor. Plan tamamlanınca düğmeye basıyor ve bütün sistemin nasıl çalışacağını zihninde canlandırıyor. Bu bir tür simülasyon; kimi zaman beklenmedik bir sorunla karşılaşınca, sorunu saptıyor, çözüm buluyor ve tasarım kusursuz hale gelinceye kadar yeni simülasyonlar deniyor. Her şey zihninde berraklaşıncaya dek tasarımını kâğıda dökmüyor. Bu aşamadan sonra zihnini yoğunlaştırması gerekmiyor; planı otomatik hareketlerle tamamlıyor. "Temel noktalar kafamda olgunlaşınca kâğıda dökerim. Bu sırada bir yandan televizyonu dinleyebilirim. İşimde duygusallığa yer vermem. Sun bilgisayarımı çalıştırırım ve gerekeni yaparım."

Ne var ki, farklı bir tarzda -simgesel, kavramsal ya da sosyal tarzda- düşünmesi gerektiğinde bu tür simülasyonlar, ya da soyut imgelem gücü pek işe yaramıyor. "Yuvarlanan taş yosun tutmaz" özdeyişini anlamak için taşın yuvarlanışını ve yosunların dökülmesini "video film izler gibi" kafasında canlandırması gerekiyor. Genelleştirmeden önce somutlaştırma ihtiyacını duyuyor. Okulda okunan duaları, somut imgelerini "görmeden" anlayamadığını söylüyor: '"Güç ve Zafer' yüksek gerilimli elektrik telleriyle yakıcı bir güneşti; 'geçilmez' sözcüğünde de bir ağaca asılı 'Girmek Yasak' levhasını düşünürdüm."[134]

Özyaşamöyküsünü anlattığı kitabında ve bu kitaptan az önce, 1984'te, *Journal of Orthomolecular Psychiatry* dergisinde yayınlanan "Otistik Bir Çocuk Olarak Geçirdiğim Tecrübeler" başlıklı otuz sayfalık makalesinde Temple, çocukken bile uzamsal ve görsel testlerde normalin çok üstünde bir başarı gösterdiğini, ancak soyut kavrayış ve sıralama testlerinde başarısız olduğunu anlatır. (Bu tür "profiller" otistikler açısından karakteristik bir özellik taşır; otistikler tartışmalı bir adlandırmayla "zekâ testi" denilen bu tür sınamalarda "dağınık," birbirini tutmayan başarılar ve başarısızlıklar gösterirler.) Temple bazı sorulara verdiği yanıtların yanıltıcı olabileceğini, normal koşullarda ona zor gelecek soruları görsel yoldan kolayca yanıtlayabildiğini söylüyor. Bazı cümleler, şiirler ve sayı dizileri zihninde derhal görsel imgelere dönüşüyor ve Temple onları bu halleriyle hatırlıyordu. Normal durumda asla yapamayacağı karmaşık hesaplar, görsel imgelere dönüşünce çok kolaylaşıyordu.[135]

Görsel düşünmek, tek başına, bir anormallik değil; Temple otistik olmayan bazı mühendis ve tasarımcı dostlarının yapmayı düşündükleri şeyleri “gördüklerini,” zihinden tasarım yaptıklarını ve tıpkı kendisi gibi bunları simülasyonlarla test ettiklerini söyledi.[136] Temple bu tür insanlarla, özellikle yakın dostu Tom’la çok iyi anlaşıyor. Tom yaratıcı bir görsel hayal gücüne sahip, onun da Temple gibi rahat ve oyuncu bir kişiliği var. Temple, “Tom’la aynı dalga boyundayız,” diyor. En önemlisi, Tom’la birlikte çalışmayı seviyor - onunla “çocuk gibi” oyunlar oynuyor, bu oyunlar bir yandan da oldukça yaratıcı oluyor. Temple’a göre “beton yetişkinlerin çamuru, çelik yetişkinlerin karton oyuncağı, inşaat da yetişkinlerin oynadığı bir oyun.”

Temple’ın bu sözleri, yaratıcılıkla oyun arasında kurduğu sevimli analojiler bence son derece sağlıklı bir gelişmeydi. Tom’la olan ilişkisini anlattığında çok etkilendim. Acaba ona aşık mıydı, cinsel ilişkiye ya da evlilik ilişkisine girmeyi düşünmüş müydü? Ona bu konuda sorular sordum ve aşklarını, sevgililerini, onlarla ilişkisinin derecesini öğrenmek istedim. Hayır, kimseyle cinsel ilişkiye girmemişti. Bakireydi. Sevgilisi de olmamıştı. Bu tür ilişkiler kafasını karıştırıyor, altından kalkamayacağı kadar karmaşık görünüyordu. Ondan ne beklendiğini, nasıl davranması gerektiğini bir türlü anlayamıyordu. Böyle bir durumda karşısındaki kişinin niyetini, kafasından geçenleri, değer yargılarını kestiremiyordu. Bu tavrın bütün otistiklerde yaygın olduğunu ve bu yüzden, cinsel duygularının güçlü olmasına karşın, otistiklerin kolay kolay duygusal ve cinsel ilişkiye girmediğini söyledi.

Ama sorun yalnızca cinsel ilişkiyle sınırlı değildi. “Bugüne dek aşık olmadım,” dedi. “Birine deliler gibi bağlanmanın nasıl bir şey olduğunu bilmiyorum.”

“Peki bir tahminde bulunabilir misin?”

“Belki de baygınlık geçirmek gibi bir şeydir.”

Aşık olmak deyiminin olağanüstü duygular, ya da konum değişikliği[137] gibi anlamlar yüklenebileceğini düşünerek başka bir deyim kullanmak istedim ve “Sence ‘sevmek’ nedir?” diye sordum.

“Başkasını düşünmek... sanırım birine nazik davranmakla ilgili bir şey.”

“Hiç başkasını düşündüğün oldu mu?”

Cevap vermeden önce bir an duraksadı. “Hayatımda eksik olan çok şey var galiba.”

“Bu sana acı veriyor mu?”

“Evet... sanırım veriyor.” Sonra ekledi; “Sığırları ilk kucakladığımda kendime, ‘Bana ne oluyor?’ diye sordum. Aşkın da böyle bir şey... zihinsel olmayan bir şey olabileceğini düşündüm.”

Aşkı merak ediyor, ama bir başkasına tutkuyla bağlanmanın nasıl bir şey olduğunu kafasında canlandıramıyor. “Oda arkadaşımın fen dersi öğretmenine neden bayıldığını bir türlü anlayamamıştım. Adamcağız hoş biriydi, ondan hoşlanması doğaldı. Ama hepsi o kadar.”

Temple’da “bayılma” kapasitesi, tutkulu bir duygusallık yeteneği yalnız insanlarla olan ilişkilerinde değil, başka alanlarda da pek zayıf görünüyor. Oda arkadaşı hakkındaki düşüncelerini söyledikten sonra, “ben müziğe de bayılmam,” dedi. Müzik kulağı oldukça güçlü (otistiklerin sıradan insanlara üstün olduğu alanlardan biri de budur), müzik hafızası da güçlü, ama müzikten fazla etkilenmiyor. Müziği “hoş” buluyor, ama onda derin duygular yaratmadığını, çağrışımlar yapmasına yardım etmediğini söylüyor. “*Fantasia* müzikalini her dinleyişimde kafamda danseden su aygırları canlanıyor.”[138] Müziği “içselleştirmiyor.” Müzik kulağına ve ritim duygusuna karşılık, Temple’ın “müzikal” biri olmadığı söylenebilir. Derin, duygusal ve öznel tepki eksikliği müzikle sınırlı değil. Görsel sahneleri açıklamasında da bir duygusal ve estetik tepki yoksunluğu gözleniyor. Bu sahneleri olanca netliğiyle anlatsa da, bunların zihninde yoğun duygulanımlar uyandırdığına ilişkin bir belirti yok.

Temple bu konuya mekanik bir açıklama getirmekle yetiniyor: “Duygusal devrelerimde kopukluk var, hepsi bu.” Aynı nedenle bilinçdışının olmadığını, başkaları gibi duygu ve düşüncelerini bastırmadığını savunuyor: “Belleğimde bastırılmış bir kayıt yok. Sizin kayıtlarınızın önünde engeller var. Benim duygularım, bastırmamı gerektirecek kadar acı vermiyor. Sırlarım, kapalı kapılarım yok - hiçbir şey saklamıyorum. Anladığım kadarıyla başkaları bazı şeyleri saklama ihtiyacını duyuyor, bu yüzden bazı şeyleri konuşmak onları rahatsız ediyor. Amigdal, hipokampüsteki kayıtları kilit altında tutar. Bendeki amigdal bu kilit altında tutmayı becerecek yoğunluğa sahip değil.”

Çok şaşırmıştım. “Ya yanılıyorsun, ya da kimsenin hayal bile edemeyeceği bir ruh yapısına sahipsin,” dedim. “Duyguları bastırmak insanoğlunun ortak özelliklerinden biridir.” Ne var ki, bunları söyledikten sonra, kendimden o kadar emin olmadığımı farkettim. Baskı mekanizmasının gelişmesini önleyen, hatta onu tümden yokeden organik bir bozukluğa inanmaya hazırdım. Luria’nın Mnemonist’inde böyle bir durum göze çarpıyordu: bu kişi otistik değildi, ama çok canlı, bir türlü unutamadığı anıları vardı ve bunlardan bazıları o denli acı veriyordu ki, fizyolojik açıdan mümkün olsa bunları kesinlikle bastırırdı. Kendi hastalarımdan birinde de, frontal loblarındaki bir hasar sonucu, en çok bastırdığı anı -faili olduğu bir cinayet- “açığa çıkmış” ve dehşete kapılan bilincini uzun süre meşgul etmişti.

Bir başka hastam, beyin kanaması sonucu frontal loblarında büyük hasar meydana gelen bir mühendis, uzun yıllar *Scicntific American* dergisinin sadık okurlarından biri olmuştu. Dergiyi hâlâ okuyor, makalelerin çoğunu anlayabiliyordu, ama artık bu yazılar onda hiçbir merak duygusu uyandırmıyordu; oysa eskiden bilimsel araştırmaları tutkuyla izlemesine neden olan şey, bu merak duygusuydu.

Başka bir hastam, beynindeki kabuk fragmentasyonundan ötürü frontal loblarında hasar meydana gelen ve bu hastalığıyla nöroloji literatürüne geçen eski bir hakim, total duygu yoksunluğundan şikayetçiydi. Duygu yoksunluğunun ve bu bozukluğa eşlik eden başka nedenlerin, bir hakim olarak işini kolaylaştırması beklenirdi. Ama kendisi, büyük bir olgunluk ve öngörüyle istifa etmeyi tercih etti; bundan böyle tarafların savlarına sempatiyle yaklaşamayacağını, adalet mekanizmasında yalnız düşüncenin değil, duyguların da rol oynadığını, duygu yoksunluğunun görevini layıkıyla yapmasını engelleyeceğini düşünüyordu.[139]

Bu tür vakalar yaşamın duygusal (affective) temellerinin nörolojik bozukluklarla nasıl sarsılabileceğini göstermesi açısından ilginçtir. Ne var ki otizmde, duygusal sorunlar çok farklı bir değerlendirmeden geçirilir; Temple’ın “duygusal devreler” ya da amigdala hakkındaki görüşlerini bir yana bırakırsak, otistiklerde genel bir durgunluktan ya da donukluktan söz edilemez. Otistik kişi ateşli tutkular, yoğun saplantılar yaşayabilir; ya da, Temple gibi, belirli konulara yoğun bir ilgi ve şefkatle yaklaşabilir. Otizmde hatalı olan şey genel anlamıyla duygulanım (affect) değil, karmaşık insani

deneyimlere, öncelikle sosyal ilişkilere ve bu ilişkilerle birlikte düşünülmesi gereken estetik, şiirsel, sembolik vb. deneyimlere ilişkin duygulanımlardır. Tanıdığım hiç kimse, bunu Temple kadar iyi dile getiremedi.

Bir yandan kendini anlamaya çalışan bir kişi, bir yandan da hayvan davranışlarını araştıran bir bilim kadını olarak Temple, hemen her gün otizmiyle ilgili yeni modeller oluşturma, benzerlikler kurma gayreti içindedir. Zihninin mekanik bir tarzda işlediğini düşünmekte, onu elemanları paralel işleyen bir bilgisayarla (teknik deyimle paralel donanımlı bir mikro-işlemciyle) kıyaslamakta, düşünme tarzını "kompütasyona," hafızasını da bilgisayar arşivine benzetmektedir. Zihninin, başkalarında olduğuna inandığı bir "öznellikten," bir içsellikten yoksun olduğu kanısındadır.

Düşüncesindeki unsurları farklı ilişkilendirmelere ve permütasyonlara açık somut görsel imgeler olarak görmektedir.[140] Beyninin görsel bölgelerinin ve çok sayıda veriyi eşzamanlı işlemlere tabi tutan bölgelerinin son derece gelişmiş olduğuna ve bütün otistiklerin bu özelliği paylaştığına inanır. Öte yandan beyninin sözel bölgelerinin, sıralı işlemleri yapan bölgelerinin az geliştiğini, bunun da otistiklerde çok rastlanan bir özellik olduğunu savunmaktadır.[141] Dikkatinin ne denli "saplantılı" bir seyir takip ettiğinin, bir yandan olağanüstü dirençliyken, bir yandan esneklikten ve atiklikten yoksun olduğunun farkındadır; bu durumu beyinciğin-deki bir kusura, (MRI'da görüldüğü gibi) normalden küçük oluşuna bağlamaktadır. Beyincikteki bu kusurun otistikler-de yaygın olduğunu öne sürse de bilimsel çevrelerde bu konuda fikir birliği yoktur.

Temple otizmde genetik belirleyiciler olduğunu savunmaktadır. İçe dönük, bilgiç ve asosyal bir kişiliği olan babasında Asperger sendromu -ya da en azından otistik özellikler- olduğuna ve otistik çocukların ana-babalarıyla büyükanne ve büyükbabalarında bu tür özelliklere sık rastlandığına inanmaktadır.[142] Erken yaşlardaki çevrenin (domuzlarda ve insanlarda) ruhsal gelişmeyi etkilediğine inanmasına karşın, (Bruno Bettelheim'ın aksine) ana-babaların otizmden sorumlu olduğu görüşüne katılmamaktadır. Tam aksine, otizmin, temas ve iletişim açısından ana-babanın aşamayacağı engeller getirdiği ve böylece duyusal ve sosyal deneyimlerin (özellikle kucaklamanın ve temasın) kısırlaştığı kanısındadır.

Temple'ın formülasyonları ve açıklamaları genelde bilimsel görüşlerle uyum içindedir. Yalnızca erken yaşlarda kucaklama ve derin basınç tamamen kendi buluşudur ve beş yaşından beri düşüncelerinde ve faaliyetlerinde yer etmiştir. Temple, otizmin olumsuz yönlerinin fazlaca vurgulandığını, olumlu yönlerine yeterli ilginin ve dikkatin gösterilmediğini düşünmektedir. Özellikle savanlarda, bir dereceye kadar da bütün otistiklerde beynin bazı bölgeleri kusurlu ya da hasarlıysa, başka bölgelerinin olağanüstü gelişeceğine inanmaktadır. Temple'a göre, o ve diğer otistikler birçok yönden çok büyük sorunlarla karşılaşsalar da, başka yönlerden olağanüstü güçlü, sosyal açıdan son derece yararlı olabilirler; burada en önemli koşul oldukları gibi kabul edilmeleri, bir otistik olarak saygı görmeleridir.

Kendi yeteneklerinin ve eksikliklerinin çok iyi farkında olan Temple beynin modüler bir yapıya sahip olduğu görüşüne katılmakta, Howard Gardner'in *Frames of Mind* adlı kitabında sözünü ettiği, beyinde birbirinden bağımsız, otonom "zekâ güçleri" olduğunu varsayan düşünceyi desteklemektedir. Gardner otizmde görsel, müziksel ve mantıksal zekânın son derece gelişmiş olabilmesine karşın, kendinin ve başkalarının zihinsel durumlarını algılama yeteneğinin -kendi deyişiyle "kişilik zekâsının"- önemli ölçüde geri kaldığını savunur.

Temple iki dürtünün etkisindedir: içindeki kuramsal yan, otizmi hem bir fenomen olarak açıklayacak, hem de her vakaya bir çözümleme getirecek bir anahtar arayışındadır; pratik, ya da ampirik yanıysa kendi hastalığının karmaşası ve önceden kestirilmesi imkânsız edimleriyle hemen her gün yüz yüzedir. Bütün bunların sendromun etkisiyle meydana geldiğini çok iyi bilmesine karşın, otizmin bilişsel ve varoluşsal yönleri onu büyüler. Duyu sistemi gece gündüz aşırı tepkiden tepkisizliğe uzanan, bir "zihin kuramı"yla açıklayamadığı varyasyonlarla karşı karşıya kalır. Asosyalliği altı aylıkken, annesinin kucağında kendini kasmasıyla başlamıştır ve otizmde yaygın olan bu tür tepkileri de zihin kuramıyla açıklayamaz. (Normal çocukların bile üç ya da dört yaşlarından önce bir zihin kuramı geliştirdiklerine ihtimal verilmemektedir.) Bütün bu belirsizliklere karşın, Frith, Hobson gibi otizmi bir duygu ve empati bozukluğu olarak gören bilişsel kuramcılara ve Gardner'ın çoklu zekâ kuramına kendini yakın hissetmektedir. Belki de bütün bu kuramlar, farklı vurgularına karşın, ortak bir çerçevede birleşmektedirler.

Temple otizmle ilgili kimyasal ve fizyolojik araştırmalarla, beyin tarama yöntemleriyle yakından ilgilenmiş ve bugün ulaşılan noktada bütün bunların eksik ve yetersiz olduğu sonucuna varmıştır. Beyindeki “duygu devreleri”nin bozukluğuna ilişkin kendi geliştirdiği kurama inanmaktadır; ona göre bu devreler beynin filojenetik açıdan eskil bölgelerini -amigdala ve limbik sistemi- prefrontal korteksin insana özgü, en gelişmiş, en evrimleşmiş bölgelerine bağlar. Temple bu devrelerin yeni ve “daha yüksek” bilinç seviyeleri için, insanın kendi zihni ve başkalarının zihni hakkında daha kapsamlı bir kavram oluşturması için gerekli olabileceğini düşünmektedir ve otizmde eksik olanın da bu kavram olduğunu savunmaktadır.

Yakınlarda verdiği bir konferansta Temple sözlerini şöyle bitirdi: “Tek bir hareketle otizmden kurtulacağımı bilsem, bunu yapmazdım - çünkü o zaman ben olmazdım. Otizm benim bir parçam.” Otizmde yabana atılmaması gereken, önemsenmesi gereken bir şeyler olabileceğini düşündüğü için, onu “yoketmek” istemez. 1990’da yazdığı bir makalede şöyle diyor:

> Bilinçli otistik yetişkinler ve ana-babaları çoğu kez otizme öfke duyarlar. Doğanın ya da Tanrının neden otizm, manik depresyon ya da şizofreni gibi korkunç bir duruma izin verdiğini sorarlar. Ne var ki, bu duruma yol açan genleri yok etmenin korkunç bir bedeli de olabilir. Bu sendromu taşıyan kişilerin yaratıcı, hatta dahi olmaları da mümkündür... Bilim bu genleri yok etse, belki de dünya çok daha sıkıcı bir yer olacaktır.

Temple pazar sabahı saat tam sekizde beni almak için otele geldi; beraberinde bazı makalelerini getirmişti. Sürekli olarak işiyle meşgul olduğunu, her anını işine verdiğini, iş dışında çok az şeye zaman “harcadığını” düşündüm. Eğlenmeye ya da dinlenmeye ayıracak vakti yok gibiydi. Bana “ayırdığı” hafta sonunu bile sosyal bir amaç için değil, özel bir amaç için kullanacaktı; kırksekiz saat boyunca “onun” otistik hayatını yoğun biçimde inceleyecektik. Kendini Mars’ta bir antropolog olarak kabul ediyorsa, beni de onun otizmini araştıran bir antropolog olarak görüyordu. Onu her türlü ortamda, her türlü koşulda izlememi, geniş bir veri tabanından hareketle eşlenikleri bulmamı ve genel bir sonuca ulaşmamı

istiyordu. Onu yalnızca bir antropolog olarak değil, bir dost olarak, ona sempati duyan biri olarak da tanımak isteyebileceğimi pek düşünmemişti. Kendisini ziyaretimi bir iş olarak kabul etmiş ve bu işi bütün çalışmalarında olduğu gibi büyük bir titizlik ve dikkatle yürütmeye çalışmıştı. Normal olarak, evine davet ettiği kişilere yatak odasını gösterme adeti yoktu; bana bu ayrıcalığı tanımasının, hatta yatağının yanındaki sıkıştırma yastığını göstermesinin nedeni, bütün bunları yaptığımız işin bir parçası olarak kabul etmesiydi.

Normal koşullarda gezmek, dinlenmek için kendine vakit ayırmak gibi bir endişesi de yoktu; buna karşılık Fort Collins'e iki saat mesafedeki Rocky Mountain Milli Parkı'nın o büyüleyici tepelerine gitme fikrini, onu farklı, önceden programlanmamış, özgür bir ortamda izlememi sağlayacağı için kabul etmişti.

Eşyalarımızı Temple'ın arabasına doldurduk -önden ve arkadan çekişli bu jip dağlık arazide rahatça dolaşmamızı sağlayacaktı- ve saat dokuza doğru milli parka hareket ettik. Nefis manzaralarla bezenmiş, dar bir yoldu bu; tehlikeli dönemeçlerle yukarı tırmanırken olağanüstü güzellikte sarp kayalıklar, derin koyaklar ve her türlü yeşille, eğrelti otlarıyla, kara yosunlarıyla bezenmiş tepeler görüyorduk. Elimde dürbünüm, her yol kıvrımında sevinç çığlıkları atıyordum.

Parka yaklaşırken bu manzara yerini her yöne kilometrelerce uzanan yüksek bir düzlüğe bıraktı. Yol kenarında durduk ve Rocky dağlarını izlemeye koyulduk - ufukta karla kaplanmış doruklar, yüzlerce mil ötede olmalarına karşın açık seçik görülebiliyordu. Temple'a manzaranın görkeminden etkilenip etkilenmediğini sordum. "Güzel bir manzara olduğu kesin," dedi, "ama bende öyle yüce duygular uyandırmıyor." Biraz daha sıkıştırınca bu tür kelimelere bir anlam veremediğini, anlamak için sözlüklere başvurmak zorunda kaldığını söyledi. "Haşmetli," "yüce," "gizemli," "görkemli" gibi kelimelere bakmış, ama aralarındaki farkı bir türlü kavrayamamıştı.

"Dağlar çok güzel," diye tekrarladı, "ama bende özel bir duygu uyandırmıyorlar, sende yarattıkları coşkuyu yaratmıyorlar." Temple üçbuçuk yıldır Fort Collins'de oturuyordu, buraya daha önce sadece bir kez gelmişti.

Temple'ın sözlerinde hüzünlü, özlem dolu, hatta acılı bir hava vardı. Parka doğru yürürken benzer şeyler söyledi ("Bir ırmağa, çiçeklere bakışını

izliyorum, bunlardan keyif aldığını görüyorum. Bu tür zevkler bende yok.”) ve gün boyunca bu tarz konuşmayı sürdürdü. Önceki akşam harika bir günbatımı izlemiştik (Pinatubo volkanı püskürdükten sonra günbatımları daha da güzelleşmişti), bu manzara da “çok hoş”tu, ama hepsi o kadar. “Günbatımından olağanüstü zevk alıyorsun,” dedi, “keşke ben de alabilsem. Güzel olduğunu biliyorum, ama senin kadar etkilenmiyorum.” Babasının da benim gibi etkilendiğini ekledi.

Cuma gecesi yıldızların altında dolaşırken Temple’ın söylediklerini düşündüm. “Gece yıldızlara bakarken, bu manzaranın bende ‘yüce duygular’ uyandırması gerektiğini biliyorum, ama uyandırmıyor. Bu duyguyu tatmak isterdim. Entelektüel açıdan anlayabiliyorum. Bing Bang’i, evrenin oluşumunu, neden burada olduğumuzu düşünüyorum: sonsuz mu yoksa sonu var mı, merak ediyorum.”

“Görkemini hissedebiliyor musun?” diye sordum.

“Görkemli olduğunu zihinsel olarak kavrayabiliyorum,” diye devam etti, “Kimiz? Ölüm gerçek bir son mu? Evrende yeniden düzenleyici güçler olmalı. Yoksa sadece bir Kara Delik mi evren?”

Bunlar büyük laflar, büyük düşüncelerdi. Temple’a yeniden baktım ve onun zihinsel kapasitesini, cesaretini takdir ettim. Söyledikleri onun için bir anlam ifade ediyor muydu, yoksa bunlar boş sözler, boş kavramlar mıydı? Yalnızca zihinsel, bilişsel, ya da entelektüel bir kavrayışa mı sahipti, yoksa düşündükleri gerçek bir tecrübeden, tutkudan ve duygudan mı kaynaklanıyordu?

Yola devam ettik. Doruğa tırmandıkça hava inceliyor, ağaçlar küçülüyordu. Parkın yakınlarında güzel bir göl vardı, burada yüzmek istedim (uzak, egzotik göllerde yüzmek düşüncesi beni hep heyecanlandırmıştır: bir gün Baykal gölünde, Titikaka gölünde yüzmeyi umuyorum), ama ne yazık ki zamanım yoktu, uçağı kaçırmamam gerekiyordu.

Geri dönerken bir ara kuşları izlemek ve jeolojik yapıyı incelemek için küçük bir mola verdik -Temple, onlarla özel bir “duygusal bağ” kurmasa da bütün bitkileri, kuşları, jeolojik katmanları tanıyordu- sonra uzun bir dağ yolundan aşağı indik. Bir ara, parkın hemen kenarında, muazzam bir su birikintisinin davetkâr parıltısını görünce Temple’a arabayı durdurmasını söyledim ve aceleci bir tavırla suya doğru ilerledim: gölde olmasa bile burada mutlaka yüzecektim.

Suya doğru koşarken Temple'ın "Dur!" diye haykırmasıyla irkildim; Temple biraz ötedeki bir yeri işaret ediyordu. Ancak o zaman benim su birikintisi sandığım şeyin çeyrek mil ötedeki bir hidrolektrik santralının şelalesine doğru gittikçe artan bir hızla ilerlediğini gördüm. Suya girseydim, büyük olasılıkla akıntıya kapılıp şelaleden aşağı uçacaktım. Yarı yolda durup geri döndüğümde Temple rahatladı. Daha sonra ortak dostumuz Rosalie'ye telefon edip hayatımı kurtardığını anlatacaktı.

Fort Collins'e dönüş yolunda birçok şeyden konuştuk. Temple tanıdığı otistik bir besteciyi anlattı ("İşittiği çeşitli müzik parçalarını alır ve yeniden düzenlerdi"), ben ona otistik ressam Stephen Wiltshire'dan söz ettim. Otistik yazarları, şairleri, bilim adamlarını ve felsefecileri andık. Uzun yıllar düşük fonksiyonlu otistikler üstünde araştırmalar yapan Hermelin, bu kişilerin muazzam yetenekleri olmasına karşın, öznellik ve içsel zenginlikten yoksun oldukları için yaratıcı olamadıklarını savunur. Otizm konusunda geniş çaplı klinik araştırmalar yapan Christopher Gillberg, Asperger tipi otistiklerin son derece yaratıcı oldukları kanısındadır ve Bartok'la Wittgenstein'ın otistik olabileceklerini düşünmektedir. (Otistiklerin çoğu Einstein'ı kendilerinden biri olarak görürler.)

Temple daha önce de haylazlıklarından ve yaramazlıklarından söz etmiş, bazen bu tür davranışlardan keyif aldığını söylemişti. Beni gizlice mezbahaya sokmak çok hoşuna gitmişti. Zaman zaman kurallara karşı gelmekten hoşlanıyordu -"bazen havaalanlarında çizginin iki metre ötesinden yürürüm, bu benim için bir tür meydan okuma."- ama bütün bunlar "gerçek kötülükten" farklı bir kategoriye giriyordu. Gerçek kötülük tehlikeli, hatta korkunç sonuçlara yol açabiliyordu. "Gerçekten kötü bir şey yaparsam Tanrının beni cezalandıracağını, sözgelimi uçağın kaza yapacağını düşünürüm." Tanrısal cezayı uçağın kaza yapmasıyla bağdaştırmasına şaşırdım; otistik birinin, tümüyle bilimsel ve nedensel bir evren tasarımına sahip birinin Tanrısal iradeden ya da Tanrının adaletinden söz edebileceğini hiç düşünmemiştim.

Temple son derece güçlü bir ahlak anlayışına sahiptir; sözgelimi hayvan haklarını tutkuyla savunur. Yasalar, onun için ülkenin yasalarıyla sınırlı değildir; çok daha derin, Tanrısal ya da kozmik yasalar daha önemlidir ve bu yasaların bozulmasının korkunç sonuçlara, doğal afetlere yol açacağına inanır. "Dolaylı eylem, ya da kuantum kuramını bilirsin," dedi. "Bir et işletmesine gittiğimde çok dikkatli olmam gerektiğini

düşünürüm, çünkü Tanrı bizi gözetlemektedir. Kuantum kuramı bizden hesap sorar.”

Temple heyecanlanmaya başlamıştı. Telaşlı bir havayla, “havaalanına gitmeden önce sana bir şey açıklamak istiyorum,’’ dedi.

Episkopal kilisesinin öğretisiyle yetiştirilmişti, ama daha küçük yaşlarda “Ortodoks inançtan” -kişisel bir Tanrı inancından- uzaklaşmış, Tanrı hakkında daha “bilimsel” bir görüş geliştirmişti. “Evrende iyinin en yüksek güç olduğuna inanıyorum -bu bir kişi değil, Buda ya da İsa değil, daha çok karmaşaya düzen getiren bir şeye benziyor. Ölümden sonra yaşam olmasa bile, evrende bir enerji izi bırakacağımızı düşünmek hoşuma gidiyor... Birçok kişi dünyaya genlerini bırakıyor - ben düşüncelerimi ve yazılarımı bırakıyorum.”

“Beni en çok üzen şey şu...” Temple bir yandan arabayı kullanıyor, bir yandan sarsılarak ağlıyordu. “Ölümsüzlüğün kütüphanelerde olduğunu okudum... Düşüncelerimin benimle birlikte ölmesini istemiyorum... Bir şeyler yapmak istiyorum... Güce ya da paraya aldırmıyorum. Arkamda bir şeyler bırakmak istiyorum. Olumlu bir katkım olsun istiyorum, hayatımın bir anlamı olsun istiyorum. Şu anda, varlığımın en derinlerindeki şeylerden söz ediyorum.”

Afallamıştım. Veda etmek için arabadan inerken, “Şimdi seni kucaklayacağım. Umarım kızmazsın,” dedim. Onu kucakladım - ve (sanırım) o da beni kucakladı.

Sözlükçe

agnozi	*(agnosia)* idrak yitimi
akromatopsi	*(Achromatopsy)* renk körlüğü
alt korteks	*(subcortex)* alt beyin zarı
amigdal	*(Amygdala)* beyinciğin yan yarımkürelerinin alt yüzeyinde bulunan yuvarlak çıkıntılardan biri (beyincik bademciği)
amnezi	*(amnesia)* bellek yitimi
amnezik	*(amnesiac)* amnezi hastası
anksiete	*(anxiety)* endişe, kaygı; bilinçdışı olan ve nesnesi kişice tanınmayan içten tehlikelere karşı sıkıntı tepkisi
anoksi	*(anoxia)* oksijen yetmezliği
anomi	ad verme bozukluğu, nesneleri adlandıramama
antikonvülzan	*(anti-convulsant)* birçok nedene bağlı olarak gelişen anormal beyin uyarımları nedeniyle adalelerin istemsiz kasılmasını durdurmaya yönelik ilaçlar, maddeler; epilepsi (sara) tedavisinde kullanılan ilaçlar
ataksi	*(ataxia)* düzensiz ve spazmodik hareketlere neden olan kas denetimi ile ilgili bir kusur, sendeleme, sarsılma
atrofi	*(atrophy)* organların lokal veya genel beslenme bozuklukları, iltihaplanma veya çalışmama sonucu erimeleri; doku ölümü
aydetik hafıza	*(eidetic memory)* görülen bir şeyi,

	bir yaşantıyı çok açık bir şekilde zihinde canlandırabilme gücü
diensefalon	*(diencephalon)* arabeyin (iki yarımküre arasındaki yapılar)
disleksi	*(dyslexia)* okuma güçlüğü; “p”leri “b” okuma veya kelimeyi tersten okuma
dolaylı öğrenme	*(implicit learning)* sezgisel öğrenme de denir, türlü ipuçlarının amaçla olan ilişkilerinin, ya da bir sorunun ögeleri arasındaki bağların sezgi yoluyla kavranılarak öğrenilmesi
ekolali	*(echolalia)* hastanın kendisine söylenen sözleri aynen tekrar etmesi
ekopraksi	*(echopraxia)* istemsiz olarak başka birinin mimiklerini yineleme; eko Yunan mitolojisinde Nergis’e aşık olan perinin ismidir; Yankının ontolojisini anlatan mit
floresanlı anjiografi	*(fluorencein angiography)* ışıyan maddelerle damar görüntüleme
frenolojist	*(phrenologist)* zekâ belirtilerini kafa biçiminden tanıma bilimini uygulayan
Gille de la Tourette sendromu	*(Tourette syndrome)* istem dışı vokal tikler ve tekrarlayıcı hızlı hareketlerle belirginleşen bir bozukluk
gnozi	*(gnosis)* görüş ve tanıma yeteneği
hemianopsi	*(hemianopsia)* görüş alanının yarısını görme, yarı körlük
hipermnezik	*(hypermnesic)* olağanüstü doğru ve

	canlı hafızaya sahip
hipertrofi	*(hypertrophy) irileşme; aşırı çalışmaya bağlı büyüme*
hipoksi	*(hypoxia)* oksijen azlığı
iskemi	*(ischemic)* belirli bir bölgenin yetersiz kanlanması
iş terapisi	*(occupational therapy)* çalışarak tedavi
kısa süreli hafıza	*(short term memory)* bilginin bellekte kısa süre kalması
koklea	*(cochlea)* salyangoz; iç kulaktaki işitme organı
koku beyni	*(rhinencephalon)* beynin kokuyla ilgili kısmı
konjenital	*(congenital)* doğuştan olan
koprolali	*(coprolalila)* müstehcen ve pis konuşma
korteks	*(cortex)* beyin zarı
kretenli embesil	*(cretinous embecile)* tiroid bezinin az çalışmasından ileri gelen zekâ geriliği
kromatik	*(chromatic)* renge ait
lökotomi	*(leucotomy)* Beynin ön lobunun beyaz maddesini kesme ameliyatı
maküler	*(macular)* benekli
medyal	*(medial)* iç yan bölge
melanom	*(melanoma)* koyu pigmentasyon vasıflı habis tümör
menenjioensefalitis	beyin zarı ve beynin birlikte iltihabı
menenjiom	*(menengiom)* Meninks (beyin

	omurilik zarı) tümörü
mimesis	taklitçilik
mnemonik	*(mnemonic)* güçlü hafızaya sahip
nörofibromatosis	*(neurofibromatosis)* sinirlerin bağ dokusu artışı, tümöre benzer yumru oluşturmak üzere belli bir kısımda bağ dokusu hücrelerinin hiperplazi göstermesi; Fil Adam filmindeki hastalık
nörotransmiter	*(neurotransmitter)* sinirler arası iletimi sağlayan maddeler
oftalmolog	göz hastalıkları uzmanı
öfori	*(euphory)* Hastanın kendini öznel olarak iyi ve güçlü hissetmesi
önbeyin	*(forebrain)* önbeyin lobu
performatif	*(performative)* iş becerisine ait
postensefalit	*(postensephalitic)* ensefalit geçiren
prestriate korteksi	*(prestirate cortex)* istem dışı hareketlerin merkezlerinden biri olan çizgili bölgenin çevresindeki alan
prosedürel	*(procedural)* yönteme ilişkin
psüdokist	*(pseudocyst)* yalancı kist
retinis pigmentosa	gençlik çağında başlayıp ilerleyici seyir gösteren, retinada kahverengimsi pigment birikimi; optik sinirde atrofi ve damarlarda incelme sonucu görüş alanında daralma ve gece körlüğü ile belirgin kalıtsal hastalık
savan	*(savant)* bazı zihinsel melekeleri olağanüstü gelişmiş, bazıları

	gelişmemiş, genellikle otistik kişi
serebral korteks	*(cerebral cortex)* beynin gri cevheri
spastik	*(spastic)* spazmlı, kasların istem dışı ve şiddetli kasılması hali bulunan
temporal lob	*(temporal lobe)* beyin yarımküresinin şakak lobu
uzun süreli hafıza	*(long-term memory)* bilginin bellekte uzun süre kalması
vestibüler	*(vestubular)* bir kanal veya boşluğun başlangıcındaki genişliğe ait

Notlar

[←1]

Gerçekten de bu konu, nörolojinin en önemli, en temel sorunudur. Bu sorun, beynin işlevinin, her düzlemdeki etkileşmelerin mikro-modellerini ve gerçek yaşamın makromodellerini örnekleyecek boyutta genel bir kuramı olmadan çözümlenemez. Son birkaç yıldır Gerald M. Edelman, 'nöronal grup seleksiyonu' ya da 'sinirsel Darwinism' adını verdiği kuramıyla, bireysel kimlik sorununa sinirsel bir çözüm önermiştir.

[←2]

Bay I.'ya Yunanca ya da İbranice bilip bilmediğini sordum, cevabı "Hayır"dı, sadece anlamadığı bir dille karşılaştığını düşünmüştü, çivi yazısı demenin daha yerinde olacağını söyledi. Çeşitli şekiller görüyor, bunların bir anlamı olması gerektiğini hissediyor, ama bu anlamı çıkaramıyordu.

[←3]

Dr. Antonio Damasio’nun tümöre bağlı akromatopsi geçiren bir hastası da aynı şekilde her şeyin ve herkesin ‘kirli’ göründüğünü, yeni düşmüş karın bile kirli ve itici olduğunu söylemişti.

[←4]

1688’de, Göz Bozukluğu Üstüne Sıradışı Gözlemler başlıklı eserinde Robert Boyle, onsekiz yaşına kadar sağlıklı gözlere sahip olan bir kadının, yüksek ateşli bir hastalık sonrası “nasırlarından şikâyet ettiğini” ve “görme yeteneğini kaybettiğini” anlatır. Kırmızı bir şey gösterildiğinde kadın “dikkatle baktı, ama bana bunun kırmızı değil, başka bir renk olduğunu söyledi; açıklamalarından koyu, kirli bir rengi kastettiği anlaşılıyordu.” Ona “rengârenk ipek kumaşlar’” gösterdiğinde genç kadın, “bunların açık renkte olduğunu, ama hangi renk olduğunu bilmediğini” söyler. Karşıdaki çayırların “yeşillere büründüğü”nü ileri sürünce kadın yine itiraz eder ve çayırların “tuhaf, karanlık bir renkte olduğunu” savunur. Menekşe toplamaya gittiklerinde, “çiçeklerin renginin etraftaki otların renginden farksız olduğunu, onları ancak biçimlerinden ya da dokunarak tanıyabildiğini” ekler. Boyle daha sonra kadının davranışlarının değiştiğini gözlemler. Genç kadın artık, akşamüstleri, “gönlü nereye çekerse” yürüyüşlere çıkmaya başlamıştır.

Ondokuzuncu yüzyılda bu tür olayların aktarıldığı - bir çoğu Mary Collins’ln *Renkkörlüğü* adlı eserinde toplanan - çeşitli anlatılar yayınlanmış. Akromatik bir ev boyacısının öyküsünün yanında, bunların en canlılarından biri, attan düşüp beyin sarsıntısı geçiren doktorun öyküsüdür. George Wilson, 1853’te şunları yazar:

> *“Doktor, çevresindekileri görecek kadar kendine geldikten sonra, eskiden çok güçlü olan renkleri görme ve ayırdetme yeteneğinin zayıfladığını ve kaybolduğunu söyledi. Bütün renkli eşyalar... çok tuhaf görünmeye başlamıştı... Edinburgh’da öğrenciyken anatomi derslerindeki başarısıyla tanınmıştı, oysa şimdi atar damarı bile seçemiyordu. Çiçekler de bütün güzelliklerini kaybetmişlerdi; iyileştikten sonra ilk kez bahçesine girdiğinde, en sevdiği gülün yaprakları, gövdesi ve çiçeğinin tek bir renkte görünmesi, küçük çiçeklerin karakteristik özelliklerini yitirmeleri onu şaşkına çevirmişti.”*

[←5]

Konjenital akromatopsisi olan kişilerde de ilginç benzerlikler, ama aynı zamanda farklılıklar göze çarpar. Konjenital renkkörlüğü araştırmacısı Knut Nordby şöyle yazıyor:

> *Dünyayı, normal görenlerin siyah, beyaz ve gri olarak tanımladığı renklerle görüyorum. Spektral hassaslığını, ortokromatik siyah-beyaz bir filmin hassaslığından farklı değil. Kırmızı rengi parlak ışıkta dahi koyu gri, siyaha yakın görüyorum. Gri skalasında koyu grileri açık, acık grileri koyu görüyorum. Sarı daha çok açık gri gibi, ama genellikle bu rengi beyazla karıştırmıyorum. Kahverengi ve koyu renk portakallar koyu gri görünüyor.*

[←6]

Bu dönemde Bay I. bir tek duyusundan zevk alıyordu; bu da koku alma duyusuydu. Bay l.’nın son derece güçlü, erotik bir koku alma duyusu vardı - küçük bir parfüm atelyesi bile kurmuş, bir yandan kendi kokularını üretmeye başlamıştı. Görsel zevklerden mahrum kalması, kazadan hemen sonraki haftalarda koku alma zevkinin artmasına yol açmıştı.

[←7]

Renkleri “bilmek”, son derece karmaşık ve paradoksal bir konudur. Görsel dünyasındaki değişikliğin Bay I.’da yoğun bir yitirme duygusuna yol açtığına kuşku yok. Bu değişikliği bariz biçimde hissetmesi eski deneyimleriyle karşılaştırma yapmasını kolaylaştırıyor. Sözgelimi, Anton sendromunda, kalp krizi sonucu görme korteksinin iki yanlı ve tümüyle zedelenmesinde, bu tür bir karşılaştırma olanaksızdır. Bu sendromu taşıyan hastalar tümüyle kör olurlar, fakat durumlarından şikâyet etmezler ve körlüklerini bilmezler. Daha kriz anında bilinç yapılan tümüyle yeniden organize olur.

[←8]

Aynı şekilde, sağ parietal korteksleri zedelenen hastaların sol yanları tamamen hissizleştiği gibi, bu hastalar sol yanlarıyla ilgili her şeyi unuturlar. Bu hastalar “gnozik”tir - kayıplarına ilişkin hiçbir şey bilmezler, bir eksikleri olduğunu biz biliriz, onlarsa eksiksiz ve bütünlüklü bir yaşam sürdürürler.

[←9]

İplik-ayırma testinde sıradışı bir olgu, Bay I.'nın parlak mavileri "soluk" renklerle aynı sınıfa ayırmasıydı (daha önce de mavi gökyüzünün beyaza yakın olduğunu söylemişti). Bu gerçekten bir anormallik miydi? Mavi yünün, renginin altında, solgun bir doku taşıyıp taşımadığından nasıl emin olabilirdik? Parlaklığı, ışığı yansıtması ve yüzey dokusu aynı olan başka örnekler bulmak zorundaydık, böylece Farnsworth-Munsell testi adı verilen renkli düğmelerden bulduk ve bunları Bay I.'ya gösterdik. Bay l. düğmeleri belirli bir sıraya koyamadı, ancak mavi olanların ötekilerden daha "soluk" göründüğünü söyledi.

[←10]

Daha sonra Nagel anomaloskopu ve Sloan akromatopsi kartlarıyla yaptığımız testler, Bay l.’nın tam bir renkkörü olduğunu kanıtladı. Dr. Ralph Siegel’le birlikte, Julecz stereogramları ve hareketli nokta-alan testleri yaparak derinlik ve hareketleri algılama yeteneğini araştırdık - bu testler ve hareketlen şekil ve derinlik belirleme testleri normal sonuçlar verdi. Buna karşılık ilginç bir anormallik saptadık: Bay I. kırmızı ve yeşil stereogramları (çift renkli kabartmaları) “bulmakta” başarısızdı. Ayrıca elektroretinogramlarını inceledik, bunlar oldukça normaldi ve retinadaki üç konik mekanizmanın sağlam olduğunu, renkkörlüğünün beyinden kaynaklandığını gösteriyordu.

[←11]

1877’de Gladstone, “Homer’de Renk Duyusu” başlıklı makalesinde. Homer’in “şarap karası deniz” gibi benzetmeler yaptığını yazar. Bu sadece şiirsel bir deyim miydi, yoksa Homer ve Yunanlılar denizi başka türlü mü görüyorlardı? Gerçekten de farklı kültürler, renkleri adlandırma ve sınıflandırma konusunda büyük farklılıklar gösterirler - birey bir rengi, ancak kültürel bir sınıflandırmaya giriyorsa ya da bir adı varsa “görebilir”. Ne var ki bu tür bir sınıflandırmanın temel renk algılayışımızı etkileyip etkilemediğini bilmiyoruz.

[←12]

Thomas Young şöyle yazmış: “Retinanın her duyarlı noktasının, her dalga boyuna kusursuz eşlik eden bir titreyişe sahip, sonsuz sayıda tanecikten oluşması mümkün olmadığından... bu sayının belli bir sınıra, örneğin üç ana renk olan kırmızı, sarı ve maviye indirilmesi gerekmektedir.”

Büyük kimyacı John Dalton, Young’dan beş yıl önce kırmızı-yeşil renk körlüğüne, kendini örnek göstererek, bir açıklama getirmişti. Dalton bu bozukluğun gözün saydam tabakasındaki renk kaybından kaynaklandığını düşünüyordu - hatta bir gözünü, üstünde test yapılması için üniversiteye bağışlamıştı. Bir süre sonra Young, bu yanlış yorumu düzeltti, ve Dalton’un gözündeki renk reseptörlerinden birinin eksik olduğunu açıkladı.

Lindsay T.Sharpe ve Knut Nordby, bu konu ve renk körlüğünün tarihi hakkında yaptıkları araştırmaları *Total Colorblindness: An Introduction* (Total Renkkörlügüne Giriş) adlı eserlerinde toplamışlardır.

[←13]

1816’da, genç Schopenhauer renkleri görme konusunda bambaşka bir kuram ortaya attı. Bu kuramda. Young’ın öne sürdüğü gibi uyumlu tanecikler ya da reseptörler (alıcılar), edilgen, mekanik titreşimli değil, aksine etkin biçimde uyarılan, rekabet eden ve birbirini engelleyen taneciklerdi - Ewald Hering’in yirmi sene sonra geliştireceği bu “opponenler” (karşıtlar) kuramı Young-Helmholtz kuramıyla açık şekilde çelişiyordu. Opponenler kuramı o zamanlar fazla ilgi görmedi ve 1950’lere kadar unutuldu. Bugün biz, renk görme olgusunu Young-Helmholtz ve opponen mekanizmalarının bileşimi olan bir kuramla açıklıyoruz; birbiriyle etkileşim içinde olan, ışığın dalgaboyuna hassas reseptörler, karşılıklı etkileşimlerle sürekli bir denge içindedirler. Böylece, Schopenhauer’ın öngördüğü gibi, tümleştirme ve ayıklama, retinada başlar.

[←14]

Helmholtz’un 1911’de yayınladığı *Physiological Optics* (Optiğin fizyolojisi) adlı kitabında, retinal akromatopsi hakkında uzunca bir bölüm olduğu halde, serebral akromatopsiden söz edilmez.

[←15]

Bu yıllar boyunca bazı makalelerde akromatopsiden kısaca söz edilse de, bunlar da kısa zamanda unutuluyordu. Felsefi açıdan bölgesel nörolojik tahribat kavramına karşı çıkan Kurt Goldstein bile, uzaklıkları görme ve diğer işlevler açısından sağlam, tümüyle serebral akromatopsiyle bağlantılı bazı vak’alarla karşılaştığını belirtmiştir.

[←16]

Knut Nordby, buna benzer bir olaydan söz eder. Okuldaki ilk yılında, öğretmeni öğrencilere birer alfabe vermiş; bu alfabede sesliler kırmızı, sessizler siyah renkteymiş:

> *Aralarında hiçbir fark göremiyordum ve öğretmenin ne yapmak islediğini anlamamıştım. Sonunda, bir sonbahar sabahı sınıfla ışıklar açıkken, büyük bir şaşkınlıkla bazı harflerin, AEIOUY ĀǺÖ harflerinin koyu gri göründüğünün, diğer harflerin hâlâ siyah olduğunun farkına vardım. Bu tecrübe bana renklerin ışık kaynağına göre farklı görünebileceğini, aynı rengin farklı ışıklandırmayla farklı gri-tonlarına dönüşebileceğini gösterdi.*

[←17]

Maxwell’in, renklerin “dağılması” ve “yeniden oluşması”na ilişkin gösterileri renkli fotoğrafçılığın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Önceleri dev “renkli kameralar”la ışık üçe bölünüyor, bunlar üç ana renkteki filtrelerden geçiriliyordu (Bu tür bir kameranın tam tersi kromoskop, yani Maxwell projektörüdür). 1860’larda Ducos du Hauron renkli film banyosunu hakkında bir kuram geliştirmişse de, ilk renkli banyo (otokrom) 1907’de Lumiere kardeşler tarafından gerçekleştirilmiştir. Lumiere kardeşler kırmızı, yesil ve mor renge boyadıkları nişasta tozunu fotoğraf emülsiyonuyla temas ettirdiler - bu renkli tozlar, üç renk-ayrımı resminin mozaik gibi birbirine yapışmasını sağlayan bir tür Maxwell ızgarası görevini gördü (1940’larda, ben küçük bir çocukken, Lumicrecolor, Dufaycolor, Finlaycolor gibi renkli kameralar ve başka renkli resim teknikleri hâlâ kullanılıyordu. Renklerin doğasına ilk ilgiyi bu kameralar sayesinde duymuştum.)

[←18]

Zeki bundan başka, bitişikteki bir bölgede, harekete duyarlı hücreler buldu. Zihl, Von Cramon ve Mai 1983'te "hareket körlügü"nden şikâyetçi bir hastanın hikâyesini ve analizini anlatırlar. Hastanın şikâyetleri şöyle açıklanır:

Hastanın şikâyetçi olduğu görsel bozukluklar her üç boyutta da hareket görüntüsünün yitirilmesiydi. Sözgelimi, bardağa çay ya da kahve koymakta güçlük çekiyordu, çünkü sıvı, adeta donmuş gibi, kımıldamadan duruyordu. Ayrıca, sıvıyı bardağa dökmeyi ne zaman durduracağını da kestiremiyordu, çünkü bardaktaki (ya da çaydanlıktaki) sıvının yükselişini göremiyordu. Hasta bundan başka karşısındakinin sözlerini takip edememekten şikâyet etti; bu da yüz hareketlerini, özellikle dudak hareketlerini görememekten kaynaklanıyordu. Bir odada iki kişiden fazla yürüyen varsa, kendini iyi hissetmiyor ve hemen oradan uzaklaşmak istiyordu, çünkü "insanlar bir görünüp bir kayboluyor, ama hareketleri görünmüyordu." Hasta kalabalık caddelerde ve kapalı yerlerde aynı sorunu çok daha yoğun olarak yaşıyor, bu yüzden bu tür yerlerden uzak durmaya çalışıyordu. Otomobillerin hızını ölçemediği için sokakta karşıdan karşıya geçmeye korkuyor, ama arabayı görmekte güçlük çekmiyordu. "Otomobile ilk baktığımda, uzakta gibi görünüyor. Ama tam ben caddeyi geçerken, birden yanımda beliriyor." Zamanla hareketli araçların hızını ve uzaklığını, çıkardıkları seslere göre "tahmin etmeyi" öğrendi.

[←19]

Damasio, Holmes’un olumsuz tavrından bahsederken, sözünü ettiği bütün vakaların dorsal bölgede meydana geldiğini, oysa akromatopsinin merkezinin ventral bölgede olduğunu kaydeder.

[←20]

Antonio ve Hanna Damasio ile Iowa Üniversitesindeki meslektaşlarının çalışmaları, gerek görsel testlerindeki ayrıntılara dikkat edişleri, gerekse sinir görüntüleme tekniklerindeki gelişmişlik açısından övgüye değer.

[←21]

Bu tür kromatofenler görsel migrenlerde kendiliğinden oluşabilir, Bay I. kazadan önceki migren ağrılarında, zaman zaman bu tür görüntülerle karşılaşmıştı. Bay I.'nın V_4 bölgeleri stimüle edilse ne olacağını insan merak etmeden yapamıyor - ama kendisiyle görüştüğümüz sıralarda beyin bölgelerinin manyetik uyarılması henüz mümkün değildi. Şimdi bu stimülasyon mümkün olduğuna göre, konjenital (retinal) akromatopsi vak'alarında kullanılsa nasıl bir sonuç vereceği de merak konusu olmaya devam ediyor (bazı akromatoplar bu tür bir deneye ilgi duyduklarını açıkladılar). Bu konuda herhangi bir çalışma yapılıp yapılmadığını bilmiyorum, ama bu hastalarda konik girdilerin olmayışı, V_4'ün işleyişini engelleyebilir. Ne var ki, işleyişi engellense bile V_4, konların eksikliğine karşın fonksiyonel bir birim olarak varlığını sürdürüyorsa, stimüle edildiği takdirde hepimizi hayretler içinde bırakacak sonuçlarla karşılaşacağımızı tahmin ediyorum - daha önce böyle bir deneyim geçirmemiş bir beyin/zihinde oluşan yepyeni bir duygulanım olacaktır bu. Hume, insanın daha önce hiç görmediği bir rengi hayal edip edemeyeceğini merak etmişti – Hume'un (1738'de) sorduğu bu sorunun yanıtını vermek için bugün elimizde gerekli imkânlar mevcuttur.

[←22]

Renklerin algılanmasında beklentilerin ve manevi dünyamızın rolü kısmi kırmızı-yeşil renkkörlüğü vakalarında bariz biçimde bellidir. Bu hastalar sözgelimi, arka plandaki koyu yeşil yaprakların önünde bulunan kırmızı bir vişneyi, ya da gün doğumundaki sarımsı pembe rengi, kendilerine gösterilmezse, görmekte zorluk çekerler, tanıdığım bir diskromalop şöyle diyordu: “Yoksul konik hücrelerimiz, normal gözle görmediğimiz renkleri görmek için aklımıza, bilgimize, beklentimize ve dikkatimize güveniyor.”

[←23]

CAT ve MRI taramalarıyla bir sonuç alınamazsa, V_4'teki bozukluklar yeni bir teknik olan PET taramasıyla (beynin çeşitli bölgelerindeki metabolik faaliyeti resimleyen bir teknik) saptanabilir. Maalesef bu teknik biz vakayla ilgilendiğimiz sırada henüz geliştirilmemişti.

[←24]

Bay I. sık sık spor kulüplerine ve barlara gidiyordu. Burada kendi başına yaptığı araştırmalarda, kafalarına yedikleri darbelerden sonra geçici, bazen de kalıcı renk körlüğüne maruz kalan boksörlerle konuşmuştu. Kısmi, ya da tam akromatopsi (“grileşme”), bayılma ya da şok durumlarında beynin iç bölgelerine, özellikle görme bölgelerine kan gitmediği zamanlarda geçici ve karakteristik bir olgu olarak karşımıza çıkar. Grileşme ayrıca atardamarlardaki yetersizliğe bağlı olan iskemik nöbetlerde de görülür. Zeki atardamarlardaki bu yetersizliğin V_1’deki bloblarda ve V_2’deki şeritlerdeki dalgaboyu-ölçen hücreleri etkilediğini düşünmektedir. Görsel migreni olanlar ve sara nöbeti geçirenler renk görmede geçici değişimler - tuhaf istikrarsızlıklar ya da renk dönüşümleri (diskromatopsi) - yaşayabilirler; bu tür tecrübeler meskalin ve diğer bilinç açıcı maddeleri kullananlarca çok iyi bilinir. lbuprofen’in huzursuzluk veren yan etkisi de buna benzer.

[←25]

Bay I.’nın günlük hayatı -hakkındaki açıklamalarından şekil görme konusunda bir bozukluğu olup olmadığını bir türlü anlayamamıştık. Çok ilginçtir ki, Mondrianlarla yaptığımız testler sırasında, uzun süre baktığı dörtgenlerin sınırlarını bir süre sonra görmemeye başlıyor, ama tablo hareket ettirilirse yeniden görüyordu. Erken görsel süreçte blob sisteminin yanında iki sistem daha vardır; bunlardan M sistemi özellikle hareket ve derinlik görmeyle ilgilidir, ama renkle ilgili değildir. P-blob sistemi, büyük olasılıkla, yüksek çözünürlüklü görüntüleri algılamakla ilgilidir. Zeki uzun süreli sabit bakıştan sonra sınırların kaybolmasını P sistemindeki bozukluğa, hareketle birlikte yeniden görülmelerini de “sağlıklı ve aktif bir M sistemine” bağlamıştı.

[←26]

Bu yitirme hissi, doğal olarak, doğuştan renkkörü olanlarda bulunmaz. Son derece akıllı, zarif, ve doğuştan tam renkkörü bir bayan olan Frances Futterman'dan aldığım bir mektupta bu konuya değinilmektedir. Bayan Futterman kendi durumuyla Bay I.'nın durumunu şöyle kıyaslıyordu:

[←27]

Bu benimkinden oldukça farklı bir deneyim. Ben hiç renk görmedim, bu yüzden yitirme duygusuna kapılmadım, dünyamın renksizliğinden ötürü bunalıma girmedim. Aslında sık sık, tabiatın ve dünyanın güzelliklerini coşkuyla izler, hatta kendimden geçerim... Dostlarım grinin tonlarını, “siyah-beyaz” renkleri gördüğümü söylüyor, ama ben öyle olduğunu sanmıyorum. Gri sözcüğü benim için pembe ve maviden farklı değil - hatta daha uzak bir sözcük, çünkü pembe ve mavi gibi renklere iç dünyamda birer karşılık buldum, ama inanın bana, grinin nasıl bir şey olduğunu düşünemiyorum.

Bayan Futterman’ın yaşadıklarının Bay I.’nınkilerden farklı olduğu kesin. Yine de ikisinin de “gri”nin anlamsızlığını vurgulamaları ilginç görünüyor; körler için “karanlık,” sağırlar için “sessizlik” neyse, akromatopsikler için gri odur. Bayan Futterman. Bay I.’nın da daha sonra kabul edeceği gibi, güzelliklerin dünyasından eksik olmadığını söylüyor, ve devam ediyor; “Sizinle bahse girerim ki, normal görenlerle düşük ışıklı bir ortamda teste tabi tutulsak, grinin tonlarını onlardan çok daha iyi farkederiz. Siyah-beyaz fotoğraflar bana fazla donuk görünüyor. Görsel dünyam, siyah-beyaz fotoğraflardan ve televizyondan çok daha zengin ve daim fazla çeşitlilik içeriyor... Görme yeteneğim, normallerin hayal edemeyeceği kadar kuvvetli.”

[←28]

Zeki geçenlerde yaptığı bir deneyde, V_4'e manyetik stimülasyon uygulanmasıyla geçici akromatopsi yaratılabileceğini gösterdi; böylelikle bizim de bu özel dünyayı yaşamamızın yolu açılmış oldu.

[←29]

İlk görüntünün oluştuğu üç ana sistemin - M, interblob ve blob sistemlerinin - etkileşimleri hakkında da pek az bilgimiz var. Crick, bütün bu itici ve nahoş duyguların, Bay I.'nın şikâyetçi olduğu o "kurşuni" dünyanın, M sistemindeki bir bozukluktan ileri gelebileceğini öne sürüyor, bu bölgenin yanlış faaliyetinin "gri tonların azalmasına, ve beyazın, normal insanlara kirli beyaz gelen bir renge bürünmesine" neden olduğunu ekliyor. Konjenital akromatopsisi olanların, yani yüksek görsel sistemlerinde bozukluk olmayanların bu tür anormalliklerle karşılaşmaması, bu görüşü destekliyor. Knut Nordby şöyle yazmış: "Ressam Jonathan I.'nın sözünü ettiği 'kirli,' 'lekeli,' 'soluk' renklerle hiçbir zaman karşılaşmadım."

[←30]

J.D. Mollon ve meslektaşları, ateşli bir hastalık (olasılıkla serebral herpes) geçiren genç bir polis adayının, akromatopsi, hemianopi, agnozi ve amneziden şikâyet ettiğini kaydederler. Aynı hastayı beş yıl sonra incelediklerinde, Mollon şunları söyler: “hasta (büyük olasılıkla sözel belleği sayesinde) çimen, trafik ışıkları, bayrak vb. şeylerin renklerini söyleyebiliyordu, ama sıradan objelerin (muz, kibrit kutusu vb.) renklerini söylerken hata yaptı.” Burada, beş yıllık renk körlüğünden sonra, en tanıdık eşyaların bile renklerinin unutulduğunu görüyoruz. Bu tür etkilere retinal körlükte de rastlanmış, birkaç yıl sonra renkler de dahil olmak üzere bütün görsel belleğin yitirildiği görülmüştür.

[←31]

Schopenhauer şöyle yazıyor: “Çok zeki bir kör, duyduğu doğru önermelere dayanarak kafasında bir renk kuramı geliştirebilir.” Onsekizinci yüzyılın başlarında Oxford’da görme konusunda ders veren kör bilgin Nicholas Saunderson’dan söz eden Diderot, uzam hakkında görsel bir algıya sahip olmayan bu bilginin, yine de bu konuda derin bir kuramsal ve kavramsal ilgisi olduğunu söyler (“Görmek-Görmemek” başlıklı öyküdeki 13. dipnota bkz.)

[←32]

Renkten ve parlak ışıklardan uzaklaşan, giderek alacakaranlığı ve geceyi seven Bay I., Anselın Feuerbach'ın 1832'de anlattığı Kaspar Hauser'e, az ışıklı bir mahzende onbeş yıl geçiren çocuğa benziyordu:

> Gözlerine gelince, onun için alacakaranlık, gece, karanlık söz konusu değildi... Gece olunca korkmadan her yere gidebilirdi; karanlık yerlerde, kendisine çıra uzatırsanız kabul etmezdi. Karanlıkta, sözgelimi bir eve girerken, ya da gece merdivenleri çıkarken, el yordamıyla merdiveni bulmaya çalışan, ya da duvara tutunan birini görünce şaşkın şaşkın bakar, ya da gülerdi. Akşam vakti, gün ışığından daha iyi görürdü. Bir keresinde, güneş battıktan sonra yüzseksen adım ötedeki bir evin kapı numarasını okudu, oysa gündüz bu rakamı okuması imkânsızdı. Bir gece, alacakaranlık yerini karanlığa bırakırken, öğretmenine bir örümceğin ağına takılan sivrisineği gösterdi. (s.83-4)

[←33]

Konjenital akromatopsiden mustarip olan kişilerde M sisteminin fonksiyonunu arttırdığı, bu kişilerin hareketleri izlemede büyük yetenek kazandıkları düşünülmektedir. Halen Ralph Siegel ve Martin Gizzi bu konuyla ilgili araştırmalar yapmaktadırlar.

[←34]

Geçenlerde İngiltere'de akromatopik bir botanistin ormanda, çalıların arasında ve diğer monokromatik ortamlarda, renkleri normal gören meslektaşlarına oranla otları ve bitkileri daha rahat ayırdettiğini duydum. Aynı şekilde, İkinci Dünya savaşında, kırmızı-yeşil renk körlüğü olan kişiler, normal görüşe sahip olanları şaşırtan ve aldatan kamuflaj malzemelerini daha iyi farkettikleri için orduya bombacı olarak alınırlardı. Pasifik Okyanusunda savaşan eski bir asker, renk körü askerlerin ormanda kamuflaj elbiseleri giymiş birlikleri bulmada son derece yararlı olduklarını anlatmıştı. (Normal görüşe sahip olanlar bu görüntüleri alacakaranlıkta daha rahat görebilirler.)

[←35]

H.G.Wells’ın muhteşem kısa hikâyesi “Körler Ülkesi’nde de, yeni duyarlıkların ve hayal gücünün dogması konu edilmiştir: ‘Bu insanlar ondört kuşaktır kördüler ve görenlerin dünyasından uzaktaydılar; görmeyle ilgili bütün isimler ve deyişler değişmişti... Hayal güçlerini gözlerinden okumak mümkündü, son derece hassas kulakları ve parmak uçlarıyla kendilerine yeni bir dünya geliştirmişlerdi.”

[←36]

Hippie'lerin ünlü sloganı; tune in: müziğin ya da uyarıcıların etkisiyle yeni bir dünya görüşüyle tanışmak; turn on: bu yeni görüşü benimsemek; drop out: kurulu düzeni bütün kurumlarıyla reddetmek.

[←37]

Acid: LSD.

[←38]

Aşram: Hinduların dini okulu.

[←39]

Swami: Hintli mürit.

[←40]

Swami'nin ilginç dünya görüşü, özet halinde Diğer Gezegenlere Kolay Yolculuk başlığını taşıyan kitapçıkta bulunabilir (Yazan; Tridandi Goswami A.C. Bhaktivedanta Swami, yayıncı; League of Devotees, basıldığı yer; Vrindaban, basılış tarihi yok).

[←41]

Bir başka hastamın, Ruby G.'nin durumu Greg'inkine çok benziyor. Onda da iri bir frontal tümör oluşmuş ve 1973'te alınmıştı. Ne var ki Ruby, bir frontal lob sendromu olan amneziden kurtulamamıştı. O da kör olduğunun farkında değildi; elimi yüzüne doğru uzatıp “Bu kaç parmak?” diye sorduğumda, “Bir elde beş parmak var tabii,” diye yanıtlıyordu.

Anton sendromu gibi görsel korteksin tahrip olduğu durumlarda daha lokal bir körlük reddiyle karşılaşılır. Bu tür hastalar kör olduklarının farkında olmayabilirler, ama diğer bütün zihinsel faaliyetleri sağlıklıdır. Buna karşılık frontal lob amnezisi çok daha global bir karakter taşır - bu yüzden Greg ve Ruby sadece körlüklerinin değil, hasta olduklarının, ciddi sinirsel ve bilişsel sorunları olduğunun, trajik durumlarının farkında değillerdi.

[←42]

(Özellikle duygusal açıdan yüklü) dolaylı belleğin birçok amnezi vakasında görüldüğü, 1911 yılında Edouard Claparede tarafından, biraz zalimane bir yöntemle sergilendi. Claparede, hastayı öğrencilerine takdim ederken eline iğne batırıyor, daha sonra hasta bu olayı unutsa da, bir daha Claparede’in elini sıkmıyordu.

[←43]

A.R. Luria, *The Neuropsychology of Memory*'de, uzun süre hastanede kalan bütün amnezi hastalarının, çevrelerine bir "yakınlık hissi" duyduklarını anlatır.

[←44]

Luria, *Human Brain and Psychological Process*'de frontal lob sendromları hakkında, zaman zaman edebi tatlar taşıyan, son derece ayrımdı açıklamalara girişir - ve “eşitçiliği” bu sendromların ortak özelliği kabul eder.

[←45]

Benzer bir ayırım yapmama tepkisi Tourette sendromu taşıyan hastalarda da görülür - bu tepkiler bazen karşısındakinin sözlerini ve davranışlarını tekrar etmek şeklinde, bazen daha karışık mimikler, taklitler, ya da sözel çağrışımlar (kafiyeler, kelime oyunları, cinaslar) şeklinde olabilir.

[←46]

Rodolfo Llinas ve New York Üniversitesindeki meslektaşları, beynin uykuda ve uyanıklık halindeki elektrofizyolojik özelliklerini araştırırken, her ikisi için de geçerli olabilecek bir mekanizma önerdiler. Bu mekanizmaya göre serebral korteks ve talamus arasında, duyusal verilerin olup olmamasına bakılmaksızın, hiç bitmeyen bir imge ve duygu etkileşimi mevcuttur. Duyusal veriler mevcut olunca, etkileşim uyanıklık bilincini oluşturan bir bütünlüğe kavuşur, ama duyusal veriler yoksa, çeşitli leyin hallerine yol açar; bu hallere fanteziler, halüsinasyonlar, ya da rüyalar diyoruz. Bu durumda uyanıklık hali de bir tür rüyadır - ama dış gerçeklikle sınırlanmış bir rüyadır.

[←47]

Talamusla ve diensefalonda lezyonlar nedeniyle oluşan düşselliğin ve rüyadaymış halinin betimlemesi Luria ve başkaları tarafından yapılmıştır. J.J.Moreau, ünlü çalışması *Hashiss and Mental Illness*'da (Haşhaş ve Zihinsel Hastalıklar, 1845) gerek deliliği gerekse esrarın neden olduğu transları "uyanık rüyalar" olarak tarif etmişti. Uyanık rüyanın çarpıcı bir hiçimi, Tourette sendromunun oldukça ilerlediği vakalarda görülmüştür; bu vakalarda dış dünya ve iç dünya, algısal ve sezgisel, herkese açık bir hayal dünyasının sahnesini oluşturur.

[←48]

Robert Louis Stevenson *Dr. Jekyll ve Mr. Hyde'ın Tuhaf Vakası*'nı 1886'da yazdı. Gage vakasından haberi olup olmadığını bilmiyoruz, bu vaka 1880'de duyulmaya başlamıştı. Ancak Stevenson'un, Jackson'un beynin yüksek ve alçak katmanlarıyla ilgili doktrininden, "yüksek" (belki de hassas) entelektüel merkezlerin, "alçak" merkezlerin hayvani eğilimlerini dizginlediği yolundaki doktrinden etkilendiği açıktır.

[←49]

Lökotomi ve lobotomi skandalı ‘50’li yılların başında, medikal kaygılarla değil, yeni bir yöntemin -trankilizan (yatıştırıcı)ların- bulunmasıyla sona erdi. Trankilizanlarm tedavide rahatlıkla kullanılabileceği, yan etkileri olmadığı söyleniyordu. Psiko-cerrahiyle trankilizanlar arasında nörolojik ve etik açıdan büyük bir fark olup olmadığı bugün bile yanıtlanmamış, rahatsız edici bir sorudur. Gerçekten de trankilizanlar, yüksek dozda verildiğinde, tıpkı ameliyat gibi “yatıştırıcı” bir etki yapmakta, hastanın sanrılarını ve korkularını giderip onu sakinleştirmektedir. Ne var ki, çoğu kez bir “ölüm sessizliğini” çağrıştıran bu sükûnet, doğal yöntemlerle iyileşebilecek psikoz vakalarında hastanın bu şansını tamamen ortadan kaldırmakta, onları ilaçların neden olduğu yeni hastalıklarla haşhaşa bırakmaktadır.

[←50]

Tıp literatüründe ön lob sendromu Phineas Gage vakasıyla başlarsa da, zamanında tanımlanmamış, benzer vakalar da mevcuttur. Lytton Strachey, “Dr. North’un Yaşamı, Hastalığı ve Ölümü” başlıklı incelemesinde benzer bir vakayı anlatır. Onsekizinci yüzyılda, Cambridge Trinity College’da görev yapan Dr. North, huzursuz, saplantılı, aşırı dakikliği, ahlakçılığı ve sertliğinden ötürü meslektaşlarının yaka silktiği bir kişiydi. Günün birinde, üniversitedeyken kalp krizi geçirdi:

> Tam olarak iyileşemedi; sol tarafına felç inmişti, ama en önemli değişiklik zihninde meydana geldi. Korkularından kurtulmuştu. Dakikliği, titizliği, ciddiyeti, hatta ahlakçılık taslaması - hepsi geçmişti. Yatağına uzanmış, kayıtsız bir neş’eyle yerli yersiz konuşuyor, açık saçık öyküler, münasebetsiz fıkralar anlatıyordu. Dostları bakışlarını kaçırmaya çalıştıkça ağız dolusu kahkahalar atıyor, yüzünün felçli sol yanında çarpık ve sırıtkan bir ifade beliriyordu... Sara nöbetleri başlayınca, tek ilacının sürekli şarap içmek olduğunu söyledi. Ciddiyetiyle tanınan doktor, en sert şarapla doldurduğu kadehleri birbiri ardına yuvarlıyordu.

Strachey burada frontal lobdaki felcin, insan kişiliğinde nasıl kökten bir değişiklik meydana getirdiğini ve deyim yerindeyse “sağaltıcı” bir etki yaptığını oldukça ayrıntılı ve hoş bir dille anlatır.

[←51]

Müzik yapma, şarkı söyleme, ezberden okuma gibi ölçülü yapılandırmalarda merkezi bir yer işgal eden “organik bütünlük”ün dinamik ve semantik doğası, Martin Zuckerkandl’ın *Sound and Symbol* (Ses ve Sembol) adlı önemli yapıtında enine boyuna irdelenmiştir. Akıcı dinamik-semantik yapılarda her bölümün bir sonrakine açılması, ve bunu yaparken bütünle ilişkisini devam ettirmesi, tipik bir özelliktir. Bu tür yapılar genellikle bölümleriyle değil, bütünlükleriyle anlamlandırılır ve hatırlanır.

[←52]

Bu hasta, Jonathan Miller’ın yönettiği ünlü BBC filmi *Prisoner of Conciousness*’ın kahramanıdır (Kasım 1988).

[←53]

“Sus bebeğim, sus, kötü bebekler kudurur, ve vurulmaları gerekir.”

[←54]

Williamsbridge'deki bir başka hastamın, yetenekli bir zat olan mühendis Harry S.'nin iki ön lobu, anevrizmasının patlamasıyla oluşan serebral kanama sonucu zedelenmişti. Komadan çıktıktan sonra iyileşmeye başladı ve zihinsel yeteneklerinin bir kısmını yeniden kazandı. Ne yazık ki bazılarını da, tıpkı Greg gibi, sonsuza dek yitirdi ve donuk, durgun, duygusal açıdan kayıtsız biri olarak kaldı. Buna karşılık bu özellikleri, şarkı söylemeye başladığında aniden değişiyor. İyi bir tenor gırtlağına sahip ve İrlanda şarkılarını seviyor. Şarkı söylerken sesine bir duygu yoğunluğu, şefkat ve şiirsellik hakim oluyor. Başka zamanlarda duygusal kapasitesi olmayan biri izlenimini verdiği için, bu hali çok şaşırtıcı bir manzara oluşturuyor. Söylediği şarkıya uygun duyguları yansıtmada usta - kimi zaman neşeli, kimi zaman dramatik ya da ulvi bir havaya giriyor ve adeta kendinden geçiyor.

[←55]

Buna karşılık, tıpkı Greg gibi amnezisi ve ön lob sendromu olan Mr.Thompson ("Kimlik Sorunu") çoğunlukla "ruhsuz" biri gibiydi. Esprileri vahşi, yırtıcı, coşkulu ve acımasızdı; kasırga gibi eser, saygılı olmak gibi bir kaygı taşımaz, çevresindeki herkesin kalbini kırardı. Greg'in egosunu ve kimliğini (kısmen de olsa) koruması, sendromunun daha hafif olmasından mı, yoksa derinlerdeki kişilik farklılığından mı kaynaklanıyordu, bunu tam olarak çözemedim. Mr. Thompson'ın hastalık öncesi kişiliği, New York'lu bir taksi şoförününki gibiydi; frontal lob sendromu bazı bakımlardan bu kişiliği güçlendirmişti. Grcg'in kişiliği başlangıcından beri daha nazik, daha çocuksuydu, ve belki de bu özellikleri, ön lob sendromuyla daha da açığa çıkmıştı.

[←56]

Frontal lob sendromu Greg'inkinden çok daha ileri olan, geveze, çok bilmiş, konuşma makinesi Mr. Thompson, ağabeyinin ölüm haberini aldığında, "O hep böyle şakalar yapar," diye olayı geçiştirip başka, önemsiz şeylerle ilgilenmişti.

[←57]

Prisoner of Conciousness (Bilinç Mahpusu) filmindeki müzikolog hem benzer, hem de farklı tepkiler gösterirdi. Karısının odadan her çıkışında korkunç bir yitirme duygusuyla cehennem azabı yaşardı. Beş dakika sonra karısı dönünce rahatlar, “Bir an öldüğünü sandım,” derdi.

[←58]

Bir çeşit simit.

[←59]

İzleyenlerin katılımcı da olduğu konser, sergi gibi toplantılar.

[←60]

Jean Cocteau bu sözü afyon için söylemiştir. Greg'in Cocteau'dan bilinçli ya da bilinçdışı bir alıntı yapıp yapmadığını bilmiyorum. Kokular bazen müzikten daha iyi bir çağrışım aracıdır. Kokunun algılanması, beynin en ilkel bölgelerinden birinde –"koku beyni" ya da rinensefalon- gerçekleşir, ve medyal ön lobların çok aşamalı, karmaşık hafıza sistemlerinden geçmek zorunda değildir. Koku hafızası, sinirsel açıdan, kalıcı ve kolay silinmeyen bir özellik taşır, amnezide dahi hatırlanabilen nadir hatıralar koku hatıralarıdır. Sıcak pretzel ve marijuana kokusuyla Greg'in konsere ait hatıralarını canlandırmak ilginç bir tecrübe olabilirdi. Konserin ertesi günü, pretzellerin "muhteşem" koktuğunu söyledi - kokunun hatırası belleğinde hala canlıydı, ama bu kokuyla nerede ve ne zaman karşılaştığını bilmiyordu.

[←61]

Greg'in Garden'ı hiç hatırlamadığı anlaşılıyor - ama geçenlerde konserin bandı elimize geçince, bazı "yeni" parçaları tanıdı, hatta bazılarını söyledi. "Picasso Moon" çalarken, "Bunu nerede duydun?" diye sordum.

Bilmediğini belirten bir tavırla omuz silkti. Bu parçayı çok iyi öğrendiğine kuşku yok. Onu düzenli olarak ziyaret ediyor, her gidişimde yanımda konserimizin bantlarını ve Grateful Dead'in öteki bantlarını götürüyorum. Ziyaretlerimden hoşlanır görünüyor, yeni şarkılardan pek çoğunu da öğrendi. Her gelişimde, sesimi her duyuşunda yüzü parlıyor ve beni Dead hayranı bir dost olarak selamlıyor.

[←62]

Bu yazı yayınlandıktan sonra dört cerrah (biri göz cerrahı) daha ortaya çıktı. Bu Tourette’li cerrahların dışında, üç Tourette’li iç hastalıklar uzmanı, iki Tourette’li nörolog, ve yalnızca bir Tourrette’li psikiyatrisi tanıyorum.

[←63]

Tikler, anlamsız ses ve gürütülerden, anlamlı davranışlara uzanan çok farklı biçimler alabilir. Tik eğilimi Tourette hastalığının ayrılmaz bir parçası olmakla birlikte, genellikle kişisel bir tarihe sahiptir. Böylece, belki yıllar öncesinden gelen ve unutulan bir isim, bir görüntü, bir davranış, önce bilinçdışında yankılanır ya da taklit edilir, daha sonra klişeleşmiş bir tik olarak sürdürülür. Bu tür tikler geçmişin taşlaşmış, hiyeroglifleşmiş kalıntılarıdır ve zaman içinde, o denli hiyeroglifleşir ve budanır ki, eski halinden tamamen farklılaşır ("God be with you" [Tanrı seninle olsun] deyişinin, yüzyıllar içinde, fonetik açıdan uyumlu ama anlamsız "goodbye"a dönüşmesi gibi). Yıllar önce karşılaştığım bir hasta, gırtlaktan, patlamayı andıran, üç heceli bir ses çıkarıyordu; analiz sonrasında bu sesin, Alman babasının otoriter bir tavırla haykırdığı "Verboten!" kelimesinin hızlandırılmış ve çarpıtılmış bir tekrarı olduğu onaya çıktı.

Tourette'li bir kadın arkadaşım, bu yazının taslağını okuduktan sonraki mektubunda şunları söyledi: " 'Hatırasını taşımak' yaşamla tikler arasındaki ilişkiyi açıklamak açısından yerinde bir deyim... Tourette'li beden -düzensiz ve karmakarışık da olsa- kişinin yaşam tecrübelerini aktaran bir arşive dönüşüyor."

[←64]

Birçok Tourette'lide eşyaları fırlatıp atma tiki görülür, ne var ki bu tik Bennett'in öfkeli davranışından farklıdır. Sözgelimi, biraz düşündükten sonra "Yere yat!" diye bağırıp önlerindeki tabağı, şarap şişesini ya da herhangi bir şeyi odanın ortasına fırlatabilirler. L-DOPA adlı ilacın etkisiyle benzer fırlatma tikleri geliştiren post-ensefalitik hastalarım da oldu. (Şu anda primal bir antinomianizm [kurallara karşı gelme] ve anarşi safhası yaşayan iki yaşındaki evlatlığımda da, tik değil ama, benzer fırlatma eğilimleri gözlüyorum.)

[←65]

Buna benzer komik bir olay, Los Angeles’da Tourette’li arkadaşlarımla gittiğim bir lokantada meydana geldi. Üçü de köşedeki sandalyeyi kapmak için atıldılar - birbirleriyle yarışmıyorlardı, köşede oturmayı varoluşsal-sinirsel bir gereklilik olarak görüyorlardı. Şanslı olanı sakince yerinde otururken, ötekiler sürekli yan masadakilere dokunmaya çalıştılar.

[←66]

Tourette'i psikolojik bir hastalık değil, hiperfizyolojik ve nörobiyolojik bir bozukluk olarak görmek gerekir; burada, beynin filojenetik ilkel merkezlerinde, subkortikal ve spontane uyarımların oluşumu söz konusudur. Benzer bir uyarma, ya da ilkel davranışların 'boşalması' *Awakenings'de* açıkladığım gibi (s.55-6) ensefalitis letarjika'da lezyonların oluşmasıyla da mümkündür. Bunlar hastalığın ilk günlerinde çok belirgindi ve L-DPA tedavisi sırasında tekrar ortaya çıktı.

[←67]

Tourette sendromunda çok sık rastlanan bu alışkanlıklar, postensefalitik sendromları olan hastalarda da görülür. Hastalarımdan Miriam H. okuduğu her sayfadaki e harflerini saymak, cümleleri geriye doğru tekrarlamak ya da yazmak, insanların yüzlerini geometrik parçalara ayırıp bunları yeniden düzenlemek, gördüğü her şeyin simetrisini bulmak, her görüntüyü dengelemek zorundaydı.

[←68]

Tourette konusunda önde gelen araştırmacılardan Dr. Abuzzahab'ın adı, hastalığı teşhis için ideal bir araç görevi görüyor; Tourette'li derhal bu adın sihrine kapılıp çeşitlemelere girişiyor; (Abuzzahuzzahab vb.) Sıradışının uyarma ve kışkırtma gücünden etkilenmek, yalnızca Tourette'lilere özgü bir davranış değil. İkibin yıl önce yazılmış, hafıza tekniklerini içeren *Ad Herenium* adlı eserin isimsiz yazarı bunu, zihnin doğal bir sapması ve imgeleri daha iyi hatırlamak için kullanılabilecek bir yol olarak görüyordu:

> Günlük yaşamda karşılaştığımız önemsiz, bayağı, sıradan şeyleri genellikle hatırlamayız, çünkü zihin daha çok yeniye ve olağanüstüne ilgisini yöneltir. Sıradışı, tuhaf, inanılmaz, büyük, gerçekten rezilce şeyler duyarsak, bunları uzun zaman hatırlayabiliriz... Sıradan şeyler kolayca hafızamızı terkederken çarpıcı ve yeni şeyler zihnimizde uzun zaman yerini korur... Şu halde sanat, doğayı taklit etmelidir.

[←69]

Ünlü Fil Adam John Merrick de bu hastalığın kurbanlarından biriydi.

[←70]

Deja vu: önceden görmüş olma hissi.
Jamais vu: daha önce görmemiş olma hissi.

[←71]

Çoğumuza şaşırtıcı ya da “anormal” görünen hız gösterileri Tourette’lilere son derece normal gelmektedir. Geçenlerde yapılan bir hedef belirleme deneyinde Touretle’li ressam Shane E, tepki aralıklarını şaşırtıcı bir şekilde kısaltarak, hareketlerinde ve hedefe ulaşmada hiçbir sapma olmaksızın, normal oranın altıda birine indi. Tourette’liler, normal bir insanın büyük gayret göstereceği, hedefini ve kontrolünü kaybedeceği hızlara aşırı bir çaba göstermeden, büyük bir rahatlıkla ulaşırlar.

Öte yandan Shane, (bizim) normal kabul edeceğimiz hızlara inmesi istendiğinde, tikli, hantal, sıkıntılı hareketler yapmaya başladı. Onun normaliyle bizim normalimizin farklı olduğu çok açıktı; Tourette’li sinir sistemi, bu bakımdan, son derece ahenklidir (buna karşılık, yine aynı nedenlerle, aceleci ve tepkicidir.)

Benzer hız ve acelecilik halleri, özellikle L-DOPA ile aktive edilen post-ensefalitik hastalarda da görülür. *Awakenings*’de, Hester Y. hakkında şöyle bir yorumda bulunmuştum; “Bayan Y., L-DOPA tedavisinden önce gördüğüm en yavaş insanlardan biriydi, tedaviden sonra ise en hızlılarından biri olmuştu. Birçok olimpiyat atleti tanıdım, Bayan Y. tepki süresinin kısalığında hepsini geçebilirdi; başka bir çağda yaşasaydı belki de batının en hızlı tabanca çeken silahşörü olacaktı.”

[←72]

Bu, özellikle karışıklık arzeden bir durum; bazı Tourette'liler kendinden geçer gibi, nöbet geçirir gibi rol ve taklit yapmaya eğilimli oluyorlar. Bu taklitler dönüşüme yol açan bir etki yaratmıyor; tersine, kişinin Tourette'ini daha da derinleştiriyor. Tourette'li bir karakter oyuncusu, sahne dışında da taklitler yapıyor, hatta kendi tiklerini taklit ediyordu, ama bu taklitler, sahnede derinden duyumsadığı, yaratıcı ve sağaltıcı oyunundan çok farklıydı. Yüzeysel taklitler, kişinin derinliği olmayan, yüzeysel bir yönünün (ve sinirsel yapısının) ürünüdür ve bu yönünü etkiler - ancak Bennett'inki gibi derin ve tam bir özdeşleşme, bir dönüşüm sağlayabilir.

[←73]

Engram: protoplazmadaki sürekli değişme hali.

[←74]

Tourette'li başka bir arkadaşımla yaptığım bir kır yolculuğu da unutamayacağım hatıralarımdan biridir. Bu genç adanı direksiyonu hızla bir o yana, bir bu yana çeviriyor, aniden frene ya da gaza basıyor, ya da süratle giderken kontak anahtarını çıkarıyordu. Ama bütün bunları yaparken son derece dikkatliydi; on yıllık şoförlük hayatında hiç kaza yapmamıştı.

[←75]

Tourette'li bir hekim, bir doğum uzmanı, tiklerinin yanında büyük güçlüklerle bastırabildiği paniklerden ve öfkelerden de şikâyetçiydi. Prozak tedavisine başlayınca, kontrolü elden bırakmış, polise saldırmış ve geceyi hapishanede geçirmişti.

[←76]

Shane F.'yle kanoya binmek insani açıdan ve bir hekim olarak yaşadığım en ilginç deneyimlerden biriydi. Kano vücudunun bir uzantısı olmuş, her Tourette'li hareketle sarsılmaya başlamış, ve bana bir Tourette'linin sinirsel mekanizmasını doğrudan yaşama fırsatı vermişti. Fırtınaya tutulmuş gibi sağa sola yalpalayan kano, alabora olmak üzereyken son anda kurtuluyor, ben içimden 'keşke batsa da yüzüp karaya çıksam, bu beladan kurtulsam' diye geçiriyordum.

[←77]

Markos, Beytsayda'daki mucizeyi anlatırken daha garip, daha karmaşık bir tablo çizer. Burada kör, "Yürüyen ağaçlar gibi şeyler, adamlar" görür, daha sonra her şeyi olduğu gibi görmeye başlar (Markos 8:22-26).

[←78]

Katarakt alındıktan sonra gözler hipermetroplaşır, öyle ki kişinin gözlük kullanması gerekir. 18. ve 19. yüzyıllarda, hatta yakın geçmişe kadar kullanılan kalın mercekli gözlükler, hastanın çevresini görmesini engelliyordu. Bugünkü kontak ve implant lenslerin bulunmasından önce hastalar büyük zorluklarla karşılaşıyorlardı. Ama Locke’ın sözünü ettiği gördüklerine anlam verememek hali, ancak doğuştan ya da çocukluktan kör olanlarda görüldü.

[←79]

YMCA: Young Men’s Christian Army (Hıristiyan misyoner kuruluş).

[←80]

Görsel algılama her zaman davranış ve hareketle, dünyaya uzanıp onu araştırmakla bağlantılıdır. Görmek yeterli değildir, bakmak da gerekir. Virgil'in görsel algılama yetersizliği, ya da agnozisinden söz ettik, bunun yanında, aynı ölçüde güçlü bir *bakma* ve *görme* eylemini gerçekleştirme yetersizliği, bir kapasite ya da güdü eksikliği, görsel davranış bozukluğu vardı. Von Sendon, çok küçük yaşta gözlerine sargı sarılan iki çocuktan söz eder. Beş yaşında çocukların sargıları alınır, ama ikisi de hiçbir tepki göstermez, hiçbir yere bakmazlar, kör gibidirler. Dünyalarını başka duyularla ve davranışlarla kuran bu çocuklar, gözlerini kullanmayı bilmez gibidirler.

Bir konum saptama, bir davranış biçimi olarak bakma eylemi, bütün hayatlarını "bakarak" geçirmiş, geç yaşta kör olan kişilerde bile bozulabilir ve değişebilir. John Hull'un özyaşamöyküsü *Touching The Rock*'da Hull, kırklı yaşlarının ortalarına kadar normal görme yeteneğine sahip bir adamken, beş yıl kör kaldıktan sonra, başkalarıyla "karşılaşmanın," onlara "bakmanın" ne olduğunu unutmuştu.

[←81]

Gregory’nin hastası da ayı görünce çok etkilenmiş; çeyrek ayın geniş açılı, pasta dilimi gibi bir şey olacağını sanıyormuş, hilal şeklinde olduğunu görünce çok şaşırmış.

[←82]

Stanford Gelişmiş Davranış Bilimleri Enstitüsü’nden sosyolog ve antropolog Robert Scott, sosyal hayatta körlerin tepki çekmesi, aşağılanması ve damgalanması gibi konularla özellikle ilgileniyor. Ayrıca “mucize sağaltımı” adı verilen, gözlerin açılmasına eşlik eden yoğun duygulanımlar hakkında da ders veriyor. Birkaç yıl önce bana Valvo’nun kitabını gönderen de Dr. Scott’du.

[←83]

Duyular, büyüklük ve mesafe için ipucu vermezler, bu duygular tecrübeyle öğrenilir. Bütün hayatlarını sık yağmur ormanlarında geçiren, birkaç metreden ilerisini göremeyen insanlar, geniş ve boş bir araziye getirildiklerinde, ilerideki dağların tepelerini elleriyle tutmaya kalkarlar; dağların ne kadar uzakta olduğunu hissedemezler.

[←84]

Gregory'nin hastası da aynı sorunlarla karşılaşmıştı; S.B., "çevresinde dolaştığı nesnelerin biçimlerini değiştirdiğini görüp hayrete düşerdi. Lamba direğine bakar, sonra aynı direği başka bir noktadan inceler, bunların farklı göründüğü halde aynı şey olduğunu bilmek onu şaşırtırdı." Görme yeteneklerini sonradan kazananlar, görüntülerle kolay kolay başa çıkamazlar; bir anda kendilerini, sürekli değişen, istikrarsız, birden kayboluveren görüntülerle dolu kaotik bir evrenin içinde bulurlar. Nesnelere ve uzama demir atamadıkları için bu dalgalı denizde kaybolabilirler. Daha önceleri görme duyusu dışındaki diğer duyularını kullandıkları için, "görüntü" kavramı bile onları şaşırtmaya yeterlidir; bu optik kavramın bir benzeri, bir analojisi yoktur. Görüntüler dünyasına (ve onların zaman zaman oluşturduğu yanılsamalara, seraplara, hayallere) alışkın olan, bu dünyayı "bilen" bizler burada kendimizi rahat ve evimizde hissederiz, ama gözü yeni açılmış birine bu dünya son derece zor gelir. Filozof F.H. Bradley, *Appearance and Reality* (Görüntü ve Gerçeklik, 1893) adlı önemli bir kitap yazmıştır, ama gözü yeni açılanlar için bunların arasında hiçbir bağlantı yoktur.

[←85]

Virgil bunları söylerken J.L.Borges'in ''Funes'un Sonsuz Belleği" adlı hikâyesi aklıma geldi; Funes'un kavram kargaşası, onu benzer bir duruma itmişti:

> Belirli bir türü belirten köpek kelimesinin çok çeşitli büyüklüklerde ve biçimlerde, birbirine benzemeyen cinsleri içerdiğini anlamak onun için yeterince zor bir şeydi, bir de bunun yanında, saat üçü ondört geçe profilden görülen bir köpekle üçü onbeş geçe önden görülen bir köpeğin aynı adla çağırılması onu rahatsız ediyordu.

[←86]

Çok yorulduğu için yanımızda getirdiğimiz görsel yanılsama testlerini yapamadık. Bu büyük bir şanssızlıktı, çünkü “görme” ve “görmeme” konusunda görsel yanılsamalar, beynin görsel-yapısal kapasitesini incelemek için oldukça objektif ve tekrar edilebilir bir araçtır. Bu yaklaşımı en çok benimseyenlerden biri de Gregory’dir, bu yüzden S.B.’nin görsel yanılsamaları hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler çok ilginçtir. Bu yanılsamalardan biri paralel çizgilerle yapılan teste ilişkindi: bu çizgiler, üstüne çizilen başka eğrilerle paralel değilmiş izlenimi veriyordu; oysa S.B.’de böyle bir “geştalt etkisi” oluşmuyor, o çizgileri gerçek haliyle, yani paralel görüyordu. Bu ‘etkilenme” eksikliği başka yanılsamalarda da sözkonusuydu. Bunlardan biri, perspektif çizimli küpler ve merdivenlerdi. Bunlar normal göze derinlikli ve farklı açılardan bakınca tersi çevrilmiş gibi görünüyordu; oysa S.B. ne derinlik ne de tersine çevrilme hali görüyordu. Belirsiz şekillerde şekille-arka plan arasındaki kararsızlık halini de algılamıyordu. Ne resimlerdeki mesafe/oran değişimlerini, ne de şelale etkisi denilen, algılanan hareketin bıraktığı izlenimi “görüyor”du. Bu örneklerde, (zihin bunun bir yanılsama olduğunu bilse de) görüşü normal olan biri yanılsamayı “görür.” Yanılsama etkileri çocuklar, maymunlar, hatta Edelman’ın yapay “yaratığı” DARWIN IV üstünde başarıyla denenmiştir. S.B.’nin onları “görmemesi,” erken yaşlardaki görsel deneyimin eksikliğinden ötürü, beynindeki görsel/yapısal gücün gelişmediğini gösteriyor.

[←87]

Emu: Avustralya’da yaşayan devekuşu.

[←88]

Bir ara Virgil arslanların kafesinde kükremeler duydu ve aniden o yöne döndü. “Dinle!” dedi, “arslan bunlar, arslanları doyuruyorlar.” Ondan başka ses duyan olmamıştı, kulak kabartınca bile hafif bir homurtu duyabildik, onun da nereden geldiğini anlamadık. Virgil’in kulakları, kulak hassaslığı, dikkati ve yön duygusu, ne yetenekli bir dinleyici olduğunu gösteriyordu. Kulak hassaslığının ve keskinliğinin artması hemen bütün körlerde, özelikle doğuştan ya da erken yaşta kör olanlarda görülür; dikkatin odaklaşması, dokunma ve bilişsel kavrayış güçlerinin artmasıyla, beyinde işitsel-bilişsel sistemler hızla gelişir.

[←89]

Oküler: gözle ilgili

[←90]

Pavlov, köpeklerde bu tür tepkilerle ilgili olarak “supramaksimal stimulasyon sonrası transmarjinal inhibisyon”dan söz eder, ve sitemin kapanmasını bir savunma mekanizması olarak görür.

[←91]

Belirli organik zayıflıklar, duygusal sıkıntılar kolaylıkla fiziksel bir kılığa girebilir: böylece sıkıntı geçiren astımlıda astım nöbeti görülür, Parkinsonlu'nun hastalığı depreşir, Virgil gibi görme sınırında olanlar sınırı geçerler ve (geçici olarak) kör olurlar. Bu yüzden çoğu zaman, Virgil'in fizyolojik zayıflıklarıyla "güdülendirilmiş davranışları" arasında ayırım yapmak son derece zor oluyordu.

[←92]

İronik bir tavırla *Letter On The Blind: For The Use Of Those Who Can See* (Körler Hakkında Makale, Görebilenler için, 1749) adını verdiği çalışmasında genç Diderot, epistemolojik ve kültürel göreceliğe yaklaşan bir duruş alır - buna göre körler, kendi ölçülerinde, eksiksiz ve yeterli bir dünya oluşturabilir, özürlülükten ya da uyumsuzluktan uzak bir "kör" kimliği edinebilirler ve ortada tedavi edilmesi gereken bir "sorun" varsa, bu onların değil, bizim sorunumuzdur.

Diderot ayrıca zekânın ve kavrama gücünün, körün doğrudan tecrübe etmediği konuları anlamasında önemli bir etken olduğunu ileri sürer. Bu sonuca varmasındaki en önemli nedenlerden biri, 1740'ta ölen ünlü kör matematikçi ve Newton'cu Nicholas Saunderson'dur. Işığı görmeyen Saunderson'un, konuyu çok iyi kavraması ve üniversitede optik dersleri vermesi, kendine göre son derece tutarlı bir evren modeli oluşturması Diderot'yu derinden etkilemiştir.

[←93]

Kanadalı psikolog Donald Hebb görme mekanizmasının gelişimi konusuyla çok ilgileniyordu ve bu mekanizmanın, genel kanıya aykırı olarak, yüksek primatlarla insanlarda “yaradılıştan” olmadığını deneylerle kanıtlamak için çok uğraştı. Doğuştan körlerin yetişkinlikte gözlerinin açılması onu büyüleyen bir olaydı ve *The Organization of Behaviour* (Davranışın Organizasyonu) adlı eserinde von Senden’in vakalarını (kendisi bu tür bir vakayla hiç karşılaşmamıştı) uzun uzun inceledi. Bu vakalar, görmenin tecrübeye ve öğrenmeye bağlı olduğu yolundaki savı için güçlü kanıtlardı; Hebb insanın bu öğrenme sürecini onbeş yılda tamamlayabildiğini düşünüyordu.

Hebb’in gözleri açılan yetişkinle bebeği karşılaştırması konusuna bir çekince koymalıyız. Gözleri açılan yetişkin, bebeklikteki öğrenme ve gelişme safhalarını geçirebilir, ama yetişkin, nörolojik ve psikolojik açıdan, bebekten çok farklıdır -bir ömür süren algılama tecrübesine sahiptir- ve bu tür vakalar, Hebb’in sandığının aksine, bize bir bebeğin dünyası hakkında fikir vermez, ancak bir yetişkinin algılama sürecini aydınlatır.

[←94]

Körlükte olumlu bir yan varsa, insanlığın tarikatlarından biriyse, sağırlık da en az onun kadar önemli bir tarikattır; sağırlıkta yalnız görsel (ve genel olarak uzamsal) yetenekler değil, görsel jestlerden oluşan kendi dilini (işaret dili) ve kültürünü kullanan bir topluluk söz konusudur. Doğuştan ya da erken yaşlarda sağır olup koklea implantasyonu yaptıranlar, Virgil'inkine benzer sorunlar yaşayabilir. Başlangıçta seslere hiçbir anlam veremezler, ilişki kuramazlar - bu yüzden, en azından başlangıçta, bir ses kaosu, ya da agnozisi içinde yaşarlar. Bu bilişsel sorunların yanında kimlik sorunları da çok önemlidir; onlar da bir anlamda sağır ölüp işiten biri olarak doğarlar. Potansiyel açıdan bu sorun çok daha ciddidir, bizi sosyal ve kültürel sorunlarla karşı karşıya getirir; çünkü sağırlık yalnızca kişisel bir kimlik değil, ortak bir dil ve kültür birliğidir. Bu oldukça karmaşık sorunlar Harkın Lane'in *The Mask of Benevolence: Disabling The Deaf Community* (Hayırseverlik Maskesi: Sağırların Güçsüzleştirilmesi) adlı eserinde enine boyuna tartışılır.

[←95]

Gregory'nin S.B. hakkındaki gözlemleri; “Çok sevdiği bazı şeyleri çirkin buldu (buna kendisi ve karısı da dahildi!); görünen dünyanın kusurları ve hataları hep gözüne takılıyordu”.

[←96]

Semir Zeki, bazı serebral anoksi vakalarında görme korteksinin renk-yapıcı bölgelerinin sağlam kalabileceğini, böylece kişinin renkten başka hiçbir şey görmeyeceğini, biçimlerin, sınırların, nesnenin uyandırdığı duygunun farkına varmayacağını söyler.

[←97]

Ressam Giorgio Di Chirico, klasik migren ve güçlü migren aura'sından şikayetçiydi -bunları oldukça canlı bir biçimde tasvir edebiliyordu- ve bazen bu aura'ların desenlerini, kör edici ışıklarını ve karanlıklarını resimlerinde yansıtıyordu (bu vaka G.N.Fuller ve M.V.Gale tarafından British Medical Journal'da ayrıntılarıyla anlatılmıştır). Ancak Di Chirico gördüğü hayallerin sadece tıbbi ve-ya fiziksel bir nedene dayandığına inanmıyor, bunlarda tinsel bir gücün olduğunu düşünüyordu. Sonunda orta yolu seçti ve hastalığına "tinsel ağrılar" adını verdi.

[←98]

Dostoyevski de bu konuda hemfikirdir. Prens Mişkin'in ağzından: "Ya bu bir hastalıksa?" diye sorar: "Sonuç algıların derinleşmesi ve daha sonra, sağlığa kavuşulunca, yeniden irdelenmesi, kusursuz bir uyum ve güzelliğin yaratılmasıysa, bu duygu yoğunluğunun anormal olması çok mu önemli?"

[←99]

Tarihteki önemli şahsiyetlerin yaşamlarını ve eserlerini sinirsel ve psikiyatrik bozukluklarla ilişkilendirmek yeni bir tavır olmamakla birlikte, son zamanlarda bir saplantı, hatta bir sanayi haline gelmiştir. Eve LaPlante, *Seized* (Büyülenmiş) adlı kitabında, yalnız van Gogh ve Dostoyevski'nin değil Poe, Tennyson, Flaubert, Maupassant, Kierkegaard ve Lewis Carroll'un da TLE ve Geschwind sendromunun karakteristik "izlerini" taşıdıklarını savunur. Sara hakkında dev boyutlu iki ciltlik bir eserin yazarı olan Gordon Lennox bu listeye, Sokrat'tan Pavlus'a, Buda'dan Newton'a, Strindberg, Rasputin, Paganini ve Proust'a kadar pek çok isim daha katar. *Geçmiş Zaman Peşinde*'deki ani geçmişe dönüşleri, o günleri hatırlatan dürtülerin etkisiyle oluşan, hiperamneziye ya da yaşantı-krizlerine bağlar.

Başka kitaplarda ve makalelerde Samuel Johnson ve Mozart'a Tourette sendromunun, Bartok ve Einstein'a otizmin, ve hemen bütün yaratıcı sanatçılara manik-depresif hastalıkların atfedildiği görülmüştür. Kay Redfield Jamison, *Touched with Fire*'da (Ateş Değdi), sadece "B" başlığında, Balzac, Baudelaire, Beddoes, Berlioz, Blake, Boswell, Brook, Bruckner, Bunyan, Burns, bütün Byron'lar ve bütün Brontes'lerin manik-depresif olduğunu yazar. Bu savların pek çoğu doğru olabilir. Ama geçmişte (ve bugün) yaşayan dahileri tıbbın mikroskopu altına sokmak, yaşamlarını etkileyen diğer unsurları gözardı ederek, onların zengin ve karmaşık dünyalarını sinir ve ruh bozukluklarına indirgemek ne derece hakkaniyetli bir davranış, bilmiyorum.

[←100]

Çocukluğunu geçirdiği tropik cennetten sürgün edilmesi. Gauguin’i hayatı boyunca rahatsız etmişti. Sonunda Tahiti’ye gitti ve eski günlerinin cennetini yeniden yaşamaya çalıştı.

[←101]

Bu nöbetlerde tekrarlanan unsurlar pek çoktur; buna karşılık bunların rüyamsı ve fantastik bir karakter taşıdığı da bilinmektedir (Gowers'in yüzyılın başında verdiği bir örnekte, hasta her defasında Londra'nın harabeye döndüğünü, kendisinin bu olayı gören tek kişi olduğunu görür, sonra nöbet geçirir ya da bayılır.) Penfield'in bulguları, Israel Rosenfield'in *The Invention Of Memory* (Hafızanın Keşfi) kitabında oldukça farklı bir biçimde yorumlanmıştır.

[←102]

*Yitik Zamanın Peşinde’*de Proust şöyle yazar:
Kişinin, tümüyle anların toplamından ibaret olması kuşkusuz büyük bir zayıflık, ama aynı zamanda büyük bir güç; bu güç hafızaya dayanıyor, bir anı hatırlarken hafızamız o andan itibaren olanları canlandırmıyor; kaydedilen bu an durağan bir şekilde yaşıyor ve o kişiyi biçimlendiriyor.

[←103]

Hafıza çeşitli biçimler alabilir. Bunların hepsi de, kendi açılarından, bir kültürel zenginlik oluştururlar; ancak uç ve aşırı durumlarda bir “hastalık”tan söz edilebilir. Örneğin bazı insanlarda hatırlama yeteneği son derece gelişmiştir; bir yaz tatilini, tanıştıkları insanları, onların giysilerini ve konuşmalarını, bir sahilde geçen binbir türlü olayı büyük bir rahatlıkla, otomatik olarak hafızalarına kaydederler ve hatırlarlar. Bazı insanlar bu tür olayları hiç hatırlamazlar, ama bunların da kavramsal hafızaları çok güçlüdür; binlerce düşünceyi ve bilgiyi, son derece soyut, mantıklı bir düzenle sıralar ve saklarlar. Roman yazarının, manzara ve portre ressamının zihni birinci kategoriye, bilim adamının ve akademisyenin zihni ikinci kategoriye girebilir (elbette kişi, çeşitli varyasyonlarıyla her iki tür hafızaya da sahip olabilir). Bazı otist dahilerin kavramsal hatırlama yetenekleri kısıtlı, saf görsel hafızaları çok güçlü olabilir.

[←104]

Freud, son dönemindeki eserlerinden *Çözümleme Yorumları*'nda hastaların önemli olaylara ilişkin anılarının tuhaflığından, bazı şeyleri bütün ayrıntılarıyla son derece net olarak hatırlarken, bazılarını, özellikle insani olayları hiç hatırlamamalarından sözeder. Hasta, çok önemli bir olayın geçtiği odayı, ya da mobilyaları "anormal bir keskinlikle" hatırlarken, olayı hatırlamayabilir. Freud bunu, bilinçdışı bir çelişkinin ve ödünlemenin sonucu olarak görür, olaya ait önemli ipuçları, önemsiz objelerle bağlantı kurularak bilince yükseltilir. Freud, rüyalarda da benzer bir mekanizmanın sözkonusu olduğunu vurgular.

[←105]

T.J.Murray, ressam Robert Pope'un benzer görüşte olduğunu, ve yaşanılan tecrübeyle onun yeniden yaratılması arasındaki süre üstünde durduğunu anlatıyor. Pope için ortalama beş yıl olan bu süre, Franco için çeyrek yüzyıldan fazlaydı. Pope'a göre:

> Bu kuluçka döneminde yaratıcılık yeteneği, kişisel, donuk ve kaotik verilerin günışığına çıkmasını, saydamlaşmasını ve düzene girmesini sağlayan bir filtre görevi görür. Bu bir mitolojileşme sürecidir. Mitler ve rüyalar birbirine çok benzer: aradaki fark rüyaların özel, kişisel anlamlar taşıması, mitlerin ise kitlelere malolmasıdır.

[←106]

Daha sonraları, Bidder kullandığı tekniklerden ve algoritmalardan bazılarını tanımlamayı başardı. Ama tıpkı hesaplamaları gibi, yaptığı tanımlar da adeta bilinçdışında gelişmişti. Büyük matematikçi A.C. Aitken'in bu konudaki gözlemleri şöyle:

> Kimi zaman zihnimin, iradi davranışlarımı önceden sezdiğini düşünüyorum. Daha hesabı yapmadan, sonucu zihnimde beliriyor, sağlamasını yapıyorum, doğru çıkınca buna çok şaşıyorum. Sanırım bu, (deyim doğru olmayabilir) bilinçdışı bir eylem; bu eylem birkaç kademede gerçekleşebilir; ve sanırım her kademe, normal uyanıklık halimizde biraz yavaş çalışan zihnimizden farklı bir hıza sahip (Steven B. Smith'in "Hesaplama Dahileri" başlıklı makalesinden)

[←107]

Tredgold, duyusal yeteneklere ve becerilere sahip olan başka savanlardan söz eder; bunlardan kiminin dokunma ve tat alma duyuları olağanüstü gelişmiştir:

> Dr. J. Langdown Down, Normansfield'de, dokunma duyusu çok gelişmiş bir çocuktan söz etti. Bu çocuğun elleri o kadar hassasmış ki, bir kâğıt parçasını alır, üstündeki resmi, zarftan pul sıyırır gibi kesip önünüze koyarmış.

[←108]

Müzik alanındaki "dahi çocuklar" -hemen bütün büyük besteciler- yeteneklerini çok küçük yaşlarda belli ederler; Picasso'ya göre "sanatta dahilik yoktur." (Picasso on yaşlarında harika çizimler yapıyordu, ama üç yasında Nadia gibi atlar, ya da yedi yaşımla katedraller çizemiyordu.) Bu durumun sinirsel ve kognitif gelişmeyle ilişkili nedenleri olmalı. Yani, otistik olmayan Çinli bir kız, erken yaşta sanatsal becerileri olduğunu kanıtlamıştı -altı yasında bine yakın resim yapmıştı- büyük bir yeteneği ve (ressam olan babasının da etkisiyle) duyarlılığı yansıtan tablolarında hızlı gelişen, normal bir görsel gelişmenin izleri görülüyordu. Yani'nin resimlerindeki atmosfer, Stephen Wiltshire gibi savanların "çocuk işine benzemeyen," hiçbir ön eğitim almadan ortaya çıkan yaratıcılığından çok farklıdır. Elbette, otist olmayan kişilerde de savan ve normal yeteneklerin karışımı görülebilir. (Bu bölümde dokuz no.lu dipnota bkz.)

[←109]

Geçenlerde genç astrofizikçi Ben Oppenheimer'la tanıştım ve kendisine Jessy'nin bazı resimlerinin kopyalarını gösterdim. Astronomik açıdan kusursuz olan bu resimlere hayretini gizlemeyen Oppenheimer, bana Avustralyalı papaz ve astronom Robert Evans'dan söz etti. Kendi elleriyle küçük bir teleskop yapan Evans, 1017 (Shapley-Evans) galaksilerinde bir süpernova olayı keşfetmiş, beş yıl boyunca bu olayı gözlemiş ve (Oppenheimer'in hesaplarına göre her gece altmış ya da daha fazla galaksi gözlemesi gerekiyordu) daha sonra bu tür galaksilerdeki süpernova oranını bulmuştu. (Bu çalışma, van den Bergh, McClure ve Evans tarafından *The Astrophysical Journal'de* yayımlandı.) Evans, çalışmasında fotoğraftan ve elektronik aygıtlardan yararlanmamıştı; başka deyişle, güney yarımkürede gözlenen binden fazla galaksinin görsel imgesini ya da haritasını, kusursuz bir biçimde zihninde tutmuştu. Evans belki de çok gelişmiş bir görsel hafızaya sahip bir savandı, ama otistik olduğuna ilişkin herhangi bir kayıt bulamıyoruz.

[←110]

Stephen New York'a iniş sırasında pilot kabinine davet edildiğinde, Chris onun bir gece önce Londra'da gördüğü bir rüyayı hatırlamış; "Bir Jumbo-jet'in pilot kabinindeyim. Gökdelenleri ve Manhattan'ın siluetini görüyorum."

[←111]

Otistik ressam Jessy Park'ı ziyaretimde, ailesinin ona gösterdiği şefkat beni çok etkilemişti. "Onu ne çok sevdiğinizi görüyorum," dedim, "acaba o da sizi çok seviyor mu?"

Baba, "elinden geldiği kadar," diye yanıtladı.

[←112]

Başrollerini Tom Cruise ve Dustin Hofmann'ın oynadığı film. Hofmann bu filmde bir otistiği canlandırıyordu.

[←113]

Bu tutarsızlıkları bana çeşitli örneklerle gösteren Texaslı John Williamson, bu konuda bir yazı dizisi hazırlıyor.

[←114]

Nadir rastlanan konjenital bir durum olan Williams sendromunda, entelektüel (ve görsel) kusurlara eşlik eden olağanüstü bir sözel (ve sosyal) erken gelişme, farklı alanlardaki zekâ seviyeleri arasında büyük bir dengesizlik görülür. Dil yeteneğiyle entelektüel kusurların bir arada bulunması özellikle şaşırtıcıdır: Williams sendromu olan çocuklar çoğu zaman kendine ve diline hakim ve esprili kişilerdir, zihinsel kusurları ancak bir süre konuştuktan sonra anlaşılır. Ursula Bellugi ve diğerleri, bu sendromun nöro-anatomik korelasyonlarını incelemeyi sürdürmekledirler.

[←115]

Savanlık ve normal yetenek, bazen (Nabokov'da olduğu gibi) birbirinden tecrit edilmiş olarak, bazen de şaşırtıcı bir biçimde içiçe, bir arada bulunabilir. Bebekliğinden beri tanıdığım son derece yetenekli bir gençte bu birlikteliği güçlü biçimde hissettim. Eric W. iki yaşında, akıcı şekilde okumayı öğrenmişti - ama bu sadece bir hiperleksi vakası değildi, okuduklarını anlıyordu da. Yine aynı yaşta duyduğu her ezgiyi tekrarlayabiliyor, müzik eşliğinde şarkı söylüyordu; fügleri ve kontrpuanları anlıyordu. Üç yaşında çizdiği resimlerde perspektif duygusu olağanüstü gelişmişti. On yaşında yaylılar için ilk kuartetini yazdı. İlk delikanlılık çağında bilime olan yeteneği ortaya çıktı ve şimdi, yirmili yaşlarının başında, kimya alanında çalışmalar yapıyor. (Eric W'yi hiçbir zaman bir otistik olarak görmedim - çocukken son derece oyuncu ve spontandı, yetişkinliğinde ele derin duygulara sahip biri oldu). Yalnızca savan yetenekleri olsaydı, bu denli büyük bir aşama gösteremezdi. Yalnızca normal yetenekleri olsaydı (en azından şekilsel olarak) savan özelliklerine sahip olmayacaktı. Her iki yeteneğe bir arada sahip olan, ender şanslılardan biriydi.

[←116]

Jessy Park'ı çocukluğundan beri tanıyan Freeman Dyson anlatıyor:

(Jessy'nin kafa yapısının) dünya dışından bir zekâyı andırdığını her zaman hissettim. Otistik çocuklar tuhaf ve bizden çok farklıdırlar - yine de onlarla iletişim kurabilirsiniz; konuşacak çok şey bulabilirsiniz... [Ancak] Jessy'nin kendi kimliğine ilişkin bir fikri yoktu, "sen" ve "ben" arasındaki farkı kavrayamıyor, adılları gelişigüzel kullanıyordu. Onun dünyası benimkinden çok farklı. Somut sosyal ilişkileri anlaması çok, çok zor. Öte yandan, soyut konularda pek bir sorunu yok. Elbette matematikten çok iyi anlıyor, bu konuda kolayca konuşabiliyoruz... Bence otizm, kişiliğin nörolojik yapısını anlamada en canalıcı soruların aydınlanmasını sağlayabilir. Çünkü bu kişilerin zekâları yerindedir, ama merkezde bir şeyler eksiktir.

[←117]

Türkiye’de de bir dönem gösterime giren dizi. Beverly Hills’de yaşayan bir grup gencin etrafında gelişen olayları anlatır.

[←118]

Çocuklarda bilişsel gelişimi ayrıntılı olarak inceleyen Jerome Bruner, "enaktif" temsiliyeti bilişselliğin ilk biçimi olarak kabul eder. Enaktifin, daha sonra gelişen bilişsel ve temsilci (bunlar için "ikonik" ve "sembolik" terimlerini kullanır) formlarıyla beslendiğini, ama bunların yerini almadığını, hayat boyunca kullanılmaya hazır bir ifade biçimi olarak yerini koruduğunu öne sürer. Donald'ın taklitçilik aşaması için de aynı şey geçerlidir; bu ifade biçimi Homo Erectus'un yokolmasıyla ortadan kalkmamış. "sapient" (akıllı) repertuvarımızın sürekli ve güçlü bir öğesi olarak kalmıştır. Hepimiz sık sık sözsüz davranışlara ve iletişim biçimlerine başvururuz; pandomimcilerde, gösteri sanatçılarında ve sağırlarda bu davranış biçimi çok gelişmiştir.

[←119]

Rubella: Alman kızamığı da denilen, kızılla kızamık arası, bulaşıcı ve ateşli bir hastalık.

[←120]

"20/20" adlı televizyon programında, Massachusettes'deki bir kasabada, özellikle eski bir plastik fabrikasına yakın yerlerde çok sayıda otizm vakası görüldüğü bildirilmiştir - ama otizmin toksik maddelerden kaynaklandığı savı henüz kanıtlanmamıştır.

[←121]

Bu yöntemlerin en sonuncusu ve en tartışmalılarından biri, kolaylaştırılmış iletişim (facilitated communication) yöntemidir. Eskiden serebral felç feçiren çocuklara uygulanan bu yöntem, konuşmayan otistik çocukların, bir yardımcının elini ya da kolunu tutmasıyla, elektronik bir iletişim aleti ya da harf levhalarıyla iletişim kurabileceği düşüncesine dayanır. Burada hakim olan düşünce, (parkinsonu andıran bir biçimde) harekete başlamakta zorluk çeken bu tür çocukların, başka bir kişiyle yapılan hafif bir temasla yeniden normal motor faaliyetlerini kazanmalarıdır (bu temas, *Uyanışlar*'ın 45'inci dipnotunda belirttiğim gibi dokunma, hatta görsel temas olabilir. Burada bütün umut, bu erişilmesi güç hastalardan hiç olmazsa bazılarının zengin ama "hapsedilmiş" bir düşünce ve duygu dünyasına sahip olmaları ve bu dünyanın bu basit taktikle açığa çıkmasıdır.

İyilemeler, küçük ve basit iletişim biçimlerinden o güne dek dilsiz olan bazı çocukların yaşam öykülerini anlatmalarına kadar çok büyük farklılıklar göstermektedir. Otistik çocukların anne-babaları bu hastalar hakkındaki raporlar tarafından bir müjde olarak kabul ederken, tıp otoriteleri görmezden gelmiştir. Yöntemi olumlu bulan ve reddedenlerin hararetli tartışmaları arasında sağlıklı bir sonuca ulaşmak çok zordur; kolaylaştırılmış iletişim yönteminde bazen -yardımcının bilinçdışı telkinleriyle- somut başarı gözlenirken bazı sonuçların şüpheli olduğu ortaya çıkmaktadır. Ama sonuç ne olursa olsun, bu alanda açık kafayla dikkatli bir araştırma yapılmasının önemi ortadadır.

[←122]

Bu alandaki öncülerden biri, l958'de Blueberry Treatment Center'ları kuran deneyimlerini *Zümrüt Gözlü Çocuklar* adlı kitabında anlatan Mira Rothenberg'dir.

[←123]

Temple'ın yazılarında (ve bazıları edebi yönden çok yetenekli olan başka otistik yetişkinlerin yazılarında) ilginç duraksamalar, boşluklar, (Francesca Happe'nin bu konudaki son yazısında savunduğu gibi) Temple'ın "okurun, onun sahip olduğu arka plandaki önemli bilgilerden habersiz oluşunu değerlendirememesinden kaynaklanan" anı, şaşırtıcı konudan sapmalar görülür. Baskı deyişle, otistik yazarlar okurlarıyla "aynı frekansa" girmekle zorlanmakta, kendi zihinlerinden ve okurlarının zihinlerinden geçenleri okumakta yetersiz kalmaktadırlar.

[←124]

Otistikler. "normallerin" aksine, iki (belki bazen bir) yaşından kalan anıları olanca ayrıntısıyla hatırlayabilirler. Lucci, otistik bir çocuk hakkında şunları yazıyor: "iki ya da üç yaşındaki olayları, son derece ayrıntılı hatırlayabiliyor." Luria, hastası S.'nin bebekliğe ilişkin eşduygulanım (coenesthetic) anılarından söz eder.

[←125]

Bellish", hem Bell gibi, hem de güzel anlamında kullanılmış.

[←126]

Temple'ın kendini David'e ve onun becerisine "uydurması", bana onun kişiliğini yabancı bir madde, aşılanan bir tohum gibi içine aldığını ve ancak zamanla, ağır ağır özümsediğini düşündürdü. Bir başka yetenekli otistik hanım (bir şair) kendini avını bir bütün olarak yutan, çok uzun bir süre sonra onu özümseyen bir boa yılanına benzetiyor. Yutulan rol ya da beceri bazen uygun biçimde özümsenip içselleştirilmez, kaybedilir ya da dışarı püskürtülür - özellikle genç otistik savanlarda, karmaşık becerileri, kişilikleri ya da bilgiyi bir anda yutma, bunlarla bir süre oyalanma, ve bir anda, hiçbir iz bırakmadan bunları unutma ya da yok sayma eğilimi görülür (bu tür içselleştirilmeyen davranışlar ve saplantılı taklitler ilerlemiş Tourette sendromu olanlarda da görülür.)

Davranışların, bazen bütün bir sosyal maskenin bir sahte-kişilik olarak içselleştirildiği durumlar daha karmaşıktır. Çizgi romanların ya da televizyondaki pembe dizilerin taklidiyle edinilen abartılı, şablon, neredeyse karikatürümsü cinsel davranışlar da bazı yetişkin otistiklerde görülebilir. Donna Williams, kendi yaşantısından örnekler verdiği o zarif anlatısında (*Nobody Nowhere and Somebody Somewhere*) Carol ve Willie adında iki sosyal maske edindiğini ve kendi kimliğinin gelişmediği yıllarda, onların kafasıyla düşündüğünü ve onların ağzından konuştuğunu anlatır.

[←127]

Konuşmamız sırasında ilerlemiş Tourette sendromu olan bir delikanlıyı, ve onun şiddetli bir tik nöbetinde kendi gözünü nasıl çıkardığını anlattığımda çok etkilendi. Şiddet, acı gibi keskin uyarımlardan hemen etkileniyordu. Camp Winston'da, Tourette'li dostum Shane'in her türlü zihin ve ruh halinden uzak, temel, duyguların doğrudan aktarıldığı bir düzlemde, hayvani sempatiyle, otistik çocuklarıyla herkesten iyi ilişkiye girdiğini hatırladım.

[←128]

Bazı otistikler, tıpkı körler gibi gözlemlerine -sosyal gözlemlerine- yardımcı olması için köpeklerden yararlanırlar. Köpekler ziyaretçilerin "zihnini" ve niyetlerini okur. Köpeklerinin "telepatik" yeteneği olduğunu ileri süren iki otistik tanıyorum; ama aslında bunlar kendilerinde olmayan, köpekçe -ya da insanca-yetenekler.

[←129]

Kışkırtıcı uyarılar kişiden kişiye farklılıklar gösterir: bir otistik tiz seslerden rahatsız olurken, bir başkası alçak seslerden, bir pervanenin ya da çamaşır makinesinin çalışmasından etkilenebilir. Çeşitli kokulara, temaslara, görsel uyarıcılara tepki veren otistikler de vardır.

[←130]

Android: yarı insan-yarı robot.

[←131]

Yüksek fonksiyonlu otistiklerin çoğu C.S.Lewis ya da Tolkien'inki gibi farklı ve hayali dünyalara, ya da kendi hayal ettikleri dünyalara tutkulu, hatta saplatılı bir ilgi duyduklarını söylerler. B.'ler ve büyük oğulları yıllar boyunca, kendine özgü bir dili, para birimi, yasaları, gelenekleri, (haritasını ve krokisini her gün yeniden çizdikleri) bir arazi yapısı ve coğrafyası olan, fantezinin ve kuralların eşit rol oynadığı hayali bir dünya yaratmışlardır. Böylece, Leutheria'daki toplam tahıl üretimi ya da gümüş madenlerinin işletmesi üstüne günlerce kafa patlatırlar, yeni bir bayrak tasarlarlar, bir thog'un dolar karşısındaki değeri üstüne karmaşık hesaplar yaparlar. B.'ler evdeki boş vakitlerini böyle değerlendirirler; Bayan B. bilimsel ve teknolojik konularda, Bay B. siyaset, dil ve sosyal adetler konusunda, oğulları da doğal olarak dış ülkelerle ilişkiler konusunda bütün becerilerini ortaya koyarlar.

[←132]

"Mezbahalarda ve Kombine Et İşletmelerinde Çalışanların Hayvanlara Karşı Tutumu" başlıklı makalesi 1988 ilkbaharında *Anthrozoos: A Multidiciplinary Journal on the Interactions of People, Animals and Environment* dergisinde yayınlanmıştır.

[←133]

Psikolog Frederic Bartlett hatırlama ediminden bir "yeniden kurma" olarak söz eder; ne var ki, tıpkı Stephen gibi Temple'da da böyle bir mekanizmanın olmadığı, ya da normalden çok daha düşük seviyede cereyan ettiği anlaşılıyor. Temple'da hafıza, kişiliğine içkinleşmemişti, bu yüzden sık sık "video bantlarıyla," "bilgisayar kayıtlarıyla" ve başka hafıza depolama biçimleriyle örneklemeler yapıyordu.

Temple'ın kendine ilişkin açıklamaları, Damasio'nun, Edelman'ın ve diğerlerinin imgelem ve hafıza formülasyonlarıyla çelişmektedir. Damasio, *Descartes'ın Hatası*'nda şunları yazar:

> İmgeler şeylerin, olayların, sözcüklerin ya da cümlelerin şablon resimleri şeklinde depolanmaz. Beyin insanların, nesnelerin, manzaraların Polaroid resimlerini, müziğin ve konuşmaların ses bantlarını, hayatımızdaki olayların filmlerini arşivlemez... Kısacası, hiçbir şeyin resmini, minyatür ya da mikrofilm ölçeğinde bile saklamaz.

Damasio yine de bu röprodüksiyonları, bu kopyaları “çağrışımların yardımıyla zihnimizde canlandırabileceğimizi” öne sürüyor. Eğer durum buysa, Temple’ın -ve elbette Franco’nun, Stephen’ın (ve Luria’nın Mnemonist’inin)-tıpkı bizler gibi bir tıpkı-basım *yanılsamasıyla* mı karşı karşıya olduğu, yoksa (Jerome Bruger’in öne sürdüğü gibi) bu kişilerin algı sistemlerinin yüksek kişisel sistemlerle, benlik kavramıyla entegrasyonundaki bir bozukluktan ötürü, bu imgelerin işlenmeden, yorumlanmadan, saf halleriyle mi saklandığı bir tartışma konusudur.

[←134]

Temple ders verirken normal şema ve çizimlerin yanında tuhaf slaytlar da kullanır. Bu slaytların görünürde konuyla hiçbir ilişkisi yoktur, izleyenlere hiçbir şey iletmezler; çünkü bunlar izleyici için değil, kendi düşüncelerini toparlaması için hazırlanmıştır. Sözgelimi, zımparadan bir tuvalet kâğıdının slaytı, ona otistiklerin dokunma hassasiyeti hakkında konuşacağını hatırlatır.

[←135]

Temple bu durumu açıklarken ve örnekler verirken, A.R.Luria'nın Bir Mnemonist'in Zihni adlı kitabında sözünü ettiği Mnemonist'i ve onun sözcük ve sayı¬ları görsel imgelere dönüştürme yöntemini hatırladım. Mnemonist, yalnızca görsel imgelerle düşünüyor, bir metni ya da şiiri dinlerken zihninde yüzlerce imge canlanıyordu. İmgelerle düşünmek ona güç veriyor, Luria'nın deyişiyle “işlemlerini yapması için güçlü bir temel sağlıyor, böylece çok karmaşık zihinsel manipülasyonları kolayca yapıyordu." Ama bu düşünce yapısı, sözel-mantıksal düşünceye aktarılmazsa tuhaf, akıl almaz sonuçlara yol açabilir. Luria'nın Mnemonist'i kesinlikle otistik değildi, ama görsel düşünmesi -somut imgelemi- Temple'inkine çok yakındı ve belki de aynı fizyolojiyi paylaşıyordu. Temple'a bu olaydan söz ettiğimde çok heyecanlandı ve Mnemonist'in kendisininkine benzeyen bir düşünce yapısına sahip olabileceğini öne sürdü.

[←136]

Büyük buluşçu Nikolo Tesla da böyle bir zihne sahipti: "Aklıma bir fikir geldiğinde derhal bunu hayalimde yapılandırmaya başlarım. Yapıyı değiştirir, iyileştirmeler yapar ve mekanizmayı zihnimde canlandırırım. Bunu zihinden yapmakla atelyemde gerçekleştirmek benim için aynı şeydir. Dengesini bile zihnimde düzeltirim.

[←137]

İngilizcede aşık olmak deyiminin tam karşılığı "falling in love: aşka düşmek”tir.

[←138]

Fantasia: klasik müzik eşliğinde dünyanın oluşumunu anlatan, Disney karakterlerinin rol aldığı bir animasyon filmi.

[←139]

Aklın duygular üstüne inşası, Antonio Damasio'nun *Descartes'ın Hatası* adlı kitabının ana konusudur.

[←140]

Temple'ın kendine ilişkin tanımları bana Coleridge'in Düşleme (Fancy) ilişkin çıkarsamalarını anımsattı: [Onun] oyun arkadaşları saplantılar ve kesinliklerden başka bir şey değildir... [O] gereken bütün malzemeyi çağrışım yasalarından, birer hazır-yapım olarak alır." Benim görüşüme göre, sabit, somut, görsel imgeler ve onların yarı-mekanik çağrışımları, permütasyonlar ve oyunlar, canlı ve aktif Düşlem'e malzeme sağlarsa da -bu malzemenin örnekleri otizmde sık sık, Tourette sendromunda zaman zaman görülür- "yeniden yaratmak için çözen, dağıtan, ayrıştıran" İmgelem'e (Imagination) (Coleridge'in Düşlem'den kesin çizgiyle ayırdığı İmgelem'e) ket vurması da mümkündür. İmgelemin yaratıcılığı, ya da yeniden yaratması sabitlerden, kesinliklerden vazgeçilmesiyle bir yeniden-yapılandırmayı içerir - otistiğin net, kesin ve katı zihin yapısına ters gelen şey de budur.

[←141]

Nevada Üniversitesinden Russell Hurlburt, bireylerin iç deneyimlerini, düşünme modellerini aktarmalarına ve açıklamalarına ilişkin bir çalışına yapmıştır. Ulaştığı sonuçlar, normallerin (ve nörotiklerle şizofrenlerin), iç konuşma ve işitme, duygular, bedensel duygulanımlar, görsel imgeler gibi çeşitli modelleri bir arada kullandıklarını, Asperger sendromu olanların öncelikle ya da yalnızca görsel imgeleri kullandıklarını göstermektedir.

[←142]

UCLA'dan Ed ve Riva Ritvo, bu savı destekleyen araştırmalar yapmışlardır.